

VILNIAUS UNIVERSITETAS

MANTAS BRAŽIŪNAS

ŽURNALISTIKOS LAUKAS OKUPUOTOJE LIETUVOJE (1940–1944)

Daktaro disertacija

Socialiniai mokslai, komunikacija ir informacija (08 S)

Vilnius, 2017

Disertacija rengta 2012–2016 metais Vilniaus universitete.

Mokslinis vadovas:

prof. dr. Andrius Vaišnys (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai,
komunikacija ir informacija – 08 S).

Turinys

Santrumpos	5
ĮVADAS	6
1. ŽINIASKLAIDOS POLITIKA LIETUVOS VALDYMO FORMOS KAITOS KONTEKSTE: POSLINKIS NUO AUTORITARIZMO PRIE TOTALITARIZMO	20
1.1. Politinio valdymo bruožai totalitarinių valstybių okupuotoje Lietuvoje	21
1.1.1. Totalitarinė subjekcija okupuotos valstybės sąlygomis.....	21
1.1.2. Okupacinių režimų struktūra (1940–1944)	41
1.2. Žiniasklaidos politika: skirtis tarp autoritarizmo ir totalitarizmo	56
1.2.1. Žurnalistų profesinė bendruomenė Lietuvos žiniasklaidos sistemoje	56
1.2.2. Žiniasklaidos laisvės varžymas Lietuvos Respublikoje	70
1.2.3. Politinė žiniasklaidos kontrolė SSRS ir nacistinėje Vokietijoje ...	78
1.3. Empirinio tyrimo strategija	84
2. ŽINIASKLAIDOS SISTEMOS STRUKTŪRINIAI POKYČIAI IR POLITINĖ KONTROLĖ OKUPUOTOJE LIETUVOJE (1940–1944).....	87
2.1. Žiniasklaidos sistemos kaita ir valdymas	87
2.1.1. Žiniasklaidos pertvarka pereinamuoju sovietinės okupacijos etapu	87
2.1.2. Sovietinės žiniasklaidos modelio diegimas	99
2.1.3. Lietuvos generalinės srities žiniasklaidos sistema	111
2.2. Žiniasklaidos priežiūros institucijų organizavimas	124
2.2.1. LSSR Glavlitas	125
2.2.2. Cenzūros įstaigos Lietuvos generalinėje srityje	130

2.3.	Valstybinės naujienų agentūros funkcijų kaita	139
2.3.1.	Elta sovietinės okupacijos metu	140
2.3.2.	DNB padalinys Lietuvos generalinėje srityje.....	149
2.4.	Žurnalistų profesinės bendruomenės reguliavimas.....	152
2.5.	Empirinio tyrimo ataskaita.....	156
3.	POLITINĖ IDEOLOGIJA ŽURNALISTIKOS PROFESINIAME DISKURSE.....	158
3.1.	Diskurso analizės metodologija	158
3.2.	Žurnalistikos diskursas lietuviškoje spaudoje sovietinės okupacijos metu	165
3.3.	Žurnalistikos diskursas lietuviškoje spaudoje nacistinės okupacijos metu	194
3.4.	Empirinio tyrimo ataskaita.....	207
	IŠVADOS.....	210
	Bibliografinių nuorodų sąrašas	216
	PRIEDAI.....	241
	1 priedas. Lietuvos SSR laikraščių suvestinė (1941 m. pirma pusė).....	241
	2 priedas. Diskurso analizei panaudotų straipsnių bibliografinės nuorodos ..	242

Santrumpos

Angl. – anglų kalba

AT – Aukščiausioji Taryba

CK – Centro komitetas

DNB – Deutsches Nachrichtenbüro (Vokiečių informacijos biuras)

Elta – Lietuvos telegramų agentūra

Glavlit – LSSR Vyriausioji literatūros ir leidyklų valdyba

IVA – ideologiniai valstybės aparatai

JAV – Jungtinės Amerikos Valstijos

KDTAV – Kultūros darbo ir tautinio auklėjimo valdyba

LAF – Lietuvos Aktyvistų Frontas

LCVA – Lietuvos centrinis valstybės archyvas

Liet. – lietuvių kalba

LKP(b) – Lietuvos komunistų partija (bolševikų)

LKT – Liaudies komisarų taryba

LNP – Lietuvių Nacionalistų Partija

LSSR – Lietuvos Sovietų Socialistinė Respublika

LV – Laikinoji vyriausybė

LYA – Lietuvos ypatingasis archyvas

LŽS – Lietuvos žurnalistų sąjunga

RA – Raudonoji armija

SDS – Spaudos ir Draugijų Skyrius

SSRS – Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjunga

TASS – Telegramų agentūra Sovietų Sąjungos

VDV – Visuomeninio darbo vadyba

VIP – visuomenės informavimo priemonės

VKP(b) – Visasąjunginė komunistų partija (bolševikų)

Vok. – vokiečių kalba

VRM – Vidaus reikalų ministerija

ĮVADAS

Temos aktualumas. Lietuvos žurnalistų bendruomenės patyrimas Antrojo pasaulinio karo metais unikalus tiek nacionalinės, tiek pasaulio žurnalistikos istorijos, tiek visos vietinės visuomenės kontekste. Pirma, ryškus valstybės santvarkos kaitos ir santykių su okupaciniais režimais veiksnys. Antrojo pasaulinio karo metais valdžia Lietuvoje per labai trumpą laiką pasikeitė net tris kartus: 1940 m. nepriklausoma respublika buvo okupuota ir aneksuota Sovietų Sąjungos, 1941 m. jau Lietuvos SSR okupuota nacistinės Vokietijos, galiausiai 1944 m. Lietuvos teritorija vėl prijungta prie SSRS.

Radikalūs politiniai pokyčiai turėjo skaudžių padarinių valstybės likimui ir ypač konkrečioms socialinėms grupėms. Žiniasklaida šiuo laikotarpiu gali būti vertinama kaip reikšminga Lietuvą okupavusių, genocidą bei kitus nusikaltimus žmogiškumui organizavusių režimų propagandos ir kartu politinių sistemų dalis. Tai reiškia, kad lietuvių žurnalistai gali būti laikomi iš dalies atsakingais už šių režimų politikos padarinius Lietuvoje. Ryškiausi atvejai: 1940–1941 m. Lietuvos spaudoje buvo besąlygiškai propaguojamos ir pateisinamos politinės bei socialinės permainos, valstybės okupacija ir aneksija. 1941–1944 m. laikotarpis apskritai vadinamas juodžiausiu puslapiu Lietuvos žurnalistikos istorijoje¹, mat beprecedentį žydų tautos genocidą lydėjo radikalaus antisemitizmo protrūkis lietuviškoje žiniasklaidoje.

Po Nepriklausomybės atkūrimo Lietuvos demokratinė visuomenė ėmėsi tirti okupacijų padarinius ir diskutuoti dėl atsakomybės. Siekis įvertinti laikotarpio problemas pateko ne tik į fundamentaliomis Lietuvos istorijos studijomis užsiimančių mokslo institucijų, bet ir į politikos institucijų darbotvarkę.² Todėl padaugėjo šio tarpsnio ir antrosios sovietinės okupacijos

¹ TRUSKA, Liudas. *Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio: antisemitizmo Lietuvoje raida*. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2005, p. 277.

² Galima išskirti *Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centrą*, įsteigtą Lietuvos Respublikos Aukščiausios Tarybos nutarimu. Ši institucija leidžia mokslinį žurnalą *Genocidas ir rezistencija*, kuriame publikuojamos įvairius aspektus apimančios okupacijos laikotarpio studijos. 1998 m. Lietuvos Respublikos Prezidento dekretu buvo įsteigta *Tarptautinė komisija nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti*. Taip siekta suvienyti žymius Lietuvos ir išėivijos lietuvių istorikus okupacijos padarinių tyrimams atlikti.

etapo tyrimų. Okupacijų problematika apima vis dar aktualius aspektus – valstybės suvereniteto praradimo aplinkybes, represijas ir trėmimus, socialinių santykių kaitą, Holokaustą, rezistenciją, ekonomikos, švietimo, kultūros, politinius pokyčius. Šiame kontekste dažnai keliamas pačių okupuotos šalies visuomenės narių atsakomybės klausimas – matuojamas „prisitaikymo prie sistemos“ lygis, apibrėžiamos, klasifikuojamos bei vertinamos nuostatos, elgsena, jos modeliai ir strategijos³. Taigi šiame kontekste, be abejonės, reikšmingas dėmesys turi būti skiriamas ir žiniasklaidos tyrimams.

Kita vertus, vien tik dėl okupacijos (nors ir daugialypės) veiksnio Lietuvos žurnalistikos situacija netapo ypatingai išskirtinė, nes XX amžiuje tokie reiškiniai buvo dažni, jų pasitaikė prieš, per ir po pasaulinių karų tiek Europoje, tiek likusiuose žemynuose⁴. Šiuo atveju greta politinių santvarkų kaitos gerokai svarbesnis kitas veiksnys – abiejų Lietuvą okupavusių valstybių politinio valdymo forma.

Tiek stalinistinę Sovietų Sąjungą, tiek nacistinę Vokietiją galima apibūdinti kaip totalitarines valstybes. Tai reiškia, jog jų valdantieji režimai ir lyderiai siekė hierarchiškai, nuosekliai, metodiškai kontroliuoti socialinį pasaulį, visuomeninius ir politinius santykius, suvaržyti visas kultūrinio gyvenimo sritis, keisti jų pavidalus, įteigti mechaninio veikimo principus. Šio santvarkos tipo ypatybė ta, jog valdant greta teroro labai svarbus vaidmuo tenka ideologijai.

Pasak Gintauto Mažeikio, kritinė ideologijų svarba valstybių politiniame gyvenime išryškėjo dar XIX a., kuomet suprasta, jog efektyviausia žmogų paversti kokio nors didžiojo pasakojimo subjektu ir tada jis pats, niekieno neverčiamas, paklūsta principams, utopijoms, aukojasi darbui ir didiesiems idealams. XX a. tiesiog surastos priemonės mobilizuoti mases ir jomis manipuliuoti, paversti minias grėsmingomis revoliucijų, karinių perversmų ir

³ Tarp daugelio galima išskirti: GIRNIUS, K. K. Pasipriešinimas, prisitaikymas, kolaboravimas. *Naujasis židinys-Aidai*, 1996, nr. 5, p. 268–279; KLUMBYŠ, Valdemaras. *Lietuvos kultūrinio elito elgsenos modeliai sovietmečiu: daktaro disertacija*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2009; PUTINAITĖ, Nerija. *Nenutrūkusi styga: prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje*. Vilnius: Aidai, 2007.

⁴ Po to, kai 1907 m. Hagos konvencijoje buvo sureguliuoti karinės okupacijos nuostatai, galima suskaičiuoti kelias dešimtis pasaulyje įvykusių okupacijos atvejų.

teroro priemonėmis.⁵ SSRS ir nacistinė Vokietija šiuo keliu nuėjo toliausiai. Tarpukariu abiejose valstybėse politinė valdžia kontroliavo ir koordinavo beveik visas masinės komunikacijos priemones, griežtai ribojo žodžio laisvę, todėl čia nepriklausoma žurnalistika neegzistavo. Medžiagą masinėms auditorijoms rengę kūrėjai ir žiniasklaidos organizacijos turėjo pirmiausiai propaguoti valdžios politiką, o ne atstovauti viešajam interesui.

Sukoncentravę galią SSRS ir Vokietijos diktatoriai Josifas Stalinas ir Adolfas Hitleris ėmėsi įgyvendinti utopinius tikslus. Kaip teigia Timothy Snyderis, jie abu siekė sukurti valstybę, kuri būtų didelė savo teritorija, savarankiška ekonomine prasme, turėtų subalansuotą pramonę ir žemės ūkį. Tai būtų sudarę sąlygas ideologiškai motyvuotiems gyventojams išpildyti stalinistų arba nacių istorines pranašystes – industrializuoti šalį arba įgyvendinti kolonijinę agrarinę doktriną.⁶ Nepaisant to, jog abi totalitarinės valstybės vykdė labai plačias karines kampanijas, tik Baltijos šalys ir rytinė Lenkijos teritorija vos per vienerius metus tapo abiejų šių politinių, ideologinių ir valdų plėtros projektų dalimi.

SSRS ir nacistinės Vokietijos užimtose teritorijose žiniasklaida taip pat turėjo būti panaudojama politiniais tikslais, kontroliuojama ir pajungiama okupacinės valdžios propagandos aparatui. Tai buvo įgyvendinta Lietuvoje – žiniasklaidos organizacijos ir žurnalistai privalėjo pirmiausiai atstovauti okupacinių režimų interesams. Viena vertus, stalinistinė SSRS ir nacistinė Vokietija dėl valdymo panašumų nuolatos sugretinamos, kita vertus, Antrojo pasaulinio karo išvakarėse šių šalių valdantieji režimai viešąją erdvę ir žiniasklaidos veiklą reguliavo iš dalies skirtingomis priemonėmis. Kadangi Lietuva buvo pakaita užimta tiek SSRS, tiek nacistinės Vokietijos, atsiveria galimybė žiniasklaidos politiką totalitarinių valstybių okupuotoje teritorijoje nagrinėti lyginamuoju aspektu. Nuoseklus abiejų laikotarpių tyrimas leidžia daryti platesnių išvalgų apie kiekvieną iš šių Lietuvą okupavusių režimų. Visi

⁵ MAŽEIKIS, Gintautas. *Propaganda ir simbolinis mąstymas: monografija*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2010, p. 444.

⁶ SNYDER, Timothy. *Kruvinos žemės: Europa tarp Hitlerio ir Stalino*. Vilnius: Tyto alba, 2012, p. 184.

išryškinti temos aspektai formuoja pagrindus šio darbo tiriamajai problemai.

Tyrimo problema apibrėžiama dviem tarpusavyje susijusiais klausimais:

- Kaip 1940–1944 m. SSRS ir Vokietijos okupaciniai režimai Lietuvoje kontroliavo ir pajungė žiniasklaidą savo propagandiniams interesams;
- Kokie žiniasklaidos politikos panašumai ir skirtumai išryškėja šių totalitarinių valstybių pakaita okupuotoje šalyje.

Temos iširtumas. Galima teigti, jog bendrame tiriamajam laikotarpiui skirtos istoriografijos kontekste žiniasklaidos ir žurnalistikos problematika nagrinėta fragmentiškai. Pirmiausia reikia paminėti, jog dar 1969 m. Stasys Makauskas apgynė disertaciją, skirtą 1940–1941 m. LSSR periodinės spaudos tyrimui⁷. Darbas labai ideologizuotas, todėl šio autoriaus įžvalgos naudojamos ribotai. Kita vertus, darbe galima rasti naudingų bibliografinių nuorodų, faktografinės medžiagos. Nepaisant akivaizdaus ideologinio krūvio, šiais aspektais pravartūs to paties Stasio Makausko⁸ ir Juozo Matusevičiaus⁹ straipsniai. Po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo iš visų pasirodžiusių darbų galima išskirti Liudo Truskos straipsnį¹⁰, kuriame autorius nagrinėja LSSR cenzūros institucijos *Glavlit* 1940–1947 m. veiklą, personalo sudėtį ir organizacinę struktūrą. Jono Bulotos¹¹ ir Vyto Urbono¹² darbai suteikia nemažai faktografinių žinių apie šio laikotarpio legalius periodinės spaudos leidinius. Kolektyvinės monografijos „Lietuva, 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija“¹³ skyriuje „Kultūros sovietizacija“ glaustai apžvelgiama

⁷ MAKAUSKAS, Stasys. *Партийная и советская печать Литвы в борьбе за строительство основ социализма в республике в 1940-1941 годах: Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук*. Vilnius, 1969.

⁸ MAKAUSKAS, Stasys. Atkūrus tarybų valdžią. Kai kurie 1940–1941 metų spaudos bruožai. *Žurnalistika*, 1982, Kn. 9, p. 19–28.

⁹ MATUSEVIČIUS, Juozas. Nepriklausomos spaudos naikinimas ir sovietinės informacijos priemonių kūrimas 1940–1941 m. *Laisvės kovų archyvas*, 2002, t. 34, p. 204–230.

¹⁰ TRUSKA, Liudas. Glavlit veikla Lietuvoje 1940–1947 metais. Iš: MERKYS, Vytautas. *Lietuvos istorijos metraštis 1996*. Vilnius: Pradai, 1997, p. 216–241.

¹¹ BULOTA, Jonas. Periodinės spaudos raida Lietuvoje. Iš: UŽTUPAS, V. *Žurnalisto žinynas*. Kaunas: Vilius, 1992, p. 23–68.

¹² URBONAS, Vytas. *Lietuvos žurnalistikos istorija: periodinė spauda*. Klaipėda: Klaipėdos univ. I-kl., 2002.

¹³ ANUŠAUSKAS, Arvydas; et al. *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2007.

periodinės spaudos kontrolės sistema 1940–1941 m. Nijolė Maslauskienė monografijoje „Okupantai ir kolaborantai: pirmoji sovietinė okupacija (1940–1941)“¹⁴ taip pat analizuoja periodinės spaudos ir literatūros cenzūros mechanizmus, pateikia faktografinius duomenis apie žiniasklaidos sistemos reorganizaciją. Dar 1992 m. pasirodė Arvydo Sabonio ir Stasio Sabonio sudarytas straipsnių bei dokumentų rinkinys¹⁵, kuriame publikuoti LKP(b) CK, KGB, Glavlito dokumentai, žurnalistų, rašytojų, cenzorių atsiminimai. Juozapas Bagušauskas ir Arūnas Streikus publikavo šiai tematikai skirtą archyvinių dokumentų rinkinį¹⁶.

Tyrimų, skirtų nacių okupacijos Lietuvoje laikotarpiui, situacija dar sudėtingesnė. Juozas Bulavas 1969 m. veikale „Vokiškųjų fašistų okupacinis Lietuvos valdymas (1940–1944 m.)“¹⁷ trumpai aptaria periodinės spaudos ir radijo kontrolę. Autoriaus pateikta informacija vertinga ir mažai ideologizuota, todėl Arūnas Bubnys ja remiasi savo monografijos¹⁸ skyriuje „Dvasinis genocidas (germanizacija)“, aptardamas spaudos, literatūros bei radijo padėtį Lietuvoje 1941–1944 m. Galima išskirti Vytauto Kubiliaus studiją „Neparklupdyta mūza“¹⁹, kurioje autorius analizuoja lietuvių literatūros ir spaudos leidybą nacių okupacijos laikotarpiu.

Baltijos šalių žiniasklaidos veikla okupacijos laikotarpiu bendrais bruožais apžvelgiama kolektyvinėje šio regiono tyrėjų monografijoje „Towards a civic society: the Baltic media's long road to freedom: perspectives on history, ethnicity and journalism“²⁰. Žurnale *Genocidas ir rezistencija* paskelbtas

¹⁴ MASLAUSKIENĖ, Nijolė; PETRAVIČIŪTĖ, Inga. *Okupantai ir kolaborantai: pirmoji sovietinė okupacija (1940–1941)*. Vilnius: Margi raštai, 2007.

¹⁵ SABONIS, A.; SABONIS, S. *Rašytojas ir cenzūra: straipsnių ir dokumentų rinkinys*. Vilnius: Vaga, 1992.

¹⁶ BAGUŠAUSKAS, Juozapas Romualdas; STREIKUS, Arūnas. *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje, 1940–1990: dokumentų rinkinys*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2005.

¹⁷ BULAVAS, Juozas. *Vokiškųjų fašistų okupacinis Lietuvos valdymas (1940–1944 m.)*. Vilnius: Pergalė, 1969.

¹⁸ BUBNYS, Arūnas. *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998.

¹⁹ KUBILIUS, Vytautas. *Neparklupdyta mūza: lietuvių literatūra vokiečiųmečiu*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001.

²⁰ HØYER, Svernik; et al. *Towards a civic society: the Baltic media's long road to freedom: perspectives on history, ethnicity and journalism*. Tartu: Baltic Association for Media Research: Nota

Kaspars Zellis straipsnis „Karikatūra laikraštys „Tevija“ 1941–1945 m.: kai kurie šaltinių mokslo kritikos klausimai“²¹, kuriame autorius siekia atskleisti nacistinės propagandos Latvijos periodinėje spaudoje ypatybes. Lucjanas Dobroszycki savo straipsnyje nagrinėja spaudą, leistą lenkų kalba Vokietijos okupuotoje Lenkijoje 1939–1945 m.²² Šie darbai leidžia susipažinti su tam tikrais kaimyninių šalių žiniasklaidos veiklos niuansais okupacijų metais.

Reikia pažymėti, kad pastaruoju metu vis dažniau pasirodo lietuvių autorių teoriniai propagandos tyrimai. Šiai disertacijai aktualūs Gintauto Mažeikio straipsniai²³ ir monografija „Propaganda ir simbolinis mąstymas“²⁴. Autorius plėtoja filosofinius tyrinėjimus ir samprotavimus apie propagandinę bei propagandos paveiktą mąstymą, asmeninės patirties pakeitimą manipuluojamais vaizdais, simbolines mąstymo formas ir simbolines organizacijas, ideologinio subjekto konstravimą. Monografijoje pateikiama istorinių propagandos atvejų analizė, tarp jų nagrinėjama nacistinė ir sovietinė. Kita vertus, Lietuvoje įgyvendintoms propagandos kampanijoms skiriamas fragmentiškas dėmesys.

Apibendrinus galima teigti, jog Lietuvos sovietinės ir nacistinės okupacijos laikotarpio žiniasklaidos ir žurnalistikos studijos fragmentiškos, atskleistos tik bendriausios veiklos aplinkybės. Dauguma tyrinėjimų yra apibendrinančio pobūdžio, dažniausiai tai trumpi įvairialypę problematiką apimančių monografijų skyriai, dalis mokslo darbų yra ideologizuoti. Mokslininkai platesnį dėmesį skiria žiniasklaidos sistemos kaitos, kontrolės

Baltica, 1993.

²¹ ZELLIS, Kaspars. Karikatūra laikraštys „Tevija“ 1941–1945 m.: kai kurie šaltinių mokslo kritikos klausimai. *Genocidas ir rezistencija*, 2005, nr. 2(18), p. 50–63.

²² DOBROSZYCKI, Lucjan. The Polish-language press in German-occupied Poland, 1939–1945. *The Polish Review*, 1971, t. 16, nr. 1, p. 7–30.

²³ MAŽEIKIS, Gintautas. Apvalantis siaubas kaip preliminari įtikinėjimo priemonė. *Inter-studia humanitatis*, 2009, nr. 8, p. 7–25; MAŽEIKIS, Gintautas. Socialinis dalyvavimas ir subjekto interpeliacijos teorijos apribojimai. *Inter-studia humanitatis*, 2007, nr. 4, p. 6–22; MAŽEIKIS, Gintautas. Susvetinimas ir sąmoningumo formų sukeitimas kaip propagandinio subjekto konstravimo prielaidos. *Politologija*, 2001, nr. 4(24), p. 82–111; MAŽEIKIS, Gintautas. Didysis propagandos subjektas: pokomunistinių autobiografijų pėdsakais. *Literatūra*, 2008, nr. 50(1), p. 30–48; MAŽEIKIS, Gintautas. Sovietinis propagandinis formalizmas ir ritualai: kritinės hermeneutikos metodas jų interpretacijai. *Politikos mokslų almanachas*, 2014, nr. 15, p. 7–44.

²⁴ MAŽEIKIS, Gintautas. *Propaganda ir simbolinis mąstymas: monografija*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2010.

mechanizmų analizei, pateikiami leidinių bibliografiniai duomenys, publikuojami šaltiniai.

Šios disertacijos **tyrimo objektas** – valdžios ir žiniasklaidos santykiai totalitarinių valstybių okupuotoje Lietuvoje (1940–1944).

Tyrimo chronologinės ribos apima laikotarpį nuo 1940 m. birželio 15 d. iki 1944 m. liepos mėn. Tyrimo pradžios tašku pasirenkama pirmoji Lietuvos sovietinės okupacijos diena. Kitas svarbus chronologinis etapas prasidėjo 1941 m. birželio 22 d., kuomet Vokietijos kariuomenė, pradėjus karą su SSRS, įžengė į Lietuvos SSR teritoriją. Tyrimo pabaigos data abstraktesnė ir nurodo mėnesį, kuomet nacistinės okupacijos metais veiklą pradėjusių legalių lietuviškų laikraščių redakcijos Lietuvos miestuose nutraukė savo veiklą.

Tyrimo tikslas – atskleisti ir palyginti, kaip žiniasklaida politiškai kontroliuota bei pajungta propagandai SSRS ir nacistinės Vokietijos okupuotoje Lietuvoje (1940–1944).

Tyrimo uždaviniai:

1. Remiantis totalitarizmo ir ideologijų kritikos teorija išnagrinėti ideologinės individo subjekcijos prielaidas totalitarinių valstybių okupuotos šalies sąlygomis.
2. Apibūdinti okupacinės valdžios institucijų struktūrą ir subordinacijos ryšius Lietuvoje (1940–1944).
3. Atskleisti žurnalistų profesinės bendruomenės ypatumus Lietuvos Respublikos žiniasklaidos sistemoje.
4. Apibūdinti žiniasklaidos laisvės varžymo principus Lietuvoje okupacijos išvakarėse, bei lyginamuoju aspektu apžvelgti žiniasklaidos politinės kontrolės bruožus stalinistinėje SSRS ir nacistinėje Vokietijoje.
5. Remiantis teorine analize ir kontekstiniais duomenimis, parengti empirinio tyrimo strategiją.
6. Išnagrinėti žiniasklaidos sistemos struktūrinius pokyčius ir politinės kontrolės principus okupuotoje Lietuvoje (1940–1944).
7. Kritinės diskurso analizės prieigos pagrindu sudarius žurnalistikos diskurso analizės metodologiją, apibrėžti SSRS ir nacistinės Vokietijos

propaguotų ideologijų reikšmę Lietuvos žiniasklaidoje plėtotam žurnalistikos profesiniam diskursui (1940–1944).

Ginamieji teiginiai

1. Abiem tyrinėtais atvejais okupacinė valdžia formavo represyvius santykius su žiniasklaida, tačiau totalitarinė politika Lietuvoje buvo įgyvendinta tik sovietmečiu.

2. LSSR politinis režimas sugebėjo sukurti absoliučiai monopolinę žiniasklaidos kontrolės ir organizavimo sistemą. Sovietmečiu įdiegtas griežtai centralizuoto valdymo principas – žiniasklaidos sistema unifikuota, sukurta hierarchinė struktūra, lygiagrečiai atkartojanti naująją politinės sistemos organizacinę sąrangą.

3. Dalis politinio reguliavimo priemonių, taikytų žiniasklaidos atžvilgiu sovietinės ir nacistinės okupacijos laikotarpiais Lietuvoje sutapo. Įkurtos centrinės propagandos bei žiniasklaidos kontrolės institucijos; griežtai reguliuota periodinės spaudos priemonių tinklo plėtra; vykdyta žiniasklaidos cenzūra; naujienų agentūra buvo politiškai kontroliuojama ir sistemingai išnaudota propagandos sklaidai.

4. Visu tiriamuoju laikotarpiu Lietuvos žiniasklaidoje reikštas žurnalistikos profesinis diskursas politizuotas, tačiau tik sovietmečiu plėtotas privalomai remiantis okupacinio režimo propagauta ideologija ir iš esmės atitiko valdžios interesus.

5. Lyginant su sovietiniu modeliu, nacistinės okupacijos laikotarpiu žiniasklaidos kontrolės politika buvo nuosaikesnė, nes tuo metu valdžios pobūdis bei propagandinė strategija esmingai skyrėsi nuo totalitarinio režimo bruožų LSSR. Civilinė Lietuvos generalinės srities administracija nesiekė vykdyti visuomenės ideologinės desubjekcijos ir masinės indoktrinacijos.

Tyrimo šaltiniai. Tyrimo duomenys renkami iš kelių pagrindinių šaltinių, kurie skirstomi į šias grupes: 1) archyvuose saugomi oficialūs dokumentai; 2) publikuoti oficialūs dokumentai; 3) atsiminimai, dienoraščiai; 4) periodinių leidinių publikacijos; 5) mokslinės studijos; bibliografiniai leidiniai. Vis dėlto reikia pažymėti, jog išlikusių pirminių šaltinių trūkumas tam tikrais aspektais riboja galimybes tirti pasirinktą objektą. Tai ypač atspindi žiniasklaidos organizacijų dokumentai, veikėjų liudijimai.

Darbe daugiausia naudojamos Lietuvos centriniam valstybės archyve (toliau – LCVA) ir Lietuvos ypatingajame archyve (toliau – LYA) saugomais žiniasklaidos ir įvairių valdžios institucijų dokumentais: LCVA, f. 377, Vidaus reikalų ministerija; LCVA, f. R-1399, Saugumo policijos ir SD vadas Lietuvoje (vok. *Der Kommandeur der Sicherheitspolizei und des SD Litauen*); LCVA, f. R-1444, Kauno karo komendantūra (vok. *Litauische Kommandantur*); LCVA, f. R-614, Vilniaus miesto apygardos komisarai; LCVA, f. R-615, Generalinis komisarai Kaune (vok. *Der Generalkommissar in Kauen*); LCVA, f. R-758, Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas; LYA, f. 1771, Lietuvos komunistų partijos (LKP) Centro komitetas; LYA, f. K-1, ap. 58, b. 20317-3, t. 3, Rapolo Mackonio baudžiamoji byla; LCVA, f. R-639, Laikraščio „Naujoji Lietuva“ redakcija; LCVA, f. R-1267, Laikraščio „Panevėžio apygardos balsas“ redakcija; LCVA, f. R-550, Lietuvos telegramų agentūra prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos; LCVA, f. R-634, Vokiečių informacijos biuras Kaune (vok. *Das deutsche Nachrichtenbüro in Kauen*). Tyrimui taip pat svarbūs publikuoti dokumentai ir jų rinkiniai²⁵, tiriamojo laikotarpio veikėjų atsiminimai ir dienoraščiai²⁶. Be to, daugumos svarbiausių periodinės spaudos

²⁵ Galima išskirti šiuos: MATEKŪNAITĖ, Aleksandra. Tarp kūjo ir priekalo. R. Mackonio dienoraščių publikacija. *Knygnešys*, 1990, nr. 10(334), p. 39–41; MATEKŪNAITĖ, Aleksandra. Tarp kūjo ir priekalo. R. Mackonio dienoraščių publikacija. *Knygnešys*, 1990, nr. 11(335), p. 38–39; MATEKŪNAITĖ, Aleksandra. Tarp kūjo ir priekalo. R. Mackonio dienoraščių publikacija. *Knygnešys*, 1990, nr. 12(336), p. 36–37; REMEIKIS, Thomas. *Lithuania under German occupation, 1941–1945: despatches from US Legation in Stockholm*. Vilnius: Vilnius University Press, 2005; TREINYS, Mečislovas. *Gyvenimas – meteoro skrydis: žurnalisto ir rezistento Antano Valiukėno, jo kartos ir idėjų likimo apybraiža*. Kaunas: Neolitas, 2003.

²⁶ Galima išskirti šiuos: BRAZAITIS, Juozas. *Vienų vieni*. Vilnius: Vilties spaustuvė, 1990; KORSAKIENĖ, Halina. *Namas, kuriame gyvenome: atsiminimai*. Vilnius: Vaga, 1991; KRĖVĖ, Vincas. *Bolševikų invazija ir liaudies vyriausybė: atsiminimai*. Vilnius: Mintis, 1992; MACKONIS, Rapolas. *Amžiaus liudininko užrašai: atsiminimai*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2001;

leidinių komplektai pilnai išlikę²⁷, todėl periodikos straipsniai tapo viena iš svarbiausių tyrimo šaltinių grupių.

Darbo struktūra ir taikoma metodologija. Disertaciją sudaro įvadas, trys tyrimo eigą perteikiančios dalys, išvados, bibliografinių nuorodų sąrašas ir priedai.

Pirmojoje disertacijos dalyje pasirinkta tema nagrinėjama daugiausiai teoriniu lygmeniu, pagrindžiama tyrėjo pozicija, pateikiami kontekstiniai duomenys, sudaroma empirinio tyrimo strategija. Pirmajame šios dalies skyriuje teoriniu ir istoriniu požiūriu apibūdinami politinio valdymo bruožai okupuotoje Lietuvoje. Daugiausiai remiamasi Hannahos Arendt totalitarizmo teorija, tačiau autorės pasiūlyta teorinė schema papildoma, siekiant atskleisti politinio valdymo ypatumus totalitarinių valstybių okupuotos šalies atveju. Pirmajame poskyryje pateikiama papildoma teorinė analizė: aptariama, interpretuojama ir tikslinama ideologijos sąvoka, teoriniame lygmenyje nagrinėjamos ideologinės individo subjekcijos prielaidos totalitarinių valstybių okupuotos šalies sąlygomis. Remiamasi Hannahos Arendt, Johno Fiske, Louiso Althusserio, Slavojaus Žižeko, Pierre'o Bourdieu, Audronės Žukauskaitės, Jano Rehmano, Gintauto Mažeikio darbais. Antrasis poskyris pradedamas okupacijos termino apibrėžimu, remiantis istorikų duomenimis ir pirminiais šaltiniais apibūdinama valdžios institucijų struktūra ir subordinacijos ryšiai Lietuvoje 1940–1944 m.

Antrajame skyriuje formuojami trys jau žiniasklaidos problematiką apimantys poskyriai, kurie padeda praktiškai nagrinėti tyrimui pasirinkto laikotarpio valdžios ir žiniasklaidos santykius. Pirmajame – pristatomos esminės sociologo Pierre'o Bourdieu lauko teorijos sąvokos ir principai, jų perspektyvoje atskleidžiami žurnalistų profesinės bendruomenės ypatumai Lietuvos žiniasklaidos sistemoje. Antrajame – apibūdinami žiniasklaidos

ŠIMKUS, Jonas. *Apie žmones, įvykius ir save: dienoraščiai, laiškai, atsiminimai*. Vilnius: Vaga, 1971.

²⁷ *Lietuvos žinios, XX amžius, Lietuvos Aidas, Laikas, Vilniaus Balsas, Darbo Lietuva, Tarybų Lietuva, Liaudies Balsas, Tiesa, Komjaunimo tiesa, Kultūra, Raštai, Šluota, Į laisvę, Ateitis, Naujoji Lietuva, Ūkininko patarėjas, Išlaisvintas Panevėžietis, Panevėžietis, Panevėžio Apygardos Balsas, Tėvynė, Tėviškė, Kūryba.*

laisvės varžymo principai Lietuvoje okupacijos išvakarėse. Trečiajame – lyginamuoju aspektu apžvelgiamos žiniasklaidos politinės kontrolės priemonės stalinistinėje SSRS ir nacistinėje Vokietijoje. Dalis užbaigiama pateikiant surinktais duomenimis paremtą empirinio tyrimo strategiją.

Disertacijoje išskiriami du empirinio tyrimo etapai. Pirmiausiai išnagrinėjami žiniasklaidos sistemos struktūriniai pokyčiai ir politinės kontrolės principai okupuotoje Lietuvoje (1940–1944). Antruoju tyrimo etapu remiantis kritinės diskurso analizės prieiga sudaroma žurnalistikos diskurso analizės metodologija. Atskleidžiama SSRS ir nacistinės Vokietijos propaguotų ideologijų reikšmė Lietuvos žiniasklaidoje plėtotam žurnalistikos profesiniam diskursui (1940–1944). Kiekvienam empirinio tyrimo etapui suformuojama atskira disertacijos dalis, atitinkamai antroji ir trečioji.

Atsižvelgiant į pirmojoje disertacijos dalyje atskleistus Lietuvos žiniasklaidos sistemos bruožus, kontrolės principus ir metodus, kuriuos valdžios institucijos okupacijos išvakarėse taikė pačioje Lietuvos Respublikoje, stalinistinėje SSRS ir nacistinėje Vokietijoje, išskiriamos konkrečios pirmojo empirinio tyrimo etapo kryptys. Darbe atskleidžiama: žiniasklaidos organizacijų tinklo kaita ir valdymo principai; žiniasklaidos priežiūros institucijų veiklos bruožai; valstybinės naujienų agentūros funkcijos; žurnalistų profesinės bendruomenės reguliavimo formos. Tyrimas vykdomas remiantis kompleksine šaltinių analize, duomenys renkami apie konkrečias politinės valdžios institucijas, žiniasklaidos organizacijas bei žurnalistus, jų veiklos ir tarpusavio sąveikų pavyzdžius. Siekiama identifikuoti organizacijų ir individų veiksmų dėsningumus, patvarių socialinių ryšių tinklus.

Tyrimo duomenys renkami iš kelių pagrindinių šaltinių: archyvuose saugomų ir publikuotų oficialių dokumentų, atsiminimų, dienoraščių, periodinių leidinių publikacijų, mokslinių studijų, bibliografinių leidinių. Atliekant tyrimą taikyti kritinės ir lyginamosios šaltinių analizės, mokslinės literatūros analizės, oficialių dokumentų kokybinės turinio analizės, istorinis aprašomasis, analitinis ir kiti tokio pobūdžio tyrimui reikalingi metodai. Tyrimo metu surinkta medžiaga pateikiama atskiroje disertacijos dalyje,

skyrius formuojant pagal numatytas pagrindines tyrimo kryptis.

Trečiojoje darbo dalyje analizuojamas žiniasklaidos diskursas žurnalistikos tema, čia daugiausia remiamasi kritinės diskurso analizės prieiga. Darbe laikomasi nuostatos, jog žurnalistai kaip atskira socialinė grupė, savo narių reikalaujanti pripažinti tam tikras vertybes, laikytis profesinę elgseną ir santykius reglamentuojančių principų, plėtoja diskursą, kuriuo apibrėžiama kolektyvinės veiklos vizija socialinės funkcijos ir poreikiai, vertybės, reguliuojami veiklos standartai bei formuojami tarpusavio santykiai ir hierarchijos. Tyrimu tikrinama iš pirmojoje disertacijos dalyje analizuotų ideologijos kritikos teorijų išvedama prielaida, jog tiriamuoju laikotarpiu žurnalistikos diskursas turėjo būti plėtojamas remiantis SSRS ir Vokietijos propaguotų ideologijų paradigmomis, schemomis, taisyklėmis, sąvokomis, apibrėžimais. Redaktoriams ir žurnalistams šiuo principu formuojant diskursyvią žurnalistikos aplinką ir tarpusavio santykius, sukuriamos politinio režimo dominavimo žiniasklaidos atžvilgiu prielaidos: tokiu atveju, reikalinga menkesnė institucinė prievarta, skatinant prisidėti prie okupacinio režimo siekiamų tikslų.

Išsami žurnalistikos diskurso analizės metodologija kartu su šio tyrimo etapu surinktais duomenimis pateikiama trečiojoje disertacijos dalyje. Duomenys žurnalistikos diskurso analizei surinkti išnagrinėjus Lietuvos periodinės spaudos turinį – informacinius pranešimus, straipsnius ir iliustracijas. Atliekant tyrimą taikyti dokumentų kokybinės turinio analizės, analitinis ir kiti tokio pobūdžio tyrimui reikalingi metodai.

Tyrimo metu gauti duomenys pateikiami pagal pagrindinius chronologinius lūžius suformuojant du atskirus trečiosios dalies skyrius, kuriuose medžiaga išdėstoma pagal diskurso turinio analizei numatytus klausimus-indikatorius. Pažymėtina, jog diskurso turinio analizės metu gauti duomenys neleidžia sudaryti reprezentatyvios diskurso dalyvių imties biografiniam tyrimui, todėl šio diskurso elemento analizės nuspręsta atsisakyti, nors pagal suformuotą tyrimo koncepciją tokia galimybė numatyta ir ją rekomenduojama atlikti.

Abi empirinės dalys užbaigiamos pateikiant glaustas tyrimo ataskaitas, atskiroje disertacijos struktūrinėje dalyje pristatomos visą darbą apibendrinančios išvados.

Mokslinis darbo naujumas. Kompleksiškai atliktas empirinis tyrimas įvairiomis kryptimis užpildo Lietuvoje egzistavusias Antrojo pasaulinio karo žiniasklaidos tyrinėjimų spragas. Pirmą kartą abiejų okupacinių režimų – sovietinio ir nacistinio – žiniasklaidos politika analizuota lygiagrečiai vieno tyrimo metu. Darbas atliktas pateikiant platų pasirinktos temos kontekstą: nuosekliai aptarta okupacinių režimų valdymo sistema, pristatyta Lietuvos žurnalistikos ir žiniasklaidos padėtis valstybės okupacijos išvakarėse. Be to, duomenys nagrinėti totalitarizmo ir ideologijų kritikos teorijos perspektyvoje. Žiniasklaidos sistemos struktūrinių pokyčių ir politinės kontrolės tyrimas papildytas žurnalistikos profesinio diskurso analize. Taigi, surinkta medžiaga suteikia galimybę pradėti diskusiją apie žurnalistų atsakomybę dėl jų bendradarbiavimo su okupaciniais režimais ir sukurtos bei paskelbtos medžiagos, platesniame kontekste pateikti normatyvinį šios srities veikėjų elgesio ir jų kūrinių vertinimą bei kritiką. Atliktas išsamus Lietuvos okupacijos atvejo tyrimas taip pat leidžia palyginti Lietuvos ir užsienio šalių žiniasklaidos totalitarinę patirtį stalinistinės SSRS ir nacistinės Vokietijos režimų valdymo laikotarpiu.

Disertacijos aprobacija

Moksliniai straipsniai recenzuojamuose žurnaluose

BRAŽIŪNAS, Mantas. Legalios spaudos ir valdžios santykis Lietuvoje vokiečių okupacijos metais (1941–1944). *Žurnalistikos tyrimai*, 2014, nr. 7, p. 195–218.

BRAŽIŪNAS, Mantas. The Darkest Page in the History of Lithuanian Journalism: anti-Semitism in Legal Press During the Second Half of 1941 (*Tamsiausias lietuviškos žurnalistikos istorijos puslapis: antisemitizmas periodinėje spaudoje 1941 metų antra pusė*). *Journalism Research*, 2016, nr.

10, p. 123–159.

Dalyvavimas mokslinėse konferencijose ir stažuotėse

BRAŽIŪNAS, Mantas. *The relationship between the legal press and the authorities during the German occupation of Lithuania, 1941–1944 (Legalios spaudos ir valdžios santykis Lietuvoje vokiečių okupacijos metais (1941–1944))*. Tarptautinė mokslinė konferencija „Interaction of Media and Politics in the Baltic States“. Vilniaus universitetas, Komunikacijos fakultetas, 2015 m. gegužės 8 d.

BRAŽIŪNAS, Mantas. *Lietuvos žiniasklaidos institucinė priežiūra Antrojo pasaulinio karo metais*. Tarptautinė mokslo ir praktikos konferencija „Cenzūros slinktis ir forma“. Vilniaus universitetas, Komunikacijos fakultetas, 2017 m. gegužės 5 d.

Stazuotė: „4th Copernicus Graduate School: History and Politics. Remembrance as Legitimation“. Mikalojaus Koperniko universitetas, Torūnė, Lenkija, 2015 m. liepos 6–9 d.

1. ŽINIASKLAIDOS POLITIKA LIETUVOS VALDYMO FORMOS KAITOS KONTEKSTE: POSLINKIS NUO AUTORITARIZMO PRIE TOTALITARIZMO

Pirmojoje disertacijos dalyje pasirinkta tema nagrinėjama teoriniu lygmeniu, pagrindžiama tyrėjo pozicija, remiantis teorinėmis prielaidomis suformuojama empirinio tyrimo strategija. Kalbant sociologo Pierre'o Bourdieu terminais, atskleidžiamas darbo autoriaus habitus, t. y. *praktinis mokslinio žaidimo jausmas* – sampratų, vertinimų ir veiksmų visuma, kuria vadovaujantis organizuojamas tyrimas: atsirenkamos ir išnagrinėjamos optimaliai tinkamos koncepcijos, interpretuojamos ir tikslinamos pagrindinės sąvokos, analizuojamas darbo objekto funkcionavimo kontekstas, siūlomas problemos sprendimo būdas.

Atsižvelgus į disertacijoje iškeltą tyrimo problemą, pirmoji darbo dalis konstruojama išskiriant du tyrimo etapus. Dalis pradedama skyriumi, kuriame teoriniu ir istoriniu požiūriu nagrinėjami politinio valdymo bruožai totalitarinių valstybių okupuotoje Lietuvoje. Pirmajame poskyryje pristatoma Hannahos Arendt totalitarizmo teorija, autorės pasiūlyta teorinė schema papildoma: aptariama, interpretuojama ir tikslinama ideologijos sąvoka, teoriniame lygmenyje nagrinėjama totalitarinė ideologinė individo subjekcija okupuotos šalies sąlygomis. Antrasis poskyris pradedamas okupacijos termino apibrėžimu, remiantis istorikų duomenimis ir pirminiais šaltiniais išnagrinėjama valdžios institucijų struktūra ir subordinacijos ryšiai Lietuvoje 1940–1944 m.

Antrajame skyriuje formuojami trys jau žiniasklaidos problematiką apimantys poskyriai, kurie padeda praktiškai nagrinėti tyrimui pasirinkto laikotarpio valdžios ir žiniasklaidos santykius. Pirmajame – pristatomos esminės sociologo Pierre'o Bourdieu lauko teorijos sąvokos ir principai, jų perspektyvoje atskleidžiami žurnalistų profesinės bendruomenės ypatumai Lietuvos žiniasklaidos sistemoje. Antrajame – apibūdinami žiniasklaidos laisvės varžymo principai Lietuvoje okupacijos išvakarėse. Trečiajame – lyginamuoju aspektu apžvelgiami žiniasklaidos politinės kontrolės bruožai

stalinistinėje SSRS ir nacistinėje Vokietijoje. Dalis užbaigiama pateikiant dalyje surinktais duomenimis paremtą empirinio tyrimo strategiją.

1.1. Politinio valdymo bruožai totalitarinių valstybių okupuotoje Lietuvoje

1.1.1. Totalitarinė subjekcija okupuotos valstybės sąlygomis

Šiame darbe daugiausia remiamasi Hannahos Arendt pasiūlyta teorine totalitarizmo aiškinimo schema. Autorė nurodo, jog valstybėje įvedus šią valdymo formą, sukuriamos visai naujos politinės institucijos ir sunaikinamos visos atitinkamos šalies socialinės, teisinės ir politinės tradicijos, socialinės klasės visada paverčiamos masėmis, partijų sistema pakeičiama ne vienpartine diktatūra, o masiniu sąjūdžiu, valdžios centras perkeliamas iš armijos į policiją ir imamasi užsienio politikos, atvirai nukreiptos į pasaulinį viešpatavimą.

Bendriausiu požiūriu totalitarizmo esmė – teroras, o pagrindinis skirtumas ir ypatybė tarp kitų despotiškų politinių sistemų – kritinis ideologijos vaidmuo. Todėl, pasak Roberto Conquesto, totalitarizmą galima interpretuoti kaip totalinę ideologinę subjekciją, kuomet per valstybės aparatą visuomenei primetama valdovo ar valdančiosios grupės idėjų sistema.²⁸ Tačiau būtina pažymėti, jog totalitarizmas šiuolaikinis, postdemokratinis reiškinys, iškilęs tautų, tautinių valstybių ir masių formavimosi laikotarpiu, kuomet pasitelkus modernias technologijas tapo įmanoma kontroliuoti ištisas visuomenes. Būtent stalinistinės SSRS ir nacistinės Vokietijos politiniai režimai pirmieji atvėrė šį visiškai naują santvarkos tipą. Suprantama net minėtose šalyse valdžios aparatas nekontroliavo absoliučiai visų individo gyvenimo elementų ir veiklos formų, idealus/grynas totalitarinio valdymo atvejis praktikoje vargiai įmanomas, tiesiog traktuojama, jog tokioje politinėje sistemoje valdžia įgyja galimybę ir priemones reguliuoti ir apriboti bet kurią socialinę sritį.

Arendt pabrėžia, jog teroras totalitarinės valdžios sąlygomis nustoja būti

²⁸ CONQUEST, Robert. *Reflections on a ravaged century*. London: J. Murray, 2000, p. 84.

tik opozicijos nuslopinimo priemone, nors tokiems tikslams juo irgi naudojasi. Teroras tampa totalinis, kadangi nebeprisilaiko nuo jokios opozicijos, jis tampa aukščiausiu valdovu. Taip totalitarinis režimas siekia sunaikinti sugebėjimą veikti. Kita vertus, nors jam nereikalingas veiksmo principas tikslia šio žodžio prasme, tačiau, kaip ir kitoms valdymo formoms, totalitariniam viešpatavimui reikia orientyro, kuriuo būtų galima valdyti piliečių elgesį viešuosiuose reikaluose. Anot Arendt, šiuo veikimo principo pakaitalu tapo ideologija. Kuomet totalitariniai režimai, reikalaujantys neriboto ir besąlygiško pavienio individo lojalumo, naudodamiesi išorine totalinio teroro prievarta, sunaikina visus ryšius tarp žmonių, laisvę ir galimybę politiškai organizuotis, sugeba prievarta išlaikyti atomizuotų, izoliuotų žmonių mases suspaustas pasaulyje, tapusiam jiems dykuma, tada ideologinis mąstymas sunaikina visus ryšius su tikrove, nes totalitarizmo atveju net baimė negali nurodyti, kaip reikia elgtis, mat aukos pasirenkamos nepriklausomai nuo individualių veiksmų ar minčių, tačiau orientuojantis pagal ideologinio objektyvumo būtinumą. Taip ideologija tampa galios įrankiu, nes nuo jos kaip tik priklauso, kas visuomenėje gali tapti auka, o kas budeliu. Taigi, idealus šių politinių režimų subjektas buvo ne įsitikinęs naciai ar įsitikinęs komunistas, o žmogus, kuriam nebeegzistuoja skirtumas tarp fakto ir fikcijos, tarp tiesos ir melo.²⁹

Arendt pasiūlyta schema leidžia suprasti valdymo formos bei individo veiksmo principus totalitarinėje valstybėje. Tačiau reikia pastebėti, jog pati ideologijos sąvoka pakankamai problemiška, mokslinėje literatūroje galima rasti skirtingų jos vartosenų. Savo darbe Arendt pateikia iš esmės instrumentinę interpretaciją, pabrėžia cinišką diktatorių santykį su ideologija, nurodo, jog tiek Staliną, tiek Hitlerį, žinoma, traukė ne konkrečios ideologijos „idėja“, o pats loginis procesas, kurį buvo galima iš jos išvesti ir kurti dominavimo santykius. Tačiau autorė praktiškai nepaaiškina, kaip subjektai internalizuoja ideologiją, kokius efektus patiria. Teorijoje nurodoma, jog visuomenei ideologija esą turėjo būti tiesiog įrankiais, kuriais kiekvienas valdinys, pasidavęs valdovo

²⁹ ARENDT, Hannah. *Totalitarizmo ištakos*. Vilnius: Tyto alba, 2001, p. 443–460.

ideologiniams samprotavimams ir implikacijoms, organizuoja savo veiksmus ir priverčia save susitaikyti su siautėjančiu teroru. Vadinasi, ideologija suprantama kaip dominavimo instrumentas, tačiau tuo pat tarsi pripažįstamas jos subjektų gebėjimas reflektuoti ir racionaliai suvokti savo pavaldumą. Visgi daugelis teorijų nurodo, jog ideologija yra dominavimo priemonė, kuri priimama sava valia, kaip natūralus socialinės realybės suvokimo būdas. Be to, sociologas Pierre'as Bourdieu, apskritai vengdamas ideologijos sąvokos, jos vietoje siūlo vartoti *simbolinės prievartos*, *simbolinio dominavimo*, *simbolinės galios* terminus³⁰.

Antra problema ta, jog autorės teorija paremta vien tik SSRS ir nacistinės Vokietijos politinių sistemų analizės sinteze. Lietuvoje nauja politinio valdymo forma turėjo būti diegiama ne palaipsniui (formuojant vienvaldę partiją, teroro bei propagandos sistemą ir naikinant socialines klases), kaip minėtų dviejų imperijų atveju, tačiau sparčiai ir iš karto po vietinę visuomenę sukrėtusio agresijos akto – valstybės okupacijos.

Iki tol Lietuvos politinė santvarka taip pat nebuvo demokratinė – vienpartinė, prezidentinė respublika. Jai vadovavo diktatoriaus Antano Smetonos režimas, paremtas lietuvišku nacionalizmu, kurio įtaka tarpukario vietinei visuomenei netenka abejoti. Besiformavusi suverenios valstybės tradicija ir gyvybinga nacionalistinių įsitikinimų sistema buvo pagrindiniai slenksčiai, kuriuos okupacinė valdžia turėjo peržengti, kaskart kurdama tvarų politinį junginį okupuotoje Lietuvos teritorijoje.

Atsižvelgus į šias problemas, siūloma praplėsti darbe pateiktą Arendt totalitarizmo teoriją nagrinėjant valdymo sistemą diegtą totalitarinių valstybių okupuotoje šalyje. Poskyryje pateikiama papildoma teorinė analizė: pristatoma, interpretuojama ir tikslinama ideologijos sąvoka, tuomet nagrinėjamos totalitarinės ideologinės individo subjekcijos okupuotoje šalyje teorinės prielaidos, leidžiančios suprasti tokiomis sąlygomis vykdomos socialinės kontrolės principus.

³⁰ BOURDIEU, Pierre; EAGLETON, Terry. *Doxa and Common Life: An Interview*. Iš: ŽIŽEK, Slavoj. *Mapping ideology*. London; New York: Verso, 1994, p. 266.

Komunikacijos teoretikas Johnas Fiske, nagrinėdamas ideologijos terminą, išskleidžia trinarę jo vartoseną, pagal kurią ideologija bendriausiai gali būti suprantama kaip: įsitikinimų sistema; iliuzinių tikėjimų sistema; bendras reikšmių ir idėjų kūrimo procesas. Paprasčiausia vartoseną ideologijų teorijoje, žinoma, yra pirmoji, teigianti, jog tai yra statiškas idėjų, vertybių ir įsitikinimų rinkinys, o Fiskę labiausiai domina ideologijos kaip praktikos samprata. Pagal antrąją – ideologija tampa kategorija, apibrėžiančia iliuzijas ir *klaidingą sąmonę*, kuri padeda dominuojančiai klasei valdyti likusias, pasitelkus pagrindines propagandos priemones (švietimo, politikos ir teisės sistemas, taip pat žiniasklaidą ir leidybą) priversti valdinius suvokti savo priklausomybę kaip natūralią ir dėl to teisingą būseną. Pagal trečiąją vartoseną galima teigti, jog ideologija yra socialinė praktika. Tai procesas apimantis socialinį reikšmių kūrimą, kuomet ideologija tampa antrojo lygmens reikšmių šaltiniu. Mitai ir konotuojamos vertybės tokiais tampa dėl ideologijos, o šiai patogiu jais save išreikšti. Dalyvaudamas savo kultūros reikšmių kūrimo praktikoje subjektas tampa ideologijos tęstinumo priemone. Reikšmė, kurią subjektas randa ženkle, kyla iš ideologijos, kurioje egzistuoja ir ženklas, ir jis pats: suradus šią reikšmę galima apibrėžti savo santykį su ideologija ir visuomene.³¹

Arendt samprata³² iš dalies aprėpia visus tris šiuos vartosenos variantus. Pasak autorės, socialiniame ir politiniame gyvenime svarbiausia yra ne pačios ideologijos – visokie „izmai“, o ideologinis mąstymas, t. y. loginis procesas, kuomet įvairios idėjų sistemos panaudojamos politiniais tikslais. Esą tai visiškai nesenai reiškinys, nes daugelį dešimtmečių politiniame gyvenime ideologijos atliko visai menką vaidmenį, iki Hitlerio ir Stalino didžiulės politinės jų galimybės taip ir nebuvo atskleistos. Anot Arendt, ideologijos objektu yra istorija, kuriai taikant atitinkamos „idėjos“ logiką, pretenduojama pažinti visas jos paslaptis – praeities mįslės, dabarties sampynas, ateities netikrybes. Įvykių eigą ideologija traktuoja taip tarsi ta eiga būtų pavaldi tam

³¹ FISKE, John. *Įvadas į komunikacijos studijas*. Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 189–195.

³² ARENDT, Hannah. *Totalitarizmo ištakos*. Vilnius: Tyto alba, 2001, p. 450–453.

pačiam „dėsniui“, kaip ir jos „idėjos“ loginė išsklaida.

Pagal šią sampratą rasizmas bei komunizmas patys savaime nebuvo „labiau totalitariniai“ už kitas ideologijas, veikiau jie tokiomis tapo dėl svarbaus vaidmens, kurį atliko politinėse sistemose. Mat visose ideologijose esama specifinių totalitarinių elementų, bet juos iki galo išvysto tik totalitariniai sąjūdžiai. Arendt išskiria tris esminius punktus. Pirma, ideologijos visada orientuotos į istoriją, netgi tada (kaip rasizmo atveju), kai regimai remiasi gamtos prielaida; gamta reikalinga tik tam, kad būtų galima paaiškinti istorinius dalykus ir redukuoti juos į gamtos dalykus. Totalinio aiškinimo pretenzija lemia tai, kad ideologija žada paaiškinti visus istorinius įvykius, duoti totalinį praeities paaiškinimą, totalinį dabarties pažinimą ir patikimą ateities numatymą. Antra, siekdamas totalinio aiškinimo, ideologinis mąstymas tampa nepriklausomas nuo tikrovės, kurią mes suvokiame penkiomis savo juslėmis, ir atkakliai teigia „tikresnę“ tikrovę, pasislėpusią už visų juslėmis suvokiamų daiktų, valdančių juos iš tos slaptos vietos ir reikalingą šeštosios juslės, leidžiančios mums ją suvokti. Šeštąją juslę teikia būtent ideologija, tai ypatinga ideologinė indoktrinacija, kuria užsiima auklėjimo institucijos, įkurtos kaip tik šiam tikslui.

Trečia, šitoks minties atpalaidavimas nuo patyrimo pasiekiamas tam tikrais įrodymo metodais. Ideologinis mąstymas tvarko faktus, remdamasis absoliučiai logine procedūra, kuri prasideda nuo aksiomiškai priimtos prielaidos, o visa kita dedukuojama iš jos; tai reiškia, kad ideologinis mąstymas skleidžiasi su tokiu nuoseklumu, kurio nėra niekur tikrovės srityje. Supratimas pasiekiamas, logiškai arba dialektiškai protu imituojuant „moksliškai“ nustatytų judėjimų dėsnius, su kuriais dėl šio imitacijos proceso tapatinamas mąstymo judėjimas. Jeigu ideologinis mąstymas nustatė savo prielaidą, savo išeities tašką, patyrimas jau nebetrukdo, tikrovė nebegali jam padaryti jokios įtakos. Šitoks griežtas logiškumas kaip veiksmo vadovas persmelkia visą totalitarinių sąjūdžių ir totalitarinių valdžių struktūrą. Anot Arendt, tai buvo išskirtinis Hitlerio ir Stalino nuopelnas, ir nors prie savo sąjūdžių idėjų ir propagandinių šūkių jie nepridėjo nė vienos naujos minties,

vien dėl šios priežasties jie gali būti laikomi didžiausiais ir įtakingiausiais ideologais. Taigi, Arendt savo koncepcijoje ideologiją suvokė kaip įrankį komunikacija paremtiems dominavimo santykiams formuoti, kuomet įsitikinimų sistemos turi tiek svarbos, kiek gali pasitarnauti praktiškai kaip socialinių reikšmių kūrimo šaltinis. Esą galiausiai netgi ta pirminė substancija, kuria save grindžia ideologija, gali būti prarasta, „praryta“, mėginant įgyvendinti jos įkvėptą tikslą ar „idėją“.

Plačiausiai ideologijos kaip praktikos teoriją išrutuliojo antrosios kartos marksistas Louisas Althusseris. Svarbu pabrėžti, jog Pierre'as Bourdieu savo kritiką šios sąvokos ir pačios teorijos atžvilgiu formuoja, oponuodamas būtent šiam autoriui. Anot Fiske, Althusserio pasiūlytoje sampratoje, kaip ir Karlo Marxo teorijoje, pabrėžiamas ideologijos vaidmuo, siekiant išlaikyti mažumos galią daugumai ne prievartos priemonėmis, tačiau Althusserio koncepcija kur kas sudėtingesnė. Mat jis išlaisvino ideologiją iš labai glaudžių priežasčių ir padarinių santykių su ekonominiu visuomenės pagrindu ir iš naujo apibrėžė ją kaip nuolatinę ir visur prasismelkiančią praktinės veiklos sistemą, kurioje dalyvauja visos klasės, o ne kaip idėjų rinkinį, kurį viena klasė primeta kitai.³³

Reformuodamas ideologijos teoriją, Althusseris atsisakė *klaidingos sąmonės* koncepcijos ir susitelkė ties ideologine individų kaip subjektų interpelacija vykdoma per vadinamuosius *Ideologinius valstybės aparatus*³⁴ (toliau – IVA). Tai yra ideologinės praktikos dalis, kuri, pasak Fiske, vyksta praktiškai kiekviename komunikacijos veiksmo, nes visa komunikacija kam nors skiriama, o pasiekusi adresatus ji kuria jų visuomeninius santykius. Pripažindami save adresatu ir atsiliepdami į komunikaciją, mes dalyvaujame savo socialiniame, kartu ir ideologiniame tapse.³⁵ Audronė Žukauskaitė taip pat nurodo, jog Althusseris atmeta reprezentacinę ideologijos sampratą – jo manymu, tai, kas ideologijoje laikoma įsivaizduojama pasaulio reprezentacija, ir yra „žmogaus egzistencijos sąlygos“, t. y. jo „realus“ pasaulis. Anot autorės,

³³ FISKE, John. *Įvadas į komunikacijos studijas*. Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 196–199.

³⁴ Angl. – *Ideological state apparatuses*.

³⁵ FISKE, John. *Įvadas į komunikacijos studijas*. Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 199.

pagal šią logiką pripažindami, jog šie „pasaulio vaizdiniai“ yra grynai įsivaizduojami, t. y. „neatitinkantys realybės“, kuriantys iliuziją, vis tiek teigiame, jog jie daro aliuziją į realybę, taigi reikia juos tik „interpretuoti“, kad atrastume pasaulio realybę anapus įsivaizduojamos jo reprezentacijos. Kitaip tariant, ideologija reprezentuoja ne „realius“ individo egzistencijos santykius, bet įsivaizduojamą individo santykį su „realiais“ santykiais, apibrėžiančiais jo egzistenciją.³⁶ Žukauskaitė tvirtina, jog šis santykis ne iškraipo ar paslepia „tikrovę“, bet veikiau yra vienintelis būdas „tikrovei“ pasirodyti. Ideologinė konstrukcija, struktūruojanti subjekto socialinę realybę, atlieka ne tiek reprezentuojančią, kiek performatyvią funkciją. Ideologinę konstrukciją turėtume suvokti ne kaip mūsų mąstymo sukurtą vaizdinį, bet kaip praktiką ar veiklą, kuri turi galios keisti socialinę realybę.³⁷

Ideologija kaip sistema funkcionuoja per tam tikrus aparatus. Greta IVA Althusseris išskiria ir *Represinius valstybės aparatus* (toliau – RVA). Pastarieji užsiima fiziniu smurtu, tuo tarpu IVA – simboliu. Ši aparatų kategorija apima labai platų institucijų ir organizacijų visetą, daugelį socialinių sričių: religiją, švietimą, šeimą, teisę, politiką, profsąjungas, žiniasklaidos priemones.³⁸ Tačiau, pasak Jano Rehmano, IVA kategorija taip pat apima privačias, o ne tik valstybines socializacijos institucijas, Althusseriui esą už pavaldumą labiau rūpi tai, kaip aparatai funkcionuoja. IVA per interpeliaciją sukuria savanorišką subjekciją tų, į kuriuos kreipiamasi, tai atlieka tarsi dengiamos RVA „skydu“, o *valdanti ideologija* užtikrina sistemos nuoseklumą tarp skirtingų aparatų.³⁹

Althusserio subjekcijos modelis susideda iš dviejų elementų derinio: ideologinės interpeliacijos arba individo „pakvietimo“ ir individo pasirinkimo „atsiliepti“ – nors ideologija visuomet yra ankstesnė už individą, tačiau ji neįmanoma anapus subjekto ar be subjekto. Po interpeliacijos momento

³⁶ ŽUKAUSKAITĖ, Audronė. *Anapus signifikanto principo: dekonstrukcija, psichoanalizė, ideologijos kritika*. Vilnius: Aidai, 2001, p. 124–125.

³⁷ Ten pat, p. 15–16.

³⁸ ALTHUSSER, Louis. *Ideology and Ideological State Apparatuses (Notes towards an Investigation)*. Iš: ŽIŽEK, Slavoj. *Mapping ideology*. London; New York: Verso, 1994, p. 111.

³⁹ REHMANN, Jan. *Theories of ideology: the powers of alienation and subjection*. Leiden: Brill, 2013, p. 149–151.

pasirinkęs reaguoti ir pripažinti, jog buvo kreiptasi būtent į jį, individas atpažįsta ir priima pasiūlytą identitetą kaip savo – taip jis transformuojamas į ideologinį subjektą. Tačiau šioje vietoje vis tiek lieka neaišku, kodėl IVA sugeba sukurti subjekcijos, t. y. subjektui savo ideologinės pozicijos atpažinimo efektą. Slavojus Žižekas tvirtina, jog ši išorinė *Valstybės Aparatų mašina* savo galią įgyja tik tuomet, kai pašamoninėje subjekto ekonomijoje yra patiriama kaip trauminis, beprasmis paliepimas. Althusseris kalba tik apie ideologinės interpeliacijos procesą, kuriuo simbolinė ideologijos mašina „internalizuojama“ į ideologinį Prasmės ir Tiesos patyrimą, tačiau ši internalizacija remiantis struktūrine būtinybe niekada galutinai neįgyvendinama, visuomet esama likučio, liekanos, trauminio iracionalumo ir beprasmybės dėmės, būtent ši liekana ne tik nekliudo subjektui visiškai paklusti ideologiniam sakymui, bet netgi yra būtina to sąlyga – šis neintegruotas beprasmybės traumatizmo perteklius suteikia Įstatymui jo besąlygišką valdžią, kitaip tariant, jis – tiek, kiek išvengia ideologinės prasmės – išlaiko tai, ką galime pavadinti ideologiniu *juoissense*, malonumu-prasmėje (angl. *enjoy-meant*), būdingu ideologijai.⁴⁰ Subjektas yra subjektas, desperatiškai siekiantis bruožo, su kuriuos galėtų susitapatinti, jis nesuvokia Kito kvietimo prasmės. Žižekas tvirtina, jog būtent šios dimensijos neižvelgė Althusseris, aiškindamas interpeliaciją – dar iki to momento, kai yra pagaunamas identifikacijos, simbolinio atpažinimo/neatpažinimo, subjektas pakliūva į Kito spąstus per paradoksalų geismo viduje glūdintį objektą-priežastį.⁴¹

Taigi, ideologija, „pakviesdama“ individus per ideologines institucijas, įvairiausiomis kasdienio gyvenimo praktikomis, turinčiomis performatyvų charakterį, veikia tarsi medija, per kurią žmonės patiria socialinį pasaulį, per kurią sukuriamas ideologinis efektas ir dominavimo santykiai. Žižekas pateikia religinio tikėjimo pavyzdį. Bažnyčia kaip institucija su jos ritualais (malda,

⁴⁰ ŽIŽEK, Slavoj. *Viskas, ką norėjote sužinoti apie Žižeką, bet nedrįsote paklausti Lacano: darbų rinktinė*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005, p. 51–52.

⁴¹ Ten pat, p. 52.

krikštu, sutvirtinimo sakramentu, išpažintimi ir pan.) yra toli gražu ne antrinės vidinio tikėjimo eksternalizacijos, bet jį sukuriantis mechanizmas. Tačiau kai Althusseris kartoja Pascaliao žodžius: „Elkis taip, lyg tikėtum, melskis, atsiklaupk, ir tu patikėsi, tikėjimas ateis savaime“, jis apibrėžia sudėtingą refleksijos mechanizmą, kuris sudaro retroaktyvų, „autopoetinį“ tikėjimo pagrindą, toli gražu pranokstantį redukcionistinį teiginį, jog vidinis tikėjimas priklauso nuo išorinio elgesio. Kitaip tariant, implicitinė šio argumento logika yra tokia: atsiklaupk, ir tu patikėsi, jog atsiklaupėi dėl to, jog tiki – kitaip tariant, tai, jog tu atlieki ritualą, yra tavo vidinio tikėjimo raiška/pasekmė – trumpai tariant, „išorinis“ ritualas performatyviai sukuria savo ideologinį pamatą.⁴²

Kaip jau minėta, Bourdieu atsiribodamas nuo ideologijos sąvokos, nesiekia papildyti Althusserio teoriją, tačiau jos atžvilgiu formuoja itin kritišką poziciją. Pirmiausiai Bourdieu siūlo atsisakyti paties ideologijos termino, nes tai esą nėra tiksli ir efektyvi sąvoka. Žodis ideologija yra įgijęs negatyvią konotaciją, juo piktnaudžiaujama. Anot autoriaus, konkretų teiginį pavadinus ideologiniu, dažnai siekiama įžeisti.⁴³ Kitas Bourdieu argumentas nurodo į tariamai aristokratišką Althusserio mąstymą, kuris ideologiją naudoja neva siekdamas atskirti „tikrą žinojimą“ nuo „klaidingos sąmonės“. ⁴⁴ Pasak Bourdieu, socialinis pasaulis funkcionuoja per praktikas, o ne savimonės lygmenyje, tad dominavimo problemos negali būti apmąstytos tik per šio termino prizmę. Autoriui dominavimas glūdi įkūnytose dispozicijose, kurias individai įgyja per sąveikas socialiniuose laukuose. Praktinis žinojimas, kurį žmonės priima kaip savaime aiškų, vadinamas – doxa. Per tai ir sukuriamas ideologinis efektas. Pavyzdžiui, galios santykiai tarp lyčių įtvirtinami, mokant vaikus vaikščioti tam tikra maniera.⁴⁵ Todėl nepastebimo kasdieniame gyvenime besireiškiančio smurto analizei vietoje ideologijos koncepto

⁴² Ten pat, p. 84–85.

⁴³ BOURDIEU, Pierre; EAGLETON, Terry. *Doxa and Common Life: An Interview*. Iš: ŽIŽEK, Slavoj. *Mapping ideology*. London; New York: Verso, 1994, p. 266.

⁴⁴ Ten pat, p. 267.

⁴⁵ Ten pat, p. 269.

Bourdieu siūlo naudoti *simbolinės prievartos* sąvoką.⁴⁶ Autorius nurodo, jog tai: „<...> prievarta, kuri taikoma socialiniam agentui, jam pačiam bendrininkaujant. <...> socialiniai agentai yra pažįstantys agentai, kurie priklauso nuo determinuojančių veiksnių, prisideda prie juos determinuojančių veiksnių poveikio tiek, kiek struktūruoja tai, kas juos determinuoja. Dominavimo efektą beveik visuomet sukelia „atitikimas“ tarp determinuojančių veiksnių ir suvokimo kategorijų, kurios juos tokius padaro. Aš vadinu klaidingu supratimu atpažinimą prievartos, kuria yra naudojama būtent tiek, kiek ji kaip tokia nesuvokiama. <...> Terminu „atpažinimas“ aš vadinu pamatines ikirefleksyvias socialinių agentų prielaidas, kurių jie laikosi vien dėl to, kad suvokia pasaulį kaip savaime suprantamą, tokį, koks jis yra, ir mano jį esant suprantamą, kadangi jų protas veikia pagal kognityvias struktūras, o šios yra kilusios iš pačių pasaulio struktūrų. Tai, ką aš laikau klaidingu supratimu, tikrai nesietina su įtakos kategorija; apie įtaką niekada nekalbu. Tai ne „komunikacinės sąveikos“ logika, kai kas nors užsiima propaganda, nukreipta į čia veikiančius kitus. Jis kur kas galingesnis ir klastingesnis negu tai: kadangi mes gimę socialiniame pasaulyje, sutinkame su daugybe postulatų, aksiomų, kurių nereikia įrodinėti ir įteigti.“⁴⁷

Bourdieu taip pat kritikuoja ir yra apskritai nusiteikęs prieš aparato sąvoką. Prancūzų mąstytojas linkęs atisakyti, jo žodžiais, *pesimistinio funkcionalizmo*, pagal kurį aparatas esą yra *pragaro mašina*, užprogramuota įvykdyti tam tikrus tikslus, nesvarbu kokius, kada ir kur. Todėl, anot jo, mokymo sistema, valstybė, bažnyčia, politinės partijos arba sąjungos yra visai ne aparatai, o laukai, kuriuose veikėjai arba institucijos be paliovos kovoja pagal šio žaidimo erdvės dėsningumus ir joje galiojančias taisykles. Laukas nėra mechanizmas, paklūstantis kvazimechaninei disciplinos logikai, galinčiai paversti visus veiksmus tik vykdymu. Visgi autorius numato, jog tam tikromis istorinėmis aplinkybėmis (kurias reikia empiriškai išnagrinėti) laukas gali imti

⁴⁶ Ten pat, p. 266.

⁴⁷ BOURDIEU, Pierre; WACQUANT, Loïc J. D. Refleksyvosios sociologijos paskirtis. Iš: BOURDIEU, Pierre; WACQUANT, Loïc J. D. *Įvadas į refleksyviąją sociologiją*. Vilnius: Baltos lankos, 2003, p. 212–213.

funkcionuoti tarsi aparatas. Esą kai viešpataujantieji įstengia ir geba numalšinti bei užgniaužti tų, kuriems viešpatauja, pasipriešinimą ir reakcijas, tuomet judama tik iš viršaus į apačią, kol galiausiai dialektika ir kova dėl dominavimo lauke išnyksta. Tačiau, anot Bourdieu, netgi esant represyviai režimui vis tiek egzistuoja riba, kuri faktiškai niekada neperžengiama, tai reiškia, jog socialinė veikla niekada taip ir nėra organizuojama grynai aparato principu.⁴⁸

Rehmannas kvestionuoja Bourdieu pasiūlytą polemiką aparato ir ideologijos sąvokų atžvilgiu. Anot jo, aparatų interpretavimas kaip *pragaro mašinų* yra redukcionistinis ir siauras. Ši sąvoka neturi nurodyti vidinio ar išorinio konflikto stokos, bet veikia apibūdinti pastovumo perteklių ir polinkį į ideologinę socializaciją, kompetenciją kurti hegemoninius galios santykius. Pasak Rehmanno, aparatas ir laukas nėra uždari konceptai, tačiau veikia gali papildyti vienas kitą.⁴⁹ Taigi, čia galima pritarti jau paties Bourdieu pateiktai nuostatai, jog aparatai yra ribinis atvejis, laikytinas patologine lauko būkle.⁵⁰ Kita vertus, sunku nesutikti su argumentu, jog Bourdieu bandant apibūdinti *simbolinio smurto* sąvoką, susiduriama su sunkumais siekiant identifikuoti jos reikšmingą skirtumą nuo ideologijos koncepto. Anot Rehmanno, Bourdieu viso labo ją performuluoja.⁵¹ Todėl šiame skyriuje pristačius ideologijos sampratą, metodologine prasme nėra naudinga ją tiesiog pakeisti kita, dar abstraktesne. Juo labiau, kad Althusseris pats buvo ne tik nusiteikęs prieš ideologijos kaip *klaidingos sąmonės* interpretaciją, bet taip pat, kaip Bourdieu, teigė, jog ideologiniai efektai reiškiasi už sąmonės ribų.⁵²

Bourdieu indėlį į Althusserio ideologinės interpeliacijos modelio vystymą vis dėlto įžvelgti galima per jo paradigmoje pasiūlytus lauko ir habitus konceptus, bei išryškintą jų dialektinį ryšį. Pagal šią teoriją, santykis

⁴⁸ Ten pat, p. 136–137.

⁴⁹ REHMANN, Jan. *Theories of ideology: the powers of alienation and subjection*. Leiden: Brill, 2013, p. 229.

⁵⁰ BOURDIEU, Pierre; WACQUANT, Loïc J. D. Refleksyvosios sociologijos paskirtis. Iš: BOURDIEU, Pierre; WACQUANT, Loïc J. D. *Įvadas į refleksyviąją sociologiją*. Vilnius: Baltos lankos, 2003, p. 137.

⁵¹ REHMANN, Jan. *Theories of ideology: the powers of alienation and subjection*. Leiden: Brill, 2013, p. 229.

⁵² Ten pat, p. 155.

tarp socialinio veikėjo ir pasaulio nėra santykis tarp subjekto ir objekto – tai *ontologinio bendrininkavimo* santykis tarp habitus, kaip socialiai suformuoto suvokimo ir vertinimo principo, ir jį lėmusio pasaulio.⁵³ Atitinkamai ideologinis efektas arba simbolinis dominavimas pasireiškia per nuolatinę sąveiką – veikėjo, kuriam dominuojama, habitus ir jį formuojančių laukų/aparatų. Ideologija internalizuojama į veikėjo habitus per jį sudarančias ilgalaikes įkūnytas dispozicijas, kurias formuoja socializacijos institucijos ir nuolatinė resocializacija kasdienėmis simbolinėmis veiklomis. Taigi, ideologija/simbolinis smurtas nėra priimamas kaip dominavimas, kadangi paremtas socialiai įrėžtais tikėjimais. Tačiau veikėjas nėra nei subjektas, nei sąmonė, nei vien tik vaidmens atlikėjas, struktūros ramstis ar funkcijos aktualizavimas, todėl ideologinės interpeliacijos modelis papildomas individualaus aktyvumo elementu, mat dominavimas pasireiškia tada, kai laukų/aparatų objektyvios struktūros ir individo kognityvios struktūros atitinka, kai dispozicijos visiškai nevaldomos. Tai reiškia, jog individas tampa panašus į ideologinį subjektą tik tiek, kiek reflektiviai (ne)geba valdyti savo paties dispozicijų – leisti joms veikti arba priešingai, joms trukdyti.

Pasak Rehmanno, Bourdieu pasiūlo teoriją, kuri padeda ne tik suprasti ideologijos veikimo ir palaikymo kasdieniame gyvenime mechanizmą, bet kartu – ko trūko Althusserio prieigai – dialektinį santykį tarp ideologinių laukų/aparatų ir įkūnytų dispozicijų.⁵⁴ Visa tai paaiškina individualų ideologinių interpeliacijų (ne)atpažinimą. Kadangi individo habitus funkcionuoja kaip subjekcijos pasekmė, praeities praktikų produktas, tačiau tuo pat konstituoja savo paties autonominį pasaulį. Simbolinis smurtas nepastebimai gali paveikti tik asmenį, kurio habitus jam leidžia atpažinti, priimti ideologines interpeliacijas bei paklusti, taip išsyk palaikant ideologijos gyvastį.

⁵³ WACQUANT, Loïc J. D. Socialinės prakseologijos link: Bourdieu sociologijos struktūra ir logika. Iš: BOURDIEU, Pierre; WACQUANT, Loïc J. D. *Įvadas į refleksiwiąją sociologiją*. Vilnius: Baltos lankos, 2003, p. 42.

⁵⁴ REHMANN, Jan. *Theories of ideology: the powers of alienation and subjection*. Leiden: Brill, 2013, p. 233–236.

Prieš baigiant nagrinėti ideologijos sąvoką, reikėtų pabrėžti porą svarbių momentų, kuriuos iškelia Žižekas. Pirma, kaip jau minėta, ideologija nebūtinai turi būti „klaidinga“, jos pozityvus turinys gali būti „tikras“, pakankamai tikslus, nes čia svarbus ne pats turinys, bet būdas, kuriuo šis turinys susiejamas su subjektyvia pozicija, implikuojama sakymo proceso. Tikroje ideologijos erdvėje atsiduriame tuo momentu, kai šis turinys – „tikras“ ar „klaidingas“ (jei tikras tuo geresnis ideologinis efektas) – ima veikti kurio nors socialinio dominavimo santykio („galia“, „išnaudojimas“) atžvilgiu iš prigimties nematomu būdu, pati logika, kuri įteisina dominavimo santykius, turi likti paslėpta tam, kad efektyviai veiktų. Kitaip tariant, ideologijos kritikos išeities taškas yra pripažinimas, jog galima lengvai melą pateikti kaip tiesą.⁵⁵ Ideologijos santykio su tiesa aspektu Mažeikis laikosi analogiškos pozicijos ir teigia, jog vieša galia disponuojanti ideologija formuoja ir palaiko savo subjektus nepriklausomai nuo istorinio ar klasinio teisingumo. Todėl net tos ideologijos, kurios atspindi istorijos ir ekonomikos raidą teisingai, tačiau neturi pakankamų propagandinių ir pedagoginių priemonių, negali suformuoti pakankamo savų subjektų skaičiaus ir tapti hegemoninėmis.⁵⁶

Antra, Žižekas, aptardamas opoziciją tarp Valstybės ir Rinkos, tarp išorinės aukštesnės instancijos, organizuojančios visuomenę „iš viršaus“, ir visuomenės „spontaniškos“ savęs organizacijos, numato, kad užinstitucinė individų veikla gali lemti ideologijų kaitą. Tačiau jis yra linkęs palaikyti Althusserio poziciją, jog ideologija pradeda egzistuoti tada, kai visuomenė imama reguliuoti valstybės.⁵⁷ Anot jo, ši įtampa tarp organizuoto sankcijos įvedimo ir „spontaniškumo“ įdiegia tam tikrą reflektivią distanciją į pačią ideologijos sampratą šerdį – ideologija visuomet pagal apibrėžimą yra „ideologijos ideologija“. Žižekas siūlo prisiminti tikro socializmo dezintegraciją – socializmas buvo suvokiamas kaip ideologinės priespaudos ir

⁵⁵ ŽIŽEK, Slavoj. *Viskas, ką norėjote sužinoti apie Žižeką, bet nedrįsote paklausti Lacano: darbų rinktinė*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005, p. 77.

⁵⁶ MAŽEIKIS, Gintautas. *Propaganda ir simbolinis mąstymas: monografija*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2010, p. 131.

⁵⁷ ŽIŽEK, Slavoj. *Viskas, ką norėjote sužinoti apie Žižeką, bet nedrįsote paklausti Lacano: darbų rinktinė*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005, p. 93.

indoktrinacijos taisyklė, nors perėjimas į demokratiją ir kapitalizmą buvo patiriamas kaip išlaisvinimas iš ideologijos prievartos, tačiau ar pati ši „išsilaisvinimo“ patirtis, kurios metu politinės partijos ir rinkos ekonomika buvo suvokiamos kaip „neideologinės“, kaip „natūrali dalykų padėtis“, nėra ideologija *par excellence*? Autoriaus manymu, šis bruožas yra universalus – nėra ideologijos, kuri nesiektų savęs įtvirtinti atsiribodama nuo kitos „grynos“ ideologijos. Individas. „pajungtas“ ideologijai, niekada negali sau pasakyti: „aš priklausau ideologijai“, tad jam visada reikalingas kitas nuomonių korpusas tam, kad galėtų apsibrėžti savo „tikrą“ poziciją.⁵⁸

Anot Žukauskaitės, paprastai ideologija artikuliuojasi tokiu būdu, jog geba paslėpti bet kokias nuorodas į vadinamąją „tikrovę“. Subjektas visuomet jau yra ideologijos viduje ir linkęs neigti savo ideologinę priklausomybę. Kaltinimas priklausymu ideologijai visuomet yra adresuojamas Kitam, nes subjektas nepajėgus pats konstatuoti savo priklausymo ideologijai. Tai verčia daryti išvadą, jog ideologija neturi išorės (pati sau) ir tuo pačiu metu yra ne kas kita kaip išorė (mokslui ir tikrovei).⁵⁹ Kitas vertus, Žižekas pastebi, jog totalitarinė ideologija jau nebeturi tokios pretenzijos. Ji nesiekia – net jos autorių – būti suvokta rimtai, jos statusas yra toks pat kaip ir manipuliavimo priemonių, visiškai išorinių ir instrumentinių; jos valdžią saugo ne jos tiesos vertė, bet paprasta anapus ideologijos esanti prievarta bei naudos pažadas.⁶⁰ Tokiai pozicijai iš dalies prieštarauja Rehmannas, nurodydamas, jog ideologija niekada negali būti grynai instrumentine, nes net tie, kurie naudojami ja tik kaip įrankiu ir laiko save ideologiniais meistrais, taip pat yra jos „pagauti“.⁶¹ Įdomu, jog su tuo sąlyginai sutinka Arendt, nurodydama, jog triukas, kuriuo naudojosi Hitleris ir Stalinas, siekdami atitinkamas savo ideologijas paversti įrankiais, buvo apgaulingai paprastas ir nepastebimas: tas ideologijas jie priėmė

⁵⁸ Ten pat, p. 95.

⁵⁹ ŽUKAUSKAITĖ, Audronė. *Anapus signifikanto principo: dekonstrukcija, psichoanalizė, ideologijos kritika*. Vilnius: Aidai, 2001, p. 126.

⁶⁰ ŽIŽEK, Slavoj. *Viskas, ką norėjote sužinoti apie Žižeką, bet nedrįsote paklausti Lacano: darbų rinktinė*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005, p. 37.

⁶¹ REHMANN, Jan. *Theories of ideology: the powers of alienation and subjection*. Leiden: Brill, 2013, p. 155.

absoliučiai rimtai, vienas didžiudamasis ypatingu savo sugebėjimu samprotauti „su lediniu šaltakraujiškumu“, o kitas – didžiudamasis „negailestinga savo dialektika“.⁶²

Taigi, disertacijoje pritariama samprotavimams ir nuostatai, jog socialinės tapatybės yra ne universalios ir savaiminės duotybės, o reliatyvaus pobūdžio, artikuliacinių praktikų padariniai, tačiau negali būti atmetas individo gebėjimas racionaliai pasirinkti socialines raiškas bei reflektuoti savo tapatumą.

Kaip jau minėta, darbe remiamasi prielaida, jog totalitarinių valstybių okupuotoje Lietuvoje steigiant naujus politinius junginius, valdžia privalėjo vietinėje visuomenėje formuoti savo ideologijos subjektus – toks ne tik totalitarinio, bet ir demokratinio politinio valdymo principas. Tačiau šioje teritorijoje po du dešimtmečius trukusio valstybingumo griūties lietuviškasis nacionalizmas turėjo būti suprantamas, Žižeko terminais, kaip „neideologinis“, kaip „natūrali padėtis“, o marksizmas-leninizmas bei nacionalsocializmas – kaip „grynos“ ideologijos. Viena vertus, okupaciniai režimai pretendavo valdyti IVA ir RVA monopolį, kita vertus, dauguma Lietuvos visuomenės narių negalėjo savaime pripažinti savęs interpeliacijos adresatais ir tapti minėtų ideologijų subjektais, nes į daugelio jų habitus jau buvo įrėžta nacionalistinė tapatybė, todėl tokiu atveju visos likusios politinės idėjų sistemos turėjo atrodyti „svetimos“. Kyla klausimas, kaip tokiu atveju vykdomas naujosios valdančiosios ideologijos verbavimas, ypač siekiant jos subjektų totalumo. Tokią situaciją darbe siūloma aiškinti, naudojantis Gintauto Mažeikio iš Althusserio teorijos išvedamomis sąvokomis: individo subjekcijos, desubjekcijos ir pakartotinės subjekcijos.

Subjekcijos sąvoka teigiama, jog individas gali būti paverčiamas konkrečios ideologijos subjektu. Prielaidos jo sukūrimui sudaromos, jeigu individo asmeninė egzistencinė patirtis ir savimonė užgožiama susvetimėjusia ir įgijusia kolektyvinį statusą patirtimi, kolektyviniais mąstymo ir elgsenos modeliais bei vertybėmis. Mažeikis tai vadina savimonės formų sukeitimu arba

⁶² ARENDT, Hannah. *Totalitarizmo ištakos*. Vilnius: Tyto alba, 2001, p. 453.

pakeistiniu mąstymu. Jam priešingas patirtinis mąstymas, susijęs su nenutrūkstama bendruomenine atminties grandine bei asmeniniu ryšiu, o pakeistinis mąstymas yra atskiras nuo gyvosios atminties grandinės ir siekia konstruoti pageidaujamą, ideologiškai išgrynintą, klasinius ar nacijos idealus atitinkančią atmintį ir istoriją. Ją *Super Ego* pavidalu vėliau įsisavina ir išskleidžia individas, paversdamas ideologinius principus savo sąžinės principais. Taip esą iškilo įvairiausi ideologiniai fenomenai.⁶³

Mažeikis analizuodamas ideologinio subjekto verbavimo procesą, skiria tris skirtingus poveikio laipsnius. Jis gali tebūti informavimo objektu – turi išklausti informaciją, ją prisiminti, bet neprivalo su ja susitapatinti. Informuotini asmenys taip pat gali būti kviečiami vaidinti tam tikrus vaidmenis, imituoti tikėjimą, žinojimą. Individas įgyja tam tikrą autonominio subjekto bruožų, bet su juo susitapatina tik laikinai. Tokią veiklą autorius sieja su reklamos agentais, samdomais partijų rinkiminių kampanijų organizatoriais, politiniais konsultantais, propagandininkais. Tuo tarpu ideologinis subjektas, kuriam būdingas pakeistinis mąstymas, veikia autonomiškai, pats priima sprendimus, nepriklausomai nuo užduočių propaguoja ideologiją, tačiau jo plėtojamos schemas, taisyklės, paradigmos suvokiamos kaip savos. Ideologinis subjektas įtraukiamas į kokios nors socialinės grupės legitimuotą simbolinį pasaulį, kuris aprėpia ne tik politinę, institucinę, bet taip pat kasdienio gyvenimo tikrovę. Simbolinis pasaulis individo atžvilgiu čia reiškiasi kaip norminis ir kaip užtikrinantis jo asmeninį identitetą.⁶⁴ Mažeikis mano, kad įtampa tarp pakeistojo ir autonomiškai išrutulio to patyrimo bei mąstymo yra natūrali, pastovi, ir tik šios įtampos nebuvimas arba disbalansas reiškia ideologinio subjekto sukūrimą.⁶⁵

Remdamasis Althusserio interpeliacijos teorija, Mažeikis teigia, jog įvairūs socialiniai diskursai ir ideologijos nuolat skatina savo subjektus

⁶³ MAŽEIKIS, Gintautas. *Propaganda ir simbolinis mąstymas: monografija*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2010, p. 11.

⁶⁴ MAŽEIKIS, Gintautas. Susvetinimas ir sąmoningumo formų sukeitimas kaip propagandinio subjekto konstravimo prielaidos. *Politologija*, 2001, nr. 4(24), p. 82–84.

⁶⁵ Ten pat, p. 105.

„pasiaiškinti“ pagal jau sukurtas simbolinio pasaulio taisykles ir taip stimuliuoja atsakingumo, gėdos, pasididžiavimo jausmus. Todėl ideologija yra egzistuojančios santvarkos pagrindas – nuolatos tikrinami subjektai, palaiko socialines sistemas, klasinį sąmoningumą, valdantį režimą. Tik demokratinėse santvarkose, kur ideologijos vaidmuo yra sumažintas, o didesnis dėmesys skiriamas individų kūrybinėms iniciatyvoms, ideologinė „apkalta“ neturi tokio griežto charakterio, nors taip pat vyksta. Kita vertus, anot Mažeikio, jeigu ideologinis valstybės aparatas nevykdytų nuolatinės socialinių santykių ir struktūrų kontrolės, neliktų jokios garantijos, kad žmonių iniciatyvos nesunaikins civilizacijos pasiekimų. Kitaip tariant, ideologija ir jai atstovaujantis valstybinis aparatas remia ne tik darbo jėgos, t. y. psichofiziologinį egzistavimą, bet ir visos sistemos, įsitikinimų bei elgesio būdų reproduktivumą.⁶⁶ Tačiau autorius pažymi, jog negebėjimas sąmoningai susvetimėti, atsiskirti nuo viešpataujančių pasakojimų, rasti alternatyvių subjekcijos formų, baimė ir draudimas įsisavinti naujus, priešingus vaidmenis – tai jau pavergtis. Savo ruožtu, totalitarinė propaganda kaip tik to ir siekia – plėtoja iš esmės nesuvokiantį subjektą, kur asmeninei patirčiai priklauso ne taisyklių generavimas, o jų vykdymo ir plėtros patirtis.⁶⁷

Remiantis Mažeikio vystomais samprotavimais, desubjekcijos sąvoką galima interpretuoti kaip galimybę panaikinti individo ideologinę priklausomybę, kaip ideologinio subjekto tapatybės destrukciją. Pasak autoriaus, simbolinė tvarka, kurioje asmuo randa ar sukuria savo idealus, anaipol nėra nuosekli ir pati savaime numato skirtumus, stoką, transformacijas – atitinkamai subjektas jau pats savaime slepia desubjekcijos potencialą.⁶⁸ Analizuodami tokius veiksmus, turėtume vadovautis subjekcijos logika ir suprasti juos kaip siekį sustabdyti esamas ideologines praktikas arba net

⁶⁶ MAŽEIKIS, Gintautas. Socialinis dalyvavimas ir subjekto interpeliacijos teorijos apribojimai. *Inter-studia humanitatis*, 2007, nr. 4, p. 6-14.

⁶⁷ MAŽEIKIS, Gintautas. *Įsitikinimai: sąmoningumo metamorfozės*. Kaunas: Kitos knygos, 2013, p. 368; MAŽEIKIS, Gintautas. Susvetinimas ir sąmoningumo formų sukeitimas kaip propagandinio subjekto konstravimo prielaidos. *Politologija*, 2001, nr. 4(24), p. 84.

⁶⁸ MAŽEIKIS, Gintautas. *Propaganda ir simbolinis mąstymas: monografija*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2010, p. 17.

fiziškai naikinti jų subjektus, toks pasitraukimas iš subjekcijos proceso laikomas socialinių santykių ir struktūrų griovimu, ignoravimu, revoliucija. Greta kritiškos-kūrybinės desubjekcijos galima – nuožmi ir radikali, o tai nėra vien išsilaisvinimas iš hegemoninės ideologijos, bet tuo pačiu galimybė naujoms represijoms, naujai prievartai ir manipuliacijai. Taigi, tai priešiški veiksmai ne tik tam tikros ideologijos, bet taip pat jos subjektų atžvilgiu, kuriais, pavyzdžiui, siekiama, jog visuomenė pripažintų naujos politinės santvarkos puoselėjamą diskursą, vertybes ir idėjas. Tik sunaikinus esamą simbolinį pasaulį ir taip atlikus radikalų desubjekcijos veiksma, galima pajungti individus propaguojamai ideologijai. Kitaip tariant, tam, kad atsirastų jos atstovai ir aktyvistai, tam, kad vėliau būtų galima įtvirtinti visiems taikomas elgesio taisykles, kontroliuoti visuomenę ir apsaugoti nuo jos žalingo elgesio pirmiausiai režimas turi panaikinti konkuruojančios ideologijos subjekcijos veiksnumą. Tokiu atveju procedūra yra dvilypė, nes lygiagrečiai pradedama plėtoti pakartotinę individo subjekcija.

Kaip minėta, desubjekcija taip pat gali turėti tiesiog švietimo funkciją. Nurodoma, jog taip padedama brandinti darbininkų, tautinių ir religinių grupių, atviros komunikacinės visuomenės savivaldą ir savirangą, žaboti valdančiųjų pastangas žmones versti vartotojų masėmis, juos standartizuoti.⁶⁹

Vienas svarbiausių desubjekcijos būdų yra radikali ir nuosekli subjektą varžančių diskursyvių praktikų kritika, kitas – represijos, ilgalaikio teroro priemonės, naujai sistemai nepalankių asmenų persekiojimas. Visa tai suponuoja savitumo ir buvusių prisirišimų, taip pat savarankiškumo užmiršimą. Visuomenės desubjekciją dažniausiai lydi deinstitucionalizacija: griauamos, naikinamos dauguma veikusių institucijų, siekiant jų vietoje būtų kuriamos naujos. Jeigu desubjekcija vykdoma totaliai, tuomet ją seka pakartotinės simbolizacijos aktas – individai verčiami naujos ideologijos subjektais. Naudojantis įvairiomis socializacijos ir edukacinio poveikio priemonėmis, kuriamos ir palaikomos naujos istorijos, vizijos, formuojamos naujos individo

⁶⁹ MAŽEIKIS, Gintautas. *Įsitikinimai: sąmoningumo metamorfozės*. Kaunas: Kitos knygos, 2013, p. 379.

predispozicijos (ikirefleksyvus polinkis manyti) ir dispozicijos (refleksyvus polinkis manyti).

Mažeikis nurodo, jog predispozicijos formuojamos retorinėmis priemonėmis. Pavyzdžiui, iš pradžių pagrindžiamas neabejotinas ir reikšmingas teiginys A, kuris vėliau naudojamas kaip svarbiausia samprotavimų premisa. Retoriškai suformuoti pamatiniai teiginiai lemia vėlesnę, jau beveik neabejotiną viešą, loginę argumentaciją, įvykių chronologizaciją, aktualių atvejų vizualizaciją, faktografiją ir net teisinius procesus. Taip istorijų, pasakojimų suformuotos predispozicijos remia visus kitus kasdienybės įvykius, politizuoja juos ir kartu paslepia šį politizavimą. Prezdispozicijos yra sukuriamos ir palaikomos plėtojant naujas istorijas, metaforas, vaizdus, kino filmus, jas padeda formuoti ne tik ilgalaikis žiniasklaidos poveikis, bet ir pedagogika, pirmiausiai istorijos, literatūros, politikos mokslų vadovėliai.⁷⁰ Tai primena Arendt samprotavimus apie totalinį aiškinimo būdą, kuomet pradedama nuo aksiomiškai priimtos prielaidos, kurią seka nepaprastai nuosekli dedukcija. Anot Mažeikio, toks išankstinio tikrovės suvokimo formavimas yra svarbiausia užduotis po prievartinio proto išvalymo iki *tabula rasa* būsenos, po naujojo žmogaus sumontavimo ir jo gyvenimo trajektorijų nubrėžimo. Autorius nurodo, kad būtent čia ir iškyla visa kultūros svarba, kurios įtaka viršija ekonominę svarbą – nesukūrus sau palankaus subjekto, negalima garantuoti ir ekonomikos funkcionavimo.⁷¹

Kita vertus, tyrinėtojas pažymi, jog nors teroras, pilietinis karas, didžiuliai ekonominiai ir demografiniai sukrėtimai gali desubjektuoti asmenį, „ištrinti“ kai kurias jo diskursyvas priklausomybes savo vietiniam žinojimui, papročiams, nuostatoms, giliai pažeisti savo simbolinę suvokimo membraną, panardinti jį į baimės būseną, paskatinti nekritiškai pripažinti ir net puoselėti teroro teiginius ir reikalavimus, naujas tapatybės formas ir juos grindžiančius pasakojimus. Tačiau visa tai tik iš pirmo žvilgsnio atveria neribotas galimybes

⁷⁰ MAŽEIKIS, Gintautas. *Propaganda ir simbolinis mąstymas: monografija*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2010, p. 77–78.

⁷¹ Ten pat, p. 77.

socialiniam konstruktyvizmui – teroro siaubo ir propagandos kuriama tikrovė daugeliui paklūstančiųjų tėra imitacija, o ne savaiminga tikrovė.⁷² Kriškos pozicijos Mažeikis laikosi netgi postmodernios, pažangių valstybių skatinamos desubjekcijos atžvilgiu. Esą procesas labai ribotas, veikiamas senųjų politinių mitų – nesibaigiančios vienovės, sutelkimo, solidarumo ir pasiaukojimo leksikos, nepabrėžiant jų laikinumo, politiškumo ir skirtumo nuo siekiamų idealų.⁷³ Taigi, šio tyrimo atveju galima teigti, jog Lietuvoje daugelis okupacinių valstybių subjektų savo desubjekciją (nuo buvusių simbolinių pasaulių) ir savo naują ideologinę priklausomybę turėjo viso labo imituoti iš baimės ar ciniškų paskatų, bet kuriuo atveju tai iš esmės atitiko valdančiojo režimo interesus.

Apmąstant žurnalistų padėtį tokiomis politinėmis aplinkybėmis, galima padaryti keletą papildomų apibendrinančiųjų pastabų. Kadangi totalitarinis valdymas visuomenėje siekia panaikinti ribą tarp politinio ir nepolitinio gyvenimo, pasinaudojant teroru ir ideologija suvaržyti visų svarbiausių socialinės veiklos sričių savarankiškumą, jos subordinuojamos ir funkcionuoja sinchroniškai pagal politinio lauko darbotvarkę – paprasčiau tariant, politizuojamos. Todėl jau savaime totalitarinė valdžia siekia įgyti monopolinę žiniasklaidos priemonių kontrolę ir išnaudoti jas savo propagandai. Galima daryti prielaidą, jog okupuotoje Lietuvoje absoliuti dauguma žurnalistų turėjo veikti remdamiesi ne pamatinėmis profesijos vertybėmis ir funkcijomis, tačiau pasiduoti politinio režimo dominavimui, vadovautis primestomis ideologijos paradigmomis. Pasikeitus santvarkoms jie savaime patenka tarp naujai sistemai nepalankių asmenų grupių, tampa teroro ir persekiojimo taikiniais. Išvengę fizinio sunaikinimo ir ypač savo profesiniame lauke išsilaikę žurnalistai privalo greitai ir sklandžiai įsitraukti į naują simbolinį pasaulį. Nepaisant to, kokį realų poveikį žurnalistikos veikėjams daro ideologinio verbavimo procesas – susitapatina jie su valdančiąja ideologija ar tik imituoja tikėjimą, tačiau

⁷² Ten pat, p. 70; 103–104.

⁷³ MAŽEIKIS, Gintautas. *Įsitikinimai: sąmoningumo metamorfozės*. Kaunas: Kitos knygos, 2013, p. 379.

radikalios desubjekcijos akivaizdoje griežtai reikalaujama prisiimti ideologinio subjekto vaidmenį ir aktyviai propaguoti vyraujančią ideologiją. Taip sukuriama prielaida socialiniam dominavimui. Tikėtina, jog tokiomis sąlygomis tikrasis (paslėptas, nereflektuojamas) ideologinis efektas gali pasireikšti, tačiau tik per nuolatinę ilgai trunkančią sąveiką – žurnalistų, kuriems dominuojama, ir juos formuojančio simbolinio pasaulio, kol ilgalaikis habitus formavimo procesas galiausiai priverstų juos neabejoti tvarkos objektyvumu ir savaimingumu.

1.1.2. Okupacinių režimų struktūra (1940–1944)

Įsidėmėtinas faktas, kad aptariamam laikotarpiu Lietuva nebuvo klasikinė okupuota valstybė, todėl vien jau pats žodis okupacija ar okupaciniai režimai ne visai tiksliai perteikia aptariamo dalyko esmę. Enciklopediškai okupacija suprantama kaip dalies ar visos valstybės teritorijos užėmimas ir kontroliavimas naudojant kitos valstybės ginkluotąsias pajėgas. Paprastai tai laikinas reiškinys, vykstantis karo metu arba pasibaigus karui. Okupacija nutraukiama, jeigu valstybės sudaro taikos sutartį, atkuriamą okupuotos šalies nepriklausomybę arba okupuota teritorija prijungiama prie ją okupavusios šalies teritorijos.⁷⁴ Įprasta okupaciją skirti nuo giminingo jam reiškinio – aneksijos. Tai nepriklausomos valstybės arba ginčytinos teritorijos prijungimas prie kitos valstybės.⁷⁵

Lietuvių istorikų tyrinėjimuose ir amžininkų liudijimuose šios sąvokos nuolatos painiojamos, mat 1940–1944 m. laikotarpis ir to meto Lietuvos politiniai režimai dažnai vadinami okupaciniais, taip tarsi norima pabrėžti, jog jie buvo neteisėti ir laikini. Tačiau iš tikrųjų Sovietų Sąjunga, vos tik okupavusi Lietuvą, Latviją ir Estiją, šias valstybes aneksavo. Savo ruožtu, Vokietija karo su SSRS metu iš Baltijos respublikų ir dalies Baltarusijos sudarė okupuotų kraštų teritorinį vienetą – Ostlandą, dar vadinama Rytu Kraštu. Pažymėtina, jog

⁷⁴ JANKAUSKAS, Algimantas; et al. *Politikos mokslų enciklopedinis žodynas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2007, p. 86.

⁷⁵ Ten pat, p. 14.

naciai tai traktavo kaip SSRS (ne kelių suverenių valstybių) teritorijų okupaciją.

Disertacijoje sutinkama su takoskyra tarp okupacijos ir aneksijos terminų, manoma, kad 1940 m. vasaros politinių procesų Lietuvoje išdavos vertinimas kaip aneksijos akto nepaneigia istorikų surinktų duomenų, jog *Liaudies seimo* rinkimai nebuvo demokratiniai, naujai suformuotas pseudo-parlamentas suteikė viso labo Lietuvos teisėto inkorporavimo į Sovietų Sąjungą regimybę. Kita vertus, patogumo dėlei tekste abu režimai, kontroliavę Lietuvos teritoriją 1940–1944 m., vadinami istoriografijoje įsitvirtinusių terminu – okupaciniais, taip pabrėžiant, jog jie buvo paremti užsienio šalių valdančiųjų partijų bei vyriausybių nustatytais politinės organizacijos ir valdymo būdais. Šiuo klausimu disertacijoje laikomasi tokio periodizavimo: 1940 m. birželio 15 d. Lietuvos valdžia priėmė SSRS ultimatumą⁷⁶ ir leido jos kariuomenei užimti valstybės teritoriją, taip prasidėjo okupacija, trukusi iki rugpjūčio 3 d., kai Lietuvos Respublika buvo oficialiai inkorporuota į SSRS. Tai reiškė aneksijos aktą, kurios formalumai baigti rugpjūčio 24 d. priėmus LSSR konstituciją.

Reikšmingi politinės sistemos pokyčiai vyko jau okupacijos pradžioje. Iš karto po RA intervencijos buvo nuversta Lietuvos vyriausybė, tai reiškė Smetonos nušalinimą nuo politinės valdžios viršūnės. Valstybės prezidentas spėjo pasitraukti į užsienį dar prieš kariuomenei įžengiant į Kauną. Alfredo Senno manymu, jau tuomet Lietuvos Respublika faktiškai tapo SSRS dalimi dėl to, jog Lietuvos politiniame lauke sąlygas iš karto pradėjo diktuoti SSRS vyriausybės ypatingasis įgaliotinis ir užsienio reikalų liaudies komisaro pavaduotojas Vladimiras Dekanozovas, kuriam veiklos įgaliojimai ir

⁷⁶ Ultimatumas įteiktas po eilės Sovietų Sąjungos diplomatinių manevrų, kuriais ši totalitarinė valstybė Vokietijos pergalės Vakarų fronte perspektyvoje stengėsi sukelti, o dažniausiai paprasčiausiai imitavo tarpvalstybinių santykių krizę su Lietuvos Respublika. Šios kampanijos kulminacija įvyko birželio 14 d., kuomet Vokietija priverstė kapituliuoti Prancūziją. Viačeslavas Molotovas apkaltino Lietuvą šamokslo prieš SSRS rengimu ir Lietuvos užsienio reikalų ministrui Juozui Urbšui įteikė ultimatumą. Pareikalauta suimti Lietuvos vidaus reikalų ministrą Kazį Skučą ir VSD direktorių Augustiną Povilaitį, teisti juos dėl tariamų provokacijų prieš Raudonosios armijos įgulas Lietuvoje, sudaryti SSRS palankią vyriausybę, įsileisti papildomus RA dalinius. Pateikti kaltinimai buvo fiktyvus, SSRS veikė, siekdama ne išspręsti menamą konfliktą, tačiau užgrobti politinę valdžią Lietuvoje. Ultimatumė netgi buvo nurodyta, jog SSRS kariuomenė į Lietuvą įžengs nepriklausomai nuo jos vyriausybės reakcijos.

instrukcijos plaukė iš Stalino, VKP(b) Centro komiteto (toliau – CK) ir jo Politinio biuro Maskvoje.⁷⁷ Tačiau svarbu pabrėžti, jog VKP(b) CK ir SSRS vyriausybė siekė ne tik surengti karinę invaziją ir perimti valdžią šalyje, tačiau norėta sukurti regimybę, jog Lietuva sovietine respublika ir SSRS dalimi paskelbta, remiantis galiojančiais įstatymais bei pritariant visuomenei. Tam iš pradžių buvo steigiamos formalios politinės valdžios institucijos. Pagal programą suformuota *Liaudies vyriausybė*, suplanuoti *Liaudies seimo* rinkimai, jo deklaracijos ir atstovų delegacija į Maskvą, SSRS Aukščiausiąją Tarybą. Šią programą įgyvendinti paskirta minėtam Dekanozovui, kuriam padėjo plati patarėjų grupė: SSRS NKVD instruktoriai, SSRS diplomatinės atstovybės Lietuvoje darbuotojai, RA karininkai, LKP sekretoriato nariai ir aktyvistai.

Ši grupė Lietuvos politiniame gyvenime įsigalėjo, vadovaudamasi praktiškai tais pačiais principais, teisiniais dokumentais ir valstybės institucijomis, kuriomis savo galią buvo sukoncentravęs Smetona. Pirmiausia, pertvarkytos svarbiausios buvusio režimo atramos – Lietuvos tautininkų sąjunga, kariuomenė⁷⁸, VRM ir VSD⁷⁹. Taip pat sudaryta vadinamoji *Liaudies vyriausybė* – fasadinė valstybės institucija, kurios kabineto nariai buvo paskirti Sovietų Sąjungos pasiuntinio Lietuvoje Nikolajaus Pozdniakovo siūlymu ir Dekanozovo sprendimu. Kandidatai į ministrus parinkti iš įvairaus politinio spektro žmonių, bet būtinai konfrontavusių su tautininkais ir viešai simpatizavusių Sovietų Sąjungai.⁸⁰

Nepaisant to, formalūs valstybės vadovai: prezidentas Justas Paleckis ir laikinasis ministras pirmininkas bei užsienio reikalų ministras Vincas Krėvė, savarankiškumo, o juo labiau realios politinės valdžios šalyje turėjo nedaug.

⁷⁷ SENN, Alfred Erich. *Lietuva 1940: revoliucija iš viršaus*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2009, p. 200.

⁷⁸ 1940 m. birželio 15 d. įvedant RA dalinius, Lietuvos kariuomenės vadovybė jau nebematė realios galimybės pasipriešinti SSRS karinei galiai, nes dar 1939 m. spalį pagal Lietuvos ir Sovietų Sąjungos savitarpio pagalbos sutartį šalyje įsikūrė 20.000 RA karių. Ši sutartis iš esmės reiškė SSRS protektoratą Lietuvai, kuri realiai prarado neutralios valstybės statusą ir jau nebegalėjo turėti savarankiškos užsienio politikos.

⁷⁹ Vidaus reikalų ministras Kazys Skučas ir VSD direktorius Augustinas Povilaitis buvo nušalinti nuo pareigų dar iki okupacijos, o po jos – suimti.

⁸⁰ TAMOŠAITIS, Mindaugas. *Didysis apakimas: lietuvių rašytojų kairėjimas 4-ajame XX a. dešimtmetyje*. Vilnius: Gimtasis žodis, 2010, p. 163.

Įtakingiausias vyriausybės narys buvo Mečys Gedvilas, kuris priklausė LKP ir vadovavo VRM. Šios ministerijos padalinio VSD direktoriumi paskirtas kitas lietuvis komunistas Antanas Sniečkus. Formaliai ministerijoje Gedvilas buvo viršesnis už Sniečką, tačiau pastarojo pareigos totalitarinės valstybės valdžios vertikalėje – itin svarbios ir prestižinės. Nuo 1940 m. rugpjūčio 15 d. Sniečkus užėmė LKP CK pirmojo sekretoriaus postą ir ilgam įsitvirtino šios partijos hierarchijos viršūnėje.

Sennas nurodo, jog VRM kontrolė buvo veiksmingiausia priemonė komunistų partijos politinei galiai sustiprinti. Ši ministerija greitai taip išsiplėtė, jog tapo vyriausybe vyriausybėje. Gedvilas veikė nepaisydamas Krėvės pageidavimų, o Paleckis pakluso VRM iniciatyvoms.⁸¹ Nors sovietų emisarų valdžia naudojosi buvusio režimo institucijų patalpomis, bylomis ir įstatymais, tačiau pati VRM veikė visiškai atsinaujinusi. Iki 1940 m. liepos buvo priimta 380 naujų darbuotojų.⁸²

Paskutinis etapas griauant buvusią politinę sistemą pradėtas birželio 19 d., kai naujasis vidaus reikalų ministras nutarė „valstybės saugumo sumetimais“ uždaryti Tautininkų sąjungą su visais jos padaliniais. Šis sprendimas buvo įgyvendintas, pritaikius šios partijos įkūrėjo Smetonos 1936 m. vasario 1 d. paskelbtą draugijų įstatymą. Apie tai informuota viešai spaudoje.⁸³ Lietuva be legalios politinės partijos išbuvo šešias dienas: birželio 25 d. Gedvilas oficialiai įtraukė LKP į draugijų registrą, tai reiškė, jog partija pradėjo veikti legaliai. Labai simboliška, jog beveik po mėnesio nuspręsta visą Tautininkų sąjungos turtą perduoti būtent LKP.⁸⁴ Birželio 28 d. VRM taip pat įregistravo Komunistinio jaunimo sąjungą. Viena svarbiausių komjaunimo funkcijų – rengti naujus narius partijai. Be to, kartu su profesinėmis sąjungomis ir Sniečkaus vadovaujamu valstybės saugumo aparatu komjaunimas naujam režimui buvo svarbi visuomenės telkimo priemonė.⁸⁵

⁸¹ SENN, Alfred Erich. *Lietuva 1940: revoliucija iš viršaus*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2009, p. 253.

⁸² Ten pat, p. 295.

⁸³ Uždaryta LTS. *Lietuvos Aidas*. 1940, birželio 20, nr. 288, p. 1.

⁸⁴ Tautininkų s-gos turtas – Lietuvos komunistų partijai. *Lietuvos žinios*, 1940, liepos 22, nr. 164, p. 7.

⁸⁵ SENN, Alfred Erich. *Lietuva 1940: revoliucija iš viršaus*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir

Kitą dieną po šio sprendimo vidaus reikalų ministras paskelbė⁸⁶, jog vadovaujantis valstybės saugumo sumetimais laikinai sustabdyta visų Lietuvoje veikiančių draugijų ir jų padalinių, įrašytų į draugijų registrą iki tuometų birželio 20 dienos, veikla. Nurodyta, jog šios visuomeninės organizacijos galės veikti tiktai gavusios vidaus reikalų ministro specialų leidimą. Šis sprendimas priimtas birželio 27 d., o įgyvendinti praktikoje paskirtas apskričių viršininkams, kurie buvo VRM valdžios ramsčiai savivaldybėse.⁸⁷ Tai reiškė, jog nuo to laiko legaliai veikti galėjo tik prosovietinio režimo patvirtintos ir patikimomis laikytos visuomenės organizacijos. Pavyzdžiui, tarp tokių organizacijų pateko „Laisvamanių etinės kultūros draugija“, „Lietuvių draugija SSRS kultūrai pažinti“⁸⁸.

Apibendrinant Lietuvos politinio gyvenimo pokyčius galima teigti, jog šiuo laikotarpiu pagrindinės okupacinio režimo atramomis šalyje buvo VRM, VSD, Raudonoji armija. Ribojant lietuviškąjį nacionalizmą, diegta nauja valstybinė ideologija – marksizmas-leninizmas, vienpartinę LTS pakeitė legalizuota LKP. Pagrindinis skirtumas buvo tas, jog tuometiniame Lietuvos politiniame lauke dominavęs Dekanozovas neturėjo jokių oficialių pareigų šios valstybės institucijose, atstovavo kitos valstybės interesams, todėl veikė prisidengęs *Liaudies vyriausybe* ir jos vadovais lietuviais. Tokios priedangos reikalavo centrinė fikcija, kurią kūrė Dekanozovo grupė – esą nacionalinėje valstybėje įvyko *liaudies revoliucija*.

Dar iki aneksijos Lietuvoje pradėtos kurti prielaidos totalitariniam valdymui, tačiau tik rugpjūčio mėnesį šalyje užbaigus tariamos revoliucijos stadiją, imtasi politinę sistemą reorganizuoti iš esmės pagal Sovietų Sąjungos modelį. Priešingai negu galima tikėtis, totalitarinio tipo valstybė ir valdymo forma pasižymi ne monolitine struktūra, tačiau beformiškumu, nes joje koegzistuoja

rezistencijos tyrimo centras, 2009, p. 264–265.

⁸⁶ Draugijos turės gauti naujus leidimus. *Lietuvos Aidas*, 1940, birželio 29, nr. 305, p. 1.

⁸⁷ VRM Spaudos ir draugijų skyriaus vedėjo P. Kežinaičio telefonograma apskričių viršininkams. 1940 m. birželio 27 d. Kaunas. Iš: BRESLAVSKIENĖ, Laimutė; et al. *Lietuvos okupacija ir aneksija, 1939-1940: dokumentų rinkinys*. Vilnius: Mintis, 1993, p. 305.

⁸⁸ LCVA, f. 377, ap. 10, b. 225, p. 24.

(gali konfliktuoti) dvi valdžios: partija ir pati oficialios valstybės institucijos.⁸⁹ Sovietų Sąjungos atveju konstituciniai valstybės vadovų postai valdžios vertikaleje buvo aiškiai žemesni už VKP(b) CK sekretoriaus pareigas, o pagrindinė valstybės administracija veikė tarsi partijos valdymo sistemos fasadas. Arendt nurodo, jog totalitarizmo atveju valstybės hierarchijos laiptais kilti paprasčiausiai leidžiama tiems partijos nariams, kurių reikšmė politiniam sąjūdžiui buvo antrinė, svarbiausia, jog visa reali valdžia būtų sutelkiama sąjūdžio institucijoje, už valstybės ir armijos aparato.⁹⁰

Hierarchiniu požiūriu Sennas tokį valstybės modelį siūlo įsivaizduoti kaip dvi piramides, vieną kitos viduje. Didesnė, išorinė piramidė reiškia partijos struktūrą, mažesnė, vidinė – vyriausybės struktūrą. Pasak istoriko, didžiausia Stalino pasiūlyta naujovė buvo ta, jog valdyti Sovietų Sąjungą sugebėjo apskritai neturėdamas jokio oficialaus posto ministrų kabinete⁹¹. Praktiškai toks stilius šiek tiek priminė valdymą feodalinėje santvarkoje, nes Stalino valdžią ribojo tik praktinės aplinkybės, bet ne konstitucijos nuostatos. Greta jo partijos vadovybės centre veikė CK Politinis biuras, kurį sudarė daugybė žmonių, ir kiekvienam jų tikriausiai buvo skirtas specialus vaidmuo bendroje politinėje struktūroje.⁹² Stalino valdymo metu CK Politinis biuras tapo realios valdžios centru, kuriame būdavo sprendžiami svarbiausi valstybės klausimai ir priimami esminiai sprendimai.

Laikantis šių principų Lietuvoje iš pradžių perkurtos oficialios aukščiausios valstybės valdymo institucijos ir priimta sovietinio tipo konstitucija, kitaip sakant, suformuotas būsimas parodomosios valdžios fasadas. Rugsėjo 25 d. šiuos veiksmus vėlgi įteisino susirinkęs *Liaudies seimas*. Pagal parlamento priimtą LSSR konstituciją⁹³ aukščiausias valstybinės valdžios organas buvo LSSR Aukščiausioji Taryba (toliau – LSSR AT), renkama LSSR piliečių ketveriems

⁸⁹ ARENDT, Hannah. *Totalitarizmo ištakos*. Vilnius: Tyto alba, 2001, p. 384.

⁹⁰ Ten pat, p. 406.

⁹¹ Stalinas SSRS vyriausybei oficialiai pradėjo vadovauti tik Antrojo pasaulinio karo metais.

⁹² SENN, Alfred Erich. *Lietuva 1940: revoliucija iš viršaus*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2009, p. 193–194.

⁹³ Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Konstitucija. *Vyriausybės žinios*, 1940, rugsėjo 10, nr. 730, p. 657–664.

metams. Tai buvo tarsi lietuviško Seimo atitikmuo, todėl *Liaudies seimas* iš karto nustojo egzistavęs ir buvo pervadintas į LSSR laikinąją AT.

Pagal konstituciją ši institucija turėjo rinkti LSSR AT prezidiumą, jo sekretorių bei pirmininką. Panaikinus prezidento postą, prezidiumo pirmininko postas tapo tarsi jo atitikmeniu ir simbolizavo oficialiai aukščiausio rango valstybės vadovą. LSSR AT taip pat buvo atskaitingos LSSR Liaudies komisarų taryba (toliau – LSSR LKT) ir LSSR liaudies komisariatai, t. y. atitinkamai: vyriausybė ir ministerijos, kurių vadovus, liaudies komisarus, turėjo skirti ir atleisti iš tarnybos LSSR AT prezidiumas. Šiuos sprendimus tvirtindavo LSSR AT. Taigi, formaliai aukščiausia vykdomosios valdžios institucija – LSSR LKT, kuri buvo atsakinga LSSR AT, tarp sesijų – prieš LSSR AT prezidiumą. LKT sudarydavo jos vadovas Tarybos pirmininkas (t. y. kaip premjeras ar ministras pirmininkas), pirmininko pavaduotojas, valstybinio plano komisijos pirmininkas ir 14 liaudies komisarų.

Pirmajame posėdyje LSSR AT prezidiumo pirmininku tariamai išrinktas Paleckis, LKT pirmininku – Gedvilas. Oficialiai tai buvo naujieji Lietuvos vadovai: prezidentas ir ministras pirmininkas, tačiau pagal totalitarinės valstybės logiką iš tikrųjų jai vadovauti turėjo LKP CK biuras. Jis buvo sudarytas 1940 m. rugpjūčio 21 d. VKP(b) CK Politiniame biure, pirmuoju sekretoriumi buvo paskirtas Sniečkus, antruoju – Icikas Meskupas, trečiuoju – Kazys Preikšas. Tuo pačiu paskirti vadovai į jau minėtų paralelinių valdžios institucijų pozicijas.⁹⁴ Beje, nors LKP nuo 1940 m. vasaros faktiškai veikė kaip VKP(b) teritorinė organizacija, tačiau oficialiai į VKP(b) sudėtį įtraukta tik 1940 spalio 8 d. ir nuo tada galėjo vadintis LKP(b) – bolševikų partija.

Taigi, Lietuvos politiniame lauke LKP(b) CK Politinis biuras turėjo funkcionuoti kaip aukščiausia valdymo institucija, viso režimo atrama ir kaip tiesioginis VKP(b) CK Politinio biuro padalinys. Ši organizacija Lietuvoje sprendė liaudies komisariatų ir kitų įstaigų steigimo, panaikinimo ir reorgani-

⁹⁴ ANUŠAUSKAS, Arvydas; et al. *Lietuva, 1940-1990: okupuotos Lietuvos istorija*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2007, p. 92.

zavimo, jų vidaus sandaros klausimus.⁹⁵ Visgi nors čia buvo tvarkomi šalies politiniai ir administraciniai reikalai, visus svarbiausius Kaune priimtus nutarimus, taip pat aukščiausiųjų pareigūnų skyrimus tvirtino Sovietų Sąjungos politinės organizacijos: VKP(b) CK bei SSRS LKT.⁹⁶ Žemesnės partijos organizacijos atkartojo LKP(b) CK sandarą ir jos struktūrinių padalinių funkcijas.

Nepaisant to, jog LKP(b) CK sekretoriumi išrinktas lietuvių komunistas Sniečkus, teigiama, kad faktiškai biurui (tai reiškia, jog ir valstybei) vadovavo tas pats VKP(b) CK bei SSRS LKT įgaliotinis Pozniadkovas, kuris net formaliai nebuvo vietinės komunistų partijos CK narys.⁹⁷ Šis VKP(b) emisaras dalyvaudavo LKP(b) CK posėdžiuose, o atskiras ūkio bei visuomenės gyvenimo sritis prižiūrėjo jo instruktoriai.⁹⁸ Pozniakovas iš Lietuvos išvyko 1941 m. pradžioje, tačiau jo pareigas perėmė LKP(b) CK kadro sekretorius N. Gridinas.⁹⁹ Įdomu, jog apie pokyčius LKP(b) CK sudėtyje ir struktūroje pranešta viešai spaudoje. Žinoma, formaliai paskelbta, jog 1941 m. vasario 5 d. penktąjo LKP(b) suvažiavimo metu vyko LKP(b) CK rinkimai. Į Komitetą išrinko iš viso 47 narius, o šis vasario 9 d. pirmajame savo plenume – LKP(b) CK pirmuoju sekretoriumi Sniečkų, antruoju – Meskupą, sekretorių kadro reikalams minėtą Gridiną, sekretorių propagandos reikalams – Preikšą. Kartu su jais į LKP(b) CK biurą įėjo tiek Gedvilas, tiek Paleckis, t. y. formalieji šalies lyderiai.¹⁰⁰

Naujasis režimas, diegdamas totalitarinio valdymo principus, šalyje veikė itin nuosekliai: perėmė ginkluotės monopolį, vietinių valstybės saugumo institucijų pagrindu suformavo teroristinės policinės kontrolės aparatą, įteisino naują vienpartinę politinę sistemą, centralizuoto valdžios aparato viršūnėje įtvirtino masinę ir hierarchiškai organizuotą partiją. Tačiau pati LKP(b) turėjo tapti didesnės hierarchinės organizacijos dalimi, todėl partijai leidžiant plėstis,

⁹⁵ Ten pat, p. 97.

⁹⁶ TRUSKA, Liudas. *Lietuva 1938-1953 metais*. Kaunas: Šviesa, 1995, p. 74.

⁹⁷ ANUŠAUSKAS, Arvydas; et al. *Lietuva, 1940-1990: okupuotos Lietuvos istorija*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2007, p. 92.

⁹⁸ TRUSKA, Liudas. *Lietuva 1938-1953 metais*. Kaunas: Šviesa, 1995, p. 74.

⁹⁹ ANUŠAUSKAS, Arvydas; et al. *Lietuva, 1940-1990: okupuotos Lietuvos istorija*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2007, p. 101.

¹⁰⁰ Naujas LKP(b) Centro Komitetas. *Vilniaus Balsas*, 1941, vasario 11, nr. 34, p. 1.

jos nariai buvo griežtai atrenkami. Tam pasitelkta lapkričio 15 d. prasidėjusi VKP(b) bilietai išdavimo Lietuvos komunistams akcija. Anot tyrinėtojų, taip turėjo būti atliktas pačios LKP(b) valymas nuo pagal socialinius, politinius ir ideologinius kriterijus VKP(b) netikusių komunistų. Valymas prasidėjo jau 1940 m. spalio mėn., LKP oficialiai įtraukus į VKP(b), ir vyko iki 1941 gegužės 15 d., bet faktiškai baigėsi 1940 m. gruodžio mėn. Veiksmus koordinavo LKP(b) CK, o tiesiogiai jį organizavo ir vykdė LKP(b) CK Organizacinis instruktorių skyrius. Miestų ir apskričių komitetų organizaciniai skyriai vykdė valymą vietos organizacijose.¹⁰¹ Taip pat nurodoma, jog po valymo LKP(b) penktajame suvažiavime nuspręsta išplėsti partiją. Atsižvelgta, jog intensyvinant buvusio valstybės aparato valymą, reikėjo vis daugiau komunistų, kurie pakeistų buvusius Lietuvos Respublikos valdininkus. Todėl 1941 m. sausio mėn. iki birželio 22 d. LKP(b) sudėtis beveik padvigubėjo iki 4739 narių.¹⁰²

Akivaizdu, jog bent iš pradžių Lietuvoje sovietinio valdymo sistema iš tikrųjų susidėjo ne iš dviejų, tačiau – trijų tarpusavyje persidengiančių politinės valdžios piramidžių. 1940 m. LKP(b) užuot buvusi valdžios šaltiniu Lietuvoje savo veiklą pradėjo ne nuo vidurinės politinės valdžios vertikalės grandies, o žemesnės, mat LKP(b) Centro komitete iniciatyva priklausė VKP(b) CK Politinio biuro ir jo sekretoriaus Stalino emisarams. Visgi LKP(b) siekė ir galiausiai įstengė sustiprinti savo vaidmenį veikiančioje sovietų sistemoje, įsiliejo į bendrą Sovietų Sąjungos partinio darbo struktūrą ir iš dalies ėmė veikti savarankiškai.¹⁰³

Taigi, nuo rugpjūčio pradžios, kuomet Lietuva juridškai tapo Sovietų Sąjungos dalimi, ši respublika buvo palaipsniui reformuojama pagal totalitarinę SSRS valdymo formą. Oficialios valstybinės institucijos reorganizuotos remiantis sovietine konstitucija, o reali valdžia sukoncentruota vietinės komunistų partijos organizacijose. Tęsiant valstybės biurokratijos reformą, formuojant

¹⁰¹ MASLAUSKIENĖ, Nijolė; PETRAVIČIŪTĖ, Inga. *Okupantai ir kolaborantai: pirmoji sovietinė okupacija (1940–1941)*. Vilnius: Margi raštai, 2007, p. 123–124.

¹⁰² Ten pat, p. 130.

¹⁰³ SENN, Alfred Erich. *Lietuva 1940: revoliucija iš viršaus*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2009, p. 239.

visuomenės informavimo priemonių monopolį, centralizuojant ekonomiką ir diegiant svarbiausių socialinių sričių kontrolės sistemą, Lietuvoje buvo sparčiai įgyvendinamas, kone, pilnavertis totalitarinio valdymo modelis.

1941 m. birželio 22 d. Vokietijai užpuolus SSRS, LSSR teritorija buvo viena pirmųjų, kurias užėmė sparčiai į Sąjungos gilumą prasiveržęs Vermachtas. Tokie įvykiai, be abejonės, lėmė, jog Lietuvos politinis laukas buvo dar kartą radikaliai transformuotas. Tačiau šiuo laikotarpiu jame neabejotinai reikšmingą įtaką turėjęs lietuvių partinio pobūdžio judėjimas, pavadintas Lietuvos Aktyvistų Frontu (toliau – LAF), savo veiklą tiek Vokietijoje, tiek LSSR pradėjo vystyti dar gerokai prieš karą. Todėl politinio lauko nagrinėjimas pradedamas būtent nuo šios organizacijos veiklos pristatymo.

Oficialiai LAF buvo įkurta 1940 m. lapkričio 17 d. Berlyne buvusio Lietuvos Respublikos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotinio Vokietijoje Kazio Škirpos iniciatyva. Įdomu tai, jog gerokai iki tol (1940 m. liepos 25 d.) Ministrų tarybos nutarimu jam atimta Lietuvos pilietybė ir visam laikui uždrausta grįžti į Lietuvą.¹⁰⁴ Šio politinio veikėjo vedamas LAF siekė atgaivinti 1940 m. žlugusią nepriklausomą Lietuvos Respubliką. Fronto nariai stengėsi palaikyti kuo glaudesnius ryšius su Vokietijos politinės ir karinės valdžios atstovais ir gauti paramos¹⁰⁵, veikė LSSR pogrindyje, siekdami padėti antisovietiniam pasipriešinimui. Kadangi sovietinė sistema buvo nukreipta prieš visas Lietuvos Respublikoje veikusias partijas ir politines jėgas, LAF Vokietijoje kurtas kaip vieninga politinė organizacija, sąjūdis, buriantis įvairių pažiūrų žmones. Skelbta, kad nariais gali būti kiekvienas lietuvis, nežiūrint į tai, kokiai jis anksčiau politinei partijai priklausė, jei tik jis nutraukia su ja visus ryšius, nėra tiesioginis kaltininkas Lietuvos nepriklausomybės pražudymo.¹⁰⁶ Fronto lyderis Škirpa tikėjo nacių paskelbtu lozungu apie pokarinės Europos

¹⁰⁴ K. Škirpai atimta Lietuvos pilietybė. *Darbo Lietuva*, 1940, liepos 26, nr. 19, p. 4.

¹⁰⁵ BUBNYS, Arūnas. Provokiškoji Lietuvos valstybės atkūrimo vizija (1940-1944). Iš: ŽALYS, Vytautas; et al. *Lietuvos diplomatija XX amžiuje*. Vilnius: Vaga, 1999, p. 135.

¹⁰⁶ BRANDIŠAUSKAS, Valentinas. *Siekiai atkurti Lietuvos valstybingumą (1940 06–1941 09)*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1996. p. 38.

pertvarkymą ir įsivaizdavo, kad būtent su šiais planais galima sieti Lietuvos valstybingumo atkūrimą.¹⁰⁷ Tokios programinės nuostatos ir besąlyginė orientacija į Vokietiją buvo įtvirtinta LAF dokumentuose ir praktinėje aktyvistų veikloje.

Pasak Sigitos Jegelevičiaus, lietuvių politiniai lyderiai Berlyne dar likus savaitei iki karo pradžios Vokietijos pareigūnų įspėti, kad jam prasidėjus lietuviai jokia forma neskelbtų nepriklausomybės ar neformuotų vyriausybės ir apskritai būtų susilaikyta nuo politinių pareiškimų ar atsišaukimų į tautą.¹⁰⁸ Visgi Vokietijai užpuolus Sovietų Sąjungą, Lietuvoje iš karto suorganizuotos nedidelio masto karinės operacijos, nukreiptos daugiausiai prieš Raudonąją armiją. Lietuvos istoriografijoje tai vadinama *Birželio sukilimu*, kurio nuopelnai kaip tik ir yra priskiriami LAF. Iš tikrųjų invazijos metu susikūręs judėjimas nebuvo centralizuotas, neturėjo bendro vadovavimo ir programos, tačiau jo narių veiksmai spontaniškai peraugo į karinę kampaniją.¹⁰⁹ LSSR veikę antisovietinio pagrindžio lyderiai, pasinaudoję valdžios vakuumu, užėmę strategiškai svarbius objektus, paskelbė Lietuvos nepriklausomybę ir savo valdžią.

Dar iki Vokietijos kariuomenės pasirodymo Kaune politiniai aktyvistai ir sukilėliai mieste įkūrė savo karinės bei politinės valdžios institucijas – LAF štabą, Kauno karo komendantūrą ir aukščiausiąją vykdomąją krašto valdžią paskelbė *Laikinąją vyriausybę* (toliau – LV), kuri pirmąjį posėdį surengė birželio 24 d. Tą pačią dieną Vilniuje susikūrė *Vilniaus miesto ir apskrities piliečių komitetas*, turėjęs perimti savivaldybės funkcijas, vėliau pavadintas *Vilniaus miesto ir srities piliečių komitetu* (toliau – Vilniaus komitetas). Panašios administracinės įstaigos pradėjo veikti didžiuosiuose Lietuvos provincijos miestuose. Šios organizacijos karo aplinkybėmis turėjo bendradarbiauti su Vokietijos karinių dalinių vadovybe, apginti ir įtvirtinti

¹⁰⁷ Ten pat, p. 41.

¹⁰⁸ JEGELEVIČIUS, Sigitas. Okupacija ir kolaboravimas Lietuvoje Antrojo pasaulinio karo metais. *Genocidas ir rezistencija*, 2003, 1(13), p. 53–62.

¹⁰⁹ BRANDIŠAUSKAS, Valentinas. *Siekiai atkurti Lietuvos valstybingumą (1940 06–1941 09)*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1996. p. 147.

sukilėlių paskelbtą Lietuvos valstybės nepriklausomybę, įgyti ir išplėsti realią politinę valdžią krašte, pradėti organizuoti ir prižiūrėti viešą visuomenės gyvenimą. Liudas Truska teigia, jog dėl satelitinės valstybės statuso LAF vadai ir LV ministrai buvo pasiryžę su Vokietija užmegzti glaudžius diplomatinis, politinius, ūkinius ir kultūrinius santykius. Esą tuo metu lietuviai vis dar tikėjo, jog Vokietija ne tik laimės karą prieš SSRS, bet drauge parems Lietuvos valstybės atkūrimą.¹¹⁰

Savo ruožtu, naciai Lietuvoje, kaip ir kitose okupuotose teritorijose, turėjo gana aiškius trumpalaikius bei ilgalaikius tikslus: iš pradžių užsitikrinti savo ekonominius interesus, išnaudoti krašto žmogiškuosius resursus, aprūpinti frontą, vėliau kolonizuoti ir prijungti kraštą prie Reicho. Būtent Lietuvos kaimynystėje vykusio karo veiksnys lėmė, jog okupacinės valdžios pobūdis ir jos vykdoma politika esmingai skyrėsi nuo totalitarinio režimo bruožų LSSR. Po Vermachto invazijos ši teritorija buvo padalinta – Rytų bei Pietryčių Lietuva pateko į Centro armijų grupės karo komendantūros jurisdikciją, likusi šalies dalis priskirta Šiaurės armijų grupės karo komendantūrai. Vilniuje ir Kaune buvo įkurtos karo lauko komendantūrų būstinės, kurioms buvo pavaldžios svarbesnėse Lietuvos vietovėse įkurdintos vietos komendantūros. Karo lauko komendantams jų administruojamoje teritorijoje priklausė aukščiausiaji teisinė bei vykdomoji valdžia, jie turėjo prisiimti iš esmės visas aukščiausiais civilinei administracijai būdingas pareigas ir veikė turėdami iš anksto parengtas instrukcijas.

Tuo tarpu Škirpai, turėjusiam tapti LV ministru pirmininku, nebuvo leista išvykti iš Vokietijos, pati LV okupantų nepripažinta politiškai. Visgi šios organizacijos veiklą karinė vadovybė iš dalies toleravo. Vyriausybė per savo veikimo laikotarpį įstengė atkurti prieškariniu Lietuvos Respublikoje funkcionavusią savivaldos administracinę struktūrą (apskričių, valsčių ir miestų savivaldybes, suorganizavo policiją), išleido per 100 įvairaus pobūdžio

¹¹⁰ TRUSKA Liudas Truska. Politiniai lietuvių orientyrai Antrojo pasaulinio karo metais. Iš: ŠADŽIUS, Henrikas. *Lietuvių tauta antinacinės koalicijos kovų verpetuose*. Vilnius: Margi raštai, 2003, p. 62–63.

įstatymų, nutarimų ir potvarkių.¹¹¹ Viena vertus, LV priimti nutarimai daugeliu atveju praktiškai neveikė ir buvo tik formalūs. Atsiminimuose teigiama, jog vyriausybė neįgijo visiškos krašto kontrolės, Kaune netgi turėta mažai informacijos apie padėtį provincijoje.¹¹² Kita vertus, Valentinas Brandišauskas teigia, kad Lietuvos teritorijos administravimas per lietuviškas institucijas karinei valdžiai buvo naudingas, todėl armija šių funkcijų perimti nesirengė. LV veikla buvo kontroliuojama, deklaruota vokiečių teisės viršenybė, o pereinamuoju laikotarpiu to visiškai pakako.¹¹³

Esminis administracinis ir Lietuvos teritorijos skirstymo pokytis įvykdytas, kai 1941 m. liepos 17-ąją Reichas sudarė Lietuvos, Latvijos, Estijos bei Baltarusijos generalines sritis. Vilnius buvo oficialiai priskirtas Lietuvos generaliniai sričiai. Iš generalinių sričių suformuotas Ostlando (Rytų Krašto) teritorinis vienetas, kurio centras buvo Rygoje, aukščiausioji valdžia priklausė reichskomisarui. Liepos 28 d. Lietuvos generalinis komisaras Adrianas fon Rentelnas perėmė krašto valdžią ir savo civilinę administraciją įkūrė Kaune. Buvusi LSSR buvo suskirstyta į Vilniaus miesto ir Vilniaus krašto, Kauno miesto ir Kauno krašto, Šiaulių ir Panevėžio apygardas, kurioms vadovavo apygardų komisarai. Hitleris paskyrė Alfredą Rosenbergą okupuotų Rytų Krašto ministru. Šioje teritorijoje jie dalinosi aukščiausia valdžia: pirmasis skirdavo reichskomisarus ir generalinius komisarus, antrasis – Reicho komisariatų pagrindinių skyrių vadovus ir apygardų komisarus. Be to, Rosenbergas šiose teritorijose turėjo įstatymų leidybos teisę, kurią galėjo perleisti reichskomisarams.¹¹⁴

Įvedus vokiečių civilinę administraciją, LV veikla buvo sustabdyta 1941 m. rugpjūčio 5 d. Vilniuje komitetas išliko ilgiau, nes kitaip nei LV nepretendavo į politinę valdžią.¹¹⁵ Visgi jo veikla taip pat sustabdyta rugsėjo 15

¹¹¹ BUBNYS, Arūnas. *Vokiečių okupuota Lietuva, (1941-1944)*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998, p. 58.

¹¹² DRUNGA, Karolis. 1941 metų sukilimą prisimena jo dalyviai. *Kultūros barai*. 1996, nr. 6, p. 61.

¹¹³ BRANDIŠAUSKAS, Valentinas. *Siekiai atkurti Lietuvos valstybingumą (1940 06–1941 09)*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1996. p. 120.

¹¹⁴ BUBNYS, Arūnas. *Vokiečių okupuota Lietuva, (1941-1944)*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998, p. 139.

¹¹⁵ BRANDIŠAUSKAS, Valentinas. *Siekiai atkurti Lietuvos valstybingumą (1940 06–1941 09)*.

d.¹¹⁶ Nors okupacinė administracija visiškai ignoravo LV, tačiau užmezgė ryšį su atsikūrusiomis lietuvių savivaldos institucijomis, kurios veikė iki pat 1944 m. birželio pabaigos, perėmė vadovavimą policijos daliniams. Be to, generalinis komisaras fon Rentelnas pasiūlė LV ministrams tapti generaliniais tarėjais, o Raštikiui pirmuoju generaliniu tarėju. Taip siekta ministrų statusą pakeisti žemesniu. Apžvelgus susiklosčiusią padėtį, nesunku suprasti, jog Raštikis ir daugelis ministrų atsisakė pasiūlymą priimti, todėl tarėjams vadovauti paskirtas generolas Petras Kubiliūnas.¹¹⁷ Generaliniai tarėjai turėjo vadovauti lietuvių administracinei struktūrai, Kaune sukurti centrinės valdymo institucijas ir veikti generalinio komisaro vadovaujami ir prižiūrimi. Vėliau lietuviškosios savivaldos institucijos veikė pagal Lietuvos Respublikos įstatymus ir ankstesnius savo reglamentus, kiek tai neprieštaravo karo meto aplinkybėms bei okupacinės administracijos potvarkiams.

Vokiečių civilinė valdžia taip pat neleido plėtoti partijų sistemos ir likvidavo jau legaliai veikusias lietuvių politines organizacijas. Po *Sukilimo* greta LAF Lietuvoje susibūrė Lietuvių Nacionalistų Partija (toliau – LNP). Organizacija iš pradžių vadinta „Geležiniu vilku“, sudaryta daugiausiai iš taip vadinamų „voldemarininkų“, kurie galiausiai pradėjo veikti kaip opozicija LAF. „Voldemarininkai“ svariai prisidėjo steigiant LAF Berlyne, laikė save ideologiškai giminingais naciams, todėl teisę valdyti Lietuvą priskyrė savo partijai. Tačiau lietuvių valdžios organizacijose (LV ir LAF) pagrindinius postus užėmė krikščionys demokratai, tai netenkino nacionalistų ir jie sukėlė konfliktą.¹¹⁸ LNP stiprėjo, nes buvo proteguojama Kubiliūno ir okupacinės valdžios. Pasibaigus kovai dėl įtakos, 1941 m. vasaros pabaigoje LAF paskelbė, jog organizacija susijungė su LNP. Visgi Frontas formaliai dar kurį laiką veikė, kol rugsėjo pabaigoje gestapas užėmė jo būstinę Kaune. Fon Rentelnas uždraudė šios organizacijos veiklą ir konfiskavo turtą, lyderį Leoną Prapuolėnį

Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1996. p. 107.

¹¹⁶ BUBNYS, Arūnas. *Vokiečių okupuota Lietuva, (1941-1944)*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998, p. 68.

¹¹⁷ BUBNYS, Arūnas. *Lietuvių antinacinė rezistencija 1941-1944 m.* Vilnius: Veja, 1991, p. 5–6.

¹¹⁸ BRANDIŠAUSKAS, Valentinas. *Siekiai atkurti Lietuvos valstybingumą (1940 06–1941 09)*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1996, p. 129.

suėmė ir ištrėmė į koncentracijos stovyklą.¹¹⁹

Anot Brandišausko, tiek LAF, tiek LNP buvo provokiškos partijos (būtų tikslu LAF vadinti nacionalistiniu sąjūdžiu – aut. past.), tačiau šios organizacijos idėjine prasme nebuvo panašios. LAF vienijo įvairių pažiūrų žmones, kurie siekė pagrindinio tikslo – nepriklausomos tautinės valstybės, tuo tarpu LNP polinkis į nacionalsocializmą yra neabejotinas.¹²⁰ Kita vertus, LNP greitai pradėjo demonstruoti savo nepasitenkinimą okupacine valdžia, todėl lapkričio mėn. politinė Rytų Krašto vadovybė nusprendė likviduoti partiją, nors oficialiai jos veikla uždrausta tik gruodžio 17 d.¹²¹ Nurodoma, jog 1941 m. pabaigoje aktyvistai, siekę atkurti Lietuvos valstybės suverenitetą, pradėjo burtis ir veikti nelegalių organizacijų ir sąjūdžių pagrindu.¹²²

Taigi jau per pirmąją okupacijos pusmetį Lietuvos generalinėje srityje nusistovėjo gana stabili politinės sistemos hierarchija, kurios viršūnę sudarė Vokietijos suformuotos administracinės institucijos – žemiausia grandis Lietuvoje buvo apygardos komisariatai. Nacių okupaciniai valdžiai pakluso lietuvių savivaldos administracija, kurią sudarė generaliniai tarėjai, apskričių viršininkai, miestų burmistrai, valsčių viršaičiai, kaimų seniūnai, greta veikė grynai lietuviška policija. Tokią struktūrą Rosenbergas oficialiai įformino 1942 kovo 7 d. Savo ruožtu, vietinės politinės organizacijos jau buvo pradėjusios pasyvią veiklą pogrindyje.

Pabrėžtina, jog teroras ir masinės represijos Lietuvoje visu aptariamam laikotarpiu turėjo totalitarinio valdymo formai įprastą vaidmenį. Jau 1940 m. liepos antroje pusėje buvo suimami anksčiau įtakingi Lietuvos visuomenės veikėjai: įvairių organizacijų vadovai ir nariai, laikraščių redaktoriai, žurnalistai, aukštas pareigas užėmę politikai, karininkai, saugumo ir žvalgybos tarnybų pareigūnai. Arvydo Anušausko duomenimis, rugsėjo pirmoje pusėje

¹¹⁹ BUBNYS, Arūnas. *Vokiečių okupuota Lietuva, (1941-1944)*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998, p. 59.

¹²⁰ BRANDIŠAUSKAS, Valentinas. *Siekiai atkurti Lietuvos valstybingumą (1940 06–1941 09)*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1996, p. 130.

¹²¹ BUBNYS, Arūnas. *Vokiečių okupuota Lietuva, (1941-1944)*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998, p. 60–61.

¹²² BUBNYS, Arūnas. *Lietuvių antinacinė rezistencija 1941-1944 m.* Vilnius: Veja, 1991, p. 9.

suimtųjų skaičius siekė apie du tūkstančius ir nuosekliai augo, tad 1941 m. balandžio 1 d. įkalintųjų ir nuteistųjų Lietuvoje priskaičiuota apie 6200.¹²³ Vėliau sekė represijos prieš Lietuvos kariškius ir platesni tautos elito areštai bei deportavimas į tolimus Sovietų Sąjungos rajonus. Nacių okupacijos metu lietuvių persekiojimas buvo kur kas mažesnio masto, mat okupantai nekūrė plačios represijų sistemos, be to, teroras vietoje klasinio pobūdžio įgijo rasinį, todėl vykdytas visuotinis žydų naikinimas. Tačiau toks represyvumo lygmuo taip pat turėjo sudaryti totalitarinei visuomenei įprastą nuolatinės grėsmės atmosferą.

Nors Lietuvos politinė sistema abiem atvejais po gana trumpos kovos dėl valdžios ir įtakos įgydavo aiškią hierarchinę struktūrą tarp pozicijų, tačiau nacių okupacijos atveju tikrai negalima kalbėti apie totalitarinį valdymo principą. Žinoma, sovietmečiu partinis-biurokratinis aparatas su specifinėmis savomis taisyklėmis buvo dar tik diegiamas, tačiau per trumpą laiką spėta sudaryti prielaidas teroru ir ideologija paremtam valdymui. Tuo tarpu naciai apskritai nekūrė savo partijos padalinio ir stokojo biurokratinių pajėgumų, todėl jų valdymo modelis, pasižymintis lanksčia administracine struktūra, tebuvo laikino pobūdžio.

1.2. Žiniasklaidos politika: skirtis tarp autoritarizmo ir totalitarizmo

1.2.1. Žurnalistų profesinė bendruomenė Lietuvos žiniasklaidos sistemoje

Nepriklausomybės laikotarpiu Lietuvos žiniasklaida sparčiai progresavo, gerokai išaugo redakcijų skaičius, todėl sovietinis okupacinis režimas 1940 m. susidūrė su išplėtotą ir įvairialype sistema. Plačiausiai tuo metu šalyje naudota visuomenės informavimo priemonė – periodinė spauda. Lietuvos valdžios institucijų surinktais duomenimis¹²⁴, 1940 m. kovo 7 d. Lietuvoje buvo leidžiami 159 periodiniai leidiniai, kurių bendras vienkartinis tiražas siekė

¹²³ ANUŠAUSKAS, Arvydas. Teroras ir karo nusikaltimai. Iš: TRUSKA, Liudas; ANUŠAUSKAS, Arvydas; PETRAVIČIŪTĖ, Inga. *Sovietinis saugumas Lietuvoje 1940-1953 metais: MVD-MGB organizacinė struktūra, personalas ir veikla*. Vilnius: LGGRTC, 1999, p. 140–147.

¹²⁴ LCVA, f. 377, ap. 10, b. 226, p. 104.

1.081.175 egz.¹²⁵ Populiariausi tarp lietuvių skaitytojų buvo savaitraščiai. Išsiskyrė *Mūsų laikraštis*, kurio vienkartinis tiražas siekė 62.000 egz., *Trinitas* – 30.000, *Ūkininko patarėjas* – 89.000.¹²⁶ Kaip rodo istorikų duomenys, per paskutinius septynerius nepriklausomos valstybės gyvavimo metus periodinių leidinių tiražas išaugo dvigubai, o lyginat su 1914 m. – maždaug 20 kartų.¹²⁷

Kita vertus, Bronius Raguotis pažymi, jog XX a. pr. Lietuvoje žurnalisto darbas buvo neatskiriamas nuo politinės, visuomeninės, kultūros ir švietimo veiklos. Kitaip tariant, žurnalistika dar nebuvo įgijusi savarankiškumo ir specifikos, kuri objektyviai reikalautų turėti specialių žinių ir žurnalistinės kompetencijos.¹²⁸ Net ir okupacijos išvakarėse tik nedidelė dalis žiniasklaidos priemonių buvo politiškai nepriklausomos ir veikė pagal rinkos dėsnius. Pasak Andriaus Vaišnio, Lietuvoje žiniasklaida iki pat XX a. 4 dešimtmečio, kai pagausėjo bulvarinės spaudos, buvo vertinama ne kaip verslo priemonė, o veikiau kaip sudėtinė politikos dalis. Be to, valstybė nuo pat Nepriklausomybės paskelbimo kišosi į periodikos leidybą, reguliavo ir kontroliavo žiniasklaidos sistemą, laikė ją propagandos priemone, ideologinės kovos įrankiu.¹²⁹

Per visą laikotarpį didžioji dalis ir įtakingiausios periodinės spaudos redakcijos turėjo neformalius, tačiau aiškius ryšius su įvairiomis politinėmis grupėmis, atstovavo jų interesus. Pavyzdžiui, populiariausi dienraščiai lietuvių kalba *XX amžius* (14.900 egz.), *Lietuvos Aidas* (32.800 egz.) ir *Lietuvos žinios* (16.800 egz.)¹³⁰ atstovavo trims gausiausiems bei įtakingiausiems politiniams-ideologiniams šalies judėjimams, atitinkamai: krikščionims demokratams, tautininkams ir valstiečiams liaudininkams. Liudo Truskos duomenimis,

¹²⁵ Dienraščių leista 19, savaitraščių – 36, dvisavaitiniai – 27, mėnesiniai – 48, kitokių – 29. Iš jų lietuvių kalba 128 arba net 81%, tačiau nemažai tautinių bendrijų kalbomis: žydų – 12, lenkų – 4, rusų – 3, hebrajų – 3, vokiečių – 2, prancūzų – 2, prancūzų rusų – 2, gudų, esperanto, žydų-lietuvių po 1. Bendras vienkartinis dienraščių tiražas siekė 159.600 egz., savaitraščių – 317.850, dvisavaitiniai leidiniai buvo platinami 199.000 egz. tiražu, mėnesiniai – 376.000, kitokie – 28.350; iš viso: 1.081.175 egz.

¹²⁶ LCVA, f. 377, ap. 10, b. 382, p. 7–13.

¹²⁷ TRUSKA, Liudas. *Lietuva 1938-1953 metais*. Kaunas: Šviesa, 1995, p. 80.

¹²⁸ RAGUOTIS, Bronius. Žurnalistų rengimas Lietuvoje. Iš: UŽTUPAS, V. *Žurnalisto žinynas*. Kaunas: Vilius, 1992, p. 20.

¹²⁹ VAIŠNYS, Andrius. Nusidavimai mūsų periodikos raidoje: draudimų diegimas, draudimų vengimas, draudimų tradicijos kūrimas. *Žurnalistikos tyrimai*, 2008, nr. 1, p. 72.

¹³⁰ TRUSKA, Liudas. *Tautinis atgimimas ir istorija*. Vilnius: Edukologija, 2012, p. 82.

apskritai skaitlingiausia buvo katalikiškoji ir tautininkų spauda, palyginti negausi buvo kairioji spauda, artima valstiečiams liaudininkams, maždaug trečdalis leidinių buvo neutralūs, tuo tarpu socialdemokratai ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje savo spaudos jau nebeturėjo.¹³¹

Vadinasi, galima teigti, jog pagrindinės Lietuvos žiniasklaidos tendencijos – menka komercializacija, stiprus spaudos partiškumas, finansinė priklausomybė nuo valstybės, politinių partijų, pavienių politikų. Taigi, jeigu naujienų, viešosios informacijos rengimas žiniasklaidos priemonėms buvo grįstas daugiausiai politiniais interesais bei iš dalies siaurais komerciniais motyvais, lieka neaišku, ar galima žurnalistiką Lietuvoje okupacijos išvakarėse identifikuoti kaip atskirą profesinę sritį, ar tuo metu profesionalūs žurnalistikos kūrėjai tapatinosi tarpusavyje kaip savarankiška profesinė grupė, savo veiklą grindusi tam tikrais įsitikinimais, normomis ir vertybėmis. Šie klausimai poskyryje nagrinėjamas žurnalistikai taikant Pierre'o Bourdieu lauko teoriją, kuri leis tiksliau perteikti analizuojamo dalyko esmę.

Prancūzų sociologo pasiūlyta paradigma paremta keliomis svarbiausiomis sąvokomis – laukas, habitus, kapitalas ir doxa. Remiantis šiais konceptais galima paaiškinti, kodėl socialinė sistemos, pavyzdžiui, tokios sritys kaip žurnalistika įgauna taisyklingą, dėsningą ir nuspėjamą pavidalą. Sąvoka laukas suprantamas kaip pozicijų tinklas tam tikroje socialinėje sistemoje ir tuo pat kaip socialinių žaidimų vieta. Terminas vartojamas norint išvengti nuorodos mechaninį poveikį, griežtą determinizmą, laukas interpretuojamas kaip tarpininkas tarp jo veikėjų ir socialinių bei ekonominių sąlygų. Habitus nurodo vidines, t. y. internalizuotas socialines struktūras, taisykles, istoriškai susidariusią, turinčią institucinį pagrindą, socialiai kintančią asmens generatyvią matricą. Individas besivadovaudamas savo habitus supranta, analizuoja ir veikia socialinėje aplinkoje. Specializuotuose laukuose susiformuoja skirtingos ir savitos tokios generatyvios schemas, tačiau tam tikri dispozicijų elementai, įgūdžiai gali būti perkelti iš vieno lauko į kitą. Greta šių konceptų Bourdieu plėtojo dar vieną fundamentalią savo teorijos

¹³¹ TRUSKA, Liudas. *Lietuva 1938-1953 metais*. Kaunas: Šviesa, 1995, p. 81–82.

sąvoką – vadinamąjį kapitalą, kurio tipų ir pasiskirstymo analizė leidžia atskleisti lauko dėsnius. Galiausiai, doxa – tai lauko vertybės, normos, praktinis žinojimas, socialinės taisyklės, kurios nekelia abejonių, atrodo savaime aiškios, natūralios, pavyzdžiui – objektyvumo reikalavimas žurnalistams.

Taigi, žurnalistikos atveju laukas turėtų būti suprantamas kaip tarporganizacinė, profesinė, socialinė erdvė, suburianti tarpusavyje institucijas (pavyzdžiui, laikraščių redakcijas) bei fizinius asmenis, kurie užsiima žurnalistika (tai redaktoriai, reporteriai, korespondentai, publicistai, apžvalgininkai, bendradarbiai ir kiti žiniasklaidos priemonių darbuotojai). Žurnalistikos laukas kaip ir kiekvienas kitas laukas reikalauja pripažinti tam tikras vertybes ir laikytis socialinę elgseną ir santykius reglamentuojančių principų. Savo ruožtu, lauko veikėjai pažindami jau esančias socialines struktūras, kuria ilgalaikes savo orientacijas vienaip ar kitaip veikti, jie ne tik patys reaguoja į lauko jėgas, tačiau tuo pat metu jas konstruoja, iš naujo apibrėžia. Susiformuoja savotiška veiksmų sankirta – individų veiksmus ir praktikas iš dalies apibrėžia jų pačių ilgalaikiai įsitikinimai ir polinkiai, taip pat kiekvienas veikia jau iš dalies nustatytomis sąlygomis, nes veiklos iš objektyviosios pusės yra ribojamos konkrečiau lauko, t. y. išorinių struktūrų.

Dalyviai priklausomai nuo jų pozicijos šioje erdvėje stengiasi arba pakeisti, arba išsaugoti lauko formą, meistriškumo, narystės kriterijus, kurie sudaro jo pagrindą ir suteikia teisę patekti į lauką, t. y. tapti žurnalistu ir sulaukti profesinio pripažinimo. Suinteresuoti veikėjai siekia kontroliuoti materialius ar įdaiktintus gamybos arba reprodukcijos įrankius (kurių pasiskirstymas ir sudaro pačią lauko struktūrą), o jų dėka valdyti jame sukuriama pelną.¹³² Įvairios kapitalo rūšys (tai, kas tam tikrame lauke funkcionuoja ir kaip kovos priemonė, ir kaip laimėjimas) savininkui suteikia galią, įtaką, taigi ir leidžia būti lauke svarbiam, užuot buvus tuo, į ką

¹³² BOURDIEU, Pierre; WACQUANT, Loïc J. D. Refleksyvosios sociologijos paskirtis. Iš: BOURDIEU, Pierre; WACQUANT, Loïc J. D. *Įvadas į refleksyviąją sociologiją*. Vilnius: Baltos lankos, 2003, p. 135–136.

neatsižvelgiama.

Terminą *habitus* pačia bendriausia prasme galima interpretuoti kaip patvarias ir transponuojamas suvokimo schemas, vertinimų ir veiksmų sistemą, kuri sukuriama individui susipažįstant su išorinėmis socialinėmis struktūromis. *Habitus* yra formuojamas ilgą laiką ir tas formavimosi procesas priverčia individą tikėti socialinio lauko, kuriame jis dalyvauja, realybe. Tai yra inkorporuotas žinojimas, įgyjamas žaidžiant socialinį žaidimą, operuojant socialinio lauko konvencijų viduje.

Svarbu pabrėžti, jog *habitus* ir laukas gali egzistuoti tik veikdami vienas kito atžvilgiu. Pasak Bourdieu, *habitus* atsiskleidžia tik tam tikroje situacijoje, tik per santykius su tam tikromis struktūromis sukuria tam tikrus diskursus ir veiklos būdus.¹³³ Kitaip sakant, *habitus* tai reguliuojama improvizacija, kuomet specifinės veikėjų praktikos ir veiksmai nulemiami tiek individualių įsitikinimų ir polinkių, tiek apribojimų iš objektyviosios pusės. Anot Loïco Wacquanto, šios dvi sąvokos leidžia Bourdieu atsižadėti tariamų asmens savaimingumo ir socialinio suvaržymo, laisvės ir būtinumo, pasirinkimo ir įsipareigojimo problemų bei aplenkti įprastas individo ir struktūros, mikroanalizės ir makroanalizės alternatyvas, skatinančias susiskaldymą, dualistinę socialinę ontologiją.¹³⁴

Taip pat būtina išskirti dar vieną lauko teorijoje fundamentalią kapitalo sąvoką – tai yra galios (angl. *power*) forma, materialiniai dalykai, kurie gali turėti simbolinę vertę. Įsidėmėtina, jog kapitalas egzistuoja ir funkcionuoja tik per santykius su lauku ir niekaip kitaip, kaip ginklas ir kaip suma, kuria rizikuojama veikėjų kovoje dėl galios. Laukas pasireiškia kaip tikimybių – apdovanojimų, laimėjimų, naudos, sankcijų – struktūra, o esamą jos padėtį nusako kas akimirką tarp veikėjų susiklostantys jėgos santykiai, kuriuos lemia individo ar grupės disponuojamas kapitalas ir jo rūšys (t. y. galios formos).

Teorijoje teigiama, jog kapitalas yra trijų pagrindinių rūšių (kiekviena su

¹³³ Ten pat, p. 174.

¹³⁴ WACQUANT, Loïc J. D. Socialinės prakseologijos link: Bourdieu sociologijos struktūra ir logika. Iš: BOURDIEU, Pierre; WACQUANT, Loïc J. D. *Įvadas į refleksyviąją sociologiją*. Vilnius: Baltos lankos, 2003, p. 45.

savo porūšiais), būtent – ekonominis, kultūrinis ir socialinis. Prie jų būtina pridėti simbolinį kapitalą, kurio formą viena arba kita iš minėtų kapitalo rūšių įgauna, kai yra suvokiama kategorijomis, pripažįstančiomis jos specifinę logiką. Ši kapitalo forma ypatinga tuo, jog gali būti kaupiama tik viešai, o geriausiai ji išreiškiama terminu prestižas. Pavyzdžiui, žurnalistikoje tai kolegų pripažinimas už profesionalius žurnalistikos kūrinius. Kultūrinis kapitalas lygus informaciniam. Socialinis kapitalas – tai visi faktiniai ar virtualūs ištekliai, kurie atitenka individui arba grupei, priklausantiems daugiau ar mažiau institucionalizuotų tarpusavio pažinimo ir pripažinimo santykių tinklui.¹³⁵ Taigi socialinės sistemos struktūruojamas remiantis keliomis pagrindinėmis kapitalo rūšimis, tačiau, kaip minėta, kiekviename lauke skirtingi jo tipai ar kombinacijos įgyja ypatingą, simbolinę vertę, kuri savininkui suteikia galią valdyti lauką. Žurnalistikoje aktualūs gebėjimai rinkti, rengti, tirti ir žiniasklaidos priemonėmis platinti visuomeniškai svarbią informaciją, todėl čia svarbiausios įvairiausios kultūrinio kapitalo formos.

Pats žurnalistikos laukas funkcionuoja tarsi didesniame pasaulyje, socialiniame makrokosme, greta kitų laukų – ekonomikos, politikos, mokslo ir t. t. Bourdieu siūlo netgi valstybės funkcionavimą suprasti tarsi tai būtų toks ansamblis laukų, kuriuose kovojama dėl galios sudaryti ir primesti tam tikroje erdvėje visuotinai privalomų normų rinkinį.¹³⁶ Įprastai laukų sąveikose galioja analogiškas dominavimo principas – kiekvienas laukas siekia išlaikyti autonomiją, t. y. veikti pagal vidinius dėsnius (tai reiškia, jog autonominio lauko vyksmas negali būti suprastas nagrinėjat tik išorės veiksnius), taip pat simbolinės galios kitų laukų atžvilgiu. Iki to, kai galima pastebėti specifinę bei kryptingą kūrybos ir vartojimo logiką, veikėjai paprasčiausiai priklauso laukui, kuriam jų veikla yra aiškiai subordinuota. Profesinio lauko autonomija suprantama kaip atskiros socialinės grupės galimybė savarankiškai apibrėžti savo veiklos viziją, socialines funkcijas ir poreikius, vertybes, veiklos praktikas,

¹³⁵ BOURDIEU, Pierre; WACQUANT, Loïc J. D. Refleksyvosios sociologijos paskirtis. Iš: BOURDIEU, Pierre; WACQUANT, Loïc J. D. *Įvadas į refleksyviąją sociologiją*. Vilnius: Baltos lankos, 2003, p. 155–156.

¹³⁶ Ten pat, p. 148.

standartus bei formuoti tarpusavio santykius ir hierarchijas, kitaip sakant, plėtoti autonominį, tam tikromis vertybėmis pagrįsta socialinį žaidimą.

Tačiau nagrinėjant įvairių laukų tarpusavio santykius rasti visiškai autonominio lauko atvejų būtų gana sunku, nes retas jų funkcionuoja izoliuotas nuo kitų socialinių sričių ir nepatiria reikšmingos išorinės įtakos. Pavyzdžiui, itin savarankišku Bourdieu vadina matematikos lauką. Tačiau daugeliu atveju – susiformavus laukui jo autonomija jau iš esmės tampa analizuojama savybe, o ne egzistencijos sąlyga. Susiformavęs, bet pajungtas, subordinuotas laukas, kurio socialinę struktūrą absoliučiai iškreipia kiti laukai ir jų principai, teorijoje vadinamas heteronominiu. Terminu žymima patologinio, patiriančio stiprų dominavimą lauko būseną, kuri istoriškai taip pat gali kisti. Įprasta, jog net demokratijoje žurnalistikos laukas dėl komercijos ir politikos įtakos pasižymi aukštu heteronomijos lygiu, pasiduoda verslo ar politikos įtakai ir paprasčiausiai veikia pagal šių laukų dėsnius. Tačiau tuo pat metu žurnalistika gali dominuoti kitų laukų atžvilgių – įvairių kultūros, mokslo, taip pat politikos.

Būtent šiuo – galios santykių su kitais laukais – aspektu Bourdieu nagrinėja savo laikmečio žurnalistikos lauką veikale „On television“¹³⁷. Nominaliai ši studija skirta televizijos analizei, tačiau tekste autorius nagrinėja ir kitų žiniasklaidos priemonių veiklą, nuosekliai formuoja bendrą tuometinės žurnalistikos kritiką, pirmiausiai, dėl perdėtos jos komercializacijos ir per stipriai išaugusios bei grėsmingos įtakos kitiems kultūros laukams. Galima teigti, jog savo požiūrį autorius formuoja iš *Spektaklio visuomenės* teorijos perspektyvos. Viena vertus, ši įspūdi sustiprina tai, jog tekste Bourdieu pagarbiai atsiliepia apie Guy Debordą¹³⁸, kita vertus, savo samprotavimų aiškiai su jo kritiniu mąstymu nesusieja. Be to, nors formaliai autorius tekste pristato žurnalistikos lauko idėją, tačiau taip pat nesiima šios sąvokos apibrėžti iš esmės. Pateikiamos bendriausios lauko charakteristikos, kurios aiškiai siejasi su Bourdieu tekste plėtojama tema, padeda suprasti rutuliojamus pavyzdžius. Nagrinėdamas skirtingų laukų tarpusavio santykius, Bourdieu praktiškai

¹³⁷ BOURDIEU, Pierre. *On television*. New York: The New Press, 1998.

¹³⁸ Ten pat, p. 59.

nesinaudoja habitus sąvoka, tačiau pasitelkia ir ypač koncentruojasi ties lauko autonomijos bei heteronomijos terminais.

Žurnalistikos laukas kaip toks, pasak autoriaus, iškilo per XIX a. – esą susiformavo aplink opoziciją tarp laikraščių, siūliusių „naujienas“, galėjusių pateikti sensacijas, ir laikraščių, siūliusių analitinius tekstus bei „komentarų“, siekusių išskirtinumo postuluojuant „objektyvumo“ vertybes (kabutėmis žymėta Bourdieu tekste – aut. past.).¹³⁹ Žurnalistikos lauke, kaip ir literatūros ar menų, dalyviai laikosi tam tikrų ribojimų ir normų, kartais tai apibrėžiama kaip etikos kodeksas. Tačiau priešingai nei minėti kultūros laukai ar, pavyzdžiui, teisės žurnalistika yra žymiai stipriau susieta su rinkos dėsniais – veikėjai paklūsta reklamos davėjų ir auditorijos reitingų spaudimui.

Taigi, taikant šį teorinę prieigą žurnalistikos lauką galima suprasti kaip žurnalistų bendruomenės profesinę veiklą ir santykius struktūruojančią, savireflektyvią sistemą, socialinio poveikio sferą, į kurią įsitraukę veikėjai pradeda kaupti šiam laukui būdingą kapitalą (įvairius įgūdžius, gebėjimus), perima elgsenos ir tarpusavio sąveikų modelius. Primestos išorinės struktūros – taisyklės, normos ir procedūros – laikui bėgant įgyja objektyvios reikmės pavidalą, veikėjai inkorporuoja jas į savo habitus, remiasi kurdami žurnalistiką ir palaiko lauko konvencijas, kurias ateityje įsisavina nauji lauko veikėjai, vėliau reprodukuojantys šią socialinę sistemą. Kadangi žurnalistai reaguoja į lauke susiklosčiusius tarpusavio sąveikos dėsnius, perima ir internalizuoja išorines socialines struktūras, veiklos, kūrybos principus, žurnalistikos kūriniai turi būti suprantami kaip ilgalaikės plataus rato lauko veikėjų sąveikos rezultatas.

Svariausius argumentus leidžiančius tvirtinti, jog tarpukariu Lietuvoje žurnalistikos praktikai taip pat formavo bent iš dalies autonominių profesinių lauką, suteikia Lietuvos žurnalistų sąjungos (toliau – LŽS) veikla. Šios profesinės organizacijos ištakos siekė dar trečiojo dešimtmečio pradžią. Jau 1921 m. buvo suorganizuota Baltijos valstybių žurnalistų konferencija, todėl jos išvakarėse reprezentacijos tikslais įkurta Lietuvos laikraštinių sąjungos

¹³⁹ Ten pat, p. 70.

organizacinė komisija. 1922 m. pasirūpinta įsteigti pilnavertę Lietuvos rašytojų ir žurnalistų sąjungą, kurios tikslas buvo suburti rašytojus ir žurnalistus, padėti užmegzti ir palaikyti tarpusavio ryšius, keistis nuomonėmis, derinti veiksmus, kelti kvalifikaciją.¹⁴⁰

Ilgainiui sparti žiniasklaidos sistemos ir tuo pačiu rinkos žurnalistikos produkcijai plėtra paskatino žurnalistų profesinę bendruomenę dar stipriau konsoliduotis. 1929 m. buvo įkurta savarankiška Lietuvos žurnalistams atstovaujanti sąjunga – LŽS. Iki pat okupacijos sąjunga ir toliau palaikė glaudžius ryšius su Latvijos ir Estijos žurnalistais, 1932 m. buvo netgi įkurta Baltijos Spaudos Santarvės organizacija, šių šalių žiniasklaidos santykiai reguliuoti šaukiant bendras konferencijas. Be to, LŽS buvo pripažinta tarptautiniu mastu, tapo tarptautinės žurnalistų sąjungos nare.

Organizacijos interesai šiuo etapu ėmė peržengti reprezentacijos ir žurnalistų tarpusavio formalių ir neformalių socialinių ryšių plėtros uždavinius. LŽS ėmė funkcionuoti kaip profesinė sąjunga, taip pat aiškiai siekė reguliuoti žurnalistų veiklos standartus ir taisykles, Bourdieu terminais – žurnalistikos lauko doxa. Okupacijos išvakarėse organizacija turėjo daugiau nei 200 narių, būdavo reguliariai šaukiami susirinkimai, rūpintasi įvairias socialiniais projektais, renginiais. Pagal 1940 m. LŽS priimtus įstatus sąjunga siekė kelti spaudos darbuotojų profesinį solidarumą ir etiką, ginti ir rūpintis jų moraliniais ir materialiniais interesais bei teisine padėtimi, tobulinti spaudą, jos profesionalumą, atstovauti Lietuvos periodikai.¹⁴¹ Buvo netgi įkurtas žurnalistų garbės teismas, kurio sprendimai, pavyzdžiui, dėl etikos pažeidimų ar plagiato atvejų, skelbti viešai.

Okupacijos išvakarėse LŽS aiškiai siekė bent savo narių tarpe diferencijuoti žurnalistus profesionalus nuo likusių viešosios informacijos spaudai rengėjų. Norėta įtvirtinti nuostatą, jog šios profesinės grupės nariais laikomi tik pilnavertę karjerą žurnalistikoje darantys veikėjai. Kaip aprašo J.

¹⁴⁰ URBONAS, Vytas. *Lietuvos žurnalistikos istorija: periodinė spauda*. Klaipėda: Klaipėdos univ. L-kla, 2001, p. 151.

¹⁴¹ RAGUOTIS, Bronius. *Lietuvių žurnalistų organizacijos*. Iš: UŽTUPAS, V. *Žurnalisto žinynas*. Kaunas: Vilius, 1992, p. 16.

Gerulaitytė, 1936 m. LŽS visuotinis susirinkimas leido išbraukti iš sąjungos narių sąrašo tuos asmenis, kuriems žurnalisto darbas tapo šalutine veikla. Sąjungoje turėjo pasilikti tik žurnalistai, pragyvenantys iš žurnalistikos. Nors buvo išbraukta apie 20 narių, tačiau apskritai bendras jų skaičius gerokai išaugo. 1939 m. LŽS politiką šiuo klausimu nuspręsta kiek pakeisti, mat visuotinis susirinkimas nusprendė žurnalistus profesionalus sąjungoje išskirti į atskirą grupę, greta kurios su siauresnėmis teisėmis palikti narių korespondentų bei narių visuomeninkų kategorijas.¹⁴² Siekis suteikti žurnalisto profesijai daugiau apibrėžtumo juntamas ir paskutiniaisiais sąjungos veiklos metais išleistame „Lietuvos žurnalistų sąjungos metraštyje“ – organizacijos nariai ėmėsi agituoti, jog žurnalisto sąvoka, teisės, pareigos, socialinės garantijos būtų aiškiai nustatytos ir pradėtos reguliuoti įstatymais.¹⁴³

Antrasis Lietuvos žurnalistų bendruomenės profesionalizacijos ir konsolidacijos indikatorius – žurnalistų profesinio ugdymo plėtra. Per visą laikotarpį buvo įvairiomis formomis organizuojamas jų mokymas. Populiariausiu žurnalistų rengimo modeliu tapo korespondentų, reporterių, spaudos bendradarbių kursai. Tokių daugiau ar mažiau sėkmingų sumanymų buvo keletas, iš jų plačiausios apimties projektas – 1933 m. Kaune suorganizuoti „Žurnalistikos kursai namie“. Mokymai buvo skirti provincijos žurnalistams, juose dalyvavo net apie 500 asmenų. Kursų vadovu dirbo poetas ir publicistas Kazys Binkis, jam talkino nemažai žinomų žurnalistų. Anot Gudaičio, šią iniciatyvą taip pat palaikė Lietuvos žurnalistų sąjunga, kuriai remiant gautas kreditas, todėl pradėta spausdinti šių kursų paskaitas 24-40 puslapių brošiūromis.¹⁴⁴ Išleista dvylika tokių knygelių, kurias parengė keliolika patyrusių žurnalistų, besirėmusių rusiškais ir vokiškais šaltiniais. Šie leidiniai įvairiomis kryptimis praplėtė žurnalistikos mokymo tematiką: spaudos

¹⁴² GERULAITYTĖ, J. Iš *Žurnalistų Sąjungos istorijos*. Iš: ALANTAS, Vyt. *Lietuvos žurnalistų sąjungos metraštis III*. Kaunas, 1940, p. 83–84.

¹⁴³ KARDELIS, J. Pagrindiniai žurnalistų profesijos klausimai. Iš: ALANTAS, Vyt. *Lietuvos žurnalistų sąjungos metraštis III*. Kaunas, 1940, p. 47–49; LEVICKAS, J. Ko nori ir ko reikalingas Lietuvos žurnalistas. Iš: ALANTAS, Vyt. *Lietuvos žurnalistų sąjungos metraštis III*. Kaunas, 1940, p. 50–54.

¹⁴⁴ GUDAITIS, Leonas. *Žurnalistikos mokslas ir mokymas Lietuvoje 1922–1943 metai*. Iš: KELIUOTIS, Juozas. *Žurnalistikos paskaitos*. Kaunas: Vytauto Didžiojo univ. L-kla, 2000, p. 15.

istorijos, tipologijos ir žanrų, kalbos, redakcijų organizacijos, poligrafijos, bet esą dėl paties kursų vadovo neatsakingo elgesio projektas įpusėjęs nutrūko.¹⁴⁵

Žurnalistika tuo metu taip pat buvo įtraukta į Lietuvos universiteto (1930 m. pervadinto Vytauto Didžiojo vardu) studijų programą, tačiau šios disciplinos kursai skaityti fragmentiškai: 1925–1926 m., 1936–1937 m. ir 1939–1940 m. Retsyškiais Lietuvos žurnalistai būdavo siunčiami mokytis į užsienį. Okupacijos išvakarėse LŽS nariai kaip tik ir siūlė plėtoti šias dvi lietuvių žurnalistų profesinio rengimo kryptis: Vytauto Didžiojo universiteto Humanitariniam mokslų fakultete steigti žurnalistikos katedrą arba skirti stipendijas studijoms užsienio universitetuose.¹⁴⁶

Greta stiprėjančios profesinės organizacijos ir žurnalistų ugdymo formalizavimo lietuvių autoriai taip pat palaiapsniui pradėjo kurti žurnalistikos teoriją ir formuoti profesinės ideologijos pamatus. Pamėginkime atskleisti tarpukario Lietuvos akademijoje nusistovėjusį požiūrį į žurnalistiką.

Žinoma, galima numanyti, jog tuo metu čia galėjo būti sukurta nedaug akademinių tekstų aptariama tema. Andrius Gudauskas patvirtina, jog XX a. pradžioje šalyje tuomet dar nauja profesinė veikla iš tiesų nebuvo moksliskai apibrėžta. Tarp retų atvejų išsiskyrė žurnalo *Naujoji Romuva* leidėjas bei vyriausiasis redaktorius Juozas Keliuotis, kuris Lietuvoje pradėjo formuoti teorinį žurnalistikos pamatą.¹⁴⁷ Pasak Gudausko, iki tol masinės komunikacijos priemonių ir žurnalistikos teoriniais bei praktiniais klausimais akademinio lygiu buvo domėtasi Lietuvos universitete, kur nuo 1925 m. žurnalistikos paskaitas skaitė Juozas Eretas ir Antanas Maliauskas. Esą šių dėstytojų mintys ir įkvėpė Keliuotį pradėti publikuoti teorinius ir praktinius tekstus spaudos ir visuomeninio gyvenimo klausimais.¹⁴⁸

Pirmasis šio autoriaus reikšmingas akademinio pobūdžio darbas – 1926

¹⁴⁵ Ten pat, p. 47.

¹⁴⁶ KARDELIS, J. Pagrindiniai žurnalistų profesijos klausimai. Iš: ALANTAS, Vyt. *Lietuvos žurnalistų sąjungos metraštis III*. Kaunas, 1940, p. 47–49; LEVICKAS, J. Ko nori ir ko reikalingas Lietuvos žurnalistas. Iš: ALANTAS, Vyt. *Lietuvos žurnalistų sąjungos metraštis III*. Kaunas, 1940, p. 50–54.

¹⁴⁷ GUDAUSKAS, Andrius. Juozo Keliuočio žurnalistikos teorija iš Henri Bergsono filosofijos perspektyvos. *Knygotyra*, 2013, t. 61, p. 84–85.

¹⁴⁸ Ten pat, p. 86.

m. išleista knyga „Jaunam spaudos veikėjui“. Karjeros zenitą Keliuotis pasiekė 1935 m., kai buvo pakviestas dėstyti žurnalistikos kursą į minėtą universitetą Kaune. Tuokart jo akademinė patirtis truko keturis semestrus, nuo 1936 m. pradžios iki 1937-ųjų pabaigos. Pasak Leono Gudaičio, studentai pamėgo Keliuočio kursą ir gausiai jį lankė, tačiau universiteto vadovybė, parūpinusi paskaitoms ir pratyboms patalpas, vėliau neparėmė Teologijos-Filosofijos fakulteto pastangų žurnalistikai suteikti daugiau akademinės reikšmės. Savo ruožtu, Keliuotis paskaitas skaitytas universitete paskelbė 1936 m. *Naujosios Romuvos* numeriuose, šie straipsniai taip pat išleisti atskira knyga „Šių dienų spaudos problemos“¹⁴⁹. Beje, nacių okupacijos metais, kuomet buvo nušalintas nuo redakcinės veiklos, Keliuotis grįžo į VDU ir aktyviai dėstė net kelis skirtingus kursus Sociologijos ir žurnalistikos katedroje.

Greta Keliuočio leidinio „Šių dienų spaudos problemos“¹⁵⁰ siūloma susitelkti ties dar keliais darbais – jau minėtomis 1933 m. poeto ir žurnalisto Kazio Binkio išleistomis paskaitomis: žurnalisto ir filosofijos mokslų daktaro Juozo Purickio „Žurnalisto profesija: laikraštinių pasiruošimas pas mus ir svetur“¹⁵¹ bei paties Binkio „Didžioji spauda: laikraščių kilmė ir plėtotė“¹⁵².

Pirmiausiai reikia pastebėti, jog visi šie autoriai nevartojo nei masinės komunikacijos ar žiniasklaidos sąvokų, nei kitų jų sinonimų, išreiškiančių viešos informacijos skelbimo priemonių visetą. Teorizuodami apie žurnalistiką autoriai visada pabrėžia vienintelę žiniasklaidos priemonių rūšį – spaudą, arba vieną iš jos leidinių tipų – laikraštį. Tai pakankamai lengva paaiškinti, žinant, jog laikraštinė-žurnalinė periodika tuo metu buvo pagrindinė žiniasklaidos priemonė Lietuvoje – didžiuosiuose miestuose veikė valstybiniai radijo transliuotojai, tačiau laikraščių ir žurnalų valstybėje buvo įkurta šimtai.

Binkis kalbėdamas apie spaudą, itin sureikšmina jos poveikį auditorijai, teigia, jog jai suteikta galia „daryti nepaprastą įtaką visuomenės gyvenimo

¹⁴⁹ GUDAITIS, Leonas. Žurnalistikos mokslas ir mokymas Lietuvoje 1922–1943 metai. Iš: KELIUOTIS, Juozas. *Žurnalistikos paskaitos*. Kaunas: Vytauto Didžiojo univ. L-kla, 2000, p. 33.

¹⁵⁰ KELIUOTIS, Juozas. *Šių dienų spaudos problemos*. Kaunas: Naujoji Romuva, 1936.

¹⁵¹ PURICKIS, J. *Žurnalisto profesija: laikraštinių pasiruošimas pas mus ir svetur*. Kaunas: [s.n.], 1933.

¹⁵² BINKIS, Kazys. *Didžioji spauda: laikraščių kilmė ir plėtotė*. Kaunas: [s.n.], 1933.

eigai“. Autorius priskiria spaudai dvejopą vaidmenį, jam tai „galingas visokeriopos propagandos įrankis“, kuris gali būti pavartotas ir geram, ir piktam tikslui. Juo galima ne tik informuoti, bet šviesti mases, nešti pažangą, kita vertus, sukelti karus. Pamatinis spaudos veiklos principas – skelbti tiesą. Supažindindamas su SSRS spaudos sistema, autorius taip pat išryškina nuomonės įvairovės svarbą, anot Binkio, sovietų „laikraščiai maža kuo tarp savęs tesiskiria“, tad apie tokį reiškinį Sovietų Sąjungos spaudoje netenka kalbėti. Autorius taip pat kritikuoja laikraščių redakcijas, jog šios, siekdamos padidinti tiražus, stengiasi įtikti „vidutiniškojo skaitytojo“ skoniui, o tai esą „pažemino laikraščių turinio lygmenį“.¹⁵³

Aiškindamas spaudos vaidmenį visuomenėje, Keliuotis pateikia kiek rafinuotesnį požiūrį. Anot Gudaičio, jis išryškino žymiai įvairesnį ir sudėtingesnį negu pirmtakų suformuotą periodinės spaudos įvaizdį: parodė pasaulinės spaudos sąsajas su viešuoju gyvenimu, skaitytojų masėmis, finansiniais sluoksniais, politine valstybių sankloda. Iš istorinių panašumų bei priešybių ir dabarties realijų autorius supynė įtaigų retorinį diskursą apie daugiaprasmes visuomeninio poveikio priežastis ir pasekmes, spaudos proceso jėgą ginant tiesos, gėrio ir grožio idealus.¹⁵⁴ Keliuotis akcentuoja ne tiek spaudos įtaką masėms, kiek stengiasi pabrėžti jos svarbą demokratijos raidai visuomenėje. Jis teigia, jog spauda „kelia socialinių, politinių ir ekonominių reformų reikalą ir dėl jų nenuilstamai kovoja, į kovą įtraukdama plačiąsias žmonių mases. Be jos šiandien nebegalima įkūnyti nei viena nauja mintis ir įvykdyti nei viena radikalesnė reforma“.¹⁵⁵ Be to, Keliuotio koncepcijoje iš tiesų galima užčiuopti paralelių su šiandienos tiriamosios žurnalistikos samprata, pavyzdžiui, autorius rašo, jog spauda „viešai kontroliuoja vyriausybės ir bendrai visus viešųjų įstaigų darbus, juos užgiria ar atiduoda visuomenės teismui. Ji ne kartą iš anksto užkirto kelią blogos valios

¹⁵³ Cituota ir perfrazuota iš: BINKIS, Kazys. *Didžioji spauda: laikraščių kilmė ir plėtotė*. Kaunas: [s.n.], 1933, p.4–36.

¹⁵⁴ GUDAITIS, Leonas. *Žurnalistikos mokslas ir mokymas Lietuvoje 1922–1943 metai*. Iš: KELIUOTIS, Juozas. *Žurnalistikos paskaitos*. Kaunas: Vytauto Didžiojo univ. L-kla, 2000, p. 33–34.

¹⁵⁵ KELIUOTIS, Juozas. *Šių dienų spaudos problemos*. Kaunas: Naujoji Romuva, 1936, p. 14.

pasiryžimams, nes žinoma, kad ji tai iškels ir pasmerks“.¹⁵⁶

Apibendrinamas savo įžvalgas, Gudauskas pastebi, jog Keliuočiui materializmas ir išskaičiavimas žurnalistikoje – tai ideologinės grandinės, pasidavimas verslo žavesiui, diplomatiniai išvedžiojimai – visa, kas atitolina nuo tiesos, kurios žurnalistas nepaliaujamai ieško. Tarpukario teoretiko manyta, jog žurnalistas neturi būti fanatikas ar klerikalas, privalo jausti saiką, kategoriškai nepaneigti prigimtinio žmogaus materialumo ir kūniškumo. Įdomiausia Keliuočio teorijoje, pasak Gudausko, yra tai, kad žurnalistika siejama tiek su mokslu, tiek su menu.¹⁵⁷

Juozo Purickio tekste žurnalistikai taip pat formuojami aukšti normatyviniai idealai. Akcentuojama žurnalistų išsilavinimo svarba, nes jie „visuomenės informatoriai, mokytojai ir auklėtojai“. Autorius teigia: „Į žurnalistiką negalima žiūrėti vien kaip į amatą. Žurnalistika yra drauge ir tarnavimas idėjai, kultūros idėjai. Žurnalistai visų pirma turi tarnauti tiesai. Kartais reikia labai daug dirbti, kol prie jos prisimuši. <...> Žurnalistas turi būti šviesos, tiesos, kultūros apaštalas.“¹⁵⁸

Galima įžvelgti, jog tarp šių trijų autorių samprotavimų daug panašumų ir pirmiausiai ryškus jų siekis pabrėžti vertybinį žurnalistikos aspektą. Beje, jų pasiūlytas diskursas visiškai sutapo su LŽS metraščiuose publikuotų straipsnių teiginiais¹⁵⁹. Lietuvoje žurnalistikos paskirtis daugiausiai buvo susieta su visuomenės informavimo, švietimo, kultūros puoselėjimo, iš dalies – valdžios kontrolės funkcijomis. Šiuo laikotarpiu deklaruotas pagrindinis vidinis profesijos principas: skleisti objektyvias, teisingas žinias, atsakingai formuoti visuomenės nuomonę. Akademiniu požiūriu tuo metu negatyviai vertinta veiklos komercializacija, siekis įtikti masinei auditorijai, jeigu tai kenkia

¹⁵⁶ Ten pat, p. 15.

¹⁵⁷ GUDAUSKAS, Andrius. Juozo Keliuočio žurnalistikos teorija iš Henri Bergsono filosofijos perspektyvos. *Knygotyra*, 2013, t. 61, p. 97.

¹⁵⁸ PURICKIS, J. *Žurnalistų profesija: laikraštinių pasirošimų pas mus ir svetur*. Kaunas: [s.n.], 1933. p. 4–6.

¹⁵⁹ Pavyzdžiui: TAMOŠAITIS, Iz. Vertybių sargyboje. Iš: KEMEŽYS, V.; PALECKIS, J. *Pirmasis Lietuvos žurnalistų sąjungos metraštis*. Kaunas, 1934, p. 3–6; TAMOŠAITIS, Iz. Dabartis ir žurnalistas. Iš: KEMEŽYS, V.; PALECKIS, J. *Antrasis Lietuvos žurnalistų sąjungos metraštis*. Kaunas, 1937, p. 5–9.

žurnalistikos kūrinių kokybei.

Taigi, iš šios apžvalgos išaiškėjo, jog žiniasklaidos sistemos nuosavybės struktūra, politinis pavaldumas nulėmė, jog žurnalistų habitus patyrė reikšmingą politinio lauko įtaką, tačiau palaipsniui jie pradėjo save identifikuoti su atskira profesine bendruomene, kurios nariai turi dalintis tam tikromis veiklos taisyklėmis ir įsipareigojimais. Įpusėjus laikotarpiui, LŽS transformavosi nuo grynai reprezentacinio sambūrio į profesinę organizaciją, siekusi pagerinti žurnalistikos veiklos standartus, reguliavusios profesinės etikos taisykles ir normas. Tuo metu taip pat siekta akademinio lygiu apibrėžti žurnalistikos sampratą, funkcijas ir idealus. Žurnalistai pradėjo aktyviau siekti būtent žurnalistikai būdingo kapitalo, ne tik praktiškai įgydami įgūdžių redakcijoje, bet ir universitete skaitytose paskaitose arba mažiau formaliuose kursuose. Vadinasi, tuo metu žurnalistika aiškiai, tačiau palaipsniui diferencijavosi kaip atskira profesinė sritis, formavosi kaip ribotos autonomijos socialinis laukas.

1.2.2. Žiniasklaidos laisvės varžymas Lietuvos Respublikoje

Kaip minėta, nuo pat valstybės nepriklausomybės paskelbimo Lietuvoje politinė ir teisinė aplinka efektyvios, visuomenės interesą atitinkančios žiniasklaidos sistemos funkcionavimui ir profesionalios žurnalistikos vystymuisi nebuvo palanki. Situacija ypač paaštrėjo liberalios demokratijos krizės laikotarpiu, kai po 1926 m. perversmo Lietuvos prezidentas, Antanas Smetona, suformavo autoritarinį režimą. Viena vertus, tuo metu buvo išlaikytos tam tikros demokratijai būdingos laisvės, valdymo modelis neatitiko visų policinės valstybės bruožų, todėl tyrinėtojai tuometinę santvarką apibrėžia kaip *aksominę diktatūrą*,¹⁶⁰ *netotalitarinę diktatūrą*¹⁶¹ ar *nuosaikų autoritarizmą*¹⁶². Tačiau Smetonos valdymas lėmė pakankamai griežtus politinius ribojimus, buvo netgi uždraustos visos opozicinės partijos. Režimas taip pat įvairiomis

¹⁶⁰ TRUSKA, Liudas. *Tautinis atgimimas ir istorija*. Vilnius: Edukologija, 2012, p. 60-72.

¹⁶¹ ARENDT, Hannah. *Totalitarizmo ištakos*. Vilnius: Tyto alba, 2001, p. 308.

¹⁶² MAČIULIS, Dangiras. *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927-1940 metais*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005, p. 280.

priemonėmis suvaržė žiniasklaidos laisvę. Autoritarizmo laikotarpiu taikyti apribojimų principai apžvelgiami šiame poskyryje.

Prieš pradėdant analizę svarbu apibrėžti laisvos žiniasklaidos kriterijus. Remiantis Deniso McQuailo išvalgomis, galima teigti, jog idealios žiniasklaidos veikimo sąlygos išpildomos, jeigu: visiems piliečiams užtikinamos lygios galimybės turėti prieigą prie žiniasklaidos priemonių; egzistuoja reali nepriklausomybė nuo per didelės žiniasklaidos savininkų kontrolės, ekonominio ir politinio spaudimo; egzistuoja konkurencinga žiniasklaidos sistema, kurioje ribojama nuosavybės koncentracija; nėra ribojama teisė skelbti bei skleisti naujienas ir nuomones arba atsisakyti tai daryti; žiniasklaidos organizacijos gali gauti informaciją iš tiesioginių šaltinių.¹⁶³

Taip pat svarbu pabrėžti, jog žiniasklaidos laisvė tuo pačiu negali būti absoliuti ir nevaržoma. Nors instituciniai ribojimai dažniausiai pasitelkiami savanaudiškais tikslais, pavyzdžiui, nedemokratinės politinės valdžios apsaugai, tačiau net normatyvinės žiniasklaidos teorija numato legalius žiniasklaidos apribojimus, kylančius dėl objektyvių priežasčių, siekio apsaugoti asmens privatumą ar visuomenės gerovę. Be to, šiuolaikiniai teoretikai žiniasklaidos bendradarbiavimo su valdžia vaidmenį (angl. *collaboration role*) apskritai pristato kaip vieną iš pagrindinių jos funkcijų. Anot autorių, bendradarbiavimas nurodo, jog žiniasklaida dėl valstybės interesų, kuriuos pripažįsta kaip teisėtus, sutinka apriboti žodžio laisvę ir savo veiklos autonomiją. Toks santykis nebūtinai turi būti reguliuojamas cenzūros. Normatyvine prasme bendradarbiavimas suprantamas ne kaip konfliktas, o kaip žiniasklaidos ir valstybės partnerystė, santykis, pagrįstas pasitikėjimu ir sutarimu. Vis dėlto pastebima, jog praktikoje retai laikomasi ir šio idealo.¹⁶⁴

Platesni instituciniai suvaržymai demokratijoje paprastai nustatomi karo ar krizių aplinkybėmis, kurias galima objektyviai vertinti, pavyzdžiui, kaip

¹⁶³ McQUAIL, Denis. *McQuail's mass communication theory*. London: SAGE Publications, 2005, p. 193–194.

¹⁶⁴ CHRISTIANS, Clifford G.; et al. *Normative theories of the media: journalism in democratic societies*. Chicago: University of Illinois Press, 2009, 197–198.

grėsmę valstybei, esamai politinei padėčiai ar pačiai visuomenei. Pasak Danielio Hallino, visuomenės nuomonė ir jos valdymas karo aplinkybėmis įgavo reikšmės tuomet, kai kariauti ima totaliai. Jau Prancūzijos revoliucijos laikais buvo mobilizuotas beprecedentis visuomenės narių skaičius, o likusios Europos valstybės turėjo laikytis tokios pat taktikos. Pirmojo pasaulinio karo metu į mūšio lauką išsiųstas bene kas penktas prancūzas. Kadangi karo reikmėms buvo pritaikytos naujausios technologijos, tuo metu ypatingai išaugo pramonės gaminių poreikis, tuo pačiu – darbininkų mobilizacijos. Natūralu, jog valstybės strategai pradėjo ieškoti galimybių sistemingai valdyti visuomenės nuomonę ir pačią žiniasklaidą.¹⁶⁵ Toks valdžios sprendimas būdingas skirtingo pobūdžio valstybės santvarkoms, pavyzdžiui, Antrojo pasaulinio karo metu ne tik Vokietija ar SSRS, tačiau taip pat JAV ir Didžioji Britanija turėjo specialias įstaigas, kurios užsiėmė ne tik propaganda, bet taip pat cenzūra.

Apibendrinamas JAV ir Didžiosios Britanijos pasaulinių karų patirtį, Hallinas nurodo, jog tuo metu valstybės ir pilietinės visuomenės santykis buvo formuojamas ne jėga, tačiau skatinant bendradarbiavimą. Esą spauda imdavosi vykdyti valstybės funkcijas ir atvirksčiai. Pavyzdžiui, Antrojo pasaulinio karo metu JAV cenzūros tarnyba, kuriai vadovavo žurnalistas, kliovėsi neva savanorišku spaudos bendradarbiavimu. Tuo metu spauda šiose šalyse karo naujienas pranešdavo centralizuotai, remdamasi daugiausia oficialiais šaltiniais.¹⁶⁶ Normatyvinėje teorijoje formuojamas požiūris, jog tokiam kontekste kontrolė gali būti suprantama tiek kaip pozityvus, tiek kaip negatyvus žurnalistikai reiškinys. Viena vertus, autoriai priversti imtis nuolatinės savicenzūros, nes pirmiausiai siekiama, jog publikacijos nepakenktų, net jeigu svarbios naujienos ir yra slepiamos nuo visuomenės. Kita vertus, žurnalistai ar bent dalis jų įtraukiami į diskusijas, kartu su valdžia sprendžia, kokią informaciją visuomenei pateikti, o ką nuslėpti. Nors tuo metu pažeidžiami laisvos žiniasklaidos idealai, apribojama jos autonomija, tačiau

¹⁶⁵ HALLIN, Daniel C. The media and war. Iš: *International Media Research*. 2005 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://english.360elib.com/datu/H/EM013838.pdf>> [žiūrėta 2014 m. rugpjūčio 8 d.]. p. 221.

¹⁶⁶ Ten pat, p. 222.

pačius žurnalistus valstybė traktuoja kaip specialios klasės piliečius, nuo kurių veiklos priklauso valstybės sėkmė, todėl jiems suteikiama daugiau galios, tokios galimybės ir privilegijos, kurios kitu atveju nebūtų pasiekiamos.¹⁶⁷

Visgi galima rasti pavyzdžių, kuomet toks pozityvus valdžios ir žurnalistų santykis krizės aplinkybėmis viso labo imituojamas. Philipas M. Tayloras aprašo, jog Antrojo pasaulinio karo Didžiosios Britanijos informacijos ministerija ėmėsi kontroliuoti ne žiniasklaidos priemones, tačiau cenzūravo pagrindinius jų informacinius šaltinius – naujienų agentūras. Cenzoriams patikrinus agentūrų medžiagą, žurnalistai ir redaktoriai galėjo naudotis jos turiniu kaip tinkami. Nors egzistavo akivaizdus kontrolės mechanizmas, tačiau kurta iliuzija, jog cenzūros nėra. Autorius teigia, kad sistema veikė efektyviai ir buvo sudarytas įspūdis, jog britų propaganda paremta tiesa, tuo tarpu realybėje objektyvūs šaltiniai būdavo pateikiami retai ir nuo žurnalistų tokia pozicija nepriklausė.¹⁶⁸

Atsižvelgiant į aptartus kriterijus, okupacijos išvakarėse Lietuvoje funkcionavusią žiniasklaidą galima vertinti kaip iš dalies nepriklausomą. Viena vertus, Smetonos autokratinis režimas, nepaisydamas neoficialios didžiosios dalies periodinių leidinių politinės priklausomybės, kiekybine prasme sistemos plėtros neribojo. Tačiau atlikus istorinės medžiagos analizę, susidaro įspūdis, jog valdžios vykdyta žiniasklaidos politika atitiko bendrą tuometinio režimo, kryptusio į vis griežtesnį autoritarizmą, kursą. Tai atsispindėjo tiek kasdieniauose valdžios ir žurnalistų santykiuose, tiek pagrindiniuose įstatymuose.

Pirmojoje po perversmo 1928 m. gegužės 15 d. Lietuvos valstybės konstitucijoje 16 paragrafu piliečiams dar buvo užtikrinama žodžio ir spaudos laisvė. Nurodyta, jog šias laisves galima suvaržyti tik nurodytais įstatyme atvejais, kada tai reikalinga dorai ir valstybės tvarkai apsaugoti. 1938 m. gegužės 12 d. Konstitucijos 25 straipsnis skambėjo kur kas konservatyviau: „Valstybė saugo piliečių visuomeninio veikimo laisvę, ypač spaudoje,

¹⁶⁷ CHRISTIANS, Clifford G.; et al. *Normative theories of the media: journalism in democratic societies*. Chicago: University of Illinois Press, 2009, p. 207–208.

¹⁶⁸ TAYLOR, Philip M. *Munitions of the mind: a history of propaganda from the ancient world to the present era*. New York: Manchester University Press, 2009, p. 213.

draugijose ir susirinkimuose, žiūrėdama, kad jis nebūtų veikiamas kenksminga Valstybei kryptimi“. Kaip teigia Liudvika Meškauskaitė, taip esą akcentuota išimtinai valstybės interesų apsauga¹⁶⁹, tačiau iš tikrųjų – Smetonos režimo.

Tokią žiniasklaidos padėtį įtvirtino dar 1935 m. prezidento paskelbtas Spaudos įstatymas¹⁷⁰, pagal kurį laikraščio steigimui buvo reikalingas vidaus reikalų ministro leidimas. Šis turėjo teisę sulaikyti spaudinio išleidimą iš spaustuvės arba uždrausti jau išspausdintus leidinius platinti, konfiskuoti ne tik Lietuvoje pasirodžiusius spaudinius, bet ir į šalį įvežtus leidinius iš užsienio. Spaudos įstatymas ministrui suteikė labai plačius įgaliojimus veikiant „valstybės ar tautos saugumo sumetimais“: tvirtinti ir nušalinti laikraščio redaktorių, tikrinti leidinio pajamų šaltinius, uždrausti laikraštyje skelbti bet kurį straipsnį, sustabdyti ar visiškai uždaryti laikraštį. Tačiau istorikai ypač išskiria 33 straipsnį¹⁷¹, kuriuo laikraščiai buvo įpareigoti skelbti savo puslapiuose valdžios įstaigų parengtus straipsnius, tačiau neturėjo teisės greta jų pateikti savo komentarų. Tokius spausdinti privalomus straipsnius pagal valdžios įstaigų teikiamą medžiagą rengė telegrafo agentūros Elta vidaus informacijos skyrius.¹⁷² Spauda šiuos straipsnius skelbti privalėjo nurodytoje laikraščio vietoje ir nurodytu šriftu.¹⁷³

Valdžios interesus taip pat turėjo užtikrinti išplėtotą institucinę cenzūros infrastruktūrą. Nors iš pradžių Lietuvoje ją organizavo Krašto apsaugos ministerija, tačiau vėliau šios funkcijos buvo palaipsniui perduodamos VRM

¹⁶⁹ MEŠKAUSKAITĖ, Liudvika. *Žiniasklaidos teisė: visuomenės informavimo teisė: teoriniai ir praktiniai aspektai*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004, p. 66.

¹⁷⁰ Spaudos įstatymas. *Vyriausybės žinios*, 1935, lapkričio 16, nr. 510, p. 1–6.

¹⁷¹ TRUSKA, Liudas. *Tautinis atgimimas ir istorija*. Vilnius: Edukologija, 2012, p. 66; MEŠKAUSKAITĖ, Liudvika. *Žiniasklaidos teisė: visuomenės informavimo teisė: teoriniai ir praktiniai aspektai*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004, p. 66; ANUŠAUSKAS, Arvydas; et al. *Lietuva, 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2007, p. 32.

¹⁷² MAČIULIS, Dangiras. *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927-1940 metais*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005, p. 272.

¹⁷³ Kaip teigia Truska, akivaizdžiausias spaudos panaudojimo valstybinei propagandai pavyzdys – 1936 m. Seimo rinkimai, kuriuos visos opozicinės jėgos boikotavo. Nepaisant to, jų laikraščiai turėjo skelbti propagandinius valdžios straipsnius, raginančius gyventojus aktyviai dalyvauti Seimo rinkimuose. Anot autoriaus, protestuodamos redakcijos rinkimų išvakarėse sustabdė laikraščių leidybą, dėl to vidaus reikalų ministras pašalino iš pareigų streikavusių ledinių redaktorių, o pačių laikraščių leidybą sustabdė mėnesiui. Iš: TRUSKA, Liudas. *Tautinis atgimimas ir istorija*. Vilnius: Edukologija, 2012, p. 66–67.

atsakomybei. Okupacijos išvakarėse režimas bandė centralizuotai vykdyti cenzūrą, koordinavimą patikint specialiai valstybinei institucijai. Tai atskleidžiama Spaudos ir draugijų skyriaus vadovo Domo Stankūno 1940 m. balandžio 13 d. rašytoje *Pro memoria* „Spaudos tvarkymo ir jos priežiūros reikalu“¹⁷⁴. Šiame dokumente nurodoma, jog nuo 1938 m. spalio 1 d. spaudos priežiūra buvo paskirta vykdyti nebe apskričių viršininkams, o naujai įstaigai – Visuomeninio darbo vadybai (toliau – VDV), kuri veikė tiesioginėje ministro pirmininko žinioje. 1939 m. gegužės 1 d. panaikinus VDV, jos funkcijos buvo paskirtos vykdyti Spaudos ir Draugijų Skyriui (toliau – SDS), sudarytam vėlgi prie VRM. Šiam skyriui minėtasis Stankūnas vadovavo iki pat okupacijos pradžios. Beje, savo ataskaitoje jis pats skundėsi, jog cenzūros klausimas tuometiniame spaudos įstatyme nebuvo aiškiai nustatytas ir aptartas, taikant jį praktikoje atsirado daug spragų, todėl ruošiamas šio įstatymo pakeitimo bei papildymo projektas.

Stankūno pateiktos išvalgos tik dar kartą parodo, jog analizuojant cenzūros reiškinių nedemokratinėje valstybėje, reikia susitelkti ne tik į oficialius dokumentus, tokius kaip Spaudos įstatymas ar Konstitucija, tačiau taip pat į praktiškai veikusias organizacijas, tokias kaip VDV ar SDS, nes pats patikros mechanizmas buvo nuolatos tobulinamas. Šio tyrimo atžvilgiu svarbus SDS, jo darbo metodai ir teikiamos galimybės, mat tai buvo paskutinė nepriklausomos Lietuvos valstybės spaudos priežiūros institucija, kuri veikė ne tik okupacijos metu, tačiau ir po respublikos inkorporacijos į SSRS.

Iš pradžių režimas planavo, jog VDV ir SDS veiks pirmiausiai kaip propagandos ministerijos prototipai.¹⁷⁵ Žiniasklaidos organizacijų priežiūra ir cenzūra turėjo būti tik viena ši daugelio šių institucijų veiklos sričių. VDV

¹⁷⁴ LCVA, f. 377, ap. 10, b. 226, p. 103–107.

¹⁷⁵ Kaip atskleidžia Dangiras Mačiulis, dar 1934 m. „pasisėmus patirties“ iš to meto totalitarinių režimų Europoje, buvo parengta keletas „tautinės propagandos ministerijos“ kūrimo projektų, tačiau ketvirtojo dešimtmečio viduryje tokios institucijos kūrimas užstrigo. Projektas buvo atgaivintas 1938 m. pavasarį, o įgyvendintas rudenį, įkūrus VDV. Įstaigos steigimas užsitęsė dėl grandiozinių planų, nes buvo tikėtasi susieti visas propagandinį darbą jau atliekančias organizacijas, pavaldžias įvairioms institucijoms. Numatyta, jog ši įstaiga turės du skyrius: spaudos ir draugijų, kontroliuos įvairias žiniasklaidos organizacijas: spaudą, radiją, kiną, naujienų agentūrą, netgi teatrą, taip pat jų priežiūros, t. y. cenzūros, įstaigas. Iš: MACIULIS, Dangiras. *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927-1940 metais*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005, p. 45–50.

palčiai naudojosi Spaudos įstatymo 33 straipsnio suteikiamos teisėmis ir perėmė minėto Eltos vidaus informacijos skyriaus funkcijas¹⁷⁶, t. y. platino ne tik nurodymus, kaip leidiniai tam tikrais klausimais turi informuoti visuomenę, bet taip pat teikė jau paruoštą medžiagą.¹⁷⁷

Šiuo laikotarpiu buvo priimta Konstitucija, kaip jau minėta, suteikusi valstybės prezidentui plačius įgaliojimus ir sutvirtinusi autoritarinio valdymo teisinius pagrindus. Tad galima įžvelgti bendrą režimo polinkį į politinės galios koncentraciją. Tokią valdžios reakciją iššaukė 1938 m. kovo 17 d. Lenkijos ultimatumas – Lietuvai vyriausybės buvo pareikalauta pagaliau užmegzti diplomatinis santykius. Režimas su šiuo ultimatumu sutiko, tai buvo ypač skaudus smūgis Smetonai ir tautininkams. Žlugus „Vilniaus vadavimo“ projektui, režimas bandė atsigrębti įsteigdamas VDV. Tačiau ši institucija pasižymėjo nežabota cenzūra, turėjo prastą reputaciją, todėl projektas buvo greitai pripažintas neveiksmingu ir nutrauktas.¹⁷⁸ 1939 m. gegužės 1 d. VDV funkcijos paprasčiausiai buvo perduotos VRM padaliniui Spaudos ir draugijų skyriui¹⁷⁹, kuriam buvo priskirti šiam darbui reikalingi etatai¹⁸⁰. Organizacijai vadovavo jos vedėjas Stankūnas, iki tol VDV dirbęs vyr. referentu. Institucija pagal priskirtas funkcijas buvo suskirstyta į tam tikras sekcijas, kurioms vadovavo referentai. SDS turėjo poskyrį Vilniuje, veikė Turizmo, Kino, Draugijų, Informacijos referentūros ir Kino studija, tačiau daugiausia žmonių dirbo Spaudos priežiūros sekcijoje¹⁸¹. Tai reiškia, jog iš esmės tai tebuvo žiniasklaidos cenzūros įstaiga. SDS dirbo itin kruopščiai – kiekvienam periodiniam leidiniui suformuodavo po atskirą bylą, fiksavo statistinius duomenis, rinko įvairią informaciją apie redakcijas.

¹⁷⁶ TRUSKA, Liudas. *Tautinis atgimimas ir istorija*. Vilnius: Edukologija, 2012, p. 66.

¹⁷⁷ VAIŠNYS, Andrius. *Spauda ir valstybė 1918–1940: analizė istoriniu, teisiniu ir politiniu aspektu*. Vilnius: Biznio mašinų kompanija, 1998, p. 135.

¹⁷⁸ MAČIULIS, Dangiras. Apie dvi propagandines kampanijas XX. a. tarpukario Lietuvoje. Iš: GRIGALIŪNAS, Modestas. *Propagandos virsmai ir nekintamumas: tarpdisciplininis požiūris*. Šiauliai: ŠU leidykla, 2009, p. 119–120.

¹⁷⁹ Visuomeninio Darbo Vadybos įstatymo panaikinimo įstatymas. *Vyriausybės žinios*, 1939, gegužės 10, nr. 644, p. 301.

¹⁸⁰ Buvo numatyta, jog skyriuje dirbs 15 darbuotojų: vedėjas, 4 referentai, kino filmų cenzorius, jo pavaduotojas, 5 spaudos tikrintojai, 2 sekretoriai, ir mašininkė-vertėja. Iš: Vidaus Reikalų Ministerijos etatų pakeitimas. *Vyriausybės žinios*, 1939, gegužės 10, nr. 644, p. 302.

¹⁸¹ LCVA, f. 377, ap. 10, b. 459, p. 1.

Nors formaliai SDS turėjo rūpintis „tautos vieningumo ir tautinio atsparumo kėlimu per spaudą“ bei „artimų ryšių palaikymu su žurnalistų bei rašytojų draugijomis ir spaudos žmonėmis“¹⁸², tačiau jau minėtoje 1940 m. *Pro memoria* išdėstytuose SDS vedėjo pageidavimuose galima įžvelgti elementarų siekį varžyti žurnalistų veiklos autonomiją, remiantis korporatyvizmo principais, pirmiausiai iškeliant valdžios interesus, politinę jos programą ir visiškai nepaisant demokratijos laisvių. Stankūnas buvo nepatenkintas Lietuvos žurnalistų savicenzūros laipsniu, jis teigė, jog draudžiamos idėjos ar pažiūros spaudoje esą pateikiamos be jokios baimės, „su viltim, kad gal spaudos priežiūra neapsižiūrės ir tuo būdu praleis“.¹⁸³ Tačiau iš tikrųjų valdžios institucijų taikytos poveikio ir drausminimo priemonės galėjo būti labai griežtos. Liudo Truskos duomenimis, neklusnūs žurnalistai buvo baudžiami piniginėmis bandomis, areštu ar net išsiunčiami į ypatingojo režimo stovyklas.¹⁸⁴ Pavyko rasti duomenų, jog VRM pareigūnai nusprendė uždaryti konkrečius laikraščius ne tik dėl politinių, bet taip pat dėl ekonominių interesų¹⁸⁵.

Pabrėžtina, jog pablogėjus Lietuvos geopolitinei padėčiai, politinė valdžia šiuo klausimu taip pat griežtai cenzūravo žiniasklaidos turinį, taikydama tiek teisinės priemonės, tiek *bendro sutarimo* su žurnalistais metodą. Dar nuo ketvirto dešimtmečio antros pusės iš redaktorių konfidencialiai pareikalauta susilaikyti nuo atviros kritikos kaimyninių valstybių atžvilgiu.¹⁸⁶ Anot Truskos, tuo metu cenzūra neleisdavo laikraščiams spausdinti netgi Vakarų šalių politikų kalbų, „demaskuojančių Maskvos pataikavimą

¹⁸² RIAUBIENĖ, Airida. Valstybinės cenzūros mechanizmas tarpukario Lietuvoje. *Knygotyra*, 2005, nr. 44, p. 110.

¹⁸³ LCVA, f. 377, ap. 10, b. 226, p. 105.

¹⁸⁴ TRUSKA, Liudas. *Tautinis atgimimas ir istorija*. Vilnius: Edukologija, 2012, p. 65.

¹⁸⁵ Pavyzdžiui, prasidėjus karui, 1940 m. vasario 17 d. finansų ministras konfidencialiai pranešė vidaus reikalų ministrui, jog dėl kuro trūkumo negalima užtikrinti popieriaus fabriko Petrašiūnuose veiklos, todėl buvo pasiūlyta imtis popieriaus taupymo priemonių: sumažinti laikraščių skaičių, trečdaliu sumažinti periodinių leidinių puslapių skaičių. VRM sutiko, pritaikė 39 spaudos įst. straipsnį ir vasario 28 d. laikinai sustabdė keturių dienraščių (žydų ir rusų kalbomis) bei keturiolikos savaitraščių leidybą. Iš: LCVA, f. 377, ap. 10, b. 226, p. 190.

¹⁸⁶ BENDIKAITĖ, Eglė; KASPARAVIČIUS, Algimantas; KAUBRYS, Saulius; et al. *Lietuvos istorija. Nepriklausomybė (1918-1940 m.)*, T. 10, d. 2. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015, p. 48.

Berlynui“.¹⁸⁷ Tokie nurodymai buvo dar labiau sugriežtinti 1938–1940 m.¹⁸⁸ Galutinai pašlijus diplomatiniams santykiams su SSRS, 1940 m. birželio 13 d. visų dienraščių redaktoriams buvo išplatintas konfidencialus prašymas užsienio reikalų temomis skelbti tik oficialius pranešimus, griežtai vengti svetimų valstybių kritikos ir spėliojimų, „rašant politinio pobūdžio straipsnius apie didžiąsias kaimynines valstybes“ prašyta atsiklausti kompetentingų asmenų ar įstaigų nuomonės¹⁸⁹.

Atlikus mokslinės literatūros ir oficialių dokumentų analizę, galima konstatuoti, jog okupacijos išvakarėse Lietuvos Respubliką valdęs režimas pasižymėjo gana agresyviu siekiu dominuoti žiniasklaidos atžvilgiu. Valdžia galėjo savavališkai uždaryti bet kurį leidinį arba tiesiog atleisti neįtikusį redaktorių, ne tik cenzūruoti redakcijų sukurtą turinį, tačiau priversti spausdinti savo pateikiamą medžiagą. Nors žiniasklaidos politika formuota pirmiausiai atsižvelgiant į režimo interesus ir politinę programą, tačiau galima išvelgti tam tikrą neatitikimą tarp valdžios planų, lūkesčių, pavienių veiksmų ir praktinių pasiekimų realiuose santykiuose su žurnalistais. Visa tai iš dalies rodo bendrą nuosaikų režimo pobūdį. Kita vertus, vertinant retrospektyviai, ilgametė represyvi politika trukdė žurnalistikos plėtrai, formavo tam tikrą toleranciją žiniasklaidos laisvės ribojimams. Parengta teisinė ir institucinė cenzūros bazė sovietiniam režimui sukūrė praktinį mechanizmą kontroliuoti žurnalistų profesinę veiklą.

1.2.3. Politinė žiniasklaidos kontrolė SSRS ir nacistinėje Vokietijoje

Lietuvos okupacijos išvakarėse stalinistinėje SSRS ir nacistinėje Vokietijoje žiniasklaidos laisvės suvaržymai buvo įgiję kur kas platesnį mastą nei autoritarinėje Lietuvos Respublikoje. Atitinkamai bolševikų ir nacionalsocialistų diktatūros kontroliavo praktiškai visą žiniasklaidos sistemą, kurią nuosekliai panaudojo savo propagandos sklaidai. Šis poskyris

¹⁸⁷ TRUSKA, Liudas. *Lietuva 1938-1953 metais*. Kaunas: Šviesa, 1995, p. 41.

¹⁸⁸ TAMOŠAITIS, Mindaugas. *Didysis apakimas: lietuvių rašytojų kairėjimas 4-ajame XX a. dešimtmetyje*. Vilnius: Gimtasis žodis, 2010, p. 37.

¹⁸⁹ LCVA, f. 377, ap. 10, b. 447, p. 1.

pradedamas propagandos termino apibrėžimu, tuomet nagrinėjamos priemonės, kuriomis valdantieji režimai minėtose valstybėse kontroliavo ir pajungė politinei propagandai nacionalinę žiniasklaidą.

Propagandos sąvoka problemiška ir sunkiai apibrėžiama, tačiau tokios veiklos pobūdis ir siekiai, žinoma, priešingi žurnalistikai. Kasdienėje kalboje pats terminas nurodo piktnaudžiavimą, kažką negatyvaus ir negarbingo. Mokslo darbuose propaganda apibrėžiama labai skirtingai, tai laikoma: produktu, komunikacinių technikų ar metodų rinkiniu, komunikacijos ar diskurso tipu, socialiniu fenomenu ar socialinės kontrolės būdu ir t. t. Propagandą dažnai bandoma nusakyti, išryškinant jos neigiamą reikšmę ir nurodant tariamas propagandos priešingybes – tiesą ar racionaliais argumentais praremtą įtikinėjimą. Douglasas Waltonas teigia, jog neigiama jos konotacija taip giliai įsigalėjusi, kad pats žodis dažnai naudojamas kaip verbalinis ginklas – leidžiama suprasti, jog propagandiniu vadinamas diskursas yra neetiškas ir nelogiškas. Etninis aspektas reiškia tyčinį masinės auditorijos manipuliavimą ir apgaulę. Loginis arba dialektinis aspektas reiškia, kad diskusijos argumentai nėra grindžiami racionaliais įrodymais, o vietoje to pasitelkiamos emocinės ir miniai patrauklios (angl. *crowd-pleasing*) priemonės.¹⁹⁰

Šiame darbe pasirenkama propagandos sąvoka apibrėžti remiantis Gintauto Mažeikio pasiūlyta samprata. Pasak autoriaus, propaganda neturi savaiminio gėrio ar blogio tikslo, tai viešas, instituciškai reglamentuotas, tinklinis, pasikartojantis masių ar socialinių grupių įtikinėjimas, kurio tikslas individo ideologinė subjekcija. Siekiama paversti įtikinėjimo adresatus platinamos ideologijos subjektais ir propaguojamos santvarkos suverenais. Tačiau, pasak autoriaus, trumpalaikiai propagandos uždaviniai gali būti siauresni: emociškai įkvėpti, nukreipti, motyvuoti ideologijos subjektus, indoktrinuotus asmenis. Be to, propaganda galima tiesiog koreguoti vienas ar kitas žmonių nuostatas, intencijas, manipuluoti įsitikinimais, nekeičiant ir

¹⁹⁰ WALTON, Douglas. *Media argumentation: dialectic, persuasion and rhetoric*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007, p. 93.

nenaikinant pagrindinės subjekto tapatybės.¹⁹¹

Stalinistinėje SSRS ir nacistinėje Vokietijoje buvo siekiama kurti lojalius ideologijos subjektus, kurie buvo mobilizuojami totalitarinių režimų keliamiems tikslams įgyvendinti. Šiuo tikslu abiejose valstybėse įkurtos centrinės propagandinę veiklą koordinavusios institucijos. Sovietų Sąjungoje šią funkciją atliko partinė organizacija – VKP(b) CK propagandos ir agitacijos skyrius, tuo tarpu nacistinėje Vokietijoje – valstybinė institucija, pavadinta Propagandos ministerija, Josepho Goebbelso iniciatyva įkurta 1933 m. kovą. Josephas Bendersky's teigia, kad kaip tik ši data ir žymi tarsi naują – griežtos cenzūros – etapą šioje šalyje.¹⁹²

Tiek SSRS, tiek Vokietijoje politinė valdžia buvo įgijusi masinės komunikacijos priemonių nuosavybės monopolį, tiesa, naciai kur kas menkesnį nei komunistai. Sovietinė žiniasklaida, apskritai, unikali tuo, kad sistemoje visiškai nebuvo privačios nuosavybės, mat visos priemonės – laikraščiai, radijas, vėliau televizija – priklausė valstybei, arba vienaip ar kitaip buvo pavaldžios respublikų komunistų partijoms.

Savo ruožtu, naciai nesiekė perimti išimtinai visų masinės komunikacijos priemonių nuosavybės, tačiau radijo, spaudos ir kino, tinklai taip pat buvo reorganizuoti pagal jų planus ir tarsi vieninga sistema privalėjo dalintis idėjomis, koordinuotai ir palaipsniui skleisti analogišką informaciją.¹⁹³ Sistemą kontroliuoti, tarsi jai pirmininkauti turėjo valstybė. Spaudą nacių lyderiai laikė svarbiu įtakos masėms instrumentu, tačiau savo propagandinę sėkmę veikiau siejo su radiju ir kinu. Kita vertus, tuo metu Vokietija galėjo pasigirti dienraščių gausa, jų buvo daugiau nei Didžiojoje Britanijoje, Prancūzijoje ir Italijoje kartu sudėjus. Spaudos sistema buvo išplėtotą ir privati, tuo skyrėsi nuo radijo, todėl jos nacifikacija buvo reikalinga ir sudėtinga. Propagandos ministras Goebbelsas planavo spaudos redakcijų kontrolę perimti

¹⁹¹ MAŽEIKIS, Gintautas. *Propaganda ir simbolinis mąstymas: monografija*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2010. p. 19–22.

¹⁹² BENDERSKY, Joseph W. *A concise history of Nazi Germany*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers, 2014, p. 241.

¹⁹³ WELCH, David. *The Third Reich: Politics and Propaganda. 2nd Edition*. London: Routledge, 2002, p. 57.

palaiptams, staiga nenutraukiant susiformavusių skaitytojų įpročių.¹⁹⁴

Davidas Welchas atskleidžia, jog nacių režimas užvaldė spaudos sistemą veikdamas tiek per savo partijos organizacijas, tiek valstybės institucijas. Valstybė griežtai kontroliavo visą spaudos leidybos pramonę, o nacių partijos leidykla palaiptams perėmė didžiosios periodinių leidinių dalies nuosavybę. Skaitytojai neturėjo sužinoti apie savininkų pasikeitimą, dauguma leidinių toliau veikė senaisiais pavadinimais. Iš skaičių aiškėja, kad naciai centralizavo sistemos valdymą labai sėkmingai: 1933 m. pradžioje iš 4.700 šalyje veikusių dienraščių jie valdė 59, kurių tiražas siekė 782.121 egzempliorių, tų pačių metų pabaigoje – 83 dienraščius 2.400.000 egzempliorių tiražu. 1939 m. naciai jau valdė 2/3 Vokietijos spaudos, 1944 m. – 87 proc. Reiche „nepatikimas“ leidinys buvo tiesiog uždaromas arba jo nuosavybę perimdavo nacių organizacijos, todėl toks sistemos „valymas“ lėmė, jog per pirmus penkis transformacijos metus periodinės spaudos leidinių skaičius sumažėjo du kartus.¹⁹⁵

Abiejų valstybių spaudos sistemose centriniai valdančiųjų partijų laikraščiai teikė instrukcijas likusiems, veikė tarsi ideologiniai orientyrai. Vokietijoje šią žurnalistikos reguliavimo funkciją atliko *Völkischer Beobachter*, SSRS – VKP(b) CK laikraštis *Pravda* ir šio laikraščio atitikmenys kitose sovietinėse respublikose, pavyzdžiui, lietuvių *Tiesa*. Pasak Martino Ebono, apskritai daugeliui *Pravdą* skaityti buvo tiesiog privalu, nes jos turinys nulemdavo likimus, karjerą, socialinę ir ekonominę gerovę milijonų žmonių – nuo biurokratų iki kariškių.¹⁹⁶ Dėl to centrinių laikraščių vyriausieji redaktoriai turėjo politinę įtaką, prilygstančią netgi partijos centro komitetų nariams, dažnu atveju jie patys būdavo šių organizacijų nariai.

Tiek Vokietijoje, tiek SSRS itin svarbią funkciją atliko valstybinės naujienų agentūros. Politiniai režimai jas pasitelkdavo žiniasklaidos turinio kontrolei. Vokietijoje dviejų didžiausių Vokietijos naujienų agentūrų pagrindu

¹⁹⁴ Ten pat, p. 43–48.

¹⁹⁵ Ten pat, p. 43–48.

¹⁹⁶ EBON, Martin. *The Soviet propaganda machine*. New York: McGraw-Hill Book Co, 1987, p. 28.

įkūrus DNB (vok. *Deutsches Nachrichtenbüro*), neilgai trukus daugiau nei pusę Reicho spaudos turinio sudarė šio biuro medžiaga, kurią redakcijos dažnai tiesiog perrašydavo pažodžiui. Valdžia spaudą aprūpindavo tiek informacija, tiek instrukcijomis – nurodė ne tik straipsnių temas, bet ir jų vietą leidinio struktūroje. Welchas pažymi, kad taip režimas iš žiniasklaidos organizacijų galutinai perėmė iniciatyvą, o dauguma laikraščių Vokietijoje tarsi virtualiai redaguoti Propagandos ministerijos pareigūnų.¹⁹⁷ Analogiška taktika buvo pagrįsta SSRS naujienų agentūros TASS (rus. ТАСС – *Телеграфное агентство Советского Союза*) veikla. Pasak Ebono, greta *Pravda* tai buvo antras galingiausias sovietinės žiniasklaidos aparato elementas. Ši organizacija veikė pagal didžiųjų pasaulio naujienų agentūrų pavyzdžius, tačiau buvo įsteigta prie valstybinės institucijos – Ministrų Tarybos. TASS turėjo biurus visame pasaulyje, rinko ir platino naujienas visoje SSRS, tad centrinės valdžios institucijos valdė jų pateikimo monopolį. Be to, šios įstaigos dėka *Pravda* komentarai buvo operatyviai perpublikuojami regioniniuose dienraščiuose visoje SSRS.¹⁹⁸

Pagal SSRS konstituciją cenzūra šalyje negalėjo būti vykdoma. Tačiau dar 1922 m. Vladimiras Iljičius Leninas kaip *laikiną revoliucijos instrumentą ir metodą* Sovietų Sąjungoje įsteigė žiniasklaidos ir literatūros priežiūros instituciją *Glavlit*.¹⁹⁹ Ši valdyba visoje valstybėje prižiūrėjo milžinišką žiniasklaidos priemonių bei bibliotekų tinklą. 1938–1940 m. SSRS *Glavlit* patikra aprėpė vidutiniškai 7.635 laikraščių, 1.665 žurnalų ir 40.753 naujų pavadinimų knygų (bendras tiražas 577 milijonai egz.) leidybą per metus. Taip pat tikrino 1.500 radijo stočių, 4.500 spaustuvių ir 70.000 bibliotekų veiklą.²⁰⁰

Įstaigos veikla itin suaktyvėjo 1937–1938 m., mat visoje Sovietų Sąjungoje vyko „didysis partijos valymas“, pasibaigęs masine „liaudies priešų“

¹⁹⁷ WELCH, David. *The Third Reich: Politics and Propaganda. 2nd Edition*. London: Routledge, 2002, p. 48.

¹⁹⁸ EBON, Martin. *The Soviet propaganda machine*. New York: McGraw-Hill Book Co, 1987, p. 170–171.

¹⁹⁹ JANSEN, Sue Curry. *Censorship: the knot that binds power and knowledge*. New York; Oxford: Oxford Univ. Press, 1991, p. 100.

²⁰⁰ BRANDENBERGER, David. *Propaganda state in crisis: Soviet ideology, indoctrination, and terror under Stalin, 1927-1941*. London: Yale University Press, 2011, p. 222.

paieška ir jų naikinimu. Netrukus pradėta propagandinė kampanija, turėjusi pateisinti teroro ir teisminių procesų akcijas, išleistas trumpasis VKP(b) istorijos kursas, kuris lietuviškai publikuotas 1940 m.²⁰¹ Perrašius komunistų partijos istoriją, SSRS visuomenei pasiūlyti nauji ideologiniai orientyrai, kurie leido susigaudyti politine fikcija grįstame socialiniame pasaulyje. Vyko bibliotekų valymai – šalinta literatūra, prieštaraujanti pasirinktai politinei linijai. 1937–1938 m. cenzoriai įtraukė net 1.860 pavardžių į neleistinių skaityti autorių sąrašą ir išėmė iš apyvartos 16.453 pavadinimų knygas, iš viso apie 24 milijonus egz., 1939–1940 m. pridėta dar 600 autorių ir 20 milijonų knygų.²⁰²

Vokietijoje tokia centrinė cenzūros institucija nebuvo įsteigta. Periodinės spaudos turinį naciai kontroliavo per DNB platindami detalias Propagandos ministerijos instrukcijas, šiuo tikslu žurnalistams taip pat būdavo organizuojamos kasdienės konferencijos. Redaktoriams priskirta tiesioginė atsakomybė ir griežtos bausmės už valdžios nustatytos tvarkos pažeidimus. Welchas pastebi, kad pavertus periodinių leidinių redaktorius režimo cenzoriais žurnalistika buvo tarsi transformuota į viešą korporacinę veiklą.²⁰³ Be to, nacių partijos veikėjai taip pat pradėjo vadovauti žurnalistus vienijančioms ar atstovaujančioms institucijoms, todėl netrukus žurnalistika galėjo užsiimti tik rasės ir politine prasme „patikimi“ žmonės – režimas įgavo teisę nutraukti bet kurio žurnalisto karjerą. Tuo tarpu SSRS žurnalistų profesinė sąjunga įkurta tik 1959 m.

Kadangi totalitarinėse valstybėse žiniasklaida laikoma ypatingos reikšmės masinės įtakos įrankiu ir griežtai kontroliuojama politinių institucijų, SSRS ir nacistinėje Vokietijoje nepriklausoma žurnalistika egzistuoti negalėjo, žurnalistų kūryba buvo politiškai reguliuojama ir turėjo padėti propaguoti vyraujančią ideologiją. Tačiau abiejose valstybėse valdantieji režimai žiniasklaidos organizacijas griežtai kontroliavo ir savo propagandai išnaudojo

²⁰¹ *Visasąjunginės komunistų partijos (bolševikų) istorija: trumpas kursas*. Maskva: Svetimomis kalbomis literatūros leidykla, 1940.

²⁰² BRANDENBERGER, David. *Propaganda state in crisis: Soviet ideology, indoctrination, and terror under Stalin, 1927-1941*. London: Yale University Press, 2011, p. 222.

²⁰³ WELCH, David. *The Third Reich: Politics and Propaganda. 2nd Edition*. London: Routledge, 2002, p. 46.

kiek skirtingais būdais. Naciai neturėjo visiško monopolio VIP sistemoje ir centrinės cenzūros institucijos, Propagandos ministerijos sukurta modelis buvo lankstesnis, bet reikalavo papildomų institucinių priemonių – valdyti žurnalistų bendruomenę per ją vienijančias profesines organizacijas. Pagrindinis panašumas – itin reikšmingas valstybinės naujienų agentūros vaidmuo, tiek DNB, tiek TASS leido režimams valdyti naujienų pateikimo žiniasklaidoje monopolį.

1.3. Empirinio tyrimo strategija

Atskleidus Lietuvos politinio valdymo bruožų pokyčius, išanalizavus temą teoriniu aspektu, susipažinus su prieinamais duomenų šaltiniais, nuspręsta tyrimą vykdyti darbo objektą nagrinėjant makrolygmeniu. Disertacijoje išskiriami du empirinio tyrimo etapai. Pirmuoju siekiama išnagrinėti žiniasklaidos sistemos struktūrinius pokyčius ir politinės kontrolės principus okupuotoje Lietuvoje (1940–1944). Antruoju – apibrėžti SSRS ir Vokietijos propaguotų politinių ideologijų reikšmę žurnalistikos profesiniam diskursui okupuotoje Lietuvoje (1940–1944).

Atsižvelgiant į pirmojoje disertacijos dalyje atskleistus Lietuvos žiniasklaidos sistemos bruožus, kontrolės principus ir metodus, kuriuos valdžios institucijos okupacijos išvakarėse taikė pačioje Lietuvos Respublikoje, stalinistinėje SSRS ir nacistinėje Vokietijoje, išskiriamos konkrečios pirmojo empirinio tyrimo etapo kryptys. Siekiama atskleisti: žiniasklaidos organizacijų tinklo kaitą ir valdymo principus; žiniasklaidos priežiūros institucijų veiklos bruožus; valstybinės naujienų agentūros funkcijas; žurnalistų profesinės bendruomenės reguliavimo formas. Tyrimas vykdomas remiantis kompleksine šaltinių analize, duomenys renkami apie konkrečias politinės valdžios institucijas, žiniasklaidos organizacijas bei žurnalistus, jų veiklos ir tarpusavio sąveikų pavyzdžius. Siekiama identifikuoti organizacijų ir individų veiksmų dėsningumus, patvarių socialinių ryšių tinklus.

Tyrimo duomenys renkami iš kelių pagrindinių šaltinių, kurie skirstomi į

šias grupes: 1) archyvuose saugomi oficialūs dokumentai; 2) publikuoti oficialūs dokumentai; 3) atsiminimai, dienoraščiai; 4) periodinių leidinių publikacijos; 5) mokslinės studijos; bibliografiniai leidiniai. Vis dėlto reikia pažymėti, jog išlikusių pirminių šaltinių trūkumas tam tikrais aspektais riboja galimybes tirti pasirinktą objektą. Tai ypač atspindi žiniasklaidos organizacijų dokumentai, veikėjų liudijimai.

Atliekant tyrimą taikyti kritinės ir lyginamosios šaltinių analizės, mokslinės literatūros analizės, oficialių dokumentų kokybinės turinio analizės, istorinis aprašomasis, analitinis ir kiti tokio pobūdžio tyrimui reikalingi metodai. Tyrimo metu surinkta medžiaga pateikiama atskiroje disertacijos dalyje, skyrius formuojant pagal numatytas pagrindines tyrimo kryptis.

Antruoju empirinio tyrimo etapu analizuojamas žiniasklaidos diskursas žurnalistikos tema, čia daugiausia remiamasi kritinės diskurso analizės prieiga²⁰⁴. Vadinas, diskursas suprantamas kaip būdas veikti ir sąveikauti. Tai komunikacinis procesas, aktas ar įvykis, kurio materialiai išraiška įgyja teksto formą, kitaip sakant, tai, kas pasakyta ar parašyta socialinių veikėjų tam tikroje socialinėje, kultūrinėje, istorinėje ar politinėje situacijoje. Remiantis minėta prieiga manytina, kad tekstai gali būti laikomi socialinės kontrolės, galios išraiškos bei realybės konstravimo priemone, kuria apibrėžiami individų ar kolektyviniai veiksmai. Diskursas reguliuoja, apima galimų teiginių apie tam tikrą objektą ar sritį rinkinius, tai kas gali būti pasakyta tam tikroje visuomenėje ir situacijoje, tai, ką galima ir ko negalima kalbėti ar daryti. Taip suteikiami apibrėžimai, taisyklės, leidimai bei draudimai socialiniams

²⁰⁴ TELEŠIENĖ, Audronė. Kritiškosios diskurso analizės metodologinių principų taikymas sociologiniuose tyrimuose. *Filosofija. Sociologija*, 2005, nr. 2, p. 1–6; JURAITĖ, Kristina; TELEŠIENĖ, Audronė. Ekologinės rizikos diskursas žiniasklaidoje: tyrimo teorinės bei metodologinės prielaidos. *Filosofija. Sociologija*, 2009, t. 20, nr. 4, p. 227–236; DIJK, Teun Adrianus van. *News analysis: case studies of international and national news in the press*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Assoc, 1988; DIJK, Teun Adrianus van. *Discourse and power*. New York: Palgrave Macmillan, 2008; WODAK, Ruth. What CDA is about – a summary of its history, important concepts and its developments. Iš: WODAK, Ruth; MEYER, Michael. *Methods of critical discourse analysis*. London: Sage, 2004, p. 1–13; JÄGER, Siegfried. Discourse and knowledge: theoretical and methodological aspects of a critical discourse and dispositive analysis. Iš: WODAK, Ruth; MEYER, Michael. *Methods of critical discourse analysis*. London: Sage, 2004, p. 32–62; FOWLER, Roger. *Language in the news: discourse and ideology in the press*. London; New York: Routledge, 1994; FAIRCLOUGH, Norman. Critical discourse analysis as a method in social scientific research. Iš: WODAK, Ruth; MEYER, Michael. *Methods of critical discourse analysis*. London: Sage, 2004, p. 121–138.

veiksmams; tuo pačiu tai veikėjų sąveikos arena, mat diskurso dalyviai kalbos pagalba pateikdami socialiai sukonstruotas pasaulėžiūras, vertybes, idėjas, požiūrius, nuomones įprasmina situacijas, socialinius vaidmenis, tapatybes bei tarpasmeninius santykius.

Darbe laikomasi nuostatos, jog žurnalistai kaip atskira socialinė grupė, savo narių reikalaujanti pripažinti tam tikras vertybes, laikytis profesinę elgseną ir santykius reglamentuojančių principų, plėtoja diskursą, kuriuo apibrėžiama kolektyvinės veiklos vizija socialinės funkcijos ir poreikiai, vertybės, reguliuojami veiklos standartai bei formuojami tarpusavio santykiai ir hierarchijos. Tyrimu tikrinama iš pirmojoje disertacijos dalyje analizuotų ideologijos kritikos teorijų išvedama prielaida, jog tiriamuoju laikotarpiu žurnalistikos diskursas turėjo būti plėtojamas remiantis SSRS ir Vokietijos propaguotų ideologijų paradigmomis, schemomis, taisyklėmis, sąvokomis, apibrėžimais. Redaktoriams ir žurnalistams tokiu principu formuojant diskursyvią žurnalistikos aplinką ir tarpusavio santykius, sukuriama politinio režimo dominavimo žiniasklaidos atžvilgiu prielaidos: tokiu atveju, reikalinga menkesnė institucinė prievarta, skatinant prisidėti prie okupacinio režimo siekiamų tikslų. Išsami žurnalistikos diskurso analizės metodologija kartu su šio tyrimo etapu surinktais duomenimis pateikiama trečiojoje disertacijos dalyje.

2. ŽINIASKLAIDOS SISTEMOS STRUKTŪRINIAI POKYČIAI IR POLITINĖ KONTROLĖ OKUPUOTOJE LIETUVOJE (1940–1944)

2.1. Žiniasklaidos sistemos kaita ir valdymas

Lietuvoje kaskart pakeitus santvarką žiniasklaidos sistema buvo radikaliai perstruktūruota. Pokyčių dinamika visada atliepdavo politines permainas. Sovietmečiu žiniasklaidos pertvarkos vykdytos laikantis bendros Lietuvos inkorporacijos į SSRS strategijos, todėl galima išskirti du gana skirtingus žiniasklaidos organizacijų tinklo kaitos etapus – įžanginį arba pereinamąjį, ir pagrindinį. Vokietijos-SSRS karo pradžioje LSSR sovietinės žiniasklaidos sistema iš karto nustojo veikti. Vietoje komunistinių periodinių leidinių imta kurti naujas redakcijas, kurios suformavo visiškai naują žiniasklaidos sistemą. Pirmajame disertacijos dalies skyriuje kiekvieno iš šių etapų analizei formuojamas atskiras poskyris.

2.1.1. Žiniasklaidos pertvarka pereinamuoju sovietinės okupacijos etapu

Pirmosiomis okupacijos savaitėmis dauguma Lietuvos žiniasklaidos redakcijų tęsė veiklą įprasta tvarka. Vladimiro Dekanozovo vadovaujama grupė neturėjo nei resursų, nei intereso perimti visos periodinės spaudos tiesioginės kontrolės. Pirma, periodinių leidinių tinklas šalyje tarpukariu buvo susiformavęs platus ir privatus, todėl nacionalizuoti juos ar kitaip sparčiai perimti redakcijų valdymą nebuvo įmanoma. Be to, tai būtų prasilenkę su bendra okupacinės strategijos logika, jog Lietuva sovietine respublika paskelbta remiantis galiojančiais įstatymais bei pritariant visuomenei. Pirmuoju etapu užteko izoliuoti visuomenę nuo nepageidaujamų žinių ir gandų, o tai leido padaryti išvystyta institucinė žiniasklaidos priežiūros sistema.

Be to, platų spaudos tinklą buvo galima panaudoti unifikuotai okupacinio režimo politinės propagandos sklaidai, taip bandant perkelti kasdienius tariamos revoliucijos rezultatus į realiai funkcionuojančią socialinę tikrovę. Tam Lietuvoje buvo palankios sąlygos. Dar okupacijos išvakarėse

sukurtas informacijos vakuumas, dėl cenzūros šalies spauda negalėjo komentuoti politinės situacijos ir pateikti operatyvių, objektyvių ir išsamių naujienų apie SSRS ir Lietuvos konfliktą. Valdžios pasikeitimo metu situacija iš esmės nepasikeitė. Lietuvos spauda neutraliai arba palankiai aprašė ir įvertino šalyje įvykusias politines permainas.²⁰⁵

Pereinamuoju etapu okupacinei valdžiai to visiškai pakako. Dėl to daugelio laikraščių redaktoriams leista dar kurį laiką likti savo darbo vietose, nedelsiant pakeisti personalą įsakyta tik *Lietuvos Aidiui*.²⁰⁶ Pirmiausiai dėl to, jog okupacijos išvakarėse minėtas leidinys, tarp dienraščių turėjęs didžiausią tiražą, veikė kaip oficialinis laikraštis, įsteigtas paties Antano Smetonos. *Lietuvos Aido* vyr. redaktorius Tomas Bronius Dirmeikis jau birželio 18 d. buvo priverstas pasitraukti iš pareigų. Leidiniui vadovauti esą ministro pirmininko Krėvės įsakymu paskirtas Jonas Šimkus, valstiečių liaudininkų dienraščio *Lietuvos žinios* redaktorius. Šis laikraštis nuo ketvirtojo dešimtmečio antrosios pusės buvo pagrindinė tribūna, iš kurios savo pozicijas atstovavo kairieji lietuvių rašytojai, o šiems, pasak Mindaugo Tamošaičio, gali būti priskirti tiek Paleckis, tiek Krėvė.²⁰⁷ Taigi Šimkaus pasirinkimas buvo dėsningas ir saugus, leidęs tikėtis, jog jo vadovaujamas *Lietuvos Aidas* tiesiogiai ir besąlygiškai atstovaus *Liaudies vyriausybe* prisidengusio režimo politikai.

Pats Šimkus savo atsiminimuose šią situaciją pateikia labai prieštaringai. Pirma, jis nurodo, jog žinią apie paskirtas pareigas jam pranešė Petras Cvirka. Vienoje savo atsiminimų skiltyje Šimkus teigia, kad esą tai buvo *Liaudies vyriausybės* sprendimas²⁰⁸, kitoje – Cvirka neva jam atnešęs

²⁰⁵ Tai patvirtina valdžios oficioze *Lietuvos Aidas* birželio 19 d. pateikta laikraščių apžvalga, kurioje rašyta, jog: „Spauda suprato tikrąją padėtį ir visu širdingumu stengiasi prisidėti prie to didelio pertvarkymo darbo, kurį dirba Liaudies vyriausybė“. Iš: Vakarykštė spauda. *Lietuvos Aidas*, 1940, birželio 19, nr. 287, p. 1.

²⁰⁶ SENN, Alfred Erich. *Lietuva 1940: revoliucija iš viršaus*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2009, p. 253.

²⁰⁷ TAMOŠAITIS, Mindaugas. *Didysis apakimas: lietuvių rašytojų kairėjimas 4-ajame XX a. dešimtmetyje*. Vilnius: Gimtasis žodis, 2010, p. 131.

²⁰⁸ ŠIMKUS, Jonas. *Apie žmones, įvykius ir save: dienoraščiai, laiškai, atsiminimai*. Vilnius: Vaga, 1971, p. 417.

paskyrimo raštą²⁰⁹ iš prezidentūros.²¹⁰ Tuo tarpu birželio 19 d. Vilniaus spauda taip pat skelbė, jog Šimkaus paskyrimas buvo ministro pirmininko įsakymas²¹¹. Visgi menkai tikėtina, jog būtent Krėvės tiesioginiu pageidavimu Šimkus galėjo gauti šią poziciją, mat pastarasis aprašo jau po pirmos darbo savaitės kilusį konfliktą su premjeru. Esą šis priekaištavo, jog Šimkus būdamas *Liaudies vyriausybės* oficiozo redaktoriumi nesiteikė konsultuotis su kabineto nariais, todėl netgi buvo grasinta redaktorių atleisti iš pareigų.²¹² Tačiau Šimkus sugebėjo įsitvirtinti savo poste būtent dėl to, jog nesijautė pavaldus Krėvei. Jis sėkmingai pakeitė savo vadovaujamos redakcijos personalą, palikdamas dirbti vos kelis buvusius narius, ir gavo teisę rengti kasdienės spaudos apžvalgas Valstybės radiofone²¹³, tai reiškia – daryti įtaką visam žurnalistikos diskursui.

Pirmosiomis okupacijos dienomis prosovietiniam režimui buvo svarbu perimti dar keletą Lietuvos žiniasklaidos ir jos priežiūros organizacijų kontrolę. *Liaudies vyriausybė* paskyrė naujus Radijofono ir naujienų agentūros Elta (tuo metu vadintos telegrafo agentūra) direktorius bei Spaudos ir draugijų skyriaus vedėją. Pagal galiojusius Lietuvos įstatymus Radijofonas buvo pavaldus ministrui pirmininkui, Elta – užsienio reikalų ministrui, SDS – vidaus reikalų ministrui. Atitinkamai būtent šie vyriausybės nariai bent jau teisiškai turėjo parinkti minėtų organizacijų vadovus.

Apie pareigūnų pakeitimą visuomenė buvo nedelsiant informuota per spaudą²¹⁴. SDS vadovu paskirtas Petras Kežinaitis, Eltos – Kostas Korsakas,

²⁰⁹ „O jame buvo parašytas prezidento kanceliarijos blanke raštas, kad aš – Jonas Šimkus, nuo VI.18 skiriamas oficiozinio dienraščio „Lietuvos aidas“ vyriausiu redaktoriumi. Pamenu, kad pirmoji mano reakcija buvo ne džiaugsmas, ne pasididžiavimas, bet piktas pasitenkinimas, kad pagaliau sugriuvo ta fašistų spaudos citadelė ir toliau nebemulkins Lietuvos visuomenės“.

²¹⁰ ŠIMKUS, Jonas. *Apie žmones, įvykius ir save: dienoraščiai, laiškai, atsiminimai*. Vilnius: Vaga, 1971, p. 442.

²¹¹ Atmainos spaudoje. *Vilniaus Balsas*, 1940, birželio 19, nr. 140, p. 3.

²¹² ŠIMKUS, Jonas. *Apie žmones, įvykius ir save: dienoraščiai, laiškai, atsiminimai*. Vilnius: Vaga, 1971, p. 418.

²¹³ Kas nauja Valstybės Radiofone. *Tiesa*, 1940, liepos 6, nr. 15, p. 4.

²¹⁴ Spaudos ir draugijų skyriaus vedėju P. Kežinaitis. *Lietuvos Aidas*, 1940, birželio 19, nr. 287, p. 8; Ministerio pirmininko pavedimas. *Lietuvos Aidas*, 1940, birželio 20, nr. 288, p. 4; Spaudos skyr. viršininkas P. Kežinaitis. *Laikas*, 1940, birželio 20, nr. 139, p. 4; Naujas Eltos direktorius. *Lietuvos Aidas*, 1940, birželio 20, nr. 288, p. 4; Eltos direktorium paskirtas Korsakas-Radžvilas. *XX amžius*, 1940, birželio 20, nr. 138, p. 1; Gustainis gavo atostogų. *Laikas*, 1940, birželio 20, nr. 139, p. 4; Kostas

Radijofono – Juozas Banaitis. Šių naujųjų veikėjų karjeros šuoliai atspindėjo dvi esmines tendencijas. Visi jie (kaip Paleckis bei Krėvė) buvo kairiųjų pažiūrų intelektualai, žurnalistai ir literatai, dažnu atveju iki tol tarpusavyje bendradarbiavę ar dirbę tose pat žiniasklaidos organizacijose. Be to, Kežinaitis, Banaitis ir Korsakas gavo teisę vadovauti valstybės institucijoms, kaip Paleckis bei Krėvė, neturėdami nė menkiausios patirties ar reikiamos kompetencijos darbui naujose pozicijose. Tai reiškia, jog jie buvo ne tik ideologiškai priešiški tautininkams, tačiau taip pat buvo galima lengvai jais manipuluoti.

Vietoje atleisto SDS vedėjo Domo Stankūno pasirinkdama Petro Kežinaičio kandidatūrą valdžia veikė stebėtinai nuosekliai. Mat tarpukariu Kežinaitis dirbo žurnalistu, 1936–1940 m. leido prokomunistinį žurnalą *Mūsų jaunimas*²¹⁵. Kadangi Stankūnas tuo metu ėjo cenzūros įstaigos vadovo pareigas, būtent jis 1940 m. vasario 28 d. Kežinaičio žurnalo veiklą sustabdęs²¹⁶, gegužės 28 d. „tautos ir valstybės reikalų sumetimais“ leidinį apskritai uždarė²¹⁷. Tad praėjus vos trimis savaitėms po šio sprendimo bent formaliai žiniasklaidos priemonės prižiūrėti ir likviduoti turėjo jau pats Kežinaitis.

Buvęs Eltos direktorius Valentinas Gustainis, suprasdamas savo padėties beviltiškumą, taip pat postą užleido, jo žodžiais, „be jokio kartėlio, be jokio apmaudo“, neieškojo galimybių dirbti kokioje nors kitoje valstybinėje įstaigoje ir pasitraukė iš Kauno gyventi į provinciją.²¹⁸ Nepaisant to, jis, kaip ir Stankūnas, buvo represuotas – kartu su savo šeima 1941 m. birželį suimtas ir deportuotas į Sovietų Sąjungos gilumą.

Sunku nustatyti, kas iš naujosios valdžios pareigūnų parinko minėtų įstaigų vadovus, tačiau laikraščių žinutėse, kuriose buvo pranešta apie

Korsakas-Radžvilas paskirtas „Eltos“ direktoriumi, V. Radiofono ir spaudos priežiūros vadovu. *Lietuvos Aidas*, 1940, birželio 20, nr. 289, p. 3; Visuomenei informuoti įstaigos Ministro Pirmininko žinioje. *Lietuvos Aidas*, 1940, birželio 21, nr. 290, p. 4; Elta, Radijofonas ir Spaudos Priežiūra min. Krėvės žinioje. *XX amžius*, 1940, birželio 21, nr. 139, p. 2.

²¹⁵ TAMOŠAITIS, Mindaugas. *Didysis apakimas: lietuvių rašytojų kairėjimas 4-ajame XX a. dešimtmetyje*. Vilnius: Gimtasis žodis, 2010, p. 199.

²¹⁶ LCVA, f. 377, ap. 10, b. 226, p. 190.

²¹⁷ LCVA, f. 377, ap. 10, b. 385, p. 51.

²¹⁸ GUSTAINIS, Valentinas. *Kodėl ir kaip Lietuva neteko nepriklausomybės 1940 metais? Atsiminimai; surašyti 1968 metais*. Griškabūdis, 1968, p. 52–53.

pokyčius, išryškėjo ministro pirmininko Krėvės stiprus interesas valdyti visas minėtas įstaigas. Spaudos pranešimuose nuolatos deklaruota, jog šias organizacijas kontroliuoti pavedama Eltos direktoriui, kuris veiks Krėvės valdžioje. Ministras pirmininkas iš tiesų pats pakvietė Korsaką vadovauti naujienų agentūrai – tai savo atsiminimuose patvirtina jo žmona Halina Korsakienė, nurodžiusi, jog šis pasiūlymas esą buvo labai netikėtas.²¹⁹

Reikia pažymėti, jog Eltos vadovo poziciją tuo metu įgavo didelės reikšmės. Mat visiems šalies periodiniams leidiniams tapo privaloma spausdinti agentūros siunčiamą medžiagą (kaip SSRS žiniasklaidai – TASS), o pats jos direktorius ypatingais momentais turėjo teisę per radiją kreiptis į visuomenę.²²⁰ Kita vertus, būtent dėl to tiek Krėvė, tiek agentūros šefas Korsakas išlaikyti Eltos savarankiškumo neturėjo jokių galimybių. Netrukus organizacijai buvo įsakyta išjungti komunikacijos kanalus su visomis užsienio valstybių sostinėmis, žinoma, išskyrus Maskvą.²²¹ Korsakienė aprašo, jog jos vyro veikla buvo reguliuojama vis naujų emisarų ir patarėjų, atvykusių iš Sovietų Sąjungos.²²²

Kai okupacinis režimas šių sparčių ir painių politinių permainų metu įgavo priemones leidusias daryti įtaką visuomenės nuomonei, vidaus reikalų ministras Mečys Gedvilas kreipėsi (birželio 21 d.) į Lietuvos visuomenę savo kalboje per radiją (kitą dieną kalba buvo išspausdinta visų lietuviškų dienraščių pirmuosiuose puslapiuose) kviesdamas piliečius, jo žodžiais, „neklausyti jokių provokacinių gandų, o pasitikėti ir vadovautis tik oficialiai patvirtintais vyriausybės ir jos organų pranešimais“.²²³ Beje, Korsakas šiuo klausimu taip pat bent kelis kartus pasisakė per radiją, pavyzdžiui, apie tai spaudoje pranešta birželio 27 d.²²⁴ ir liepos 5 d.²²⁵ Įdomu, jog jis toliau buvo pristatomas ne tik

²¹⁹ KORSAKIENĖ, Halina. *Namas, kuriame gyvenome: atsiminimai*. Vilnius: Vaga, 1991, p. 94.

²²⁰ TAMOŠAITIS, Mindaugas. *Didysis apakimas: lietuvių rašytojų kairėjimas 4-ajame XX a. dešimtmetyje*. Vilnius: Gimtasis žodis, 2010, p. 171.

²²¹ KORSAKIENĖ, Halina. *Namas, kuriame gyvenome: atsiminimai*. Vilnius: Vaga, 1991, p. 95.

²²² Ten pat, p. 105.

²²³ Mūsų šalies esminiai pagrindai tebėra nepakitę. *XX amžius*, 1940, birželio 22, p. 1.

²²⁴ Visokiems gandams reikia užkirsti kelią. Eltos dir. Korsako atsišaukimas į visuomenę. *Laikas*, 1940, birželio 27, nr. 145, p. 1.

²²⁵ Eltos dir. K. Korsako kalba per radiją. *XX amžius*, 1940, liepos 5, nr. 150, p. 5.

kaip Eltos direktorius, bet Radiofono ir spaudos priežiūros įstaigų vadovas.

Apie Kežinaičio – žurnalisto, kuris nuo šiol vadovavo SDS, t. y. žiniasklaidos priežiūros institucijai, aktyvius veiksmus daug informacijos rasti nepavyko. Nei jis, nei vidaus reikalų ministras Gedvilas iš pradžių drastiškų veiksmų prieš žiniasklaidos organizacijas nesiėmė, tik kartu su Šimkumi sudalyvavo trumpoje kampanijoje, nukreiptoje prieš Vilniaus spaudą. Pirmiausiai *Liaudies vyriausybės* oficiozas *Lietuvos Aidas* birželio 20 d. straipsnyje sukritikavo *Vilniaus Balso* vyriausiąjį redaktorių Rapolą Mackonį, teigdamas, jog šis „nesusigauo kas šiuo metu Lietuvoje vyksta“²²⁶, kitaip tariant, nepakankamu lojalumu. Jau kitą dieną SDS vedėjas Kežinaitis apsilankė Vilniuje ir „inspektavo“ vietinės spaudos redakcijas ir savo organizacijos skyrių. Po šio vizito vidaus reikalų ministras atleido *Vilniaus Balso* vyr. redaktorių ir jo vietoje paskyrė Albiną Žukauską, taip pat įsakė nuo birželio 22 d. uždaryti laikraštį lenkų kalba *Kurjer Wilenski*. Be to, iš SDS tarnybos Vilniaus skyriuje buvo atleisti keli cenzoriai.²²⁷

Akivaizdu, šiuos įvykius galima vertinti kaip parodomąją akciją vien dėl to, jog apie visas šias permainas pranešta viešai *Lietuvos Aide*. Taip buvo tarsi norima įbauginti žurnalistus, paskatinti savicenzūrą, jog šie greičiau pradėtų „gaudytis kas šiuo metu Lietuvoje vyksta“. Mackonis veikiausiai likti savo pareigose neturėjo jokių galimybių pirmiausiai dėl to, jog vadovavo oficiozui Vilniuje, t. y. savotiškam *Lietuvos Aido* atitikmeniui, kuris pradėtas leisti iš karto po to, kai šis kraštas buvo prijungtas prie Lietuvos. *Vilniaus Balsas* iki okupacijos atstovavo vyriausybės poziciją, todėl kaip ir oficiozas Kaune veiklą turėjo tęsti, tačiau vadovaujamas naujojo režimo parinkto redaktoriaus.

Abejotina, jog pats Mackonis galėjo būti traktuojamas kaip politiniu požiūriu nelojalus, veikiausiai tai buvo asmeninis susidorojimas, nulemtas redaktoriaus socialinių saitų su naujuoju elitu stygiaus arba netgi elementarios konkurencijos. Mat dar birželio 18 d. Mackonis suspėjo paskelbti prosovietinio

²²⁶ Vakar dienos spauda. *Lietuvos Aidas*, 1940, birželio 20, nr. 289, p. 2.

²²⁷ Pakeitimai Vilniaus spaudoje. *Lietuvos Aidas*, 1940, birželio 23, nr. 294, p. 6.

turinio redakcinį straipsnį²²⁸, kuriame ne tik įtikinamai reiškė pasitikėjimą naująja vyriausybe, bet besąlygiškai atsiribojo ir griežtai kritikavo prezidentą Smetoną: „Mirė prezidentas, tegyvuoja Lietuva!“ – tokia buvo *Vilniaus Balso* redaktoriaus pozicija. Birželio 19 d. *Vilniaus Balsas* paskelbė dar vieną straipsnį, kuriame be išlygų demonstruotas lojalumas naujai valdžiai ir pirmiausiai Paleckiui²²⁹. Birželio 20 d. pasirodžius minėtam Šimkaus straipsniui Mackonis nuvyko į Kauną ir *Lietuvos Aido* redakcijoje susitiko su laikraščio vyriausiuoju redaktoriumi, kurį Mackonis savo atsiminimuose tvirtina šiek tiek pažinojęs. Jis aprašo gana įsimintiną sceną, kuomet Šimkus pagrasino išspausdinti dar vieną jau parašytą straipsnį, kuriame įrodinėjama, jog Mackonis esąs „smetonininkas“. Galbūt tai tik įdomi detalė, bet *Vilniaus Balso* redaktoriui pavyko apsiginti ir straipsnis nebuvo paskelbtas.²³⁰ Šis epizodas dar kartą patvirtina stiprią Šimkaus hierarchinę poziciją. Mackoniui aktyvūs veiksmai (kitaip negu Eltos vadovui Gustainiui ir daugeliui kitų žurnalistų) bent jau išgelbėjo asmens laisvę, be to, jau po poros mėnesių jis grįžo dirbti į tą pačią *Vilniaus Balso* redakciją, tik vykdyti žemesnių pareigų.

Birželio 21 d. *Vilniaus Balso* numeryje visgi buvo nurodyta, jog laikraščio redaktoriaus pareigas dar eina Mackonis, tačiau tai tebuvo formalumas. Iš tikrųjų šį numerį jau suredagavo Stasys Macijauskas²³¹, taip pat gavęs teisę parašyti redakcinį straipsnį, kuriame džiaugėsi Lietuvoje įvykusia „revoliucija“²³². Ženklu, jog Macijauskas taps naujojo režimo favoritu, galima rasti dar birželio 19 d. *Vilniaus Balso* žinutėje, kurioje paskelbta, jog jis vietoje J. K. Belecko pakviestas dirbti *Lietuvos Aido* korespondentu Vilniuje.²³³ Todėl dėsninga, kad tą pačią dieną po Macijausko faktinio debiuto vyr. redaktoriaus pozicijoje SDS *Vilniaus* skyriaus vadovas Vincas Kemežys nurodė kitos dienos *Vilniaus Balse* paskelbti, jog vidaus reikalų ministro nutarimu vyr.

²²⁸ R. M. Iš tikro istorinis momentas. *Vilniaus Balsas*, 1940, birželio 18, nr. 139, p. 1.

²²⁹ Dėl Ministro Pirmininko pareiškimo. *Vilniaus Balsas*, 1940, birželio 19, nr. 140, p. 1.

²³⁰ MACKONIS, Rapolas. *Amžiaus liudininko užrašai: atsiminimai*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2001, p. 277–278.

²³¹ Ten pat, p. 278.

²³² St. M. Revoliucijai įvykus. *Vilniaus Balsas*, 1940, birželio 21, nr. 142, p. 1.

²³³ Atmainos spaudoje. *Vilniaus Balsas*, 1940, birželio 19, nr. 140, p. 3.

redaktoriumi paskiriamas būtent Macijauskas.²³⁴ Tokia žinutė apie redakcijos vadovo pokyčius iš tiesų buvo įdėta, tačiau pareigos pavestos Vilniaus rašytojui ir poetui Albinui Žukauskui.²³⁵ Tai sunkiai paaiškinamas, paskutinę akimirką politinio režimo žengtas žingsnis, turint omeny, jog birželio 22 d. *Vilniaus Balso* redakcinį straipsnį, kritikuojantį tautininkų politiką, parengė tas pats Macijauskas²³⁶.

Svarbiausia visoje šioje istorijoje tai, jog tiesiogiai keisdama laikraščių vadovus, politinė valdžia jau oficialiai pažeidinėjo Lietuvos teisę. Pagal 1935 m. Spaudos įstatymą vidaus reikalų ministras formaliai galėjo uždaryti bet kurį leidinį ir atleisti laikraščio redaktorių, tačiau nebuvo numatyta, jog jis ar ministras pirmininkas, kaip tai buvo Šimkaus paskyrimo atveju, galėtų savavališkai laikraščiui paskirti naują redaktorių.

Praėjus dviem savaitėms po okupacijos režimas, remdamasis šiuo principu ir veikdamas per VRM, palaipsniui ir pasirinktinai pradėjo likviduoti periodinės spaudos redakcijas. Pirmiausiai neva „tautos saugumo ir moralės išsaugojimo sumetimais“ buvo nuspręsta visiškai uždaryti dar keletą laikraščių: dienraštį lietuvių kalba *10 centų*, rusų – *Nove Slovo*, žydų – *Dos Vort* ir *Der Moment*, už „neloyalumą santvarkai, šovinizmą, reakcinę kryptį ir antisovietišką propagandą“ – dienraštį lietuvių kalba *Laikas* ir savaitraštį *Darbas*, „už pornografišką nedorovingą ir tvirkinantį turinį“ – savaitraštį *Sekmadienis*.²³⁷

Likusiai spaudos redakcijų daliai bent jau formalios galimybės veikti paliktos, nes pertvarkydamas žiniasklaidą vidaus reikalų ministras rėmėsi identiška taktika kaip ir Lietuvoje veikusių draugijų atžvilgiu – birželio 27 d. jis išleido įsakymą, kuriuo laikinai atšaukė leidimus veikti be išimties visiems periodiniams leidiniams, gavusiems juos iki birželio 20 dienos²³⁸. Teisiškai nustatyta, jog Kaune leidžiami periodiniai leidiniai gali veikti iki tų metų liepos

²³⁴ MACKONIS, Rapolas. *Amžiaus liudininko užrašai: atsiminimai*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2001, p. 278.

²³⁵ Naujas „Vilniaus Balso“ vyr. redaktorius. *Vilniaus Balsas*, 1940, birželio 22, nr. 143, p. 6.

²³⁶ St. M. Visi darbo žmonės lygūs. *Vilniaus Balsas*, 1940, birželio 22, nr. 143, p. 1.

²³⁷ Uždaryti laikraščiai. *Lietuvos Aidas*, 1940, birželio 29, nr. 305, p. 1.

²³⁸ Nauji leidimai periodiniams leidiniams. *Lietuvos Aidas*, 1940, birželio 29, nr. 305, p. 1.

3 d., kitur leidžiami – iki liepos 8 d. Tačiau redakcijos, gavusios naują ministro leidimą, galėjo pratęsti spaudos leidybą. Iš tikrųjų tai buvo sisteminis sprendimas, suteikęs teisiniu požiūriu legalią galimybę sumažinti periodinių leidinių skaičių, pašalinant konkurenciją būsimiems komunistiniams leidiniams.

Tiesa, pertvarkos vykdytos palaiptai, nemažai redakcijų minėtus leidimus gavo, daliai ledinių apskritai suteikta galimybė persitvarkyti, pakeisti pavadinimus ir pratęsti veiklą. Pirmiausiai dėl propagandinių sumetimų tokios išimty padarytos oficioziniam dienraščiui *Lietuvos Aidas* ir *Vilniaus Balsas*. Pastarasis sovietmečiu išsiskyrė iš bendro konteksto, nes laikraščio redakcija ne tik sugebėjo tęsti savo veiklą, bet iki pat nacių okupacijos pradžios išsaugojo originalų pavadinimą. *Lietuvos Aido* pavadinimas dėl politinių priežasčių buvo pakeistas iš karto po to, kai *Liaudies vyriausybė* Lietuvoje surengė *Liaudies seimo* rinkimus (liepos 14–15 d.). Nuo liepos 16 d. *Lietuvos Aido* prenumeratoriai pradėjo gauti naują to paties Šimkus redaguojamą dienraštį *Darbo Lietuva*.²³⁹

Tuo metu vykdyta masinė įvairių redakcijų vadovybės kaita, apie tai viešai pranešant spaudoje, pavyzdžiui: *Darbo* redaktorių Miką Ilgūną pakeitė spaustuvės darbininkas Jonas Kvietkauskas²⁴⁰, nauju *Idiše Štime* ir šio dienraščio popietinės laidos *Haintike Nais* redaktoriumi patvirtintas Pinchusas Lamdanskis²⁴¹, *XX amžiaus* redakciją paliko dr. Ignas Skrupskelis, redaguoti pradėjo Steponas Kolupaila, jo pavaduotoju tapo prof. Zenonas Ivinskis²⁴², taip pat pranešta, jog nuo liepos 8 d. *Vilner Kurjer* redaktorius Chaimas Levinas atsisakė savo paties leidžiamo dienraščio redaktoriaus pareigų, kurias leista perimti Belisui-Legisui Šliomai²⁴³, liepos 13 d. nauju *Gazeta Codzienna* vyr. redaktoriumi patvirtintas Mykolas Martinčikas²⁴⁴. Liepos 4 d. Kauno gyventojui Julijui Bliumentaliui vidaus reikalų ministras atėmė teisę leisti ir

²³⁹ Vieton „Lietuvos aid“ – „Darbo Lietuva“. *Lietuvos Aidas*, 1940, liepos 15, p. 1.

²⁴⁰ Paskirtas „Darbo“ redaktorius. *Lietuvos Aidas*, 1940, birželio 27, nr. 301, p. 4.

²⁴¹ Idiše Štime ir Haintike nais naujas redaktorius. *Lietuvos Aidas*, 1940, liepos 5, nr. 315, p. 4.

²⁴² Nauja „XX amžiaus“ redakcijos vadovybė. *XX amžius*, 1940, liepos 8, nr. 152, p. 7.

²⁴³ Naujas „Vilner Kurjer“ redaktorius. *Lietuvos Aidas*, 1940, liepos 10, nr. 326, p. 2.

²⁴⁴ Naujas „Gazeta Codzienna“ redaktorius. *Vilniaus Balsas*, 1940, liepos 14, nr. 163, p. 10.

redaguoti net du dienraščius rusų kalba: Kaune *Echo*, Vilniuje *Naše Žizn*. Spauldoje informuota, jog „Skučo ir Povilaičio laikais“ šie du laikraščiai neva finansuoti „smetoniškos žvalgybos“.²⁴⁵ Reikėtų pažymėti, jog dauguma tokių redakcijų uždarymą ir personalo kaitą pateisinančių argumentų buvo visiškai fiktyvūs, tiesiog taip siekta pagrįsti žiniasklaidos sistemoje galutinai įtvirtinamą principą, jog spauldos redakcijų vadovus skiria naujoji politinė valdžia.

Tam, kad pereinamojo laikotarpio permainoms ir VRM represyvūs veiksmai prieš žiniasklaidą būtų dar bent kiek teisiškai legitiuoti, prezidentas Paleckis pasirašė Nepaprastojo meto įstatymą.²⁴⁶ Dokumente numatyta, jog ministrų tarybai pasiūlius respublikos prezidentas gali paskelbti sustiprintos valstybės apsaugos arba valstybės gynimo metą. Tokiu atveju ypatingos teisės suteikiamos vidaus reikalų arba krašto apsaugos ministru. Pagal įstatymą sustiprintos valstybės apsaugos metu vidaus reikalų ministras galėjo uždrausti spauldai skelbti tam tikrą informaciją, konfiskuoti leidinius, uždrausti konkretiems asmenims naudotis radijo siųstuvais ir priimtuvais arba tikrinti, kaip jie vykdo veiklą. Įdomu, jog LKP dienraštis *Tiesa* apie priimtą įstatymą pranešė vos tik Paleckis šį dokumentą pasirašė²⁴⁷, *Vyriausybės žinios* tai padarė keturiomis dienomis vėliau. Savo ruožtu, vyriausybės oficiozas *Darbo Lietuva* apie priimtą įstatymą pranešė tik liepos 19 d.²⁴⁸ Tai vienas iš daugelio požymių, jog *Tiesa* palaipsniui tapo politiškai įtakingiausia žiniasklaidos priemone.

Dar viena laikraščių likvidacijos banga šalyje nuvilnijo, kuomet buvo pradėtas įgyvendinti paskutinis Dekanozovo vystomos Lietuvos aneksijos programos punktas. Liepos 31 d. *Liaudies seimo* įgaliota lietuvių delegacija atvyko į Maskvą, kur turėjo SSRS AT perduoti parlamento nutarimą ir prašymą priimti Lietuvą į Sovietų Sąjungą. Tai reiškė, jog pagrindinis režimo tikslas buvo praktiškai įgyvendintas. Išvakarėse arba kitą dieną po to, kai lietuvių delegacija pasiekė Maskvą, buvo uždaryti dienraščiai lietuvių kalba *Lietuvos*

²⁴⁵ Uždaryti „Echo“ ir „Naša Žizn“. *Tiesa*, 1940, liepos 5, nr. 14, p. 4.

²⁴⁶ Nepaprastojo meto įstatymas. *Vyriausybės žinios*, 1940, liepos 17, nr. 717, p. 475–478.

²⁴⁷ Nepaprastojo meto įstatymas. *Tiesa*, 1940, liepos 13, nr. 22, p. 17.

²⁴⁸ Nepaprastojo meto įstatymas. *Darbo Lietuva*, 1940, liepos 19, nr. 7, p. 9.

žinios ir XX amžius, lenkų – *Dzień Polski*, savaitraščiai Lietuvos ūkininkas, *Mūsų laikraštis*.²⁴⁹

Artimiausiomis savaitėmis Lietuvos politiniame lauke įtvirtinat LKP vaidmenį, likusieji veikti laikraščiai turėjo būti uždaromi arba pradėti funkcionuoti pagal sovietinio valdymo principus. Žurnalų segmente likvidacija vykdyta gerokai nuosaikiau, nemaža dalis leidinių taip pat gavo ministro leidimus, reorganizacija palaipsniui tęsėsi iki pat 1940 m. pabaigos. Dalies žurnalų, daugiausia profesinių, veikla apskritai nebuvo nutraukta. Kadangi tokio tipo leidiniai turėjo gerokai mažiau politinės reikšmės, suteikus naujus pavadinimus jų redakcijos tęsė darbą iki Vokietijos-SSRS karo pradžios.

Iš žiniasklaidos sistemos šalinant tarpukariu susikūrusias redakcijas, lygiagrečiai pradėta kurti naujas – sovietinės spaudos. Lietuvoje kaip įprasta Sovietų Sąjungos respublikoms, hierarchiškai aukščiausią poziciją turėjo užimti vietinės komunistų partijos CK organas *Tiesa* (lietuviškas *Pravda* atitikmuo). Tačiau Lietuvoje dėl taktinių sumetimų²⁵⁰ Dekanozovo grupė nusprendė LKP palikti veikti pogrindyje iki birželio 25 d., todėl *Tiesos* taip pat nebuvo galima legalizuoti. Vietoje šio leidinio birželio 18 d. Kaune išleistas vienkartinis darbo žmonių laikraštis *Liaudies Balsas*, kurio redaktoriumi nurodytas Mečys Garšva, leidėjas Lietuvos Jaunimo Sąjunga.²⁵¹ Birželio 20 d. vidaus reikalų ministras davė leidimą Vladui Niunkai leisti jai oficialų dienraštį lietuvių kalba, tačiau vis dar tuo pačiu pavadinimu.²⁵² Iš viso spėta išleisti penkis *Liaudies Balso* numerius²⁵³, kuomet birželio 26 d. VRM suteikė leidimą LKP CK leisti dienraštį originaliu pavadinimu *Tiesa*²⁵⁴, redaktoriumi

²⁴⁹ URNIEŽIŪTĖ, E.; et al. *Lietuvos TSR spauda. T. 1. 1940–1955. Kn. 2. Periodiniai leidiniai, disertacijų autoreferatai, gaidos, vaizduojamojo meno spaudiniai, žemėlapiai*. Vilnius: Mintis, 1964, p. 78–79.

²⁵⁰ Pagal okupacinio režimo programą turėjo būti įtikinėjama, jog Lietuvoje inspiruojant politines pertvarkas lemiamas vaidmuo teko liaudžiai, bet ne LKP(b), kurią visuomenė esą tik „pasikvietė“ vadovauti procesams.

²⁵¹ Išėjo „Liaudies balsas“. *Lietuvos Aidas*, 1940, birželio 19, nr. 286, p. 4.

²⁵² Naujas dienraštis Kaune. *Lietuvos Aidas*, 1940, birželio 21, nr. 290, p. 4.

²⁵³ URNIEŽIŪTĖ, E.; et al. *Lietuvos TSR spauda. T. 1. 1940–1955. Kn. 2. Periodiniai leidiniai, disertacijų autoreferatai, gaidos, vaizduojamojo meno spaudiniai, žemėlapiai*. Vilnius: Mintis, 1964, p. 4.

²⁵⁴ LYA, f. 1771, ap. 1, b. 247, p. 50.

buvo patvirtintas tas pats Niunka.²⁵⁵

Šiuo laikotarpiu savo veiklą spėjo pradėti dar keletas naujų periodinių leidinių lietuvių, lenkų ir rusų kalbomis. Jie buvo organizuojami prie kertinių sovietinės valstybės bei LKP organizacijų ir veikė kaip jų politinės komunikacijos kanalai, t. y. vadinamieji organai: LKP CK – birželio 28 d. *Krasnoje znamia* (originalo kalba *Красное знамя*, liet. „Raudonoji vėliava“),²⁵⁶ liepos 9 d. *Truženik* (originalo kalba *Труженник*, liet. „Darbininkas“); Lietuvos komunistinio jaunimo sąjungos CK – liepos 4 d. *Komjaunimo tiesa*; Lietuvos liaudies kariuomenės politinės vadovybės – liepos 13 d. *Karių tiesa*; Profsąjungų Centro biuro – birželio 29 d. *Darbininkų žodis*; taip pat miestų laikraščiai – birželio 28 d. *Gazeta Ludowa*. (liet. „Liaudies laikraštis“) ir liepos 21 d. *Prawda Komsomolska* (liet. „Komjaunimo tiesa“).²⁵⁷ Vidaus reikalų ministras taip pat suteikė leidimą dailininkui Stepui Žukui atgaivinti satyros ir politikos žurnalą *Šluota*²⁵⁸, kuris 1934–1936 m. leistas pogrindyje ir kurio leidybą nuo liepos pradžios pratęsė organizacija pasivadynusi Agitpropu (Agitpropagandinė brigada)²⁵⁹.

Taigi, per pirmąją savaitę okupacinis režimas perėmė strategiškai svarbiausių žiniasklaidos sistemos elementų kontrolę: vyriausybės oficiozus, naujienų agentūrą, radijo stotį ir cenzūros įstaigą. Todėl galėjo daryti įtaką ir efektyviai kontroliuoti redakcijose sukuriama medžiaga, bei nuosekliai skleisti propagandą per visą žiniasklaidą. Apie pokyčius pranešta viešai, jog žurnalistų bendruomenė galėtų orientotis ir veikti naujoje politinėje aplinkoje. Pereinamuoju etapu sovietinė valdžia taip pat ėmė laipsniškai griauti nepriklausomybės laikotarpiu Lietuvoje nusistovėjusį periodinės spaudos leidinių tinklą. Dalies jų veikla toleruota, kadangi naujos, Sovietų Sąjungos žiniasklaidos modelį atitinkančios priemonės ir jų redakcijos, buvo dar tik

²⁵⁵ Pradės eiti dienraštis „Tiesa“. *Lietuvos Aidas*, 1940, birželio 27, nr. 301, p. 4.

²⁵⁶ *LYA*, f. 1771, ap. 1, b. 247, p. 52.

²⁵⁷ URNIEŽIŪTĖ, E.; et al. *Lietuvos TSR spauda. T. 1. 1940–1955. Kn. 2. Periodiniai leidiniai, disertacijų autoreferatai, gaidos, vaizduojamojo meno spaudiniai, žemėlapiai*. Vilnius: Mintis, 1964, p. 1-9.

²⁵⁸ Dail. St. Žukas leidžia satyros žurnalą. *Laikas*, 1940, birželio 26, nr. 144, p. 4.

²⁵⁹ Išėina „Šluota“. *Lietuvos žinios*, 1940, liepos 11, nr. 155, p. 11.

organizacinėje stadijoje. Prosovietinė valdžia žiniasklaidos sistemą pertvarkė, naudodamasi tarpukariu Lietuvoje funkcionavusiomis institucijomis, kurių personalas buvo pakeistas naujam režimui lojaliais veikėjais. Nors masiškai likviduojant veikusias žiniasklaidos priemones formaliai prisidengta Lietuvos teisės aktais, tačiau iš tiesų veikta taip agresyviai, jog buvo pažeidinėjami netgi autokratijos sąlygomis sukurti įstatymai.

2.1.2. Sovietinės žiniasklaidos modelio diegimas

Lietuvos žiniasklaidą „išvalant“ nuo nepageidaujamų organizacijų ir steigiant naujus leidinius, 1940 m. rudenį politinė valdžia pagal sovietinį modelį galutinai restruktūravo sistemą. Visų pirma buvo griežtai diegiamas centralizuoto valdymo principas, žiniasklaidos sistema turėjo būti unifikuota ir įgauti aiškią hierarchinę struktūrą, lygiagrečiai atkartojančią naująją politinės sistemos organizacinę sąrangą (kuri šiame darbe jau buvo pristatyta), nuosavybė priklausyti išimtinai politinėms organizacijoms.

Iš pradžių iniciatyvos ėmėsi VKP(b) CK Politbiuras, rugpjūčio 15 d. priėmęs nutarimą „Dėl priemonių spaudos klausimais Latvijoje, Lietuvoje ir Estijoje“. Kaip atskleidžia Natalija Lebedeva, nuspręsta į Baltijos šalis pasiųsti Ideologijos reikalų liaudies komisariato spaudos skyriaus atstovus, iš užsienio atšaukti visus šių respublikų korespondentus, todėl laikraščių ir žurnalų redakcijas medžiaga turėjo aprūpinti TASS.²⁶⁰ Tačiau kertinį vaidmenį formuojant naują žiniasklaidos, jos valdymo bei priežiūros sistemą turėjo LKP(b) CK.

Jau rugsėjo 11 d. Komiteto nariai priėmė kelis nutarimus, kuriais suformuoti pagrindai absoliučiam LKP dominavimui. Nustatyta, jog steigiant naujus periodinius leidinius ir skiriant visų leidinių redaktorius būtinas LKP CK leidimas.²⁶¹ Vėlesnių posėdžių protokoluose pateikiama informacija patvirtina, jog tokia praktika iš tiesų egzistavo. CK susirinkime taip pat nutarta

²⁶⁰ LEBEDEVA, Natalija. VKP(B) CK Politbiuras ir 1939–1941 m. prijungtų prie SSRS teritorijų sovietizavimas. *Genocidas ir rezistencija*, 2000, 1(7), p. 96–97.

²⁶¹ LYA, f. 1771, ap. 1, b. 1, p. 3.

„visų leidžiamų spaudos leidinių turinio kontrolei“ prie LKT įsteigti LSSR Vyriausiąją literatūros ir leidyklų valdybą.²⁶² Tai buvo SSRS cenzūros institucijos *Glavlit* atitikmuo Lietuvoje (toliau šiame darbe ši institucija pagal analogiškos Sovietų Sąjungos įstaigos pavadinimą įvardijama santrumpa Glavlitas). Beje, kiek anksčiau, rugpjūčio 23 d., Lietuvos telegrafo agentūra Elta taip pat prijungta prie LSSR LKT.²⁶³ Tačiau faktiškai bent jau Elta iš esmės buvo pavaldi LKP CK, nes būtent komitetas parinkdavo organizacijos vadovus. Pavyzdžiui, tame pat rugsėjo 11 d. posėdyje nuspręsta pakeisti Eltos direktorių, kuriuo nuo birželio dirbo nepartinis Korsakas.²⁶⁴

CK nutarimų, susijusių su masine komunikacija, praktinis įgyvendinimas arba procesų priežiūra būdavo pavedama vykdyti struktūriniam komiteto padaliniui – Propagandos ir agitacijos skyriui. Pavyzdžiui, skyrius turėjo surasti naują vadovą Eltai, taip pat organizavo rinkimų į SSRS AT viešinimo kampaniją Lietuvoje²⁶⁵, nustatydavo laikraščių ir radijo pranešimų tematiką, organizavo laikraščių redaktorių pasitarimus²⁶⁶ ir t. t. Taigi tai buvo viena iš pagrindinių propagandos ir apskritai valstybės valdymo organizacijų, kuriai vadovavo itin aukštas pareigas partijos struktūroje užimantis pareigūnas, LKP CK trečiasis sekretorius, Kazys Preikšas.

Rugsėjo 11 d. LKP CK oficialiai patvirtino dar vieną Lietuvos žiniasklaidos naujovę: Propagandos ir agitacijos skyriui nurodyta visą periodiką paskirstyti „egzistuojančioms organizacijoms“.²⁶⁷ Tai reiškė, jog visi periodiniai leidiniai galėjo būti leidžiami tik kaip legalių valstybinių arba komunistinių organizacijų organai. Lietuvoje tokia priklausomybė naujiems arba reformuotiems leidiniams buvo skiriama nuo pat birželio pabaigos, tačiau dėl kelių priežasčių valdžia tik rugsėjį tai galėjo atlikti sistemingai. Pirma, rugpjūčio pabaigoje valstybės administracijos struktūra jau buvo pakeista pagal

²⁶² LYA, f. 1771, ap. 1, b. 1, p. 3.

²⁶³ MASLAUSKIENĖ, Nijolė; PETRAVIČIŪTĖ, Inga. *Okupantai ir kolaborantai: pirmoji sovietinė okupacija (1940-1941)*. Vilnius: Margi raštai, 2007, p. 154.

²⁶⁴ LYA, f. 1771, ap. 1, b. 1, p. 3.

²⁶⁵ LYA, f. 1771, ap. 1, b. 213, p. 1–5.

²⁶⁶ LYA, f. 1771, ap. 1, b. 223, p. 1–2.

²⁶⁷ LYA, f. 1771, ap. 1, b. 1, p. 2.

sovietinį modelį. Antra, rugsėjo pradžioje sugebėta praktiškai sustabdyti daugumos tarpukariu Lietuvoje susikūrusių laikraščių veiklą, o jų vietoje pradėta leisti naujuosius. Kadangi kaita vyko palaipsniui, 1940 m. rudenį Lietuvoje veikė vos apie 15 laikraščių.

LKP CK galimybės veikti žiniasklaidos sistemos atžvilgiu buvo neribotos, tačiau pats komitetas tiesiogiai valdė tik keletą laikraščių. Be to, rugsėjo 11 d. nusprendė *Truženik* ir *Darbo Lietuvą* perduoti LSSR AT.²⁶⁸ Taip pat nutarta pakeisti pastarojo laikraščio pavadinimą į *Tarybų Lietuvą*.²⁶⁹ Vietoje šių leidinių LKP CK savo pavaldumui prisiskyrė *Valstiečių laikraštį*²⁷⁰, įsteigtą rugpjūčio 27 d.²⁷¹, tikėtina vietoje rugpjūčio 23 d. uždaryto *Ūkininko patarėjo*²⁷². Nors LKP(b) CK funkcionavo kaip valdžios centras Lietuvoje ir tokius sprendimus galėjo priimti savavališkai, tačiau teisiniu požiūriu jie neturėjo įstatymo galios ir dažnai būdavo slapti. Norminiais teisės aktais LKP CK sprendimus paversdavo paralelinės oficialios valdžios institucijos. Pavyzdžiui, LSSR AT prezidiumas 1940 m. rugsėjo 19 d. posėdyje patvirtino minėtus rugsėjo 11 d. nutarimus dėl laikraščių *Truženik* ir *Darbo Lietuva* pavaldumo.²⁷³

Be abejonės, nuo to laiko vieninteliu žiniasklaidos sistemos flagmanu tapo kitas LKP CK organas *Tiesa*. Tačiau neįprasta, jog tik 1941 m. kovo 19 d. LKP(b) CK nusprendė pakeisti *Tiesos* laikraščio formatą pagal SSRS žiniasklaidos viršūnėje buvusios *Pravda* pavyzdį.²⁷⁴ Sunku pasakyti, kas lėmė tokį delsimą, tačiau taip pat pažymėta, jog šį sprendimą buvo galima įgyvendinti tik gavus patvirtinimą iš VKP(b) CK. Šie atvejai rodo, jog LSSR žiniasklaidos ir politikos sistemas stengtasi analogiškai integruoti į bendrą SSRS organizacinę struktūrą, kurios hierarchinėje vertikalėje jos užėmė tarpinę

²⁶⁸ LYA, f. 1771, ap. 1, b. 1, p. 2.

²⁶⁹ LYA, f. 1771, ap. 1, b. 1, p. 2.

²⁷⁰ LYA, f. 1771, ap. 1, b. 1, p. 2.

²⁷¹ URNIEŽIŪTĖ, E.; et al. *Lietuvos TSR spauda. T. 1. 1940–1955. Kn. 2. Periodiniai leidiniai, disertacijų autoreferatai, gaidos, vaizduojamojo meno spaudiniai, žemėlapiai*. Vilnius: Mintis, 1964, p. 5.

²⁷² Ten pat, p. 79.

²⁷³ LCVA, f. R-758, ap. 2, b. 2, p. 5–6.

²⁷⁴ LYA, f. 1771, ap. 2, b. 75, p. 8.

grandį.

Transformacijos laikotarpiu periodinės spaudos tinklas stipriai sumažintas. Bendras leidinių skaičius krito maždaug trimis ketvirčiais. Kaip jau minėta, okupacijos išvakarėse Lietuvos Respublikoje buvo leidžiami 159 leidiniai. Sovietmečio Lietuvos bibliografų duomenimis, 1941 metais LSSR iš viso leista 19 laikraščių ir 21 žurnalas²⁷⁵, Vyto Urbono duomenimis, tų metų birželį platinti 37 legalūs periodiniai leidiniai, iš jų apie 20 laikraščių²⁷⁶. 1941 m. balandžio-birželio LKP(b) CK parengė ataskaitas, kuriose pateikti platintų periodinių leidinių sąrašai ir tiražai. Nurodyti 17 laikraščių²⁷⁷ (plačiau apie tai: 1 priedas) ir 18 žurnalų pavadinimai²⁷⁸. 1941 m. birželį LSSR spaudoje LKP(b) CK skelbtais duomenimis, tuo metu leisti 18 laikraščių (penki iš jų apskrityse) ir 16 įvairių žurnalų.²⁷⁹ Taigi, leidinių skaičius skirtinguose šaltiniuose nurodomas gana panašus, tarp 34-40.

Periodinės spaudos pertvarkos ypatingai neigiamos įtakos turėjo tam tikriems jos segmentams, pavyzdžiui, žydų spaudai. Vietoje 1940 m. pradžioje ėjusių aštuonių dienraščių, penkių savaitraščių, keturių kitų žydų periodinių leidinių Vokietijos-SSRS karo išvakarėse buvo leidžiami tik du laikraščiai: LKP(b) CK organas jidiš kalba *Der Emes* ir komunistinio jaunimo žurnalas *Štraln*. Beje, kadangi Sovietų Sąjungoje hebrajų kalba buvo laikoma „buržuazine“, „reakcingojo sionizmo“, todėl Lietuvoje ji taip pat nebuvo toleruojama.²⁸⁰

Reorganizuojamo žurnalų tinklo padėtis buvo palankesnė. Išnagrinėjus bibliografinius duomenis²⁸¹ paaiškėjo, jog dalis įvairių sričių leidinių veikė senaisiais pavadinimais praktiškai iki pat Vokietijos-SSRS karo pradžios.

²⁷⁵ Lietuvos TSR spaudos statistika 1940–1955, Lietuvos TSR knygų rūmai. Vilnius: Periodika, p. 27.

²⁷⁶ URBONAS, Vytas. Lietuvos žurnalistikos istorija: periodinė spauda. Klaipėda: Klaipėdos univ. I-kl., 2002, p. 286.

²⁷⁷ LYA, f. 1771, ap. 2, b. 384, p. 7.

²⁷⁸ LYA, f. 1771, ap. 2, b. 384, p. 8.

²⁷⁹ SIMĖNAS, A. Aktyviai platinkime spaudą. *Tiesa*, 1941, birželio 8, nr. 139, p. 4.

²⁸⁰ ANUŠAUSKAS, Arvydas; et al. *Lietuva, 1940-1990: okupuotos Lietuvos istorija*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2007, p. 131.

²⁸¹ URNIEŽIŪTĖ, E.; et al. *Lietuvos TSR spauda. T. 1. 1940–1955. Kn. 2. Periodiniai leidiniai, disertacijų autoreferatai, gaidos, vaizduojamojo meno spaudiniai, žemėlapiai*. Vilnius: Mintis, 1964, p. 63–74.

Žinoma, pagal naują tvarką žurnalams būdavo priskiriamas politinis pavaldumas. Tarp likusių veikti pateko: *Bibliografijos žinios*, *Kultūra*, *Laisvoji mintis*, *Mokykla ir gyvenimas*, *Gimtoji kalba* (iki 1941 m. kovo) ir kiti. Dalies žurnalų pavadinimai dėl politinių sumetimų buvo pakoreguoti, pavyzdžiui, *Milicija* buvo leidžiama vietoje *Policija*, *Komunalinis ūkis – Tautos ūkis*, *LTSR medicina – Medicina*, *Liaudies sparnai – Lietuvos sparnai*, *Ryšininkų gyvenimas – Pašto pasaulis*. *Vyriausybės žinių* leidyba taip pat sustabdyta, nuo spalio pradėta leisti *LTSR AT Žinias* ir *LTSR AT Prezidiumo posėdžių protokolus*.

Valdžia taip pat leido įsteigti naujų žurnalų, pavyzdžiui: *Liaudies sveikata*, *Genys*, *Į pagalbą*, *Šeima* ir kiti. Šiame kontekste gana išskirtinis literatūros, meno ir kritikos žurnalas *Raštai*. Dar 1940 rugsėjo 5 d. Petras Cvirka įteikė prašymą LKP CK leisti „Literatūros laikraštį“ kaip naujai įsteigtos Lietuvos rašytojų sąjungos organą.²⁸² Leidimas suteiktas jau daug kartų minėtame rugsėjo 11 d. LKP CK susirinkime, redaktoriumi paskirtas pats Cvirka.²⁸³ Visgi šis leidinys pasirodė tik 1940 m. lapkritį ir buvo leidžiamas kartą per mėnesį iki 1941 m. gegužės. Žurnalo redakcinę kolegiją greta Cvirkos sudarė kairiųjų rašytojų ir naujojo literatūros bei politinio elito įžymybės: Kostas Korsakas, Salomėja Neris, Teofilis Tilvytis, Antanas Venclova.²⁸⁴ Beje, LTSR rašytojų sąjunga nuo 1941 m. liepos turėjo pradėti leisti dar vieną naują literatūros bei meno savaitinį žurnalą *Literatūra ir Menas*, kurio redaktoriumi numatytas vėlgi Cvirka.²⁸⁵

Žiniasklaidos sistemos pertvarkos palaipsniui tęstos per visus sovietinio valdymo metus. Pavyzdžiui, 1941 m. kovo 19 d. LKP(b) CK susirinkime veikiausiai tik dėl pragmatinių priežasčių buvo nuspręsta²⁸⁶ reorganizuoti žemės ūkio srities žurnalų leidybą ir sujungti leidinius: *Žemės ūkis*, *Naujoji*

²⁸² LYA, f. 1771, ap. 1, b. 247, p. 63.

²⁸³ LYA, f. 1771, ap. 1, b. 1, p. 2.

²⁸⁴ URNIEŽIŪTĖ, E.; et al. *Lietuvos TSR spauda. T. 1. 1940–1955. Kn. 2. Periodiniai leidiniai, disertacijų autoreferatai, gaidos, vaizduojamojo meno spaudiniai, žemėlapiai*. Vilnius: Mintis, 1964, p. 66.

²⁸⁵ Naujas literatūros bei meno žurnalas. *Komjaunimo Tiesa*, 1941, birželio 18, nr. 141, p. 1.

²⁸⁶ LYA, f. 1771, ap. 2, b. 75, p. 9.

Sodyba, Žemėtvarka ir melioracija, Veterinarija ir zoologija, į vieną dvisavaitinį žurnalą *Žemės ūkis*. Leidinio tiražas siekęs 2000 egz.²⁸⁷, nuo kovo žurnalus sujungus padidintas net iki 30.000 egz.

Kadangi laikraščių leidyba susijusi su operatyviu naujienų platinimu, tai buvo politiškai jautresnė sritis nei profesinių žurnalų leidyba. Panašu, jog valdančioji partija tokiai veiklai stokojo patikimų kadry, arba bent jau LKP(b) CK taip buvo manyta. Kaip tik dėl to laikraščių tinklo vystymas pareikalavo kur kas daugiau laiko. LKP(b) CK, siekdamas išlaikyti dominuojančią padėtį ir sistemos plėtros kontrolę, nepasitikėjo netgi savo regioniniais padaliniais. Pavyzdžiui, LKP(b) Šiaulių apskrities komitetas rugsėjo 10 d. Preikšui nusiuntė prašymą dėl laikraščio *Darbo pergalė* leidybos.²⁸⁸ Rugsėjo 26 d., t. y. praėjus daugiau nei dviem savaitėms, LKP(b) CK Agitacijos ir propagandos skyriaus instruktorė Komodaitė (dokumente vardas nenurodytas) į Šiaulius išsiuntė neigiamą atsakymą, nurodyta, jog laikraštis „neleidžiamas, kol sustiprės organizacija“²⁸⁹.

Tačiau ne visą iniciatyvą partijos CK sugebėjo suvaldyti. Spalio 9 d. *Tiesa* pranešė, jog LKP(b) Alytaus apskrities komitetas pradėjo leisti savo organą *Dzūkų Tiesa*.²⁹⁰ Centriniam LSSR dienraštyje toks sumanymas pasveikintas, tačiau minėtas leidinys menkinančiai pavadintas „laikraštėliu“, o jo turinys susilaukė nemažai kritikos. Viena vertus, straipsnio autorius rekomendavo kitiems partijos apskrities komitetams pasekti šiuo pavyzdžiu ir pradėti leisti savo laikraščius. Kita vertus, nors tokio pobūdžio laikraščiai kurį laiką buvo toleruojami, tačiau negalėjo būti traktuojami kaip pilnavertė sovietinės žiniasklaidos dalis.

Visiškai priešinga situacija susiklostė dėl sienlaikraščių redakcijų veiklos. Nors politinė valdžia atkakliai ją skatino, tačiau panašu, jog diegiamas sieninės spaudos konceptas Lietuvoje susidūrė su visišku ir visuotiniu

²⁸⁷ URNIEŽIŪTĖ, E.; et al. *Lietuvos TSR spauda. T. 1. 1940–1955. Kn. 2. Periodiniai leidiniai, disertacijų autoreferatai, gaidos, vaizduojamojo meno spaudiniai, žemėlapiai*. Vilnius: Mintis, 1964, p. 69.

²⁸⁸ LYA, f. 1771, ap. 1, b. 247, p. 92.

²⁸⁹ LYA, f. 1771, ap. 1, b. 247, p. 93.

²⁹⁰ J. G. „Dzūkų Tiesa“. *Tiesa*, 1940, spalio 9, nr. 101, p. 4.

nesupratimu. Sienlaikraščių leidyba reprezentavo labai paprastą idėją – valstybinėse (tai reiškia visose) įmonėse ar įstaigose turėjo reguliariai veikti redakcija, skelbianti naujienas apie organizacijos, kurioje pati buvo įsteigta, laimėjimus, vadovų ar darbininkų prasižengimus ir t. t. Leidinys turėjo būti išskabinamas visiems organizacijos nariams prieinamose patalpose, o informaciją rinkti, teikti galėjo visi pageidaujantys tai daryti. Taip turėjo būti sukuriamas nuolatinio sekimo/priežiūros darbe efektas, papildomas baimės dieglys, galėjęs paskatinti darbuotojus stropiau atlikti priskirtas pareigas. Tam tikra prasme sieninė spauda turėjo mikrolygmeniu atlikti vadinamąją *sarginio šuns* funkciją, kuri būdinga demokratiškos valstybių žiniasklaidai ir kuri negalėjo būti net įsivaizduojama – sovietinėje. Tačiau masių žurnalistikos idėja, kuomet autoriams suteikiama teisė rinktis temas neperžengiant vietinio fabriko ribas, leido valdžiai tikėtis panaudoti VIP ginant valstybės ekonominius interesus, bet apsisaugoti nuo politinės kritikos, kuri būdinga demokratijoje.

Stasys Makauskas sovietmečiu savo straipsnyje pristatė šį reiškinį kaip tam laikui „natūralų“, tariamos revoliucijos išdavą. Autoriaus nuomone, esą pasikeitus valdžiai taip „šimtai tūkstančių balsų ieškojo tribūnos“.²⁹¹ Tačiau, be abejonės, mokslininko teiginiai, jog LSSR visuomenė 1940–1941 m. pradėjo masiškai savo iniciatyva organizuoti sienlaikraščius, yra klaidinantys. Šio tipo periodikos steigimas įvairiose LSSR įmonėse, įstaigose, mokyklose, kultūros bei švietimo įstaigose nebuvo sklandus, o jų darbuotojai organizuoti sieninę spaudą pagal sovietinį modelį buvo verčiami. Tai pirmiausiai atsispindi to laikmečio centriniuose dienraščiuose, kuriuose gausu sienlaikraščių apžvalgų, primygtinai raginančių aktyviau užsiimti šia veikla, jau pradėjusieji – dėl grubių klaidų griežtai kritikuoti.²⁹² Viename tokių – Alekso Maginsko

²⁹¹ MAKKAUSKAS, Stasys. Atkūrus tarybų valdžią. Kai kurie 1940–1941 metų spaudos bruožai. *Žurnalistika*, 1982, Kn. 9, p. 21.

²⁹² Teiginys pagrindžiamas išnašoje pateikiant nuorodas į minėtas publikacijas, tačiau teksto glaustumo sumetimais čia pateikiama tik jų dalis. 1940 m. spalį *Vilniaus Balse* publikuotų sienlaikraščių apžvalgų ir tą patį mėnesį paskelbtų žurnalisto B. Špitalniko straipsnių, skirtų sienlaikraščių temai, nuorodos: Sieninių laikraščių puslapiuose. *Vilniaus Balsas*, 1940, spalio 6, nr. 238, p. 6; Sieninių laikraščių puslapiuose. *Vilniaus Balsas*, 1940, spalio 11, nr. 242, p. 8; Sieninių laikraščių puslapiuose. *Vilniaus Balsas*, 1940, spalio 16, nr. 246, p. 4; Sieninių laikraščių puslapiuose. *Vilniaus Balsas*, 1940, spalio 20, nr. 250, p. 3; Sieninių laikraščių puslapiuose. *Vilniaus Balsas*, 1940, spalio 28, nr. 256, p. 3; Sieninių laikraščių puslapiuose. *Vilniaus Balsas*, 1940, spalio 31, nr. 259, p. 6; ŠPITALNIK, B. Sieninio

straipsnyje „Rimčiausio dėmesio sieniniam laikraščiu“, publikuoto 1941 m. gegužės 7 d. *Tiesos* numeryje, netgi pažymėta, jog „sieniniai laikraščiai – tai pirmieji politinis reikalas“.²⁹³

Rajoninių periodikos leidinių tinklo steigimas LSSR taip pat turėjo būti skubus reikalas, nes dar 1940 m. liepos 13 d. VKP(b) CK šiuo klausimu buvo išleidęs nutarimą, kuriame nurodyta sąjunginių respublikinių kompartijų Centro komitetams „pagerinti idėjinį-politinį ir organizacinį vadovavimą rajoniniams laikraščiams“²⁹⁴. LSSR toks leidinys buvo vos vienas – Švenčionių *Novaja žizn*. Laikraštis pradėtas leisti dar 1939 m. spalio 6 d. baltarusių kalba, minėtą rajoną prijungus prie Lietuvos teritorijos, *Novaja žizn* leidyba pratęsta jau rusų kalba.²⁹⁵

Tačiau aktyvių veiksmų šiuo klausimu LKP(b) CK ėmėsi tik 1940 gruodžio 8 d. Komiteto susirinkime Propagandos ir agitacijos skyriui pavesta organizuoti žurnalistų kursus, paruošti 40-45 būsimus darbuotojus bei pradėti apskrities laikraščių leidybą Šiauliuose, Panevėžyje, Telšiuose ir Marijampolėje.²⁹⁶ Skyrius kadru ieškojo per LKP(b) apskričių komitetų sekretorius, tarp vietinių partijos narių, komjaunuolių bei prijaučiančių komunistams aktyvistų.²⁹⁷ Mokymai prasidėjo gruodžio 10 d., vyko LKP(b) CK Partinio švietimo namuose Kaune.²⁹⁸ Numatyta dviejų mėnesių programa, paskaitas čia skaitė Vlandas Niunka, Jonas Zinkus, Genrikas Zimanas, Aleksas Maginskas, Aleksys Churginas, Jonas Šimkus²⁹⁹ – daugiausia tai centrinių

laikraščio vaidmuo ir reikšmė. *Tiesa*, 1940, spalio 8, nr. 100, p. 4; ŠPITALNIK, B. Sieninio laikraščio vaidmuo ir reikšmė. *Tiesa*, 1940, spalio 9, nr. 101, p. 4; ŠPITALNIKAS, B. Sieninio laikraščio redakcinė kolegija. *Tiesa*, 1940, spalio 11, nr. 103, p. 6; ŠPITALNIKAS, B. Sieninio laikraščio redakcinė kolegija. *Vilniaus Balsas*, 1940, spalio 12, nr. 243, p. 4; ŠPITALNIKAS, B. Sieninio laikraščio redakcijos kolegijos darbas. *Tiesa*, 1940, spalio 26, nr. 116, p. 5; ŠPITALNIKAS, B. Sieninio laikraščio redakcijos kolegijos darbas. *Tiesa*, 1940, spalio 27, nr. 117, p. 6.

²⁹³ MAGINSKAS, A. Rimčiausio dėmesio sieniniam laikraščiu. *Tiesa*, 1941, gegužės 7, nr. 107, p. 3.

²⁹⁴ Dėl rajoninių laikraščių (Iš VKP(b) CK 1940 m. liepos 13 d. nutarimo). Iš: *Apie partinę ir tarybinę spaudą: dokumentų rinkinys*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1956, p. 478–481.

²⁹⁵ MAKASKAS, Stasys. Atkūrus tarybų valdžią. Kai kurie 1940–1941 metų spaudos bruožai. *Žurnalistika*, 1982, Kn. 9, p. 20.

²⁹⁶ LYA, f. 1771, ap. 1, b. 75, p. 1.

²⁹⁷ MATUSEVIČIUS, Juozas. Nepriklausomos spaudos naikinimas ir sovietinės informacijos priemonių kūrimas 1940–1941 m. *Laisvės kovų archyvas*, 2002, t. 34, p. 210.

²⁹⁸ LYA, f. 1771, ap. 1, b. 228, p. 5.

²⁹⁹ MAKASKAS, Stasys. Atkūrus tarybų valdžią. Kai kurie 1940–1941 metų spaudos bruožai.

laikraščių redaktoriai.

1941 m. vasario 13 d. penktajame LKP(b) suvažiavime Sniečkus pranešė, jog baigiama apmokyti 35 žurnalistus ir artimiausiu metu bus pradėta keturių apskrities laikraščių leidyba.³⁰⁰ Kovo 19 d. LKP(b) CK susirinkime patvirtinti šių leidinių pavadinimai. Šiauliuose numatyta *Raudonoji Vėliava*, Panevėžyje – *Panevėžio Tiesa*, Marijampolėje – *Naujasis Kelias*, Telšiuose – *Tarybų Žemaitija*. Laikraščiai turėjo tapti minėtų miestų LKP(b) struktūrų organais.³⁰¹ Jų redakcijoms priskirta net 16 žurnalistų iš LKP(b) CK paruoštos grupės.³⁰² Balandžio 22 d. spaudoje pranešta, jog savaitraščiai galiausiai pasirodė rinkoje, jų redaktoriais tapo L. Stefanavičius (*Raudonoji Vėliava*), A. Kacas (*Panevėžio Tiesa*), L. Balsytė (*Naujasis Kelias*), J. Antanavičius (*Tarybų Žemaitija*).³⁰³ Taigi pirmųjų keturių apskrities laikraščių organizavimas užtruko net pusę metų. Nepaisant to, LKP(b) CK planuose buvo numatyta po kurio laiko suorganizuoti leidinius visose 23 apskrityse. Kaip atskleidžia Stasys Makauskas, valdžia ėmėsi tolimesnių veiksmų – birželį Ukmergės ir Biržų LKP(b) Miesto komitetai gavo teisę leisti savaitraščius (atitinkamai: *Raudonąją žvaigždę* ir *Darbo vėliavą*)³⁰⁴, tačiau dėl prasidėjusio karo jų leidybos organizavimas sustabdytas.

LKP(b) CK veiklos nerangumas lėmė, jog žiniasklaidos sistema buvo atkurama labai lėtai. Todėl išnagrinėjus bibliografinius duomenis galima pastebėti, jog sumažinus leidinių skaičių komunistinių laikraščių tiražai, lyginant juos su tarpukario periodika, buvo gerokai padidinti. Pavyzdžiui, okupacijos išvakarėse trys populiariausi Lietuvos Respublikos dienraščiai lietuvių kalba (*Lietuvos Aidas*, *XX amžius*, *Lietuvos žinios*) būdavo leidžiami

Žurnalistika, 1982, Kn. 9, p. 22.

³⁰⁰ Draugo A. Sniečkaus ataskaitinis pranešimas V-me LKP(b) suvažiavime apie LKP(b) CK darbą. *Tarybų Lietuva*, 1941, vasario 13, nr. 36, p. 2–4.

³⁰¹ LYA, f. 1771, ap. 2, b. 75, p. 8.

³⁰² MAKAUSKAS, Stasys. Atkūrus tarybų valdžią. Kai kurie 1940–1941 metų spaudos bruožai. *Žurnalistika*, 1982, Kn. 9, p. 22.

³⁰³ ŠIMKUS, J. Padidėjo bolševikinės spaudos šeima. *Tarybų Lietuva*, 1941, balandžio 22, nr. 94, p. 2.

³⁰⁴ MAKAUSKAS, Stasys. *Партийная и советская печать Литвы в борьбе за строительство основ социализма в республике в 1940-1941 годах: Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук*. Vilnius, 1969, p. 90–92.

bendru vienkartinium 64.500 egz. tiražu.³⁰⁵ Vokietijos-SSRS karo išvakarėse analogišką tiražą (65.000 egz.) surinkdavo du įtakingiausi dienraščiai lietuvių kalba *Tiesa* ir *Tarybų Lietuva*³⁰⁶. Pastarasis 1941 m. gegužės 1 d. proga atspausdintas net 52.000 egz. tiražu.³⁰⁷ Visgi bendras vienkartinis visų periodinių leidinių tiražas Lietuvoje gerokai krito. 1940 m. kovo 7 d. jis siekė 1.081.175 egz.³⁰⁸, o 1941 m. pavasarį – 466.950 egz.³⁰⁹ Taigi realus periodikos rinkos nuosmukis galėjo siekti apie 50 proc.

Be to, 1941 m. pradžioje, kai periodikos tinklas šalyje buvo reorganizuojamas, bendro tiražo nuosmukis siekė dar didesnę mastą. Pavyzdžiui, dienraščio *Tarybų Lietuva* vidutinis dienos tiražas 1940 m. lapkritį siekė 34.923 egz., 1941 m. sausį padidintas iki – 39.778, vasarį – 45.454.³¹⁰ Laikraščių *Tiesa*, *Darbininkų žodis*, *Valstiečių laikraštis*, *Tarybų Lietuva*, *Raudonasis sportas*, *Komjaunimo tiesa*, *Truženik*, *Emes*, *Vilniaus Balsas*, *Prawda Wilenska*, *Prawda Komsamolska*, *Krasnoje Znamija* bendras vienkartinis tiražas 1941 m. sausio 1 d. siekė tik 151.750, o kovo 25 d. jau 283.100, t. y. per porą mėnesių pakeltas beveik dvigubai.³¹¹

Labai abejotina, jog šių laikraščių tiražas padvigubintas vien tik dėl realiai išaugusios paklausos ar skaitytojų susidomėjimo, veikiausiai skaičius padidintas dirbtinai, pirmiausiai dėl pragmatinių priežasčių. Dar 1940 m. spalio 27 d. LKP(b) Vilniaus miesto komiteto sekretoriaus ataskaitoje skirtoje LKP(b) CK sekretoriui Preikšui³¹² pažymėta, jog Vilniaus laikraščiai (*Vilniaus Balsas*, *Prawda Komsamolska*, *Novaja Žizn*, *Vilnaer Emes*, *Prawda Wilenska*) veikia labai nuostolingai, todėl prašyta jų leidybą subsidijuoti bei padengti jau susidariusias dideles skolas, taip pat siūlyta sujungti leidinius, t. y. mažinti jų skaičių. Pagrindinės nuostolių priežastys taip pat įvardytos. Pirma, leidiniai buvo finansuojami valdžios, o išlaidų ir pajamų balansą kontroliavo pačios

³⁰⁵ TRUSKA, Liudas. *Tautinis atgimimas ir istorija*. Vilnius: Edukologija, 2012, p. 82.

³⁰⁶ Žiūrėti: 1 priedas.

³⁰⁷ ŠIMKUS, J. Mūsų kelias ir mūsų darbo trūkumai. *Tarybų Lietuva*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 4.

³⁰⁸ LCVA, f. 377, ap. 10, b. 226, p. 104.

³⁰⁹ Apskaičiuota pagal: 1 priedas; LYA, f. 1771, ap. 2, b. 384, p. 8.

³¹⁰ LYA, f. 1771, ap. 2, b. 384, p. 45.

³¹¹ LYA, f. 1771, ap. 2, b. 384, p. 37.

³¹² LYA, f. 1771, ap. 1, b. 241, p. 1–3.

redakcijos, kurios esą neturėjo motyvacijos racionaliai tvarkyti savo finansus. Antra, laikraščių tiražai buvo sąlyginai maži ir net optimizavus veiklą nebuvo galimybių pilnai padengti leidybos išlaidas. LKP(b) CK 1940 m. gruodžio 29 d. susirinkime nutarta apmokėti susidariusius laikraščių nuostolius (vien dienraščio *Tiesa* skola siekė 160.000 rublių). Tai padaryti paskirta LSSR LKT.³¹³ Praėjus porai mėnesių, 1941 m. kovo 1 d. LKP(b) CK Agitacijos ir propagandos skyrius iš redakcijų pareikalavo tikslių statistinių leidybos duomenų ir netrukus tokią informaciją gavo.³¹⁴ Todėl minėtą 1941 m. pradžios bendro tiražo šuolį galima sieti su valdžios noru panaikinti redakcijų nuostolius didinant tiražo kiekius ir taip mažinant laikraščio savikainą, tokiu būdu taip pat bandant aprėpti platesnę auditoriją.

Šie pavyzdžiai puikiai išryškina žiniasklaidos redakcijų ekonominę priklausomybę nuo centrinių valdžios institucijų. Radikaliam politizuojant VIP sistemą rinkos mechanizmas iš jos buvo pašalintas, todėl ne tik redakcijų skaičius, personalo sudėtis, bet ir ekonominiai ištekliai visiškai priklausė nuo politinių sprendimų. Kadangi LKP(b) CK reguliavo prieigą prie finansinių išteklių, taip dar labiau įtvirtino savo dominuojančią padėtį. Nors visa tai sukūrė prielaidas dar stipresnei politinei redakcijų priklausomybei, tačiau reikalavo didelių išlaidų. Dėl to 1941 m. LSSR biudžete spaudai remti buvo numatyta 4,5 milijono rublių³¹⁵, tai sudarė daugiau nei 0,5 proc. valstybės metinių įplaukų. Be to, ši suma nebuvo galutinė, reikalui esant galėjo būti padidinta. Diskutuojant dėl 1941 m. LSSR biudžeto AT deputatai Petras Cvirka ir Michalina Meškauskienė prašė skirti daugiau subsidijų spaudai (dar pusę milijono rublių). Finansų liaudies komisaras Juozas Vaišnoras nedavė neigiamo atsakymo, tačiau pasiūlė palaukti prieš priimant sprendimus, nes tik metams pasibaigus turėjo paaiškėti, kokio dydžio dotacijos spaudai iš tiesų reikalingos.³¹⁶ Panašu, jog pinigų šiai sričiai valdžia galėjo pasiūlyti tiek, kiek

³¹³ LYA, f. 1771, ap. 1, b. 100, p. 5–6.

³¹⁴ LYA, f. 1771, ap. 2, b. 384.

³¹⁵ LTSR finansų liaudies komisaro drg. Vaišnoro pranešimas apie LTSR valstybinį biudžetą 1941 metams. *Tiesa*, 1941, balandžio 12, nr. 86, p. 3.

³¹⁶ Drg. J. Vaišnoro baigiamasis žodis. *Vilniaus Balsas*, 1941, balandžio 17, nr. 90, p. 3.

atitinkamos organizacijos (prižiūrimos LKP(b) CK) būtų pajėgusios racionaliai išleisti.

Užbaigiant nagrinėti žiniasklaidos organizacijų tinklo kaitos ir valdymo principus, dar kartą reikėtų pabrėžti jau minėtą LKP(b) CK siekį besąlygiškai ir pagal aiškia tvarką kontroliuoti žiniasklaidos sistemą. Besąlygišku komiteto požiūrį galima pavadinti, kadangi centro sprendimai pirmiausiai buvo grindžiami ne veiklos efektyvumo kriterijais, tačiau principingu siekiu apriboti bet kokią iniciatyvą iš valdžios vertikalės apačios, nepaisant ar ši iniciatyva privati, ar kilusi iš komunistų organizacijos struktūros, kaip tai buvo Šiaulių AK prašymo dėl *Darbo pergalės* leidybos atveju. Kitas tokio požiūrio pavyzdys Agitpropo brigados veikla.

Ši organizacija nebuvo valstybinė, tačiau jai veiklos leidimą vidaus reikalų ministras suteikė dar 1940 m. liepos 5 d.³¹⁷ Agitpropo brigados nariai deklaravo, jog jų tikslas „burti visas meno jėgas: žurnalistus, rašytojus, poetus, aktorius, dailininkus, architektus, kompozitorius, ir per meną ugdyti plačios liaudies masės komunistinius siekius.“³¹⁸ Beje, gausiame menininkų, steigusių Agitpropą, sąrašė galima taip pat rasti SDS direktoriaus Kežinaičio pavardę.³¹⁹ Brigados nariai aktyviai prisidėjo prie politinių mitingų, susirinkimų, koncertų ir kitų propagandinių kampanijų ar užduočių organizavimo bei atlikimo, be to, leido satyros žurnalą *Šluota*, aktyviai dalyvavo rinkimų į *Liaudies seimą* agitacinėje programoje. Tai aprašė patys Agitpropo Komiteto nariai 1940 m. rugsėjo 8 d. vyduosio posėdžio protokole.³²⁰ Apie šios organizacijos vaidmenį telkiant įvairių sričių menininkus kovai su buvusiuoju režimu taip pat užsiminė lietuvių istorikai.³²¹ Tačiau savo valia susibūrę menininkai ir literatai rudenį pažymėjo, jog nepaisant organizacijos iniciatyvos ir darbo, brigada nebuvo prijungta prie jokios valstybinės institucijos ir veikė be lėšų, todėl jų žurnalas

³¹⁷ LCVA, f. 377, ap. 10, b. 225, p. 49.

³¹⁸ LCVA, f. 377, ap. 10, b. 225, p. 49.

³¹⁹ LCVA, f. 377, ap. 10, b. 225, p. 50.

³²⁰ LYA, f. 1771, ap. 1, b. 247, p. 64.

³²¹ BAGUŠAUSKAS, Juozapas Romualdas; STREIKUS, Arūnas. *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje, 1940-1990: dokumentų rinkinys*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2005, p. 11–12.

Šluota iš tikrųjų pradėjo funkcionuoti atskirai ir tik formaliai būdavo nurodoma, jog jo leidėjas Agitpropas.³²² Organizacija dirbo legaliai, bet stokodama finansų veiklos tęsti negalėjo. Paprasčiausiai dėl to, jog pasikeitus politiniams šalies valdymo principams, LKP(b) CK šios organizacijos akivaizdaus propagandinio potencialo toliau nebandė išnaudoti.

Taigi, vos per vienerius metus Lietuvos žiniasklaidos priemonių tinklas buvo kardinaliai pertvarkytas. Po karinės intervencijos okupacinis režimas iš karto ėmėsi keisti redakcijų personalą, aukštos pareigos buvo siūlomos politiškai patikimiems ir lengvai manipuluotiniems veikėjams. Toliau prisidengiant Lietuvos Respublikos įstatymams ir institucijomis, imta laipsniškai likviduoti tarpukariu susikūrusias žiniasklaidos organizacijas, kurių vietoje kurtos naujos – komunistinės spaudos. Vos per vienerius sovietinės santvarkos metus sugebėta absoliučiai apriboti privačią iniciatyvą. Įdiegus sovietinę žiniasklaidos sistemą, įtvirtintas LKP(b) ir pirmiausiai jo CK dominavimas. Visos LSSR VIP galėjo funkcionuoti tik išimtinai kaip legalių valstybinių arba komunistinių institucijų komunikacijos organai. Tai leido valdančiajam režimui įdiegti žiniasklaidai mechaninio veikimo principą ir daryti įtaką visoms redakcijoms. Kasdienėje praktikoje sistemos kaita daugiausia priklausė nuo LKP(b) CK posėdžiuose patvirtintų sprendimų, kuriuos įgyvendinti būdavo paskiriama Propagandos ir agitacijos skyriui. LSSR žiniasklaida buvo papildyta naujais segmentais, partijos organizacijų paruoštais žurnalistais ir integruota į didesnę visos Sovietų Sąjungos žiniasklaidos sistemą. Pabrėžtina, jog laisvos rinkos mechanizmas buvo panaikintas, žiniasklaida finansuota iš valstybės biudžeto ir jokios savarankiškos komercinės veiklos vykdyti negalėjo.

2.1.3. Lietuvos generalinės srities žiniasklaidos sistema

1941 m. birželio 22 d. Vokietijai užpuolus SSRS, iš karto nustojo veikti visos LSSR žiniasklaidos priemonės. Dauguma iš tuo metu buvusių įtakingų žiniasklaidos organizacijų redaktorių, žurnalistų, taip pat spaudos

³²² *LYA*, f. 1771, ap. 1, b. 247, p. 64.

bendradarbiai bei cenzūros įstaigų personalas kartu su RA ir politiniais veikėjais pasitraukė į SSRS rytus. Tačiau jau pirmaisiais nacių okupacijos metais šioje teritorijoje atkurta funkcionali žiniasklaidos sistema, turėjusi visus tuo metu būdingus elementus. Veiklą atnaujino telegramų agentūra ir radijo stotys, vėliau kino teatrai. Ryškiausius pokyčius patyrė periodinės spaudos sistema, tačiau laikraščiai vėl pradėti leisti tiek didžiuosiuose Lietuvos miestuose, tiek periferijoje. Per visą 1941–1944 m. laikotarpį veiklą vystė apie 40 legalių periodinių leidinių, publikuotų lietuvių, lenkų, gudų, vokiečių kalbomis.³²³ Žiniasklaidos priemonių veiklą *Birželio sukilimo* laikotarpiu daugiausia atkūrė būtent lietuvių patriotai ir LAF nariai. Tik gausus žmonių dalyvavimas kampanijoje galėjo užtikrinti jos sėkmę, todėl sukilėliams buvo itin svarbu užimti strateginius komunikacijos objektus: telefono, telegrafo ir radijo stotis, laikraščių spaustuves, ir pranešti apie karinius ir politinius įvykius.

Informacinė antisovietinio pasipriešinimo patirtis iki Vokietijos–SSRS karo pradžios LSSR nebuvo didelė, veikta stichiškai ir fragmentiškai. Valentinas Brandišauskas atskleidžia, jog 1941 m. pirmoje pusėje (iki gegužės 15 d.) Lietuvos teritorijoje rasti 583 įvairių formų ir turinio antisovietiniai atsišaukimai.³²⁴ Pogrindžio spauda taip pat nebuvo gausi, dažniausiai minimi du laikraščiai: *Laisvoji Lietuva* ir *Draudžiama mintis*. Abiejų leidinių iniciatoriai greitai susekti ir suimti.³²⁵ LSSR taip pat pasiekdavo Berlyno LAF ir Lietuvos informacijų biuro parengtos bei išspausdintos brošiūros, atsišaukimai, kurie jau vietoje buvo perrašinėjami ir dauginami.³²⁶ Tačiau prasidėjus karui lietuvių politiniai aktyvistai Kaune veikė sparčiai ir iš karto užėmė radijo stotį, ėmėsi leisti dienraštį. Pirmoji radijo transliacija įvyko birželio 23 d., laikraštis *Į laisvę* pirmą kartą išleistas birželio 24 d.

Susikūrusios lietuvių valdžios organizacijos, siekdamos savo politinių tikslų, aktyviai stengėsi Kaune atkurti periodinių leidinių veiklą, suburti

³²³ URBONAS, Vytas. *Lietuvos žurnalistikos istorija: periodinė spauda*. Klaipėda: Klaipėdos univ. L-kla, 2001, p. 286.

³²⁴ BRANDIŠAUSKAS, Valentinas. *Siekiai atkurti Lietuvos valstybingumą (1940 06–1941 09)*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1996, p. 46.

³²⁵ Ten pat, p. 59.

³²⁶ Ten pat, p. 60.

patikimus žurnalistus. Birželio 27 d. ministro pirmininko pavedimu Kauno karo komendantas suformavo komisiją, kuri turėjo perimti *Tiesos* laikraščio redakcijos ir administracijos turtą.³²⁷ Birželio 30 d. buvo surengtas specialus spaudos atstovų pasitarimas. Jame dalyvavo LAF ir LV lyderiai: Leonas Prapuolenis, Pulk. Jurgis Bobelis, Juozas Ambrazevičius, Juozas Senkus, Zenonas Ivinskis ir kiti.³²⁸ Susirinkimo metu aptarta: laikraščių leidyba Kaune ir Vilniuje, redakcijų sudarymo principai, lietuvių spaudos veiklos taktika ir santykiai su okupacine valdžia bei spaudos platinimo klausimas. Liepos 9 d. LAF ir LV oficialus *Į laisvę* pranešė apie dar vieną žurnalistų susirinkimą, kuriame rūpintis žurnalistų reikalais įgalioti: J. Būtėnas, J. Klimaitis, A. Rimvydis, M. Ilgūnas ir J. Žlabys.³²⁹ Daugelis jų buvo žurnalistai ir artimiausiais metais iš tiesų dirbo svarbiausiuose Kauno laikraščiuose. Liepos 18 d. *Į laisvę* buvo nurodyta, jog iki rugpjūčio 1 d. visi žurnalistai profesiniais reikalais turėjo kreiptis į Eltą³³⁰, kuri jau buvo pavaldi LV. LAF taip pat pavedė Kauno karo komendantūros Spaudos skyriui steigti Spaudos platinimo įstaigą³³¹. Iš šių fragmentiškų duomenų išryškėja, jog gana siauro rato politinių veikėjų iniciatyva nuosekliai atkurta periodinės spaudos funkcionavimui būtinų organizacijų veikla.

Vilniuje lietuvių politinių aktyvistų gretos nebuvo gausios, todėl čia nei vieno laikraščio be vokiečių karinės vadovybės priežiūros nebuvo spėta išleisti. Kaip savo dienoraštyje aprašo Rapolas Mackonis, birželio 22 d. dar buvo bandoma paruošti 1939–1941 m. leisto *Vilniaus Balso* numerį, tačiau iš šalies pasitraukus leidinio redaktoriams rengiamas numeris nebuvo užbaigtas.³³² Be to, padėtį apsunkino tai, jog tuo metu jau buvo nutrauktos komunikacijos su Kaunu ir Elta.³³³ Vokietijos kariuomenei užėmus miestą, iniciatyvos leisti laikraštį ėmėsi civiliai, iš Mažosios Lietuvos į Vilnių repatrijavusi lietuvių

³²⁷ LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 2, p. 9.

³²⁸ LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 2, p. 10–11.

³²⁹ Gyvas žurnalistų pasitarimas. *Į laisvę*, 1941, liepos 9, nr. 14, p. 3.

³³⁰ Žurnalistų dėmesiui. *Į laisvę*, 1941, liepos 18, nr. 22, p. 3.

³³¹ LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 2, p. 13–14.

³³² MACKONIS, Rapolas. *Amžiaus liudininko užrašai: atsiminimai*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos I-kla, 2001, p. 296.

³³³ LYA, f. K-1, ap. 58, b. 20317-3, t. 3, p. 1-14.

Jagomastų šeima. Esą Ona Jagomastaitė-Vilmantienė pasiūlė Mackoniui kartu leisti dienraštį. Dėl leidimo ji jau buvo susitarusi su Vilniaus miesto karo komendantu, kuris sutiko su sąlyga, jog kol nebus įsteigta oficiali cenzūros įstaiga, pats asmeniškai tikrins medžiagą. Mackonis norėjo tęsti *Vilniaus Balso* leidybą, tačiau nuspręsta laikraštį pervadinti simboliniu *Naujosios Lietuvos* vardu. Birželio 28 d. Vilniaus miesto ir srities komiteto pirmininkas taip pat oficialiai pranešė, jog vokiečių karinė valdžia neprieštaruoja lietuviško dienraščio leidimui ir paskyrė Mackonį laikraščio redaktoriumi. Jis, subūręs *Vilniaus Balse* dirbusius žmones, birželio 29 d. paruošė pirmąjį numerį, kuris pradėtas platinti dar tos pačios dienos vakare.³³⁴

Po *Birželio sukilimo* nemažai lietuviškų laikraščių taip pat pradėti leisti didesniuose Lietuvos administraciniuose centruose. Daugeliu atveju tai buvo savaitraščiai, kuriuos suorganizavo vietinių politinių aktyvistų organizacijos, žinoma, tik gavusios tose vietose veikusią vokiečių karo lauko komendantūrų leidimus. Pavyzdžiui, *Naujoji gadynė* pradėta platinti Marijampolėje birželio 29 d., *Išlaisvintas Panevėžietis* – Panevėžyje liepos 4 d., *Tėvynė* – Šiauliuose liepos 6 d., *Žemaičių žemė* – Telšiuose liepos 6 d., *Naujosios Biržų žinios* – Biržuose liepos 19 d., *Laisvas žodis* – Kėdainiuose liepos 25 d.³³⁵ Daugelyje šių miestų sovietmečiu veikė komunistiniai savaitraščiai, todėl buvo sukurta techninė bazė periodikos leidybai.

Vos tik susiformavus lietuviškos periodinės spaudos redakcijoms, dėl jų tiesioginės politinės kontrolės ėmė konkuruoti tuo metu dar veikusios ir tarpusavyje konfliktavusios politinės LAF ir „voldemarininkų“ grupuotės. Priešpriešos kulminacija vyko liepos 23–24 d., kuomet LNP bandė perimti LAF būstinės ir laikraščio *I laisvę*, kuris formaliai priklausė LAF, redakcijos kontrolę, pakeisti redaktorių. Nors iš pradžių veiksmai nebuvo sėkmingi, tačiau, pasak Juozo Ambrazevičiaus, LNP ir vėliau bandė pakeisti ar sukiršinti LAF vadovybę.³³⁶ Liepos pabaigoje prasidėjo intensyvios šių partijų derybos, tačiau

³³⁴ MACKONIS, Rapolas. *Amžiaus liudininko užrašai: atsiminimai*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos I-kla, 2001, p. 300–301.

³³⁵ Periodika. Nauji leidiniai. *Bibliografijos žinios*, 1941, spalio 15, nr. 3–5(85–87), p. 76–77.

³³⁶ BRAZAITIS, Juozas. *Vieni vienai*. Vilnius: Vilties spaustuvė, 1990, p. 92.

apčiuopiamų rezultatų nebuvo nepasiekta.³³⁷ Antanas Valiukėnas savo ataskaitoje rašo, kad rugpjūčio 7 d. abiejų štabų atstovai esą netgi tarėsi dėl naujo bendro dienraščio leidybos. LAF siūlė atgaivinti *Lietuvą*, „voldemarininkai“ – *Tautos kelią*. Tai turėjo būti naujasis valdžios oficiozas, jo vyr. redaktoriumi numatyta paskirti Stepą Vykintą-Povilavičių, anksčiau dirbusį *Lietuvos Aide*, nuo 1941 liepos – *Naujosios Lietuvos* redakcijoje.³³⁸

Naujasis oficiozas taip ir nebuvo išleistas, lietuvių politinių organizacijų konflikte nugalėjo LNP. Partija gavo okupacinės valdžios paramą ir palaipsniui iš LAF narių perėmė laikraščių kontrolę. Dėl teisės valdyti lietuviškus leidinius LNP buvo susitarusi su Lietuvos generaliniu komisaru Adrianu fon Rentelnu.³³⁹ Nacionalistai šia teise aktyviai naudojosi. *Naujosios Lietuvos* vyr. redaktorius Mackonis savo dienoraštyje pažymi, kad dar liepos 15 d. gavo Vilniaus miesto ir srities komiteto pirmininko Stasio Žakevičiaus nurodymą, jog Vilniaus lietuvių aktyvistų vadovybės nutarimu naujuoju *Naujosios Lietuvos* vyr. redaktoriumi paskiriamas Vykintas-Povilavičius.³⁴⁰ LNP priskiriamas veikėjas savo pareigas pradėjo eiti jau kitą dieną³⁴¹, apie tai pranešta pačiame laikraštyje³⁴². Tačiau Mackonis, antrą kartą per vienerius metus dėl politinių priežasčių netekęs vyr. redaktoriaus darbo, šįkart buvo žymiai greičiau pakviestas atgal į savo darbovietę. Jau liepos 24 d. ėmė dirbti kultūros skyriaus redaktoriumi.³⁴³

Rugpjūčio antroje pusėje LNP taip pat pradėjo kontroliuoti Kaune leidžiamą *Į laisvę*, Šiauliuose – *Tėvynę*.³⁴⁴ Spalio 4 d. Panevėžio apskrities viršininkas pranešė *Panevėžiečio* redaktoriui Petriui Balčiūnui, kad jis iš

³³⁷ BRANDIŠAUSKAS, Valentinas. *Siekiai atkurti Lietuvos valstybingumą (1940 06–1941 09)*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1996, p. 121.

³³⁸ TREINYS, Mečislovas. *Gyvenimas – meteoru skrydis: žurnalisto ir rezistentu Antanu Valiukėnu, jo kartos ir idėjų likimo apybraiža*. Kaunas: Neolitas, 2003, p. 340.

³³⁹ BRANDIŠAUSKAS, Valentinas. *Siekiai atkurti Lietuvos valstybingumą (1940 06–1941 09)*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1996, p. 133–134.

³⁴⁰ MACKONIS, Rapolas. *Amžiaus liudininku užrašai: atsiminimai*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos I-kla, 2001, p. 302.

³⁴¹ *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 20317-3, t. 3, p. 1-27.

³⁴² Naujas mūsų laikraščio redaktorius. *Naujoji Lietuva*, 1941, liepos 16, nr. 16, p. 3.

³⁴³ *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 20317-3, t. 3, p. 1-35.

³⁴⁴ BRANDIŠAUSKAS, Valentinas. *Siekiai atkurti Lietuvos valstybingumą (1940 06–1941 09)*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1996, p. 133.

redaktoriaus pareigų atleidžiamas, jo vietą užima Vytautas Kasniūnas, taip pat LNP statytinis.³⁴⁵ Nors palaipsniui nacionalistų partija sugebėjo perimti bent jau svarbiausių periodinių leidinių lietuvių kalba valdymą, tačiau 1941 m. gruodį po nedidelio konflikto okupacinė valdžia uždarė pačią LNP. Likvidavus legalias lietuvių politines organizacijas, jos savo leidybinį darbą pratęsė pogrindyje. Tuo tarpu oficialių lietuviškų laikraščių redakcijos pradėjo veikti rinkos sąlygomis ir vykdė iš dalies savarankišką ekonominę veiklą.

Periodinės spaudos leidiniai užsienio kalba savarankiškumo turėjo žymiai mažiau, leidybos iniciatyva daugiausiai priklausė okupacinei valdžiai. Reikia pažymėti, jog civilinė administracija Vilniuje propagandos sumetimais pageidavo visoms tautinėms grupėms, išskyrus žydus, suteikti galimybę spaudą skaityti gimtosiomis kalbomis. Iš pradžių pradėtas leistas vokiečių kariuomenės laikraštis *Panzerfaust*³⁴⁶. Mackonio dienoraštyje pažymima, jog rugsėjį kariuomenės reikmėms okupacinė valdžia išsireikalavo vieną *Naujosios Lietuvos* laikraščio puslapį, kuris būdavo rengiamas vokiečių kalba.³⁴⁷ Tokia praktika truko neilgai (rugsėjo 9–14 d.) ir neturėjo sukelti ypatingo lietuvių nepasitenkinimo. Pačioje *Naujojoje Lietuvoje* tai pristatyta kaip redakcijos pagalba lietuviams besimokantiems vokiečių kalbos.³⁴⁸

Netrukus skaitytojams taip pat pasiūlytas Rygoje išeinantis *Deutsche Zeitung im Ostland*.³⁴⁹ Spalio 11 d. civilinė administracija Vilniuje pradėjo leisti jau savo pačios dienraštį *Vilnaer Zeitung*, iš pradžių tuo užsiėmė Vilniaus apygardos komisariato spaudos tarnyba, tačiau vėliau leidinį medžiaga turėjo aprūpinti specialiai tam pasamdyti darbuotojai.³⁵⁰ Leidinys buvo skirtas vokiečių valdininkams ir kolonistams. Kaune taip pat pradėtas leisti analogiškas laikraštis vokiečių kalba *Kauener Zeitung* bei oficialus Lietuvos generalinio komisaro leidinys lietuvių ir vokiečių kalbomis *Amtsblatt des*

³⁴⁵ Ten pat, p. 134.

³⁴⁶ Pagaliau esame laisvi. *Naujoji Lietuva*, 1941, liepos 9, nr. 10, p. 4.

³⁴⁷ MACKONIS, Rapolas. *Amžiaus liudininko užrašai: atsiminimai*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos I-kla, 2001, p. 309.

³⁴⁸ Pardavinėjamas vokiečių laikraštis. *Naujoji Lietuva*, 1941, rugsėjo 12, nr. 65, p. 3.

³⁴⁹ Mūsų skaitytojams. *Naujoji Lietuva*, 1941, rugsėjo 14, nr. 67, p. 7.

³⁵⁰ LCVA, f. R-634, ap. 2, b. 8, p. 145.

Generalkomissars.

Vos tik pasikeitus santvarkai, lenkų žurnalistai taip pat kreipėsi į vokiečių karinę administraciją dėl galimybės Vilniuje leisti laikraštį lenkų kalba.³⁵¹ Tokia teisė jiems buvo suteikta, dienraštis *Goniec codzienny* pasirodė 1941 m. liepos 26 d. ir buvo leidžiamas iki 1944 m. birželio. 1942 m. pradžioje Vilniuje taip pat suorganizuotas savaitraštis baltarusių kalba *Belaruski holas*. Tai buvo okupacinės civilinės administracijos projektas, patvirtintas Reicho komisaro įstaigos Rygoje, subsidijuotas Lietuvos generalinio komisaro propagandos fondo lėšomis. Laikraštis pasirodė 1942 m. kovo 1 d. 6.500 egz. tiražu.³⁵²

Goniec codzienny redakcija iš dalies vykdė savarankišką ekonominę veiklą, pati rūpinosi laikraščio spausdinimu ir platinimu, tuo tarpu baltarusiškas savaitraštis tiek finansine, tiek politine prasme teturėjo tik nepriklausomybės nuo okupacinės valdžios regimybę. Pagrindinė *Belaruski holas* redakcijos paskirtis – politiniais ir kariniais klausimais „šviesti“ baltarusiškai kalbančią Vilniaus krašto visuomenės dalį.³⁵³ Apygardos komisaro spaudos tarnyba užpildydavo laikraščio puslapius patikima medžiaga, redakciją – ideologinėmis konsultacijomis. Okupacinės valdžios valdininkai savo ataskaitose netgi pažymėjo, jog *Belaruski holas* tekstai apie užsienio politiką ir karo naujienas yra pritaikyti žemesnio intelekto auditorijos poreikiams.³⁵⁴ Nors šis leidinys tebuvo akivaizdus valdžios propagandos projektas, tačiau tokia taktika pasiteisino – savaitraštis tapo populiarus tarp skaitytojų ir jo tiražas buvo padidintas iki 10.000 egz.

Dėl karo aplinkybių periodinės spaudos padėtis Lietuvos generalinėje srityje buvo sudėtinga. Uždarius lietuviškas politines organizacijas, pasirodė vos keletas naujų reikšmingų leidinių. Galima paminėti, jog 1941 m. gruodžio 23 d. Vilniaus savisaugos daliniai pradėjo leisti savaitraštį tradiciniu

³⁵¹ MACKONIS, Rapolas. *Amžiaus liudininko užrašai: atsiminimai*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos I-kla, 2001, p. 304.

³⁵² LCVA, f. R-634, ap. 2, b. 8, p. 147.

³⁵³ LCVA, f. R-634, ap. 2, b. 8, p. 149.

³⁵⁴ LCVA, f. R-614, ap. 1, b. 733, p. 12.

pavadinimu *Karys*. 1942 m. birželio 18 d. Kaune atgaivintas žurnalas *Savaitė*, pasirodęs net 50.000 egz. tiražu.³⁵⁵ Uždarius dienraštį *Į laisvę*, Kaune vietoje jo 1943 m. sausio 4 d. pradėtas leisti naujas dienraštis *Ateitis*.³⁵⁶ Taigi per visą laikotarpį Vilniuje ir Kaune vienu metu būdavo leidžiama vos po vieną dienraštį lietuvių kalba. Tačiau abu jie platinti visoje šalyje, pavyzdžiui, 1942 m. *Naujoji Lietuva* pasiekdavo bent 68 Lietuvos miestus ir miestelius, netgi generalinės srities pakraštyje esantį Joniškį.³⁵⁷ Ir atvirkščiai – 1941 m. rudenį bent jau Kaune buvo galima įsigyti kituose miestuose leidžiamus laikraščius³⁵⁸, 1942 m. Šiauliuose skaitytojai taip pat galėjo įsigyti įvairios Lietuvoje leidžiamos periodikos³⁵⁹.

Karo metais okupacinė valdžia nuolatos organizuodavo lietuvių verbavimo į darbo tarnybas Vokietijoje akcijas, todėl 1943 m. birželį pradėtas leisti lietuvių darbininkams skirtas Kauno savaitraštis simboliniu pavadinimu *Lietuviai*. Šio laikraščio redaktoriumi tapo Mikas Ilgūnas, leidėju paskirtas *Ateities* vadovas Bronius Daunoras.³⁶⁰ 1943 m. lapkritį ir gruodį vokiečių administracija taip pat davė veiklos leidimą žurnalams *Mūsų girios*, *Policija*, *Kūryba*.³⁶¹ Pastarojo leidinio pasirodymas lietuvių visuomenėje tapo gana skambiu įvykiu, mat tai buvo kultūros ir meno žurnalas, o tokio tipo leidinio jau kurį laiką Lietuvoje neleista organizuoti. Reiktų pažymėti, jog dar 1941 m. vasarą Juozas Keliuotis buvo sumanęs atgaivinti sovietmečiu uždarytą literatūros, dailės, teatro, muzikos ir mokslo iliustruotą žurnalą *Naujoji Romuva*. Viešai pranešta, jog šis žurnalistas pradėjo ruošti pirmojo numerio medžiagą³⁶², tačiau leidinys taip ir nepasirodė.

Lietuvių visuomenei kultūros ir meno žurnalo teko laukti net dvejus metus. Pats Keliuotis buvo įtrauktas į *Kūrybos* redakciją ir dirbo greta Kazio

³⁵⁵ Periodika. Nauji leidiniai. *Bibliografijos žinios*, 1942, nr. 3–4(93–94), p. 93.

³⁵⁶ Periodika. Nauji leidiniai. *Bibliografijos žinios*, 1943, nr. 1(99), p. 31.

³⁵⁷ LCVA, R-639, ap.1, b. 5, p. 155.

³⁵⁸ Kaune pasirodo daugiau provincijos laikraščių. *Ūkininko Patarėjas*, 1941, spalio 31, nr. 19, p. 10.

³⁵⁹ Kiek kurių laikraščių Šiauliuose skaitoma. *Tėviškė*, 1942, kovo 13, nr. 11, p. 5.

³⁶⁰ Naujas savaitraštis Reiche dirbantiems lietuviams. *Naujoji Lietuva*, 1943, gegužės 28, nr. 125, p. 2; „Lietuviai“ Reiche dirbančių lietuvių savaitraštis. *Naujoji Lietuva*, 1943, birželio 13, nr. 139, p. 4.

³⁶¹ Periodika. Nauji leidiniai. *Bibliografijos žinios*, 1943, nr. 6(104), p. 293.

³⁶² Išeis „Naujoji Romuva“. *Naujoji Lietuva*, 1941, liepos 26, nr. 25, p. 5.

Inčiūros bei vyr. redaktoriaus Stasio Leskaičio. Pastarajam leidybą organizuoti sekėsi sunkiai, todėl 1944 m. sausio 21 d. Valstybinė lietuvių leidykla į jo pareigas paskyrė tą patį Keliuotį.³⁶³ Šis savo atsiminimuose patvirtina, jog suredagavo *Kūrybos* antrąjį numerį, nurodo, jog žurnalas buvo labai populiarus, esą turėjo net 20.000 prenumeratorių.³⁶⁴ Keliuotis, kaip įprasta, savo darbą vertino labai teigiamai, nurodė, jog žurnalas „reikiamo lygio ir tampa visos lietuvių literatūros, dailės, muzikos, teatro vadovaujančiu organu“. Tiesa, redaktorius skundėsi, jog esą „kuo originalesnis ir individualesnis, kuomet naujesnis ir vertingesnis kūrybos žingsnis, tuo karštesnių ir piktesnių sulaukia puolimų“.³⁶⁵ Keliuotis sugebėjo išlaikyti žurnalo leidybos tęstinumą, suspėjo išleisti dar tris *Kultūros* numerius.

Periodinės spaudos rinkos plėtra buvo labai ribota ne tik Lietuvoje, tokia žiniasklaidos politika įgyvendinta visoje Baltijos valstybių teritorijoje. 1942 m. kovo 19 d. *Į laisvę* pranešė, jog pirmiesiems okupacijos metams besibaigiant Rytų Krašte iš viso leidžiami 125 laikraščiai. Vokiečių kalba – dienraščiai Rygoje, Taline, Kaune-Vilniuje (*Kaunear Zeitung* ir *Vilnaer Zeitung* traktuoti kaip vienas dienraštis), Minske ir Lucke. Be šių veikė dar 120 laikraščių bei žurnalų – estų, latvių, lietuvių, gudų, rusų ir totorių kalbomis.³⁶⁶ Tame pat dienraštyje 1942 m. liepos 6 d. paskelbta³⁶⁷, jog Ostlande tuo metu ėjo 43 laikraščiai, kurių bendras tiražas 1.084.000 egz., tačiau į šį sąrašą nebuvo įtraukti leidiniai, kurių tiražas nesiekė 1.500 egz. Palyginimui, pagal šiuos duomenis, Latvijos generalinėje srityje leista 12 laikraščių, kurių tiražas 434.000 egz., Estijos – 15 laikraščių, 209.800 egz., Lietuvos – 12 laikraščių, 324.500 egz. Latvijoje bendras tiražo kiekis didesnis veikiausiai dėl to, jog Ryga buvo viso Rytų Krašto sostinė, kurioje leisti okupacinės valdžios centriniai dienraščiai vokiečių kalba.

Mažas periodikos redakcijų skaičius lėmė, jog spaudos leidinių tiražai

³⁶³ Naujas „Kūrybos“ redaktorius. *Ateitis*, 1944, vasario 1, nr. 26, p. 6.

³⁶⁴ KELIUOTIS, Juozas. *Dangus nusidažo raudonai*. Chicago: Į laisvę fondas lietuviškai kultūrai ugdyti, 1986, p. 33–34.

³⁶⁵ Ten pat, p. 35.

³⁶⁶ Rytų krašte eina 125 laikraščiai. *Į laisvę*, 1942, kovo 19, nr. 66, p. 1.

³⁶⁷ Rytų Krašto spauda. *Į laisvę*, 1942, liepos 6, nr. 154, p. 3.

būdavo labai dideli. Kita vertus, tikslios statistikos neįmanoma nustatyti. Anot Mackonio, jo redaguojama *Naujoji Lietuva* laikotarpio pradžioje Vilniuje turėjo didelį pasisekimą ne tik tarp lietuvių, esą laikraštį noriai pirkto ir kitataučiai, mokėję skaityti lietuviškai.³⁶⁸ Dienraštis *Į laisvę* 1941 m. leistas 90.000 egz. tiražu³⁶⁹, jo įpėdinis *Ateitis* darbą pradėjo vien tik Kaune turėdamas 12 tūkst. prenumeratorių³⁷⁰. Savaitraščio *Tėvynė* pirmojo numerio 12.000 egz. tiražas Šiauliuose buvo išparduotas vos per dvi dienas³⁷¹, todėl vėliau laikraštį nuspręsta leisti dukart per savaitę 35.000 egz. tiražu. 1942 metais jau *Tėviškės* pavadinimu veikęs laikraštis išleido 52 numerius, kurių bendras tiražas viršijo 1,5 mln. egz., taigi vidutinis savaitės siekė apie 29.000 egz.³⁷² *Išlaisvinto Panevėžiečio* redakcija, vos pradėjusi veiklą privalėjo net trigubai padidinti tiražą, tačiau viso poreikio nesugebėjo patenkinti, todėl savo skaitytojams pasiūlė išklijuoti laikraščio puslapius mieste, jog visi norintys galėtų leidinį perskaityti.³⁷³ Vėliau šis laikraštis pervadintas *Panevėžio apygardos balsu*. 1942–1943 m. išleidęs 100 numerių, leidinys pasiekė bendrą beveik 1,5 mln. egz. tiražą, tad vidutinis savaitės siekė apie 15.000 egz.³⁷⁴

Vykstant karui spaudai labai trūko medžiagų, todėl leidėjai neturėjo galimybių užtikrinti reikiamos leidinių pasiūlos. Jau 1942 m. viduryje savo dienoraštyje Mackonis pažymėjo, jog prastėja *Naujajai Lietuvai* skiriamo popieriaus kokybė.³⁷⁵ Tais metais šio laikraščio kasdienis tiražas, iki tol svyravęs maždaug tarp 18.000-28.000 egz., nuo lapkričio 20 d. sumažintas iki vos 10.580 egz.³⁷⁶ Todėl Spaudos platinimo įstaigai („Pressevertrieb“) nurodyta laikraščiais aprūpinti pirmiausiai Vilniaus apygardos gyventojus ir tik

³⁶⁸ MACKONIS, Rapolas. *Amžiaus liudininko užrašai: atsiminimai*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos I-kla, 2001, p. 302.

³⁶⁹ TREINYS, Mečislovas. *Gyvenimas – meteorų skrydis: žurnalisto ir rezistentų Antano Valiukėno, jo kartos ir idėjų likimo apybraiža*. Kaunas: Neolitas, 2003, p. 357.

³⁷⁰ Mūsų skaitytojams. *Ateitis*, 1943, sausio 14, nr. 10, p. 6.

³⁷¹ 12 tūkstančių egzempliorių. *Tėvynė*, 1941, liepos 13, nr. 2, p. 1.

³⁷² Pusantro milijono. *Tėviškė*, 1943, sausio 4, nr. 1, p. 2.

³⁷³ Skaitytojai! *Išlaisvintas Panevėžietis*, 1941, liepos 12, nr. 2, p. 4.

³⁷⁴ 100. *Panevėžio apygardos balsas*, 1943, lapkričio 27, nr. 44, p. 1.

³⁷⁵ MATEKŪNAITĖ. Aleksandra. Tarp kūjo ir priekalo. R. Mackonio dienoraščių publikacija. *Knygnešys*, 1990, nr. 12(336), p. 36.

³⁷⁶ LCVA, f. R-639, ap. 1, b. 5, p. 1–211.

likučius siųsti į kitas apygardas.³⁷⁷ Tačiau galima rasti įrodymų, jog netgi Vilniaus mieste ir apygardoje *Naujoji Lietuva* greitai tapo perpardavinėtoju verslo objektu.³⁷⁸ Žinomo lietuvių savaitraščio *Ūkininko patarėjas* tiražas, 1942 m. pradžioje siekęs 160.000 egz., tų pačių metų vasario pabaigoje taip pat buvo sumažintas vos iki 60.000.³⁷⁹ 1943 m. Kaune leistas ir vienintelis tuo metu visoje šalyje platintas dienraštis *Ateitis* pasirodydavo 90.000 egz. tiražu. Civilinės administracijos pareigūnai savo ataskaitoje pažymėjo, jog rinkai reikalingas bent du kartus didesnis šio laikraščio numerių kiekis. Todėl nuo 1943 m. vidurio numatyta padidinti pasiūlą papildomais 30.000 egz.³⁸⁰ 1944 m. *Ateitį* pradėta platinti net 200.000 egz. tiražu.³⁸¹ Nepaisant didelio periodikos deficito, oficiali leidinių kaina išsilaikė pakankamai žema³⁸². Laikraščiai kartu su okupacinės valdžios kontroliuojamų radijo stočių transliacijomis buvo populiariausios visuomenėje žiniasklaidos priemonės.

Nuo pat okupacijos pradžios redakcijos privalėjo gauti veiklos leidimą iš vokiečių karinės arba civilinės valdžios institucijų, tačiau tik likvidavus legaliai veikusias lietuvių politines organizacijas, žiniasklaidos sistema pradėta reguliuoti koordinuotai. 1941 m. gruodžio 22 d. Reicho komisaras Rytų Kraštui išleido potvarkį „dėl leidimo ir spausdinimo reikalų tvarkymo“.³⁸³ Jame numatyta, jog norintiems užsiimti laikraščių, žurnalų ar kitos periodikos leidyba buvo reikalingas išankstinis generalinio komisaro sutikimas raštu. Taigi valdžios įstaigos galėjo centralizuotai reguliuoti žiniasklaidos sistemos plėtrą. Numatytos bausmės nesilaikantiems reikalavimų nebuvo itin griežtos: kalėjimas iki šešių mėnesių ir piniginė bauda. Tačiau netrukus šio 1941 m. gruodžio 22 d. įsakymo pagrindinės nuostatos pakartotos Reicho ministro užimtoms Rytų sritims Alfredo Rosenbergo potvarkyje. Įdomu, kad šis

³⁷⁷ LCVA, f. R-639, ap. 1, b. 5, p. 14.

³⁷⁸ LCVA, f. R-639, ap. 1, b. 3, p. 412.

³⁷⁹ TREINYS, Mečislovas. *Gyvenimas – meteoro skrydis: žurnalisto ir rezistento Antano Valiukėno, jo kartos ir idėjų likimo apybraiža*. Kaunas: Neolitas, 2003, p. 357.

³⁸⁰ LCVA, f. R-1399, ap. 1, b. 26, p. 76.

³⁸¹ DAUNORAS, Br. Po vienerių metų. *Ateitis*, 1944, sausio 3, nr. 1, p. 1.

³⁸² Pirmaisiais mėnesiais laikraštis kainavo apie 20-30 kapeikų, vėliau kaina pakilo iki 5 reichsfenigų. Pavyzdžiui, fiksuota ruginės duonos 1 kg. kaina buvo 60 kapeikų, kirpėjo alga Vilniuje siekė 700 rublių. Lietuvoje iš pradžių galiojo abi valiutos: tiek rublis, tiek reichsmarkė, santykiu 10 py6/1 RM.

³⁸³ *Amtsblatt des Generalkommissars in Kauen*, 1941, gruodžio 28, p. 267–268.

dokumentas išleistas Berlyne 1942 m. kovo 5 d., tačiau Lietuvoje generalinio komisaro oficialiame laikraštyje paskelbtas tik 1942 m. liepos 1 d.³⁸⁴ Viena vertus, galima manyti, kad šių taisyklių pakartojimas tebuvo formalumas, kita vertus, šiame potvarkyje prasikaltusiems nustatyta jau itin griežta pinigine bauda, galėjusi siekti iki 100.000 reichsmarkių.

Be to, okupacinė valdžia siekė tiesiogiai valdyti jau veikiančių periodikos leidinių nuosavybę ar bent finansus. 1943 m. vasario 22 d. JAV pasiuntinybės Stokholme ataskaitoje³⁸⁵ pažymima, jog 1942 m. rugsėjį civilinė administracija per tam tikras įmones perėmė kelių lietuviškų leidinių administravimą. Dokumente nurodoma, kad šių veiksmų valdžia ėmėsi, siekdama pasisavinti laikraščių gaunamą pelną, kuris būdavo skiriamas lietuvių visuomenės reikmėms. Pavyzdžiui, studentų stipendijoms, menininkų paramai ir pan. Tiesioginiam redakcijų valdymui esą buvo įkurta speciali įmonė „Pressevertrieb“. Nurodoma, kad organizacija buvo atsakinga už laikraščių *Naujoji Lietuva*, *Goniec Codzienny* ir abiejų dienraščių vokiečių kalba leidybą. Ataskaitoje taip pat pažymėta, jog Lietuvos laikraščių leidybą turėjo kontroliuoti Vokietijos kompanija „Deutscher Verlag“.

Šios ataskaitos duomenis gana sunku patvirtinti. „Pressevertrieb“ iš tikrųjų buvo atsakinga už *Naujosios Lietuvos* platinimą, apie „Deutscher Verlag“ veiklą Lietuvoje daugiau informacijos rasti nepavyko. Tačiau Mackonis savo dienoraštyje iš tiesų patvirtina, jog dar 1941 m. rudenį valdžios įstaigos perėmė *Naujosios Lietuvos* leidybos kontrolę ir pasiimdavo $\frac{3}{4}$ laikraščio uždirbamo pelno.³⁸⁶ Nors tai būtų galima vertinti kaip pavienę, specialiai šiam laikraščiui taikomą praktiką, tačiau Mackonis taip pat aprašo 1942 m. sausio 1 d. pokalbį su tuometiniu Vilniaus miesto apygardos komisariato spaudos sekretoriumi Werneriu Klau. Šis valdininkas, pasak Mackonio, jam atskleidė, jog valdžia planavo Lietuvos generalinės srities laikraščius leisti centralizuotai,

³⁸⁴ *Amtsblatt des Generalkommissars in Kauen*, 1942, liepos 1, p. 420–421.

³⁸⁵ REMEIKIS, Thomas. *Lithuania under German occupation, 1941-1945: despatches from US Legation in Stockholm*. Vilnius: Vilnius University Press, 2005, p. 263–269.

³⁸⁶ *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 20317-3, t. 3, p. 1-72.

naudojantis viena leidykla.³⁸⁷ 1942 m. gegužės 12 d. *Tėviškės* redakcija apie tokius planus ryžosi viešai pranešti savo leidinio puslapiuose.³⁸⁸ Daugiau duomenų šiuo klausimu surasti nepavyko.

Viena vertus, toks tiesioginis periodinių leidinių tinklo valdymas būtų atitikęs bendrą okupacinės valdžios ekonominės politikos tendenciją. Pavyzdžiui, 1942 m. rugsėjo 23 d. Lietuvos generalinėje srityje okupacinei valdžiai įkūrus taip vadinamą „Spaudos sąjungą“³⁸⁹, generalinis komisaras fon Rentelnas įgijo teisę tiesiogiai valdyti visas didžiausias šalies leidyklas, spaustuves, apskritai – visą spaudos pramonę. Kita vertus, panašu, jog periodikos leidybos, administravimo teisės ir privilegijos skirstytos ne stabilia tvarka, o veikiau visada buvo derybų objektas ir veikė kaip okupacinės valdžios svertai, suteikę galimybę, reikalui esant, paveikti tiek vietinius žurnalistus, tiek apskritai visą inteligentiją.

Reikėtų pažymėti, jog radijo ir kino sistemos, priešingai nei periodinės spaudos, iš karto buvo perimtos ir valdomos tiesiogiai Vokietijos valstybinių bendrovių. Vilniaus ir Kauno radijo stotys įtrauktos į Vokietijos radijo stočių valdymo sistemą – Lietuvos radijas tapo pavaldus Reicho radijo bendrovei („Reichs-Rundfunk GmbH“) ir jos įgaliotiniams.³⁹⁰ Radijo auditorijai Reicho komisaras Rytų Kraštui įvedė tiesioginį apribojimą: nuo 1942 m. sausio 13 d. oficialiai uždraudė gyventojams klausytis užsienio radijo stočių, sąmoningai skleidusiems jų skelbiamas žinias galėjo būti pritaikyta net mirties bausmė.³⁹¹ Visas Baltijos šalių kino filmų gamybos bei nuomos įmonės, kino teatrus ir visą jų turtą jau 1941 m. rugpjūčio 19 d. perėmė valstybinė „Rytų krašto filmų bendrovė“. Kitoms įstaigoms ir įmonėms bet kokia veikla kino srityje buvo draudžiama.³⁹² Okupacinė valdžia iš karto ėmėsi kino teatrų rekonstrukcijos ir jų sistemos plėtros, todėl po metų visoje Lietuvos generalinėje srityje veikė 45

³⁸⁷ LYA, f. K-1, ap. 58, b. 20317-3, t. 3, p. 2-34.

³⁸⁸ Norima perimti lietuvišką spaudą. *Tėviškė*, 1942, gegužės 12, nr. 24, p. 2.

³⁸⁹ *Amtsblatt des Generalkomissars in Kauen*, 1942, gruodžio 31, p. 845.

³⁹⁰ BUBNYS, Arūnas. *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998, p. 474.

³⁹¹ *Amtsblatt des Generalkomissars in Kauen*, 1942, sausio 27, p. 21.

³⁹² *Amtsblatt des Generalkomissars in Kauen*, 1941, gruodžio 1, p. 163.

kino teatrai, kuriuos per mėnesį aplankydavo apie 550.000 žmonių: Kaune 10 kinų ir 200.000 lankytojų, Vilniuje 5 kinai – 115.000, provincijos miestuose 33 kinai – 227.000 (beje, vokiečių kareiviams buvo įkurti keli atskiri kino teatrai).³⁹³ 1943 m. pabaigoje kino teatrų skaičius Lietuvoje išaugoj iki 57, palyginimui: Latvijoje – 50, Estijoje – 47.³⁹⁴

Taigi, Vokietijos-SSRS karo metais žiniasklaidos sistema Lietuvoje buvo stipriai transformuota, tačiau išlaikė pagrindinį savo bruožą – aiškia politinę priklausomybę ir menką autonomijos laipsnį. Per visą laikotarpį Lietuvoje periodinės spaudos leidinių tinklas susidėjo iš kelių pagrindinių sekcijų: okupacijos pradžioje susikūrusių lietuviškų laikraščių, okupacinės valdžios valdomų leidinių kitomis kalbomis ir lietuviškos periodikos, kuri veiklą pradėjo vėlesniais nacių okupacijos etapais. Kadangi laikotarpio pradžioje Lietuvos žiniasklaidos veiklos atkūrimas vyko stichiškai ir nebuvo nuosekliai kontroliuojamas okupacinės valdžios, redakcijas kurį laiką kontroliavo lietuvių politinės organizacijos ir veikėjai. Likvidavus partijas ir *Laikinąją vyriausybę*, okupacinė administracija galutinai įtvirtino jau savo dominuojančią padėtį. Viena vertus, valdžia griežtai ribojė periodinių leidinių tinklo plėtrą. Kita vertus, nebuvo panaikintas laisvos rinkos mechanizmas, režimas nesiėmė tiesiogiai ir centralizuotai administruoti visų spaudos redakcijų, jų valdymas buvo atskirtas nuo politinių organizacijų, dalis redakcijų išlaikė ekonominį savarankiškumą. Konkrečių leidėjų, redakcijų santykis su okupacine valdžia, valdymo ypatumai, autonomijos lygis, naujo periodinio leidinio pasirodymas priklausė nuo susiklosčiusių politinių ir ekonominių aplinkybių, todėl visada būdavo derybų objektas.

2.2. Žiniasklaidos priežiūros institucijų organizavimas

Teisinė aplinka žurnalistikai LSSR formaliai buvo palanki, šiuo požiūriu valstybės institucijų vaidmuo turėjo būti ribotas. Oficialiai deklaruota, jog

³⁹³ Vieneri filmos darbo metai Lietuvos generalinėje srityje. *Į laisvę*, 1942, rugpjūčio 19, nr. 192, p. 3.

³⁹⁴ 195 kino teatrai visame Rytų Krašte. *Naujoji Lietuva*, 1943, gruodžio 30, nr. 305, p. 4.

LSSR tai esą demokratiniais pagrindais valdoma valstybė. Remiantis 1940 m. priimta konstitucija³⁹⁵, žiniasklaidos veikla apskritai negalėjo būti ribojama ir cenzūruojama, nes 97 jos straipsnyje numatyta, kad žodžio ir spaudos laisvės LSSR piliečiams garantuojamos įstatymu. Šios pilietinės teisės turėjo būti užtikrinamos suteikiant visuomenės nariams visas tam reikalingas medžiagas ir priemones. Tačiau iš tikrųjų tuo metu liko galioti nedemokratiškas 1935 m. Spaudos įstatymas. Be to, realybėje LSSR konstitucija buvo viso labo tik dar viena sovietinės propagandos, politinio įtikinėjimo priemonė. Vietoje žiniasklaidos laisvės, kaip minėta, LKP CK suorganizavo naują valstybinę cenzūros instituciją – Glavlitą, kurio veiklos modelis stipriai prasilenkė su oficialiomis LSSR konstitucijos nuostatomis. Nacių okupacijos laikotarpiu žiniasklaidos priežiūrai buvo įsteigta net keletas skirtingų oficialių organizacijų. Atitinkamai kiekvienam laikotarpiui – sovietinės ir nacistinės okupacijos, formuojamas atskiras šio skyriaus poskyris.

2.2.1. LSSR Glavlitas

Cenzūros funkcijas vykdysiantį LSSR Glavlitą LKP CK pradėjo organizuoti netrukus po Lietuvos aneksijos. Oficialiai organizacija įsteigta rugsėjo 11 d., turėjo veikti prie oficialios valstybės institucijos – LSSR LKT. Tikėtina, jog valdyba savo funkcijas pradėjo realiai vykdyti tik po dar keleto savaitių. Beje, *Tiesoje* dar rugpjūčio 12 d. pranešta, jog kaimyninėje Latvijoje tokia organizacija jau buvo sudaryta,³⁹⁶ vadinasi šiuo klausimu LSSR darbai vėlavo. Steigimo protokole LKP CK nurodė, jog Glavlitas įkurtas tam, kad „kontroliuotų visų išleistų spausdintinių leidinių turinį“.³⁹⁷ Tačiau praktikoje valdyba taip pat turėjo cenzūruoti ne tik naujai išleistą spaudą, bet papildomai tikrinti knygynus bei bibliotekas ir pašalinti iš jų visą politiškai bei ideologiškai netinkamą literatūrą.

Glavlito steigimo aplinkybes tyrinėjęs Liudas Truska teigia, jog šios

³⁹⁵ Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Konstitucija. *Vyriausybės žinios*, 1940, rugsėjo 10, nr. 730, p. 657–664.

³⁹⁶ Latvijoje sudaroma literatūros vyriausioji valdyba. *Tiesa*, 1940, rugpjūčio 12, nr. 50, p. 6.

³⁹⁷ *LJA*, f. 1771, ap. 1, b. 1, p. 3.

institucijos veikla LSSR buvo organizuota pagal kitų sovietinių respublikų pavyzdį.³⁹⁸ Priešingai nei Eltos atveju, LSSR Glavlitui vadovauti iš karto buvo paskirti „importiniai“ kadrai: viršininku – RSFSR³⁹⁹ Glavlito įgaliotinis rusas Vasilijus Procenko, jo pavaduotoju – Anatolius Sprindys, VKP(b) narys nuo 1919 m., RA atsargos vyr. leitenantas, atvykęs iš SSRS, tačiau kilęs iš Lietuvos⁴⁰⁰, specialios dalies viršininku – iš Maskvos atvykęs Igantijus Rachmanjko.⁴⁰¹ 1941 m. gegužės 21 d. ataskaitos duomenimis, tarp 32 Glavlito cenzorių (be trijų minėtų įstaigos vadovų) buvo po vieną lenką, latvių, rusų, devyni žydai (keturi komunistai, du komjaunuoliai) ir dvi dešimtys lietuvių. Tarp jų nebuvo LKP(b) narių ir tik vienas komjaunuolis.⁴⁰² Turint omeny, jog tuo metu partija Lietuvoje buvo stipriai išplėsta, tai stebina ir leidžia manyti, jog LSSR Glavlitas turėjo pirmiausiai atstovauti VKP(b) interesams. Taip LKP(b) CK buvo sąmoningai nušalintas nuo tiesioginės įtakos valdybai.

Tokią kadrų politiką lėmė du pagrindiniai dalykai. Pirma, Lietuvos okupacijos išvakarėse Glavlito institucija darė itin reikšmingą įtaką visos sąjungos politiniam gyvenimui, centralizuotai vykdė ideologinę masinės komunikacijos priemonių priežiūrą. Antra, šiai organizacijai LSSR sovietizavimas turėjo tapti rimtu iššūkiu, mat tai buvo naujai užimta Sovietų Sąjungos teritorija, kurioje du paskutinius dešimtmečius vyravo nacionalistinių įsitikinimų sistema paremtas politinis režimas. Sovietinė santvarka Lietuvoje turėjo būti dar tik pradėta diegti. Todėl be abejonės vietinis Glavlitas tapo viena centrinių valstybės organizacijų, prižiūrinčių politinį diskursą, revizuojanti bei valanti įvairias įstaigas nuo politiniu ir ideologiniu požiūriu „žalingos“ medžiagos. Dėl šių priežasčių valdyba turėjo būti vadovaujama tiesiogiai iš Maskvos.

Sklandų Glavlito funkcionavimą turėjo užtikrinti dosniai iš LSSR

³⁹⁸ TRUSKA, Liudas. Glavlito veikla Lietuvoje 1940–1947 metais. Iš: MERKYS, Vytautas. *Lietuvos istorijos metraštis 1996*. Vilnius: Pradai, 1997, p. 218.

³⁹⁹ Rusijos Tarybų Federacinė Socialistinė Respublika

⁴⁰⁰ Iš „Glavlito“ veiklos knygas naikinant. *Naujoji Lietuva*, 1941, liepos 26 nr. 29, p. 5.

⁴⁰¹ TRUSKA, Liudas. Glavlito veikla Lietuvoje 1940–1947 metais. Iš: MERKYS, Vytautas. *Lietuvos istorijos metraštis 1996*. Vilnius: Pradai, 1997, p. 218–219.

⁴⁰² Ten pat, p. 219.

biudžeto paskirtos lėšos. Pagal 1941 m. balandžio 3 d. valdybos ataskaitą, einamųjų metų veiklai finansuoti numatyta 444.800 rublių, daugiausia atlyginimams – 355.700. Pinigų buvo pasiūlyta daugiau, negu tuo metu reikėjo, nes per pirmus tris metų mėnesius organizacija sugebėjo išleisti tik 1/10 dalį metinio biudžeto – 41.757,38 rublių.⁴⁰³

1941 m. pavasarį Glavlitas SSRS pavyzdžiu jau pradėjo aktyviai vykdyti knygų naikinimo akcijas. Valdybai šiuo klausimu taip pat turėjo padėti LKP(b) struktūrinės dalys: miestų ir sričių komitetai, bei Švietimo liaudies komisariatas. Iš bibliotekų ir knygynų būdavo pašalinama nepriklausomos Lietuvos periodika, istorijos vadovėliai, kuriuose aprašytos kovos su bolševikais, knygos su tautininkų portretais ir ankstyvoji komunistinė literatūra, maldaknygės bei tikiybinio turinio knygos, tam tikri moksliniai darbai.⁴⁰⁴ Istorikų duomenimis, vien iš nacionalizuotų Kauno leidyklų perduota sunaikinti 424 tūkst. leidinių.⁴⁰⁵

Šie procesai išryškino reikšmingą LSSR Glavlito ir LKP(b) CK santykių pokytį. Literatūros valdybos vadovai priekaištavo, jog provincijoje LKP(b) padaliniai, talkinę Glavlitui revizuojant knygų saugyklas, nesilaikydavo instrukcijų ir naikindavo knygas savo nuožiūra, o ne pagal sudarytus sąrašus. Todėl 1941 m. gegužės 6 d. Glavlito viršininko pavaduotojas Sprindys apie tai pranešė LKP(b) CK sekretoriui Preikšui ir prašė sulaikyti apskričių komitetus nuo tokio savivaliavimo.⁴⁰⁶ Tačiau panašu, jog LKP(b) CK nusprendė ne priimti pastabas, o priešingai išnaudoti situaciją ir mesti iššūkį Glavlitui. Kaip jau darbe buvo minėta, 1941 m. pradžioje Pozdniakovas išvyko iš LSSR. Pasibaigus LKP(b) valymui, pati partija iš dalies ėmė veikti savarankiškai. Atrodo, kad tai galėjo paskatinti vietinius komunistus sustiprinti savo vaidmenį tiek Lietuvos politiniame lauke, tiek Glavlite.

⁴⁰³ LYA, f. 1771, ap. 2, b. 383, p. 108.

⁴⁰⁴ TRUSKA, Liudas. Glavlito veikla Lietuvoje 1940–1947 metais. Iš: MERKYS, Vytautas. *Lietuvos istorijos metraštis 1996*. Vilnius: Pradai, 1997, p. 221.

⁴⁰⁵ ANUŠAUSKAS, Arvydas; et al. *Lietuva, 1940-1990: okupuotos Lietuvos istorija*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2007, p. 130.

⁴⁰⁶ TRUSKA, Liudas. Glavlito veikla Lietuvoje 1940–1947 metais. Iš: MERKYS, Vytautas. *Lietuvos istorijos metraštis 1996*. Vilnius: Pradai, 1997, p. 220–221.

Jau gegužės 28 d. LKP(b) CK parengė pažymą „Apie Glavlito darbą“⁴⁰⁷, kurioje konstatavo, jog Vyriausiosios literatūros valdybos darbas pasižymi rimtais trūkumais. Tarp kritikuojamų veiklos barų atsidūrė ir leidžiamos periodinės spaudos nepakankama kontrolė, esą dėl to tekstuose pasitaikė politinių klaidų ir iškraipymų. Taip pat nurodyta, jog partija ir Glavlito valdytojas neužsiėmė politiniu savo darbuotojų ugdymu ir techninio pasirengimo kėlimu, savo veiklą valdyba vykdė be sąryšio su partinėmis ir profsąjunginėmis organizacijomis. Todėl LKP(b) CK rekomendacijose buvo numatyta organizuoti politinio švietimo mokymus Glavlito darbuotojams, sistemingai kelti jų techninį pasiruošimą. Svarbiausia – pavesti LKP(b) CK Kadro skyriui kartu su Propagandos ir agitacijos skyriumi sustiprinti Glavlito aparatą politiškai patikrintais kadrais – cenzoriais iš lietuvių komunistų tarpo. Tai buvo aptakios frazės ir įrodymais nepagrįsti kaltinimai, tačiau tuo pačiu aiškus signalas, jog nuo to laiko valdyba taip pat turėjo paklusti ir būti valdoma tiesiogiai per LKP(b) CK.

Pabrėžtina, jog Glavlitas vykdydamas tiek išankstinės, tiek paskesnės žiniasklaidos organizacijų sukurto turinio cenzūros funkcijas, skaitlingų rezultatų iš tiesų nepasiekė. Nuo 1940 m. gruodžio iki 1941 m. gegužės 23 d. cenzoriai iš viso 354 kartus taisė laikraščių tekstus, neleido spausdinti 21 straipsnio, uždraudė platinti tik du jau išspausdintų žurnalų numerius.⁴⁰⁸ Iš vienos pusės, menkus skaičius gal ir būtų galima interpretuoti kaip veiklos broką. Iš kitos pusės, tai visiškai suprantama, juk Glavlitas prižiūrėjo išimtinai valstybės arba komunistų partijos organizacijų leidžiamą periodiką, kurioje buvo talpinama daug valstybinės naujienų agentūros medžiagos, o politiniai įvykiai komentuojami, orientuojantis pagal centrinių SSRS ir LSSR laikraščių straipsnius. Todėl Glavlito vaidmenį galima vertinti kaip simbolinį monitoringą, skatinantį žurnalistus savicenzūruoti savo kūriniai. Juolab, kad cenzoriai buvo priskiriami konkrečiai žiniasklaidos organizacijai arba regionui, taip pat paskirstomi išankstinės arba paskesnės cenzūros aparatui.⁴⁰⁹ 1941 m. gegužės

⁴⁰⁷ LYA, f. 1771, ap. 2, b. 120, p. 10–11; LYA, f. 1771, ap. 2, b. 122, p. 55–56.

⁴⁰⁸ TRUSKA, Liudas. Glavlito veikla Lietuvoje 1940–1947 metais. Iš: MERKYS, Vytautas. *Lietuvos istorijos metraštis 1996*. Vilnius: Pradai, 1997, p. 219.

⁴⁰⁹ LYA, f. 1771, ap. 2, b. 383, p. 104–107.

21 d. iš 32 cenzorių devyniolika dirbo Kaune, aštuoni – Vilniaus skyriuje ir penki – apskrityse, įdomu tai, jog dar aštuonios numatytos cenzorių vietos buvo laisvos.⁴¹⁰

1940 m. rudenį Kaune įsteigus Glavlitą, Lietuvoje vis dar veikė SDS – Smetonos režimo įkurta cenzūros institucija. Tokia situacija sukėlė painiavos, nes Glavlito funkcijos iš esmės turėjo dubliuoti SDS veiklą, be to, abi organizacijos koegzistavo prie buvusios VRM, dabar vidaus reikalų liaudies komisariato, t. y. NKVD (toliau lietuviškas akronimas – VRLK). Tuo metu interesantų prašymai leisti periodinius leidinius buvo oficialiai teikiami net trimis skirtingoms organizacijoms: kaip įprasta į VRLK SDS ir Glavlitui bei tiesiogiai LKP(b) CK. Šiuo atveju sprendimo teisė neabejotinai priklausė LKP(b) CK padaliniui Agitacijos ir propagandos skyriui. SDS ir Glavlitas tik persiūsdavo gautus prašymus į LKP(b) CK ir po kurio laiko sulaukdavo atsakymo. Pavyzdžiui, spalio 16 d. Agitacijos ir propagandos skyriaus instruktorė Komodaitė pranešė SDS vedėjui Kežinaičiui, jog nebuvo duotas sutikimas leisti laikraštį *Blaivi mintis*.⁴¹¹ 1940 m. gruodžio 28 d. Glavlitas persiuntė Preikšui į LKP(b) CK prašymus leisti žurnalus *Pieno ūkis* ir *LTSR Raudonasis kryžius*.⁴¹² Valdyboje šie prašymai gauti atitinkamai gruodžio 3 d.⁴¹³ ir gruodžio 12 d.⁴¹⁴ Prašymas leisti laikraštį *Sovietų milicija* spalio 3 d. buvo nusiųstas jau tiesiogiai LKP(b) CK sekretoriui Preikšui.⁴¹⁵ Taigi, LSSR Glavlitas nepretendavo į žiniasklaidos sistemos valdymą, tiesiog turėjo prižiūrėti redakcijų sukurtą turinį.

Tuo tarpu SDS tęsė veiklą, tačiau rudenį ši organizacija visiškai nebeteko įtakos žiniasklaidai. Skyrius buvo paliktas veikti tik dėl pragmatinių priežasčių. Lietuvoje tuo metu vis dar egzistavo daug visuomeninių organizacijų įkurtų nepriklausomybės metais, todėl jų tolimesnę likvidaciją ir

⁴¹⁰ TRUSKA, Liudas. Glavlito veikla Lietuvoje 1940–1947 metais. Iš: MERKYS, Vytautas. *Lietuvos istorijos metraštis 1996*. Vilnius: Pradai, 1997, p. 218.

⁴¹¹ LYA, f. 1771, ap. 1, b. 247, p. 62.

⁴¹² LYA, f. 1771, ap. 1, b. 247, p. 75.

⁴¹³ LYA, f. 1771, ap. 1, b. 247, p. 76.

⁴¹⁴ LYA, f. 1771, ap. 1, b. 247, p. 77.

⁴¹⁵ LYA, f. 1771, ap. 1, b. 247, p. 67.

turto dalybas koordinuoti pavesta SDS, vykdyti – apskričių viršininkams. Pavyzdžiui, 1940 m. rugsėjo 12 d. skyrius uždarė „Lietuvos ūkininkų draugiją“⁴¹⁶, spalio 18 d. – „Kūdikių gelbėjimo draugiją“ ir „Lietuvos darbininkų ir tarnautojų sporto sąjungą“⁴¹⁷. Taigi, tiesioginės žiniasklaidos turinio patikros funkcijas atliko tik Glavlitas.

Apibendrinant surinktus duomenis, galima išskirti kelis svarbiausius dalykus. Pirma, tai, kas akivaizdu – demokratiška LSSR konstitucija neturėjo jokios įtakos žurnalistikai. Institucinė žiniasklaidos organizacijų priežiūra vykdyta aktyviai, greta tiesioginio visų priemonių valdymo tai buvo antras svarbiausias kontrolės instrumentas. Inicijatyva šioje veikloje, be abejonės, priklausė LKP(b) CK Propagandos ir agitacijos skyriui. Tačiau pats LKP(b) CK nominaliai veikė ne kaip valstybinė, bet partinė organizacija. Tai ribojo jo veiklos galimybes, tik dalį užduočių komitetas galėdavo pavesti tiesiogiai atlikti savo skyriams. Todėl nuolatinė žiniasklaidos turinio ideologinė priežiūra turėjo būti vykdoma per oficialią valstybės instituciją: LSSR Vyriausiąją literatūros ir leidyklų valdybą, kuri cenzūros funkcijas perėmė iš SDS. Glavlitas buvo formaliai priskirtas prie LSSR LKT, tačiau LKP(b) CK įtaka valdybai buvo ribota, nes Glavlitas pirmiausiai atstovavo VKP(b) interesus. Įstaigos veikla LSSR buvo organizuojama pagal kitų sovietinių respublikų pavyzdį – Glavlitas vykdė tiek išankstinės, tiek paskesnės žiniasklaidos priemonių sukuriamo turinio cenzūros funkcijas. Tačiau nesikišo į pačios sistemos valdymą, žurnalistų edukaciją, pasitarimus ar viešą kritiką. Laikotarpio pabaigoje LKP(b) CK, konsoliduodamas galią politiniame lauke, siekė sustiprinti savo tiesioginę įtaką Glavlitui, kuris turėjo tapti paskutine integralaus, lietuvių komunistų tiesiogiai koordinuojamo žiniasklaidos kontrolės aparato dalimi.

2.2.2. Cenzūros įstaigos Lietuvos generalinėje srityje

Vos tik prasidėjus Vokietijos okupacijai visos minėtos institucijos

⁴¹⁶ LCVA, f. 377, ap. 10, b. 225, p. 30.

⁴¹⁷ LCVA, f. 377, ap. 10, b. 225, p. 44.

nustojo veikusios. Tačiau jau netrukus vietoje jų veiklą pradėjo kitos žiniasklaidos priežiūros įstaigos. Kaune į politines organizacijas susibūrę lietuvių aktyvistai pirmosiomis nacių okupacijos savaitėmis bandydami koncentruoti galią politiniame lauke taip pat stengėsi prižiūrėti žiniasklaidos organizacijų veiklą. Iš pradžių Kauno karo komendantūroje buvo suformuotas Spaudos skyrius, kuriam nuo birželio 23 d. vadovavo Juozas Senkus.⁴¹⁸ Birželio 24 d. Kauno karo komendantas pulkininkas Jurgis Bobelis išplatino oficialų pranešimą, jog miesto įstaigos ir įmonės, norėdamos skelbti informaciją per spaudą ir radiją, privalo gauti minėto skyriaus leidimą.⁴¹⁹ Kiek vėliau Kaune veikusi *Laikinoji vyriausybė* pabandė perimti visų Lietuvoje jau veikusių žiniasklaidos priemonių kontrolę. Tam liepos 9 d. įsteigta Kultūros darbo ir tautinio auklėjimo valdyba (toliau – KDTAV).⁴²⁰ Apie savo planus LV liepos 15 d. paskelbė viešai spaudoje.⁴²¹

KDTAV pagal nustatytas funkcijas kone identiška atkartojė ketvirtojo dešimtmečio Smetonos režimo plėtotus propagandos ministerijos prototipus: VDV ir SDS. Ši valdyba turėjo „vadovauti lietuvių tautos dvasinės kultūros darbui, visoms spaudos ir informacinėms įstaigoms, kelti lietuvių tautos valstybinius bei tautinius idealus“. LV paskelbė, kad valdybai tiesiogiai pavaldžios visos svarbiausios su masine komunikacija susijusios organizacijos ir įstaigos: Vilniaus ir Kauno radiofonai, telegramų agentūra Elta, Spaudos platinimo įstaiga, visi kino teatrai ir filmų cenzūra bei filmų gamybos, platinimo ir nuomos įstaigos, muziejai ir netgi turizmo įstaigos. Taip pat buvo numatyta, jog ši institucija atliks spaudos priežiūros funkcijas. KDTAV turėjo vadovauti iš Kauno karo komendantūros Spaudos skyriaus perėjęs Senkus.⁴²²

Valdyba iš tiesų pradėjo vykdyti realią veiklą, nes laikraščio *Išlaisvintas Panevėžietis* archyve⁴²³ galima rasti liepos 14 d. datuotą jos kreipimąsi į leidinį,

⁴¹⁸ LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 2 p. 12.

⁴¹⁹ LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 8, p. 13.

⁴²⁰ *Lietuvos laikinoji vyriausybė: posėdžių protokolai, 1941 m. birželio 24 d.–rugpjūčio 4 d.* Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2001, p. 57–59.

⁴²¹ Steigiama Kultūros darbo ir Tautinio Auklėjimo Valdyba. *Naujoji Lietuva*, 1941, liepos 15 nr. 15, p. 1.

⁴²² LCVA, f. R-1444, ap. 2, b. 2, p. 15.

⁴²³ LCVA, f. R-1267, ap. 1, b. 2, p. 89.

kuriame informuojama apie minėtą LV nutarimą, redakcijai pranešta laukti valdybos nurodymų. Liepos 19 d. Senkus Vilniuje surengė žurnalistų pasitarimą, kuriame buvo aptarti svarbiausi spaudos reikalai.⁴²⁴ Liepos 25 d. LV posėdžio metu nutarta KDTAV perduoti iki 1941 m. birželio 22 d. Lietuvoje leistų komunistinių laikraščių inventorių ir turtą, kuris galėjo būti padalintas steigiamų laikraščių redakcijoms.⁴²⁵

Kadangi LV šioje srityje puoselėjo ambicingus planus, apie minėtą sprendimą netrukus pranešė viešai savo oficioze *I laisvę*.⁴²⁶ Visgi visa tai tebuvo tuščios iliuzijos, kurios su politine realybe turėjo mažai bendro. Vokietijos kariuomenės administracija, iš karto po invazijos įvedusi karinę cenzūrą ir kontroliavusi radijo stotis, taip pat apribojo lietuvių politinių lyderių komunikacijos galimybes. Susidarė paradoksali situacija, kuomet LV įsteigta valdyba galėjo teikti nurodymus laikraščių redakcijoms, kurios veikiausiai būtų paklususios, tačiau karinė cenzūra spaudoje neleido skelbti dalies pačios LV pranešimų. Telefono ir telegrafo ryšys taip pat perėjo okupacinės administracijos žinion, todėl vyriausybės ryšys su provincijomis buvo nutrauktas.⁴²⁷ Be to, kaip jau minėta, LV jau rugpjūčio 5 d. apskritai likviduota.

Savo ruožtu, okupacinė valdžia Lietuvos žiniasklaidą pradėjo prižiūrėti iš karto po Vermachto invazijos. Miestuose įkurtos karo lauko komendantūros prisiėmė dalį aukščiausios civilinės administracijos pareigų, jų kompetencijai priklausė ir viešosios informacijos kontrolė. Šiose komendantūrose veikusios propagandos žinybos/kuopos (vok. *Propaganda staffel*) turėjo prižiūrėti ir kontroliuoti Lietuvos žiniasklaidos priemones, ginti kariuomenės interesus. Okupacijos pradžioje šiuo klausimu vokiečių karinė vadovybė mezgė kontaktus su lietuvių politiniais lyderiais, iš karto deklaravo savo valdžios viršenybę. Pavyzdžiui, 1941 m. birželio 30 d. Kaune įsikūrusi vokiečių karo

⁴²⁴ MACKONIS, Rapolas. *Amžiaus liudininko užrašai: atsiminimai*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos I-kla, 2001, p. 303–304.

⁴²⁵ *Lietuvos laikinoji vyriausybė: posėdžių protokolai, 1941 m. birželio 24 d.–rugpjūčio 4 d.* Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2001, p. 110–111.

⁴²⁶ Sutvarkytas komunistinių laikraščių inventorių. *I laisvę*, 1941, liepos 29, nr. 31, p. 3.

⁴²⁷ ŽALDOKAS, Alfonsas Žaldokas; et al. *Lietuvių tautos sukilimas 1941 m. birželio 22-28 d.* Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2011, p. 295.

lauko komendantūra Kauno miesto komendantui pulk. Jurgiui Bobeliui nusiuntė oficialų kreipimąsi, kuriame pranešė, kad visi bet kuria kalba spausdinti leidiniai gali išeiti tik po išankstinės cenzūros.⁴²⁸ Lietuvių politiniai aktyvistai karinei cenzūrai nesipriešino. Vilniaus komitetas posėdyje netgi oficialiai nutarė, jog laikraštis mieste bus leidžiamas su vokiečių vadovybės žinia ir paskyrus tam cenzorių.⁴²⁹ Iki 1941 m. pabaigos nėra jokių duomenų ir apie pagrindžio spaudą, visi laikraščiai buvo leidžiami legaliai ir tik *Į laisvę* Kaune pradėtas spausdinti be vokiečių karinės vadovybės leidimo, nes šios tuo metu mieste paprasčiausiai dar nebuvo.

Kokybiškai naujas žiniasklaidos institucinės kontrolės etapas prasidėjo Lietuvoje suformavus civilinę Rytų Krašto administraciją. Tuomet okupacinė valdžia pradėjo kurti centralizuotą priežiūros aparatą, kurio funkcijos buvo paskirstytos per visus teritorijoje veikusius valdymo lygmenis: Reicho komisaro, Lietuvos generalinės sričiai vadovavusio generalinio komisaro ir čia veikusių apygardos komisarų įstaigas. Atkartojant Vokietijoje veikusios Propagandos ministerijos idėją, panaši institucija įkurta ir Rytų Krašte. Ši įstaiga pavadinta Reicho komisariato Propagandos skyriumi, veiklą vystė Rygoje.

Propagandinį darbą Lietuvos generalinėje srityje turėjo koordinuoti analogiškas skyrius įsteigtas generaliniame komisariate Kaune. Vilniuje veikė šio skyriaus padalinys. Taip pat suformuotos Reicho, generalinio ir apygardos komisariatų spaudos tarnybos. Šios įstaigos buvo atsakingos už periodinės spaudos leidybą ir ideologinę cenzūrą.

Periodinės spaudos veikla tvarkyta remiantis Lietuvos generalinio komisariato Propagandos skyriaus nustatytais taisyklėmis.⁴³⁰ Šiame skyriuje įvairaus pobūdžio medžiaga būdavo „pritaikoma prie vietinių sąlygų“ ir platinama po įvairias okupacinės valdžios institucijas ir periodinę spaudą.

⁴²⁸ BARANAUSKAS, B.; RUKŠĖNAS, K. *Nacionalistų talka hitlerininkams*. Vilnius: Mintis, 1970, p. 30.

⁴²⁹ BRANDIŠAUSKAS, Valentinas. *Siekiai atkurti Lietuvos valstybingumą: (1940 06–1941 09)*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1996, p. 107

⁴³⁰ BUBNYS, Arūnas. *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998, p. 472.

Pavyzdžiui, Antanas Valiukėnas pažymi, esą Propagandos skyrius formulavo redakcinius laikraščių straipsnius.⁴³¹ Kita vertus, šios institucijos kompetencijai priklausė daugelis veiklos sričių, todėl prižiūrint žiniasklaidą svarbesnis vaidmuo teko apygardos komisariatų spaudos tarnyboms, už kurių veiklą buvo atsakingi spaudos sekretoriai.

1942 m. rugsėjo 14 d. Propagandos skyriaus Vilniaus padalinys buvo apskritai likviduotas, jo funkcijos perduotos tiesiogiai vykdyti Vilniaus miesto apygardos komisariatui.⁴³² Iš išlikusių šio komisariato spaudos tarnybos sekretoriaus ataskaitų⁴³³ galima atkurti organizacijos veiklos strategiją ir metodus, kurie būdavo taikyti spaudos leidinių redakcijų ir žurnalistų atžvilgiu.

Dirbdami su skirtingų tautinių grupių laikraščių redakcijomis, spaudos sekretoriai laikėsi savitos taktikos. Pavyzdžiui, *Goniec Codzienny* buvo informacinio pobūdžio leidinys, daugiausiai perspausdinęs medžiagą iš Vokietijos laikraščių ir žurnalų, tuo tarpu *Naujosios Lietuvos* redakcijai leista leidinį plėtoti savo iniciatyva.⁴³⁴ Laikraščio redaktoriams suteikta dalinė nepriklausomybė, nes norėta, kad auditorijai leidinys atrodytų išties lietuviškas. Svarbu pažymėti, kad *Naujosios Lietuvos* sekmadienio numeris buvo papildomas literatūrai skirtu priedu. Cenzoriai toleravo lituanistines šios srities publikacijas, tačiau tokia medžiaga turėjo atitikti ideologinius reikalavimus. Pirma, lietuviški istorijos ir literatūros rašiniai negalėjo turėti politinės potekstės, antra – okupacinės valdžios valdininkai pageidavo, kad greta jų deramas dėmesys būtų skiriamas vokiečių kultūrai ir mokslui.

Pagrindiniuose Lietuvos miestuose veikusios cenzūros institucijos stengdavosi pašalinti visas politinės opozicijos ar kritikos apraiškas, todėl įvesdavo žurnalistams kurioziškų draudimų. Antano Valiukėno pranešimuose nurodyta, jog lietuviškai spaudai netgi drausta kritikuoti ar išjuokti sovietų valdžios klaidas Lietuvoje, nes visuomenė gali suprasti, kad taip kritikuojama

⁴³¹ TREINYS, Mečislovas. *Gyvenimas – meteoro skrydis: žurnalisto ir rezistento Antano Valiukėno, jo kartos ir idėjų likimo apybraiža*. Kaunas: Neolitas, 2003, p. 369.

⁴³² LCVA, f. R-614, ap. 1, b. 733, p. 38.

⁴³³ LCVA, f. R-614, ap. 1, b. 733; LCVA, f. R-634, ap. 2, b. 8.

⁴³⁴ LCVA, f. R-634, ap. 2, b. 8, p. 143.

ne buvusi, o tuometinė valdžia.⁴³⁵ Cenzūra taip pat uždraudė savarankiškai cituoti pagrindinių nacių ideologų knygas: Hitlerio „Mein Kampf“ ir Rosenbergo „XX amžiaus mitas“.⁴³⁶ Reicho planų Rytų Krašte pateikimas taip pat buvo išimtinis pačių nacių darbas.

Naujosios Lietuvos redaktorius Mackonis savo dienoraštyje aprašo konkretų šiuo klausimu iškilusį konfliktą.⁴³⁷ Šis žurnalistas savo nuožiūra pas nepriklausomą vertėją užsakė išversti vokiečių spaudos straipsnį, kuriame buvo išdėstyti okupuotų kraštų germanizacijos planai, ir perspausdino publikaciją (visą ir be išankstinės cenzūros patikros) 1942 m. rugsėjo 10 d. *Naujosios Lietuvos* numeryje⁴³⁸. Po kiek daugiau nei savaitės šis straipsnis pasirodė ir Šiaulių *Tėviškėje*.⁴³⁹ Žinoma, jau netrukus sulaukta cenzorių reakcijos. Periodinės spaudos redakcijos gavo oficialų⁴⁴⁰ (Mackonis dar ir asmeninį⁴⁴¹) Lietuvos generalinio komisariato Propagandos skyriaus draudimą perspausdinti straipsnius iš Reicho spaudos negavus išankstinės cenzūros leidimo. Spalio 8 d. *Naujosios Lietuvos* numeryje taip pat išspausdintas Mackonio paskelbtos publikacijos atitaisymas ir tariamai redakcijos pateiktas komentaras, kuriame pažymėta, jog verčiant straipsnį iš vokiečių kalbos „svarbiausiose vietose“ buvo įvelta klaidų, tad publikacijos prasmė iškreipta „priešinga linkme“.⁴⁴²

Šis atvejis, be kita ko, parodo, jog okupacinė administracija atidžiai rūpinosi visuomenės nuomone, tačiau pajėgė operatyviai vykdyti tik išankstinę cenzūrą – laikraščių redakcijos išversdavo paruoštą medžiagą ir pristatydavo cenzoriams, paskesnės cenzūros patikra veikiausiai būdavo vykdoma fragmentiškai, jau išplatinus numerį. Panašu, kad aktyviai žiniasklaidos

⁴³⁵ TREINYS, Mečislovas. *Gyvenimas – meteoro skrydis: žurnalisto ir rezistento Antano Valiukėno, jo kartos ir idėjų likimo apybraiža*. Kaunas: Neolitas, 2003, p. 357.

⁴³⁶ Ten pat, p. 400.

⁴³⁷ MACKONIS, Rapolas. *Amžiaus liudininko užrašai: atsiminimai*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos I-kla, 2001, p. 331–332.

⁴³⁸ Germanizuoti. *Naujoji Lietuva*, 1942, rugsėjo 10, nr. 214, p. 2.

⁴³⁹ Dėl Rytų Germanizavimo. *Tėviškė*, 1942, rugsėjo 18, nr. 38, p. 4.

⁴⁴⁰ LCVA, f. R-639, ap. 1, b. 6, p. 10.

⁴⁴¹ MACKONIS, Rapolas. *Amžiaus liudininko užrašai: atsiminimai*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos I-kla, 2001, p. 333.

⁴⁴² REDAKCIJA. Germanizuoti? *Naujoji Lietuva*, 1942, spalio 8, nr. 238, p. 1.

priežiūrai okupacinė valdžia stokojo tam skirto personalo, problema buvo ypač aktuali Lietuvos provincijoje. Tai patvirtina Juozas Ambrazevičius, nurodęs, jog apygardos komisarų cenzoriai atlaidžiau tikrino lietuviškų savaitinių laikraščių straipsnius⁴⁴³, bei Mackonis – teigęs, jog esą Vilniuje nepavykus paskelbti straipsnio apie Joną Basanavičių, jis rašinį publikavo Šiaulių savaitraščio *Tėvynė* numeryje.⁴⁴⁴

Cenzorių stygių civilinė administracija bandė kompensuoti, siekdama kiek nuosaikesnėmis priemonėmis paskatinti žurnalistų savicenzūrą. Pavyzdžiui, 1942 metų vasarį spaudos sekretorius savo raporte dėstė⁴⁴⁵, jog jis ne tik cenzūravo *Naujosios Lietuvos* tekstą, bet taip pat „konsultavo“ redakciją politiniais bei ideologiniais klausimais. Tai šiam laikotarpiui įprastas reiškinys, nes Lietuvoje nebuvo specialių institucijų, kurios žiniasklaidai atrinktų politiškai ir ideologiškai patikimus žurnalistus. Taigi spaudos tarnybos paprasčiausiai palaikė nuolatinį ryšį su žurnalistais, nurodydavo jiems savo ideologinius reikalavimus ir lūkesčius, tuomet sekdamas, kaip redakcijoms sekasi juos įgyvendinti.

Okupacinės valdžios reikalavimai redakcijoms apėmė kelias pagrindines nuostatas. Pirmiausiai siekta įteigti, jog Reicho vadovaujamas „Naujosios Europos“ projektas yra vienintelis išsigelbėjimas ir alternatyva bolševizmui, visos draugiškos tautos privalo ekonomiškai remti kariaujančią Vokietiją. Dėl to laikraščiai Lietuvoje privalėjo reklamuoti darbo tarnybas, smerkti spekuliuojančius būtiniausiomis prekėmis ir kitaip pažeidžiančius valdžios ekonominius interesus. Pasitelkęs spaudą, okupacinis režimas norėjo viešai įtvirtinti savo viršenybę, vienintelės stabilios politinės vadovybės įvaizdį, visapusiškai sustiprinti Vokietijos valstybės prestižą. Ypatingo cenzorių palankumo sulaukdavo originalūs antisovietiniai, antisemitiniai, JAV ir Didžiąją Britaniją kritikuojantys straipsniai.

Naujosios Lietuvos redakcijoje dirbęs Mackonis savo dienoraštyje taip

⁴⁴³ BRAZAITIS, Juozas. *Vienų vieni*. Vilnius: Vilties spaustuvė, 1990, p. 124.

⁴⁴⁴ MACKONIS, Rapolas. *Amžiaus liudininko užrašai: atsiminimai*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos I-kla, 2001, p. 309.

⁴⁴⁵ LCVA, f. R-634, ap. 2, b. 8, p. 149.

pat aprašo konkretaus spaudos sekretoriaus, Wernerio Klau, konsultacijas. Autorius nurodo, jog redakcijai priimant svarbesnius sprendimus būtinai reikėjo atsiklausti šio pareigūno nuomonės, kaip antai, 1942 m. vasario 6 d. dėl Bonifaco Ramanausko kandidatūros laikraščio atstovo-korespondento pareigoms Berlyne. Esą šiuo atveju Klau siūlymui pritarė, tačiau paprašė gauti Kauno saugumo policijos (Gestapo) liudijimą, jog kandidatas politiniu atžvilgiu „esąs tvarkoje“.⁴⁴⁶ 1942 m. kovo 23 d. konsultuojantis su Klau, šis priekaištavo, kad *Naujoji Lietuva* deda per mažai DNB žinių.⁴⁴⁷ Įdomu, jog šis spaudos referentas (Mackonis savo dienoraštyje kartais jį vadina cenzoriumi) pats rašė redakcijai, pasak Mackonio, gerai apmokamus straipsnius.⁴⁴⁸ Pavyzdžiui, 1943 m. birželio 29 d. *Naujosios Lietuvos* redakciniame straipsnyje Klau pateisino polinius žiniasklaidos suvaržymus, įrodinėjo, jog būtina ginti okupacinės valdžios interesus.⁴⁴⁹

Ilgainiui netgi laikraščių redakcijų sudėtis ėmė tiesiogiai priklausyti nuo spaudos sekretorių valios. Pavyzdžiui, tos pačios *Naujosios Lietuvos* vyr. redaktoriumi nuo 1941 m. rugpjūčio dirbęs Juozas Žukauskas⁴⁵⁰ iš pareigų pasitraukė 1942 m. liepos 20 d., neva dėl to, jog studijų tikslais planavo išvykti į Vokietiją.⁴⁵¹ Laikraščio vadovas į savo poziciją pasiūlė Bronių Tiškų.⁴⁵² Tačiau *Naujosios Lietuvos* vyr. redaktoriumi, nepaisant minėtų rekomendacijų, antrą kartą tapo Mackonis. Sovietų tardytojų apklausose jis teigė, jog buvo paskirtas į šias pareigas automatiškai, nes iki tol esą dirbo redaktoriaus pavaduotoju.⁴⁵³ Vis dėlto tuometinis Vilniaus miesto apygardos komisariato spaudos sekretorius savo 1942 m. liepos mėn. ataskaitoje tvirtina, jog Mackonį naujuoju redaktoriumi paskyrė būtent jis pats, nes vertino šį žurnalistą dėl Vilniaus krašte sukauptos patirties. Tuo tarpu kito pretendento –

⁴⁴⁶ LYA, f. K-1, ap. 58, b. 20317-3, t. 3, p. 2-46;2-47.

⁴⁴⁷ LYA, f. K-1, ap. 58, b. 20317-3, t. 3, p. 2-77.

⁴⁴⁸ LYA, f. K-1, ap. 58, b. 20317-3, t. 3, p. 2-110.

⁴⁴⁹ KLAU, Werner. Kas mums svarbu? *Naujoji Lietuva*, 1943, birželio 29, nr. 150, p. 1.

⁴⁵⁰ „Naujosios Lietuvos“ redaktorius. *Naujoji Lietuva*, 1941, rugpjūčio 20, nr. 45, p. 3.

⁴⁵¹ Pasitraukė vyr. redaktorius. *Naujoji Lietuva*, 1942, liepos 24, nr. 173, p. 4.

⁴⁵² LYA, f. K-1, ap. 58, b. 20317-3, t. 3, p. 2-185; 2-186.

⁴⁵³ MATEKŪNAITĖ. Aleksandra. Tarp kūjo ir priekalo. R. Mackonio dienoraščių publikacija. *Knygnešys*, 1990, nr. 12(336), p. 36.

nacionalsocialistines idėjas išpažįstančio Tiškaus, kandidatūra atmesta dėl per jauno amžiaus.⁴⁵⁴ Šiuo atveju kultūrinis, žurnalistikos laukui įprastas kapitalas nusvėrė – politinį. Apskritai, visi šie atvejai parodo, kiek daug įtakos žiniasklaidos organizacijoms turėjo okupacinės administracijos įstaigos, ypač apygardos komisariatų spaudos tarnybos ir jų spaudos sekretoriai.

Žinoma, Mackonis savo dienoraštyje reiškia stiprų nepasitenkinimą minėtais redakcijos autonomijos ribojimais, tačiau išlikusiose spaudos sekretorių ataskaitose taip pat nurodoma, jog Mackonio redaguotas laikraštis *Naujoji Lietuva* išpildydavo reikalavimus – pasižymėjo stabilia antisovietine ir antisemitine pozicija. Propagandinė medžiaga, Reicho darbo tarnybos reklama šio leidinio puslapiuose dažnu atveju esą buvo kokybiška, kompleksiška ir labiau rafinuota nei dienraštyje lenkų kalba.⁴⁵⁵ Kita vertus, pareigūnai pripažino, jog redakciją priversti laikytis politinių reikalavimų įmanoma tik palaikant spaudimą, nuolatos įtikinėjant ir derantis. Pabrėžtas priešiškas lietuvių inteligentijos požiūris, pažymėta, kad teko dažnai cenzūruoti tekstus, kuriuose opozicija valdžiai reikšta netiesiogiai.⁴⁵⁶

Apibendrinant surinktus duomenis galima išskirti kelis svarbiausius dalykus. Pirma, kaip ir sovietmečiu, vykdomosios valdžios institucijos koncentruodamos galią okupuotos Lietuvos politiniame lauke, suorganizavo centrinę propagandos ir žiniasklaidos priežiūros įstaigas. Lietuvių *Laikinoji vyriausybė* – KDTAV, Lietuvos generalinis komisariatas – Propagandos skyrių, kuris buvo subordinuotas Rytų Krašto reicho komisariato Propagandos skyriui. Būtent šios institucijos turėjo riboti žiniasklaidos autonomiją. LV ir KDTAV projektai dėl politinės galios stygiaus buvo sužlugdyti, net ir nespėję išibėgėti, savo ruožtu, okupacinė civilinė administracija sėkmingai funkcionavo visą laikotarpį. Kadangi Lietuvos radijo ir kino sistemos buvo perimtos ir tiesiogiai valdomos Vokietijos valstybinių bendrovių, todėl okupacinė valdžia turėjo prižiūrėti vien tik periodinius leidinius. Kasdienę spaudos cenzūrą iš pradžių

⁴⁵⁴ LCVA, f. R-614, ap. 1, b. 733, p. 19.

⁴⁵⁵ LCVA, f. R-614, ap. 1, b. 733, p. 25.

⁴⁵⁶ LCVA, f. R-614, ap. 1, b. 733, p. 25.

vykdė Vermachto karo lauko komendantūrų propagandos žinybos/kuopos, vėliau – apygardos komisariatuose suformuotos spaudos tarnybos. Šiose įstaigose spaudos sekretoriai organizavo tiek išankstinę, tiek paskesnę leidinių patikrą, darė tiesioginį spaudimą žurnalistams, redakcijoms teikė detalius nurodymus ir politines instrukcijas, parinkdavo personalo narius, skirstydavo privilegijas. Kita vertus, pareigūnai neišvengdavo grubių klaidų, mat net ir nedidelio periodinės spaudos tinklo priežiūrai okupacinė administracija karo sąlygomis paprasčiausiai stokojo personalo. Todėl su žurnalistais turėjo kurti daliniu pasitikėjimu grįstus santykius ir tuo pačiu daryti jiems nuolaidų. Visa tai vėlgi redakcijoms suteikė didesnę autonomiją nei sovietmečiu.

2.3. Valstybinės naujienų agentūros funkcijų kaita

Iki okupacijos Lietuvoje veikė vienintelė naujienų agentūra Elta. Organizacija įkurta Lietuvos vyriausybės dar 1920 m. Kaune, todėl turėjo užmezgusi tvarius ryšius su didžiosiomis pasaulio naujienų agentūromis. Sovietmečiu Eltai leista tęsti veiklą, pagrindinė jos funkcija nepasikeitė – agentūra turėjo įvairiomis kalbomis leidžiamos spaudos ir radijo redakcijas aprūpinti naujienomis. Elta savo klientams greta tekstinės informacijos centralizuotai teikė fotografijas. Smetonos valdymo metais remdamasi valdžios įstaigų pateikiama medžiaga agentūra taip pat rengė periodiniams leidiniams spausdinti privalomus straipsnius. Taip autokratinis režimas reikalui esant galėjo pasinaudoti Elta tarsi įrankiu ir sistemingai skleisti savo propagandą per visas nacionalinės žiniasklaidos priemones. SSRS ir nacistinėje Vokietijoje ši naujienų agentūrų teikiama funkcija buvo išplėtota kur kas plačiau. Sovietmečiu Elta pradėta reformuoti TASS pavyzdžiu, todėl reikšmingai išaugo ir agentūros vaidmuo LSSR žiniasklaidos sistemoje. Vokietijos okupacijos laikotarpiu civilinė administracija nusprendė Eltą likviduoti vietoje jos įsteigtas Vokietijos informacijos biuro DNB padalinys. Kiekvienos iš šių organizacijų veiklos analizei šiame skyriuje formuojamas atskiras poskyris.

2.3.1. Elta sovietinės okupacijos metu

Pasikeitus santvarkai, Eltos būstinė liko Kaune, kuriame koncentravosi visa politinė valdžia. Vilniuje dar nepriklausomybės metais įkurtas Eltos skyrius darbą taip pat pratęsė (1941 m. pradžioje turėjo 13 darbuotojų, vadovu dirbo P. Radzevičius), čia pranešimai būdavo išverčiami ir teikiami Lietuvos spaudai lenkų kalba.⁴⁵⁷ Iš karto po okupacijos agentūrai pradėjęs vadovauti Kostas Korsakas pirmiausiai turėjo užtikrinti, jog būtų išvengta painiavos, kuri susidarė spaudoje pranešant apie jo paskyrimą į Eltos vadovus. Todėl jis šiuo klausimu jau birželio 22 d. oficialiai kreipėsi tiek į spaudą, tiek į valstybės ministerijas – laikraščių redakcijoms nurodyta, jog visas žinias apie valstybės įstaigų vadovaujančių tarnautojų sąstato pakeitimus skelbtų naudodamos tik Eltos biuletenius⁴⁵⁸, ministerijų kanceliarijos viršininkų prašyta, kad šie žinias siųstų tik Eltai, o atskirų laikraščių reporteriams jų neteiktų⁴⁵⁹. Tai buvo naujas agentūros veiklos bruožas, nes Elta ėmė veikti tarsi komunikacijos centras tarp nacionalinių griaunamos valstybės institucijų ir žiniasklaidos, abiem sistemoms teikiantis naujas veiklos instrukcijas.

Eltai priskirtos funkcijos ir resursai pavertė ją viena įtakingiausių žiniasklaidos sistemos organizacijų. Dėl politinių įvykių Lietuvoje gausos agentūros veikla labai suintensyvėjo, todėl Eltai skirta daugiau darbuotojų ir didesnių išteklių, nei įprasta. Be to, visos Lietuvos laikraščių redakcijos privalėjo pasirašyti oficialias sutartis su agentūra ir mokėti nuolatinės įmokas už teikiamą informaciją. Rinkliavos dydis priklausė nuo leidinio pajamų, paskirties, prenumeratos tiražo ir kainos. Atskiras mokestis įvestas už siūlomą *Pravda* ir kitų centrinių SSRS laikraščių medžiagą, kurios atsisakyti, be abejonės, nebuvo galima.

Visgi agentūra abonentiniu mokesčiu surenkamomis lėšomis padengdavo labai menką savo patiriamų išlaidų dalį. Pavyzdžiui, pagal 1941 m. pirmojo ketvirčio finansinį planą agentūros išlaidos turėjo siekti 144.610 litų

⁴⁵⁷ Sieninis „Eltos“ laikraštis. *Vilniaus Balsas*, 1941, sausio 17, nr. 14, p. 6.

⁴⁵⁸ LCVA, f. R-550, ap. 3, b. 10, p. 2.

⁴⁵⁹ LCVA, f. R-550, ap. 3, b. 10, p. 3–4.

sumą, o planuojamos pajamos iš vykdomos veiklos – vos 20.780.⁴⁶⁰ Taigi potencialiai per 1941 metus agentūra turėjo patirti apie pusės milijono litų nuostolį. Iš tikrųjų organizacija disponavo dideliais finansiniais ištekliais, tačiau juos gaudavo ne iš žiniasklaidos organizacijų, tačiau tiesiogiai iš LSSR biudžeto LKT paskyrimu. Kaip tik ši institucija 1940 m. rugsėjo 3 d. Lietuvos Bankui nurodė finansuoti agentūros rugsėjo-gruodžio veiklos išlaidas ir suteikti 163.460 litų kreditą.⁴⁶¹ Beje, nutarimas buvo skubus ir turėjo būti pradėtas vykdyti nelaukiant oficialaus tų metų valstybės biudžeto pakeitimo. Planuojant 1941 m. LSSR biudžetą, Eltai buvo numatyta skirti dar daugiau pinigų – 770.421 litą.⁴⁶²

Noras išsireikalauti simbolinius mokesčius iš beviltiškai nuostolingų laikraščių redakcijų, kurių deficitas buvo dengiamas iš to paties pinigų šaltinio, naudojamo finansuoti pačios Eltos realius kaštus, vienas vertus, atrodo absurdiškas. Kita vertus, šiuos mokesčius reikėtų vertinti kaip simbolinį, ritualinį veiksma. Neturėdamas tokios sutarties su Elta, laikraštis nebūtų galėjęs egzistuoti, o visa tai veikiausiai turėjo kurti dar vieną fikciją – demokratiniais santykiais ir aiškiais ekonominiais susitarimais grįstos žiniasklaidos regimybę.

Netgi LKP CK *Tiesos* redakcija nesiekė išimties ir kreipėsi su oficialiu prašymu į agentūrą, jog ši pradėtų siųsti žinių biuletenius ir matricas. Pagal Eltos archyvinius dokumentus⁴⁶³, toks prašymas formaliai buvo gautas ir patenkintas birželio 23 d., dvi dienas iki to, kai LKP buvo legalizuota, ir tris dienas prieš tai, kai vidaus reikalų ministras suteikė leidimą organizuoti *Tiesą*. Kitaip sakant, valstybinės informacijos agentūros klientu (su nustatytu mokesčiu už paslaugas) patvirtintas nelegalios organizacijos nelegalus leidinys. Remiantis šiuo atveju galima susidaryti vaizdą, kaip preciziškai siekta, jog pertvarkos vyktų sistemingai ir laikantis procedūrų, tuo pačiu – kokio tai plataus masto apgaulė.

⁴⁶⁰ LCVA, f. R-550, ap. 3, b. 10, p. 79–80.

⁴⁶¹ LCVA, f. R-550, ap. 3, b. 10, p. 95.

⁴⁶² LCVA, f. R-550, ap. 3, b. 10, p. 207.

⁴⁶³ LCVA, f. R-550, ap. 3, b. 10, p. 21.

Pačios Eltos autonomija buvo ribota. Po Lietuvos aneksijos ši organizacija tapo faktiniu TASS padaliniu, Lietuvos spaudai ir radiofonui platindavo SSRS telegrafų agentūros informaciją. Elta pati turėjo reguliariai teikti žinias TASS, kuri naujienas iš LSSR perduodavo kitų sąjunginių respublikų spaudai. Lietuvos telegramų agentūra netgi gaudavo TASS pageidaujamos informacijos ir specialių temų užklausas. Iš pradžių ypač domėtasi Lietuvos politinėmis permainomis, valstybės valdymu ir jo pertvarka.

Praktiškai iš karto po okupacijos Elta nutraukė bendradarbiavimo ryšius su kitomis informacijos agentūromis, pranešimais galėjo keistis tik su TASS. Vadinasi, organizacija neteko teisės autonomiškai teikti šaliai naujienas iš užsienio. Tai buvo Vladimiro Dekanozovo grupės nurodymas, kurį Eltos direktorius įvykdė. Įgyvendinant Lietuvos inkorporacijos į SSRS planą, užsienio spaudos ir naujienų agentūrų atstovai dar turėjo teisę dirbti Lietuvoje. Elta jiems netgi parūpindavo leidimus pateikti į įvairius renginius, pavyzdžiui, *Liaudies seimo* atidarymą.⁴⁶⁴ Tarp pakviestųjų į šį renginį buvo DNB, United Press of America, TASS, Havas, Reuters, Associated Press ir kitų žiniasklaidos organizacijų darbuotojai. Taigi informacija apie politines permainas iš šalies tuo metu dar galėjo skliti oficialiais bei nekontroliuojamais žiniasklaidos kanalais. Po Lietuvos inkorporacijos į SSRS spektaklio valdžios politika šiuo klausimu radikaliai pasikeitė. Rugsėjo 22–24 d. Eltos direktorius informavo užsienio žiniasklaidos priemonių atstovus, jog jie savo veiklos LSSR tęsti nebegalės.⁴⁶⁵ Savo ruožtu, vietiniai žurnalistai buvo dar labiau apriboti, kai 1940 m. rugsėjo 11 d. LKP CK įpareigojo redaktorius politikos klausimus pateikti remiantis tik TASS medžiaga.⁴⁶⁶

Eltos atliekamos funkcijos agentūrai suteikė sąlyginai didelės politinės vertės. Įstaigos kontrolė buvo susijusi su galios koncentracija politiniame lauke, todėl dėl įtakos Eltai rungėsi LKP(b) CK, LSSR LKT ir VKP(b) CK. Tuo pačiu gerokai išaugo įstaigos vadovo prestižas bei reikšmė Lietuvos

⁴⁶⁴ LCVA, f. R-550, ap. 3, b. 9, p. 29.

⁴⁶⁵ LCVA, f. R-550, ap. 3, b. 10, p. 47;48;59;60;61;62;63;65;67;68;69;73.

⁴⁶⁶ LYA, f. 1771, ap. 1, b. 1, p. 3.

politinio lauko hierarchinėje struktūroje. Korsakas netgi dalyvavo SSRS Aukščiausiosios Tarybos VII sesijoje, „priėmusioje“ Lietuvą į Sovietų Sąjungos sudėtį.⁴⁶⁷ Pirmaisiais okupacijos mėnesiais naujasis agentūros vadovas taip pat nuolatos kreipdavosi tiek į užsienio reikalų ministeriją⁴⁶⁸, tiek į patį ministrą pirmininką⁴⁶⁹, reikalaudamas papildomų darbuotojų ir finansų, o svarbiausia – naujausios informacijos apie kabineto veiklą. Pavyzdžiui, liepos 18 d. vyriausybės vadovui skirtoje *Pro memoria* Korsakas nurodė, jog šiuo klausimu ministrų tarybos kanceliarijos viršininkas palaikytų kuo artimesnį kontaktą su Eltos direktoriumi.⁴⁷⁰ Žiniasklaidai jis nevengė ir viešai pagrasinti, kaip antai, rugpjūčio 2 d. Elta *Vilniaus Balse* paskelbė pranešimą, kuriame nurodė agentūros medžiagą publikuoti be iškraipymų, tiksliai remiantis pateiktais biuleteniais, ir įspėjo, jog priešingu atveju „atitinkami organai imsis griežtų priemonių“.⁴⁷¹

Politinės pertvarkos, žinoma, buvo svarbiausia naujienų tema ir Eltos direktorius turėjo užtikrinti sistemingą iš oficialių LSSR vykdomosios valdžios institucijų gaunamų žinių pateikimą. Tačiau panašu, jog tokios informacijos srautas nebuvo stabilus. Dėl šios priežasties Korsakas 1940 m. rugsėjo 23 d. kreipėsi LKT pirmininką, kritikuodamas liaudies komisariatų dėl neefektyvios komunikacijos ir vangaus bendradarbiavimo su agentūra. Eltos direktorius pasiūlė kiekviename komisariate paskirti už informacijos reikalus atsakingą asmenį, kuris nustatytą tvarka bendradarbiautų su agentūra.⁴⁷² Sunku nustatyti, kaip Korsako prašymas buvo sutiktas, tačiau Eltos archyvinėse bylose galima rasti rugsėjo 25 d. datuotą agentūros užklauso formą, skirtą jau konkreitiems liaudies komisarams, kuria prašyta nurodyti specialų pareigūną, atsakingą už sklandžią tarpusavio komunikaciją.⁴⁷³ Situacija susidarė išties

⁴⁶⁷ „Eltos“ direktorius K. Korsakas į Maskvą. *Darbo Lietuva*, 1940, liepos 26, nr. 19, p. 4; „Eltos“ direktorius kritikas K. Korsakas ir poetė Salomėja Neris. *Darbo Lietuva*, 1940, liepos 29, nr. 24, p. 10.

⁴⁶⁸ LCVA, f. R-550, ap. 3, b. 10, p. 17.

⁴⁶⁹ LCVA, f. R-550, ap. 3, b. 10, p. 25.

⁴⁷⁰ LCVA, f. R-550, ap. 3, b. 10, p. 31.

⁴⁷¹ „Eltos“ įspėjimas. *Vilniaus Balsas*, 1940, rugpjūčio 2, nr. 181, p. 2.

⁴⁷² LCVA, f. R-550, ap. 3, b. 10, p. 119.

⁴⁷³ LCVA, f. R-550, ap. 3, b. 10, p. 124.

prieštaringa, nes vyriausybės informacijos agentūros direktorius priekaištavo ir davė nurodymų LSSR LKT pirmininkui, t. y. valstybės premjerui, kuriam formaliai buvo pats pavaldus. Tokių šių pareigūnų santykių nulėmė sovietinės valstybės politinė realybė, mat Eltos direktorius tuo metu iš tiesų buvo atsakingas ir vykdė tiesioginius LKP CK nurodymus.

Beje, jau rugsėjo 29 d. Korsakas pats įteikė LKT pirmininkui prašymą atleisti jį iš pareigų.⁴⁷⁴ Eltos vadovas tai padarė tikrai ne dėl konflikto su LKT, bet LKP CK iniciatyva. Pirma, Korsakas nebuvo partijos narys, vadinasį stokojo politinio ir socialinio kapitalo. Antra, panašu, jog valdžios iš tikrųjų netenkino Eltos direktoriaus darbas. Anot Halinos Korsakienės, jam trūko ryžto, vykdant aukštesnių instancijų reikalavimus.⁴⁷⁵ Nors Korsakas bandė įrodyti pajėgsiantis susitvarkyti su paskirtomis pareigomis, tačiau jau gerokai anksčiau buvo numatyta, jog šios organizacijos direktoriumi jis dirbs neilgai. LKP CK dar rugsėjo 11 d. posėdyje nusprendė steigti LSSR Valstybinę leidyklą ir paskyrė jai vadovauti Korsaką.⁴⁷⁶ Be to, tą pačią dieną Elta savo biuletenius pradėjo teikti tiesiogiai į LKP CK sekretoriui Preikšui.⁴⁷⁷ Taigi Eltos direktorius dar kurį laiką turėjo dirbti, tačiau papildomai prižiūrimas. Pasak Korsakienės, jos vyras apie naujas pareigas žinojo, tokio darbo perspektyvą esą vertino teigiamai.⁴⁷⁸ Leidyklos organizavimo procesai užtruko iki rugsėjo 27 d., iš karto po to Eltai buvo surastas naujas vadovas.

Profesine prasme Korsako padėtis LSSR apskritai buvo labai komplikauta. Viena vertus, jis pateko tarp įvairiausių sričių veikėjų, akimirksniu padariusių svaiginančius karjeros šuolius, užėmė pareigas, kurias dėl jauno amžiaus ir politinių pažiūrų iki tol jam buvo visiškai nepasiekiamos. Kita vertus, LSSR įsigalėjusi LKP Korsaką vertino labai prieštaringai. Ideologine prasme jo pažiūros buvo artimos. Tačiau tarpukariu nuteistas už komunistinę veiklą, Korsakas kalėjime praleido vos dvejus metus (1928–1930

⁴⁷⁴ LCVA, f. R-550, ap. 3, b. 10, p. 131.

⁴⁷⁵ KORSAKIENĖ, Halina. *Namas, kuriame gyvenome: atsiminimai*. Vilnius; Vaga, 1991, p. 117.

⁴⁷⁶ LYA, f. 1771, ap. 1, b. 1, p. 3.

⁴⁷⁷ LCVA, f. R-550, ap. 3, b. 9, p. 44.

⁴⁷⁸ KORSAKIENĖ, Halina. *Namas, kuriame gyvenome: atsiminimai*. Vilnius: Vaga, 1991, p. 106.

m.), nes pateikė prezidentui Smetonai malonės prašymą. Komunistų požiūriu, tai buvo gėdingas poelgis. Vėlesniais metais Korsakas laikėsi netgi konfliktiškos pozicijos LKP vadovybės atžvilgiu.⁴⁷⁹ Taigi panašu, jog pereinamuoju okupacijos etapu Korsakas iškilio daugiausia Vinco Krėvės pastangomis. Pasibaigus *Liaudies vyriausybės* laikotarpiui Korsakui nepavyko perprasti besikeičiančių žaidimo taisyklių ir pakreipti įvykių eigą sau naudinga linkme, todėl, kaip vėliau paaiškėjo, savo karjerą jis pratęsė iš esmės apskaitininko pozicijoje.

Pasitraukus Korsakui, laikinuoju Eltos direktoriumi buvo paskirtas Juozas Jurginis, patyręs LKP(b) narys ir spaudos darbuotojas, 1929–1934 m. Lietuvos Respublikoje kalintas už politinę veiklą. Veikiausiai jis laikytas patikimu ir galinčiu stabilizuoti agentūros veiklą. Laikinajam Eltos vadovui jau 1940 m. spalio 1 d. teko teikti detalų atsakymą į TASS direktoriaus užklausą, kuris teiravosi įvairiais agentūros veiklos klausimais.⁴⁸⁰ Dokumente nurodoma organizacijos struktūra ir kita esminė informacija, apibūdinama darbo praktika, tarnybinė koordinacija tarp direktoriaus ir redaktorių. TASS taip pat pageidavo gauti oficialių protokolų ir įsakymų vertimus į rusų kalbą.⁴⁸¹ Ši ataskaita parodo, jog buvo itin susidomėta, kaip Eltoje darbą organizavo, kokių rezultatų pasiekė buvęs jos vadovas. Be to, akivaizdu, TASS traktavo Eltą kaip tiesioginį savo padalinį.

Iš Jurginio ataskaitos paaiškėjo, jog Elta savo funkcijas atlikdavo gana efektyviai. Laikinasis direktorius pažymėjo, jog agentūra nevedavo papildomos statistikos, kokią siunčiamos medžiagos dalį Lietuvos laikraščiai spausdindavo savo puslapiuose, paprasčiausiai dėl to, kad periodika esą publikuodavo viską, ką gaudavo.⁴⁸² Vėlgi nėra įmanoma patikrinti šios informacijos, tačiau ji gana aiškiai parodo, kokias potencialias galimybes propagandai teikė Elta.

⁴⁷⁹ Plačiau apie tai: TAMOŠAITIS, Mindaugas. *Didysis apakimas: lietuvių rašytojų kairėjimas 4-ajame XX a. dešimtmetyje*. Vilnius: Gimtasis žodis, 2010, p. 43; 55–57.

⁴⁸⁰ LCVA, f. R-550, ap. 3, b. 10, p. 133–134.

⁴⁸¹ LCVA, f. R-550, ap. 3, b. 10, p. 133b.

⁴⁸² LCVA, f. R-550, ap. 3, b. 10, p. 133.

Nuolatinio Eltos direktoriaus kandidatūrą LKP CK pasitvirtino⁴⁸³ dar prieš atleidžiant Korsaką ir paskiriant laikinąjį direktorių. Naujuoju agentūros vadovu turėjo tapti Leiba Šausas, dvidešimt penkerių metų amžiaus žurnalistas, LKP nariu tapęs 1936 m. Jis, vyr. redaktoriaus netgi apibūdintas kaip „labiau už jį patį marksistiškai nusivokiąs“, nuo birželio 27 d. dirbo *Lietuvos Aido* redakcijoje Šimkaus pavaduotoju.⁴⁸⁴ Nepaisant itin jauno amžiaus, Šauso kandidatūra buvo stipri, tačiau pareigas jis perėmė tik spalio 10 d. Kodėl tiek delsta nepavyko nustatyti.

Nors LKP(b) CK savo įtaką sustiprino agentūrai vadovauti paskyrusi partijos narį, tačiau panašu, jog komunikodamas su liaudies komisariatais, Šausas susidūrė su tokiais pat problemomis, kaip ir jo pirmtakas. Gruodžio 4 d. naujasis direktorius daugeliui komisariatų nusiuntė raštą⁴⁸⁵, kuriame priminė, jog svarbiausios oficialios informacijos sklaida priklauso Eltos kompetencijai, todėl spaudai medžiagą galima teikti tik per agentūrą. Atrodo, kad tuo metu vėl formavosi, anot Šauso, nepageidaujamas reiškinys, kuomet komisariatai informaciją teikė pavieniams laikraščiams, dažniausiai LKT organui *Tarybu Lietuva*.

Apibendrinant tokią Eltos direktorių patirtį, galima apčiuopti netikėtą konkurenciją tarp LSSR LKT ir LKP(b) CK. Kaip jau minėta, tai buvo paralelinės aukščiausios vykdomosios valdžios institucijos: fasadinė ir šešėlinė, sudarytos daugiausia iš lietuvių komunistų, tačiau vyriausybėje, priešingai nei partijos Centro komitete, šie nebuvo aktyviai prižiūrimi VKP(b) CK emisarų. Nors politinė iniciatyva ir reali valdžia valstybėje aiškiai priklausė LKP(b) CK, tačiau Elta oficialiai veikė prie LKT. Panašu, jog taryba bei atskiri komisariatai ilgą laiką ignoruodavo ultimatyvius agentūros reikalavimus, tuo pačiu – faktinę politinio lauko hierarchiją.

Be to, LKT Reikalų valdytojas Antanas Bauža dar rugsėjo 10 d. nusiuntė Eltos direktoriui oficialų raštą, kuriame nurodė, jog nė vienas LKT

⁴⁸³ LYA, f. 1771, ap. 1, b. 5, p. 5.

⁴⁸⁴ ŠIMKUS, Jonas. *Apie žmones, įvykius ir save: dienoraščiai, laiškai, atsiminimai*. Vilnius: Vaga, 1971, p. 446.

⁴⁸⁵ LCVA, f. R-550, ap. 3, b. 10, p. 258.

nutarimas ar liaudies komisariatų įsakymas nebūtų skelbiamas laikraščiuose be LKT pirmininko ar LKT Reikalų valdytojo leidimo.⁴⁸⁶ Kitą dieną tuometinis agentūros direktorius Korsakas liaudies komisarams išplatino pranešimą, kuriame jiems nurodė visus savo vadovaujamų institucijų įsakymus ir instrukcijas, skirtas spaudai, pirma siųsti į LKT Reikalų valdybą, o ne į Eltą.⁴⁸⁷ Taigi taip šiai valdybai, o ne informacijos agentūrai buvo perleista iniciatyva nuspręsti, kokią informaciją apie vyriausybės darbą reikėtų skelbti. Šiuo atveju Korsakas padarė itin grubią politinę klaidą. Apibendrinus šią gana painią situaciją, manytina, jog žiniasklaidos kontrolės sistema tam tikruose segmentuose galėjo būti mažiau stabili, nei iš pradžių buvo galima tikėtis.

Beje, Šausas taip pat nesugebėjo ilgai išlaikyti Eltos direktoriaus pozicijos. LKP(b) CK 1941 m. kovo 19 d. susirinkime nusprendė jį atleisti iš užimamų pareigų.⁴⁸⁸ Šausą pakeitė Ivanas Isačenko, pareigūnas atvykęs iš Sovietų Sąjungos. Panašu, jog Šausas liko dirbti Eltoje, kovo 29 d. agentūros dokumente jis netgi nurodomas jos direktoriumi.⁴⁸⁹ Anot Juozo Matusevičiaus, Šausas buvo paskirtas atsakingojo vadovo Isačenko pavaduotoju.⁴⁹⁰ Ši pareigūnų rokiruotė atitiko tuo metu įsivyravusią bendrą tendenciją įstaigoms, susijusioms su masine komunikacija, vadovus siųsti iš SSRS. Pavyzdžiui, Radiofikacijos ir radiofonijos komiteto pirmininko pavaduotoja dirbo Olga Iljana, LSSR kinofikacijos valdybos viršininko pareigas ėjo Aleksandras Prokanovas, LSSR ryšių valdybos viršininku dirbo M. Šutyj, „Sąjunginės spaudos“ valdytoju – Konstantinas Vinokurovas.⁴⁹¹ Šiame kontekste Isačenko paskirimą Eltos direktoriumi galima vertinti kaip VKP(b) Centro komiteto siekį sustiprinti savo pozicijas LSSR žiniasklaidos ir drauge politikos srityse.

1941 m. pavasarį, LKP(b) CK praradus tiesioginę įtaką Eltoje, įvyko netikėta provokacija. Komiteto organo *Tiesa* 1941 m. gegužės 5 d. numeryje

⁴⁸⁶ LCVA, f. R-550, ap. 3, b. 9, p. 41.

⁴⁸⁷ LCVA, f. R-550, ap. 3, b. 9, p. 42.

⁴⁸⁸ LYA, f. 1771, ap. 2, b. 75, p. 17.

⁴⁸⁹ LCVA, f. R-550, ap. 3, b. 9, p. 169.

⁴⁹⁰ MATUSEVIČIUS, Juozas. Nepriklausomos spaudos naikinimas ir sovietinės informacijos priemonių kūrimas 1940–1941 m. *Laisvės kovų archyvas*, t. 34, 2002, p. 223.

⁴⁹¹ Ten pat, p. 225–226.

paskelbtas I. Guro straipsnis⁴⁹², kuriame autorius atskleidė ir kvestionavo Eltos reikalavimą privalomai ir nedelsiant skelbti visą agentūros siunčiamą medžiagą. Kivirčas tarp *Tiesos* ir telegramų agentūros esą vyko balandžio mėnesį ir buvo susijęs su LKT Reikalų valdybos biurokratine informacija. Guras aiškino, kad tam tikras instrukcijas, nutarimus ir panašaus pobūdžio informaciją galima būtų išplatinti kitomis priemonėmis, o ne dienraščiuose. Tokio turinio straipsnių iki tol nepasitaikė ir būtų apskritai neįtikima aptikti kuriame kitam laikraštyje nei *Tiesa*, todėl tai laikytina savotišku lietuvių komunistų protestu.

Apibendrinus surinktus duomenis, galima teigti, jog sovietmečiu Eltos veiklos bruožai pakeisti pagal sovietinį pavyzdį. Pati organizacija gavo žymiai svarbesnį vaidmenį, o jos vadovas – daugiau prestižo ir resursų. Agentūra pradėjo veikti kaip TASS padalinys, tapo ne tik viena iš kertinių LSSR žiniasklaidos, bet tuo pat cenzūros ir politinės propagandos organizacijų. Keičiant Lietuvos politinę santvarką, Elta funkcionavo tarsi komunikacijos centras tarp nacionalinių griaunamos valstybės institucijų ir žiniasklaidos organizacijų. Per ją buvo teikiamos veiklos instrukcijos ir spausdinti privalomi tekstai. Agentūros medžiaga, be kita ko, apimdavo pagrindinių SSRS laikraščių straipsnius bei TASS pranešimus, todėl Lietuvos žiniasklaidos redakcijoms turėjo funkcionuoti kaip tam tikras nuolatos atnaujinamas ideologinis veiklos orientyras. Valdžios požiūriu agentūros sukuriamas turinys buvo politiškai patikimas ir saugus, nereikalaujantis papildomos patikros. Dėl propagandos funkcijų agentūra įgavo didelės politinės reikšmės, tapo politinės kovos objektu. Instituciškai agentūra buvo pavaldi LSSR LKT, *de facto* – LKP(b) CK, kuris savo įtaką stiprindavo, keisdamas organizacijos vadovus. VKP(b) CK įtaka šios agentūros veiklai taip pat buvo neabejotinai reikšminga, nes Elta iš esmės veikė kaip TASS padalinys, t. y. turėjo laikytis iš centro siunčiamų nurodymų. Vėliau agentūros vadovu vietoje vietinio komunisto paskyrus Isačenko, VKP(b) CK įtaka galutinai įtvirtinta. Tačiau panašu, jog kartais veikiančios organizacijos ir pareigūnai ignoruodavo įprastos sovietinio politinio lauko hierarchijos principus, bandydami savo improvizuotais svertais

⁴⁹² GURAS, I. Apie laiką ir saiką... . *Tiesa*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 5.

siekti įtakos Eltoje, o per agentūrą – formuojant politinį diskursą žiniasklaidoje. Dėl visa to Eltos veikla buvo stipriai suvaržyta ir politizuota, tuo pačiu agentūra veikė tarsi instrumentas, padėjęs politinei valdžiai iki kraštutinumo apriboti žiniasklaidos organizacijų ir žurnalistų autonomiją – teisę savarankiškai skleisti naujienas ir gauti informaciją iš tiesioginių šaltinių.

2.3.2. DNB padalinys Lietuvos generalinėje srityje

Prasidėjus Vokietijos-SSRS karui, Eltos veikla nutrūko. Tačiau per keletą savaičių *Laikinoji vyriausybė* sugebėjo atkurti šios įstaigos veiksnumą. Ministras pirmininkas Juozas Ambrazevičius birželio 27 d. naujuoju Eltos direktoriumi paskyrė Vincą Martinkėną, kuris darbą pradėjo birželio 30 d.⁴⁹³ Liepos 1 d. direktorius oficialiai atleido didesnę dalį personalo (iš viso 23 kadrus), liepos 11 d. priėmė 26 naujus darbuotojus.⁴⁹⁴ Pakeitus kadrus LV paskyrė agentūrą prižiūrėti savo propagandos institucijai KDTAV. Elta darbą tęsė iki LV likvidacijos. Rugpjūčio 14 d. vokiečių civilinė valdžia vėl uždarė šią agentūrą ir įsteigė generalinio komisaro spaudos biurą.⁴⁹⁵ Po kurio laiko Lietuvos spaudoje pasirodė pranešimas, jog lapkričio 1 d. Kaune buvo įrengta pilna DNB atstovybė.⁴⁹⁶ Įstaigai vadovavo užsieniečiai – iš pradžių laikinai Oskaras Hildebrandtas, atvykęs iš DNB atstovybės Helsinkyje, 1942 m. sausį vedėju paskirtas Valteris Josephas.⁴⁹⁷

Dar iki Antrojo pasaulinio karo pradžios valstybinis informacijos biuras DNB buvo viena svarbiausių Reicho propagandos ir cenzūros įstaigų. Nacių partijai ištikimi valdininkai, pasitelkę šią agentūrą, įtvirtino naujienų pateikimo šalies žiniasklaidoje monopolį, žurnalistams siunčiamą medžiagą netgi papildydavo smulkiais direktyvomis. Tokia žurnalistinės veiklos varžymo taktika veikė efektyviai, tai leido išvengti papildomo periodinės spaudos tekstų

⁴⁹³ LCVA, f. R-550, ap. 3, b. 1, p. 42.

⁴⁹⁴ LCVA, f. R-550, ap. 3, b. 1, p. 42; 42b; 43.

⁴⁹⁵ MATEKŪNAITĖ. Aleksandra. Tarp kūjo ir priekalo. R. Mackonio dienoraščių publikacija. *Knygnešys*, 1990, nr. 11(335), p. 39; *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 20317-3, t. 3, p. 1-55.

⁴⁹⁶ Pilna DNB atstovybė Kaune. *Ūkininko Patarėjas*, 1941 m. lapkričio 7, nr. 20; DNB atstovybė Kaune. *Tėvynė*, 1941, lapkričio 7, nr. 24, p. 2.

⁴⁹⁷ Naujas DNB vedėjas Kaune. *Naujoji Lietuva*, 1942, sausio 4, nr. 3, p. 7.

cenzuravimo. Okupuotos Lietuvos teritorijoje laikytasi iš esmės analogiškos praktikos.

Kaune DNB padalinys veikė iki pat 1944 m. ir atliko ne tik įprastos naujienų agentūros, bet taip pat valdžios informacijos centro funkcijas. Čia suplaukdavo visų DNB padalinių naujienos iš skirtingų pasaulio žemynų, straipsniai iš Vokietijos bei kitų Rytų Krašto generalinių sričių leidinių, įvairių Lietuvos institucijų ir bendrovių pranešimai, vokiečių komisarų bei lietuvių generalinių tarėjų potvarkiai, įsakai ir ataskaitos, saugumo tarnybų ir kariuomenės skelbimai. Įdomu, jog Vilniuje DNB atstovybė pradėjo veikti tik 1943 vasario 8 d.⁴⁹⁸ Palyginus su ankstesniais laikotarpiais, tai buvo neįprasta, šio miesto laikraščių operatyviai veiksmai trukdanti praktika.

Okupacinę administraciją ir lietuvių visuomenę skyrė kalbos barjeras, todėl Kauno DNB biure valdžios tekstai būdavo išverčiami iš vokiečių ir siunčiami laikraščių redakcijoms. Tuo tarpu spaudos sekretoriai šią problemą sprendavo priešingai – visi ne vokiški leidiniai buvo įpareigoti originalius tekstus išversti ir juos pristatyti atitinkamai įstaigai jau vokiečių kalba.

Lietuvoje, kaip ir Vokietijoje, padedant DNB, valdžia siekė visose žiniasklaidos priemonėse skleisti analogišką informaciją ir nepalikti galimybės alternatyvai. Todėl didesnę šios agentūros medžiagos dalį žiniasklaidai skelbti buvo iš esmės privaloma. DNB atsiųstoje medžiagoje būdavo netgi pažymėta, kurios naujienos antraeilės, o kurios turi būti paskelbtos pirmajame puslapyje.⁴⁹⁹ Visgi kartais laikraščių redakcijos spausdindavo ne visą atsiųstą informaciją, todėl Generalinio komisariato Propagandos skyriui teko redakcijoms oficialiai pakartoti šį reikalavimą, o nepaskelbtus pranešimus liepta publikuoti papildomai.⁵⁰⁰

Netrukus Lietuvos laikraščių redakcijos tapo priklausomos nuo DNB pateikiamų tarptautinių naujienų. Antanas Valiukėnas teigia, kad tik Kauno dienraštis *Ateitis* turėjo savo korespondentą Berlyne, lietuviams esą drausta

⁴⁹⁸ DNB Vilniuje. *Naujoji Lietuva*, 1943, vasario 14, nr. 39, p. 2.

⁴⁹⁹ MACKONIS, Rapolas. *Amžiaus liudininko užrašai: atsiminimai*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos I-kla, 2001, p. 319.

⁵⁰⁰ LCVA, f. R-639, ap. 1, b. 6, p. 19.

juos siųsti į Europos sostines. Netgi pranešimai iš Rygos ar Talino spaudai buvo neleistini, taip periodika izoliuota nuo savarankiškų kontaktų su užsieniu.⁵⁰¹ Kita vertus, Valiukėno informacija nėra visiškai tiksli, nes, pavyzdžiui, 1943 m. *Panevėžio apygardos balsas* savo skaitytojus informavo, jog laikraštis turi korespondentus Berlyne, Rygoje, Taline ir Rytų fronte⁵⁰². *Naujoji Lietuva* pranešė apie korespondentus Berlyne, Vienoje ir Rygoje⁵⁰³.

Nepaisant to, DNB įtaka žiniasklaidos sukuriama turiniui abejoti netenka. Agentūra netgi siūsdavo laikraščių administracijoms įvairias direktyvas, kuriomis siekė daryti tiek tiesioginį politinį spaudimą, tiek pateikti smulkesnių veiklos instrukcijų. Pavyzdžiui, 1942 m. balandžio 13 d. biuras ragino svarbiausių okupacinės valdžios asmenų pareigybes pateikti iškilmingesne, protokoline forma.⁵⁰⁴ 1942 m. lapkričio 7 d. DNB išplatino pranešimą, kuriame reiškė nepasitenkinimą tuo, kaip laikraščiuose pateikiama informacija apie Vokietijos karines pergales, reikalauta, kad redakcijos pačios parengtų platesnių komentarų šia tema.⁵⁰⁵ 1943 m. kovo 17 d. Kauno DNB išplatino Reicho komisariato spaudos šefo Walterio Zimmermanno slaptą pranešimą Ostlando spaudai, kuriame reikalauta, kad žurnalistai „tikėtų pergale“ kare ir būsima „Naująja Europa“. Taip savo entuziazmu jie turėjo įkvėpti ir skaitytojus. Kreipimasis baigtas grasinimais, jog: „Pavargę laikraščiai mūsų didžiąją likimo valandą yra nereikalingi!“⁵⁰⁶

Taigi, DNB padalinio Lietuvoje veiklos pobūdis kone identiška atitiko agentūros funkcijas Vokietijoje. Tai buvo svarbi propagandos ir cenzūros aparato dalis, sėkmingai užtikrinusi naujienų pateikimo monopolį. Informacinė agentūra savo veiklą organizavo lygiai tokiu pačiu principu, kaip ir Elta LSSR. Skirtumas tas, jog sovietinis okupacinis režimas faktinį TASS padalinį įsteigė,

⁵⁰¹ TREINYS, Mečislovas. *Gyvenimas – meteoru skrydis: žurnalisto ir rezistentu Antanu Valiukėno, jo kartos ir idėjų likimo apybraiža*. Kaunas: Neolitas, 2003, p. 401.

⁵⁰² „Balso“ specialūs korespondentai Berlyne, Rygoje, Taline ir Rytų fronte. *Panevėžio apygardos balsas*, 1943, vasario 13, nr. 6, p. 3.

⁵⁰³ Žvilgsnis į turinį ir formą. *Naujoji Lietuva*, 1943, birželio 29, nr. 150, p. 6.

⁵⁰⁴ LCVA, f. R-639, ap. 1, b. 6 p. 11.

⁵⁰⁵ LCVA, f. R-639, ap. 1, b. 6 p. 7.

⁵⁰⁶ LCVA, f. R-639, ap. 1, b. 6, p. 4–5.

reorganizavęs Lietuvos telegramų agentūrą. Tuo tarpu DNB tiesioginį padalinį Kaune kūrė ir valdė pačios agentūros atsiųsti pareigūnai.

2.4. Žurnalistų profesinės bendruomenės reguliavimas

Okupacijos išvakarėse Lietuvoje aktyviai veikė politiškai nepriklausoma, žurnalistus vienijanti ir jų veiklą reguliuojanti Lietuvos žurnalistų sąjunga. Ši organizacija atliko reprezentacines funkcijas, gynė žurnalistų profesinius interesus, taip pat siekė pagerinti žurnalistikos veiklos standartus, reguliuoti profesinės etikos taisykles ir normas. Okupacijos laikotarpiu nepolitizuotos žurnalistikos profesinės savitvarkos formos negalėjo egzistuoti. Okupacinės valdžios institucijos žurnalistų bendruomenės atžvilgiu pradėjo taikyti mažiau formalias, represyvias reguliavimo priemones. Jų analizei skiriamas šis skyrius.

Sovietinės okupacijos pradžioje LŽS kurį laiką dar veikė. Pasak Domo Šniuko, iš pradžių vadovybė dar turėjo iliuzijų sąjungą išsaugoti. Todėl birželio 26 d. ir liepos 1 d. nusprendė sušaukti valdybos posėdžius, apsilankyti pas prezidento pareigas einantį Paleckį, vidaus reikalų ministrui Gedvilui įteikti prašymą dėl tolimesnės sąjungos veiklos pratęsimo.⁵⁰⁷ Tačiau SDS vedėjui Kežinaičiui liepos 20 d. LŽS įteiktas raštas⁵⁰⁸ leidžia manyti, jog naujoji valdžia taip pat turėjo interesą perimti šios žurnalistams atstovaujančios organizacijos kontrolę. Pirma, dokumento tekste nurodyta, jog tiek Šimkus, tiek Kežinaitis teikėsi susitikti su LŽS vadovais. Antra, leista liepos 22 d. Kaune sąjungos vardu sukviesti susirinkimą. Numatyta, jog galimybė dalyvauti suteikiama selektyviai – papildomame sąraše nurodyti politiškai toleruojami LŽS nariai, likusieji dalyviai turėjo gauti leidimą iš *Tiesos* ir *Darbo Lietuvos* redakcijų, arba SDS vedėjo. Taigi, organizavimo iniciatyva priklausė žurnalistikos lauke jau dominuojantiems veikėjams. Buvo numatyta trijų punktų susirinkimo darbotvarkė: priimti naujus narius, išbraukti iš sąjungos

⁵⁰⁷ ŠNIUKAS, Domas. Lietuvos žurnalistų sąjunga tragiškąją 1940 m. vasarą. *Žurnalistika*, 2012, p. 100.

⁵⁰⁸ Ten pat, p. 102–103.

asmenis, šiuo metu nedirbančius žurnalistinio darbo, paversti LŽS profesine žurnalistų sąjunga.

Jau liepos 23 d. pagrindiniuose Lietuvos dienraščiuose išplatinta žinia, jog dieną prieš vyko nepaprastas visuotinis LŽS susirinkimas.⁵⁰⁹ Atvyko 34 sąjungos nariai ir 23 papildomai kviestieji, tačiau pats renginys buvo formalus ir užtruko tik 40 minučių.⁵¹⁰ Jį atidarė J. Levickas, pirmininkavo pats Kežinaitis, sekretoriavo J. Kruminas. Susirinkime buvo priimta keliolika naujų narių ir oficialiai nutarta LŽS reorganizuoti į profesinę sąjungą. Tam reikalui išrinkta organizacinė komisija, kurią sudarė pagrindinių laikraščių redaktoriai – Šimkus, Niunka ir Maginskas. Komisijai taip pat paskirta eiti vadovybės pareigas, kol sąjungos reorganizacijai bus baigta. Beveik po trijų mėnesių *Vilniaus Balsas* pranešė, jog spalio 18-20 d. Vilniuje visi žurnalistai taip pat kviečiami registruotis ir susirinkimą laikinojo žurnalistų komiteto rinkimams.⁵¹¹ Spalio 20 d. buvo išrinkta komisija, kurią sudarė Albinas Žukauskas (*Vilniaus Balsas*), Šlioma Beilis (*Vilneer Emes*), Eigeris (*Novaja Žizn*), Česlovas Budzka (*Pravda Komsomolska*) ir Steponas Svieževskis (*Pravada Vilenska*).⁵¹²

Visus šiuos organizacinius veiksmus veikiausiai reikėtų vertinti tik kaip formalius, kaip dar vieną viešųjų ryšių akciją, kurios metu buvo pasinaudota LŽS vardu ir kuria siekta įtvirtinti dominuojančių žiniasklaidos veikėjų hierarchinę padėtį. Daugiau informacijos apie sąjungos veiklą nebuvo pranešta. Kaip ir daugelio kitų visuomeninių organizacijų, LŽS veikla paprasčiausiai nutraukta. Be to, Broniaus Raguočio duomenimis, 1940–1941 m. apie 80 proc. buvusių LŽS narių buvo areštuoti, įkalinti, kartu su šeimomis ištremti iš šalies⁵¹³, tarp jų pateko nemažai šios sąjungos lyderių⁵¹⁴.

⁵⁰⁹ Žurnalistų profesinė sąjunga. *Tiesa*, 1940, liepos 23, nr. 32, p. 11; Persitvarko Lietuvos Žurnalistų Sąjunga. *Darbo Lietuva*, 1940, liepos 23, nr. 13, p. 6; Žurnalistų s-ga perorganizuojama į profesinę sąjungą. *Lietuvos žinios*, 1940, liepos 23, nr. 165, p. 7.

⁵¹⁰ ŠNIUKAS, Domas. Lietuvos žurnalistų sąjunga tragiškąją 1940 m. vasarą. *Žurnalistika*, 2012, p. 102–103.

⁵¹¹ Žurnalistų registracija. *Vilniaus Balsas*, 1940, spalio 18, nr. 248, p. 6.

⁵¹² Žurnalistų profesinės sąjungos susirinkimas. *Vilniaus Balsas*, 1940, spalio 22, nr. 251, p. 6.

⁵¹³ BULOTA, Jonas. Periodinės spaudos raida Lietuvoje. Iš: UŽTUPAS, V. *Žurnalistų žinybas*. Kaunas: Vilius, 1992, p. 40.

⁵¹⁴ ŠNIUKAS, Domas. Lietuvos žurnalistų sąjunga tragiškąją 1940 m. vasarą. *Žurnalistika*, 2012, p.

Vietoje oficialios profesinės organizacijos buvo sukurta neformali žurnalistų savireguliacijos sistema – nereguliariai šaukiami įvairaus pobūdžio ir lygio susirinkimai, konferencijos bei mokymai, kuriuos dažniausiai sieninių laikraščių redaktoriams organizuodavo politinės organizacijos – didžiųjų miestų LKP(b) komitetų Agitacijos ir propagandos skyriai. Sienlaikraščių redakcijos susilaukė ypatingo dėmesio, nes šis specifinis periodinių leidinių tipas tuo metu LSSR buvo visiškai žurnalistikos naujovė.

Stasys Makauskas taip pat nurodo, jog viena pagrindinių LKP(b) organizacijų darbo su sienlaikraščių redkolegijomis formų buvo įvairūs pasitarimai, seminarai, kuriuose patyrę žurnalistai, partiniai darbuotojai gvildendavo aktualiausias klausimus, teikdavo vertingus patarimus, kritikuodavo būdingiausias trūkumus ir klaidas. Pasitarimuose dalyvaudavo didžioji sienlaikraščių redaktorių dalis.⁵¹⁵ Iš tiesų, apie pirmąją konferenciją pranešta dar rugpjūčio 10 d.⁵¹⁶, vėlesnės vyko rugpjūčio 26 d.⁵¹⁷, rugsėjo 20 d.⁵¹⁸ ir spalio 9 d.⁵¹⁹ 1941 m. sausio 19 d. pranešta apie Vilniuje Raudonosios armijos namuose vykusį karinių korespondentų, sieninių laikraščių redkolegijų ir skaitytojų konferenciją, kurioje dalyvavo apie 300 raudonarmiečių.⁵²⁰ Kartais būdavo kviečiami vieši konkrečių tiražinių leidinių bendradarbių pasitarimai, pavyzdžiui, pedagoginio žurnalo *Mokykla ir Gyvenimas*⁵²¹.

Tokios savidisciplinavimo priemonės būdavo taikomos siekiant operatyviai instrukuoti, kritikuoti ir koreguoti žurnalistų darbą. Didžiausias ir masinis panašaus pobūdžio renginys Lietuvoje pirmą kartą vyko 1941 m. gegužės 5 d., t. y. „bolševikiškos spaudos dieną“. Renginiuose Vilniuje, Kaune, Šiauliuose, Kretingoje ir kitur privalėjo susirinkti žurnalistai, daugelio įmonių,

106.

⁵¹⁵ MAKAUSKAS, Stasys. Atkūrus tarybų valdžią. Kai kurie 1940–1941 metų spaudos bruožai. *Žurnalistika*, 1982, Kn. 9, p. 21–22.

⁵¹⁶ KAPOČIUS. Antroji Kauno fabrikų spaudos darbininkų konferencija. *Tiesa*, 1940, rugpjūčio 10, nr. 49, p. 6.

⁵¹⁷ KAPOČIUS. Sieninių laikraštėlių redaktorių susirinkimas. *Tiesa*, 1940, rugpjūčio 28, nr. 65, p. 6.

⁵¹⁸ GURAS, J. Koks turi būti sieninis laikraštėlis. Iš sieninių laikraštėlių redaktorių pasitarimo. *Tiesa*, 1940, rugsėjo 22, nr. 87, p. 8.

⁵¹⁹ Informacija. *Tiesa*, 1940, spalio 8, nr. 100, p. 4.

⁵²⁰ JANUŠAS, Ad. Lietuvos korpo raudonarmietiška spauda. *Tiesa*, 1941, sausio 19, nr. 16, p. 5.

⁵²¹ Žurnalo „Mokykla ir Gyvenimas“ bendradarbių pasitarimas. *Tarybų Lietuva*, 1941, balandžio 6, nr. 81, p. 7.

įstaigų ir kitų darbo kolektyvų leidžiamų sieninių laikraščių redaktoriai, spaudos platintojai, profsąjungų atstovai, fabriku administracijos vadovai ir darbininkai bei, žinoma, LKP(b) komitetų pirmininkai ir skyrių vedėjai. To meto periodikoje pateiktuose reportažuose⁵²² aprašoma, jog susirinkimuose daugiausiai skaitytos paskaitos apie sovietinio tipo spaudą, žurnalistams būdavo nurodomi jų veiklos uždaviniai, o šie kritikuodavo savo darbą, priimdavo rezoliucijas, rekomendacijas. Šią dieną viešai pripažinti savo tariamas klaidas ir už jas prisiimti atsakomybę buvo privalu netgi centrinių dienraščių redaktoriams (išskyrus *Tiesos*). Tokią iš SSRS perkeltą tradiciją galima vertinti kaip unikalią poveikio žiniasklaidai praktiką. Ši profesinį orumą žeminanti procedūra, kurią nuolatos turėjo patirti žurnalistų bendruomenė, iliustruoja, kaip efektyviai veikė represyvi priežiūros sistema. Tuo metu sugebėta ne tik įdiegti kraštutinę savicenzūrą, bet reikalui esant priversti žurnalistus pakankamai įtikinamai išpeikti save pačius.

Nacių okupacijos metais žurnalistų savireguliacijos organizacija jokia forma nebuvo atkurta. Valdžios institucijos taip pat organizavo specialiai žurnalistams skirtus renginius, tačiau jų pobūdis radikaliai skyrėsi nuo LKP(b) metodų. Kaip antai, būdavo rengiami iškilmingi spaudos priėmimai, žurnalistų susitikimai su aukštais okupacinės valdžios pareigūnais, grupinė išvyka į užsienį. Pavyzdžiui, 1942 m. vasarį Kaune pas generalinį komisarą vyko žiniasklaidos veikėjų priėmimas, kurio oficialiąją dalį transliavo Kauno radijas.⁵²³ Kovą analogišką susitikimą Vilniaus laikraščių atstovams miesto savivaldybės patalpose organizavo Generalinio komisariato Propagandos skyriaus Vilniaus padalinys.⁵²⁴ Tų pačių metų lapkričio 15 d. keturiolikos lietuvių žurnalistų grupė išvyko į Vokietiją.⁵²⁵ Žurnalistai keliavo visą mėnesį

⁵²² DOVYDAITIS, St. Spaudos diena Šiauliuose. *Tiesa*, 1941, gegužės 7, nr. 107, p. 8; Bolševikiškos spaudos diena Vilniuje. *Vilniaus Balsas*, 1941, gegužės 7, nr. 105, p. 4; Spaudos diena Kaune. *Tiesa*, 1941, gegužės 7, nr. 107, p. 8; Vilniuje. *Tiesa*, 1941, gegužės 7, nr. 107, p. 8; SIMONAVIČIUS, V. Bolševikiškos spaudos dienos minėjimai, Kretingoje. *Tiesa*, 1941, gegužės 9, nr. 109, p. 8.

⁵²³ Spaudos priėmimas pas Generalinį Komisarą. Obergebietsfuehrerio Nabersberg kalba apie šio meto žurnalistų pareigas. *I laisvę*, 1942, vasario 2, nr. 27, p. 6; Spaudos priėmimas pas Generalinį Komisarą. *Naujoji Lietuva*, 1942, vasario 4, nr. 29, p. 2.

⁵²⁴ Spaudos atstovų priėmimas Vilniuje. *Naujoji Lietuva*, 1942, kovo 22, nr. 69, p. 5.

⁵²⁵ *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 20317-3, t. 3, p. 2-240.

ir turėjo būti supažindinti su gyvenimo sąlygomis darbo tarnybos stovyklose bei aplankyti įvairias Reicho vietas.⁵²⁶ Beje, šioje kelionėje dalyvavo ir Rapolas Mackonis.⁵²⁷ Lietuvos generalinis komisaras Adrianas fon Rentelnas išvykoje dalyvavusiems žurnalistams Kauno restorano *Metropolis* patalpose surengė priėmimą. Jame apsilankė generalinio komisaro spaudos ir propagandos skyriaus darbuotojai, Radiofono ir DNB vadovai⁵²⁸, kitaip sakant, visas Lietuvos žiniasklaidos elitas. 1943 m. birželio 21–25 d. Vienos tarptautiniame žurnalistų kongrese (tarp 400 dalyvių iš 21 šalies) Lietuvos žurnalistai taip pat turėjo savo atstovą – žurnalo *Lietuviai* redaktorių Miką Ilgūną.⁵²⁹

Šie pavyzdžiai gana charakteringai iliustruoja laikotarpių skirtumus lietuvių žurnalistų santykio su okupacine valdžia aspektu. Abiem atvejais jis buvo priešiškas, tačiau represijų mastu ir įvairove sovietinis modelis skyrėsi iš esmės.

2.5. Empirinio tyrimo ataskaita

Šioje disertacijos dalyje siekta atskleisti žiniasklaidos sistemos struktūrinius pokyčius ir politinės kontrolės principus okupuotoje Lietuvoje (1940–1944). Analizuojant tyrimui atrinktus šaltinius, pavyko surinkti pakankamai duomenų visomis nustatytomis empirinio tyrimo kryptimis. Sukaupta medžiaga leidžia analizuoti pasirinktų laikotarpių valdžios ir žiniasklaidos santykius taikant lyginamąjį metodą.

Pirmajame skyriuje atkleidžiama, kaip okupacinis režimas pirmosiomis sovietinės okupacijos dienomis perėmė kertinių Lietuvos žiniasklaidos ir jos priežiūros organizacijų kontrolę; išnagrinėjama pagal sovietinį modelį vykdyta Lietuvos periodinės spaudos tinklo transformacija; išryškinamas LKP(b) CK

⁵²⁶ „Tėviškės“ redaktorius išvyksta į Vokietiją. *Tėviškė*, 1942, lapkričio 13, nr. 46, p. 4.

⁵²⁷ Grįžo mūsų dienraščio redaktoriai. *Naujoji Lietuva*, 1942, gruodžio 18, nr. 299, p. 4.

⁵²⁸ Pono Generalinio Komisaro priėmimas lietuvių žurnalistams. *Naujoji Lietuva*, 1943, vasario 3, nr. 29, p. 2.

⁵²⁹ „Lietuviai“. *Naujoji Lietuva*, 1943, birželio 24, nr. 146, p. 2; Vienos tarptautinio žurnalistų kongreso rezultatai. *Ateitis*, 1943, birželio 26, nr. 145, p. 1; M. I. Žurnalistų kongresas Vienoje. *Ateitis*, 1943, liepos 1, nr. 149, p. 6.

vaidmuo formuojant naują žiniasklaidos sistemą; atskleidžiami sovietinės žiniasklaidos valdymo principai; paaiškinamas LSSR visuomenėje pagal sovietinį modelį diegtas sienlaikraščių konceptas; atskleidžiami nacistinės okupacijos metais atkurtos Lietuvos žiniasklaidos sistemos formavimosi etapai, dėsningumai, funkcionavimo bruožai ir valdymo ypatumai; skyriuje taip pat nagrinėjami komunistinių ir nacių okupacijos metais leistų periodinės spaudos leidinių bibliografiniai duomenys, žiniasklaidos priemonių veiklą reglamentuojantys teisiniai dokumentai.

Antrajame skyriuje pristatomos tiriamuoju laikotarpiu Lietuvoje veikusios žiniasklaidos priežiūros institucijos. Dėmesys daugiausiai sutelkiamas ties LSSR Glavlitu ir Lietuvos Generalinio komisariato Propagandos skyriumi, bei Lietuvos apygardos komisariatų spaudos tarnybomis – šių įstaigų veiklos organizavimu, strategija, metodais, subordinacijos ryšiais.

Trečiajame skyriuje pristatomos sovietmečiu vykdytos pertvarkos Lietuvos nacionalinėje naujienų agentūroje Elta, nagrinėjamos šios organizacijos funkcijos, veiklos bruožai, valdymo, finansavimo principai, vadovų kaita. Taip pat aptariama Eltos veiklos atnaujinimas ir likvidacija nacių okupacijos metais, atskleidžiamos Vokietijos informacijos biuro DNB padalinio steigimo Lietuvoje aplinkybės, nagrinėjamos šios organizacijos funkcijos, veiklos bruožai.

Ketvirtajame skyriuje aptariamas Lietuvos žurnalistų sąjungos likvidacijos procesas. Pristatomi sovietmečiu taikyti represyvūs žurnalistų bendruomenės reguliavimo metodai ir būdai, „bolševikiškos spaudos dienos“ fenomenas. Skyriuje taip pat atskleidžiamos nacistinės okupacijos metu valdžios institucijų žurnalistų bendruomenės atžvilgiu taikytos reguliavimo priemonės.

3. POLITINĖ IDEOLOGIJA ŽURNALISTIKOS PROFESINIAME DISKURSE

3.1. Diskurso analizės metodologija

Žurnalistikos profesinio diskurso analizei duomenys renkami, nagrinėjant Lietuvos periodinės spaudos turinį – straipsnius, informacinius pranešimus bei iliustracijas. Atliekant tokio pobūdžio empirinius tyrimus rekomenduojama operacionalizuoti diskurso sąvoką. Šia prasme naudinga apibrėžti diskursą, nusakant tokius pagrindinius jo elementus: 1) dėmesio objektą (temą ar klausimą); 2) turinį (objektą aprašančius ir vertinančius teiginius); 3) diskurso dalyvius bei 4) diskurso kontekstą (dažnai diskurso dalyviai analizuojami kaip konteksto dalis, tačiau šioje disertacijoje šie elementai išliks atskirti).⁵³⁰ Atliekant diskurso analizę galima tirti visus ar keletą diskurso elementų.

Kristina Juraitė ir Audronė Telešienė pažymi, jog diskurso turinys apima įvairius teiginius apie dėmesio objektą. Turinys nusakomas temomis, kurios yra rutuliojamos tekstuose. Temos nusako, apie ką yra diskursas, jos organizuoja patį diskurso vyksmą ir suteikia bene svarbiausią informaciją apie jį. Dažniausiai temos išreiškiamos tekstų pavadinimuose, antraštėse, anotacijose, santraukose, tematiniuose sakiniuose ar išvadose. Tyrėjas, išanalizavęs ir apibendrinęs šiuos leksinius vienetus, gali nusakyti pagrindinę diskurso temą(-as), t. y. tam tikrus makroteiginius. Turinyje taip pat svarbu, kokie žodžiai vartojami ir kokios joms suteikiamos reikšmės. Suteikdami reikšmes kalbėtojai (ar autoriai) vadovaujasi savo požiūriais, nuostatomis, t. y. įvairiomis mentalinėmis struktūromis, tad jos geriausiai atspindi diskurso dalyvių požiūrius.⁵³¹

Minėtos autorės nurodo, jog antroji svarbiausia diskurso analizės dimensija yra jo kontekstas, kuris gali būti suprantamas keleriopai. Pirmiausiai

⁵³⁰ TELEŠIENĖ, Audronė. Kritiškosios diskurso analizės metodologinių principų taikymas sociologiniuose tyrimuose. *Filosofija. Sociologija*, 2005, nr. 2, p. 2.

⁵³¹ JURAITĖ, Kristina; TELEŠIENĖ, Audronė. Ekologinės rizikos diskursas žiniasklaidoje: tyrimo teorinės bei metodologinės prielaidos. *Filosofija. Sociologija*. 2009, t. 20, nr. 4, p. 231.

kontekstas suprantamas kaip socialinės, politinės, kultūrinės ir istorinės struktūros, kuriose vyksta diskursas. Tokie kontekstai (jų aprašymas ir analizė) padeda geriau suprasti ir paaiškinti vykstantį diskursą, kritiškai jį įvertinti. Kontekstas diskurso analizėje taip pat suprantamas kaip tiesioginis diskurso vyksmas; čia dažnai aprašoma diskurso vyksmo sfera (politika, verslas ir kt.), įvardijami diskurso dalyviai, jų santykiai. Tai leidžia paaiškinti kalbos vartojimo įvairovę, situacinius skirtumus. Taip pat kreipiamas dėmesys į intertekstinį kontekstą, t. y. tam tikrą lingvistinį kontekstą, žodžius, paveikslus, kitus tekstus, kurie supa analizuojamą tekstą. Pavyzdžiui, žiniasklaidos pranešimų analizės atveju intertekstinį kontekstą sudaro teksto vieta laikraščio numeryje, pranešimą supantys kitų temų straipsniai, lydintys paveikslai ir pan.⁵³²

Šiame darbe sutinkama, jog būtent teksto ir konteksto sąveika sudaro diskurso pagrindą, tad atliekant analizę dėmesys turi būti skiriamas visoms pagrindinėms diskurso dalims/dimensijoms. Kita vertus, diskurso vyksmo sfera, politinis kontekstas išsamiai apibūdinamas disertacijos pirmojoje ir antrojoje dalyse, todėl paskutinėje – pasirenkama žiniasklaidos priemonėmis reikštą diskursą žurnalistikos tema analizuoti per kitas jo dedamąsias: dėmesio objektą, turinį (objektą aprašančius ir vertinančius teiginius) ir dalyvius.

Siekiant nustatyti SSRS ir nacistinės Vokietijos propaguočių ideologijų įtaką žurnalistikos profesiniam diskursui Lietuvoje, duomenys diskurso turinio analizei renkami pagal šiuos klausimus-indikatorius, leisiančius praktiškai išdėstyti medžiagą:

1. Žurnalistikos samprata: funkcijos, tikslai, uždaviniai;
2. Žurnalistų profesinė tapatybė: narystės kriterijai, gebėjimai ir savybės;
3. Žurnalistų etika: profesinės nuostatos, normos ir vertybės;
4. Žurnalistų veiklos, veiksnių, požiūrių, savybių kritika ir neigiamas vertinimas.

Analizės planas apima šias dedamąsias: klausimai-indikatoriai; svarbiausios tezės; kalbėjimo raida ir dinamika; kalbėjimo tikslas; išskirtiniai

⁵³² Ten pat, p. 232.

pavyzdžiai; dalyviai ir jų tarpusavio sąveikos; teksto autorių santykis su adresatu.

Rūta Marcinkevičienė siūlo autoriaus ir skaitytojo santykių hierarchiniu aspektu nagrinėti pasitelkus Erico Berne tarpasmeninių santykių schemą⁵³³, pagal kurią kiekvienas mūsų tarsi turi trejopą tapatybę, tris skirtingus savuosius aš: *Tėvą, Suaugusį asmenį ir Vaiką*. Trys asmenybės komponentai, dar vadinami ego būviais, įkūnija skirtingus polinkius valdyti ir dominuoti (tėvo atveju), racionaliai bendrauti (suaugusiojo atveju) ir siekti globos (vaiko atveju). Konkrečioje situacijoje, kokia laikytinas komunikacijos aktas ar tekstas, labiau išryškėja vienas kuris ego būvis. Bendraujant dviem asmenims tuo metu vyraujančios jų asmenybių dalys savaip sąveikauja, sudarydamos hierarchinius tėvo ir vaiko ar lygiaverčius dviejų suaugusiųjų tarpusavio santykius. Taip išryškėja galios ir solidarumo priešprieša. Pasak autorės, pritaikius šią schemą konkrečiai situacijai, galima išsiaiškinti, kaip autorius pateikia save skaitytojui ar klausytojui – kaip visažinį, aukščiau esantį, todėl patariantį, konsultuojantį asmenį, kaip to paties lygio ir rango draugišką pašnekovą, nuolankų patarnautoją, kuriam kliento valia yra aukščiau visko. Galima nagrinėti, kokį vaidmenį autorius skiria įsivaizduojamam skaitytojui.⁵³⁴

Atliekant tyrimą taikyti dokumentų kokybinės turinio analizės, analitinis ir kiti tokio pobūdžio tyrimui reikalingi metodai.

Tyrimas taip pat gali būti papildomas atliekant diskurso dalyvių biografinę analizę, kurios tikslas – atskleisti žurnalistikos diskurse dominuojančių veikėjų sukaupto politinio ir žurnalistikai būdingo kapitalo santykį, t. y. siekiant nustatyti, kas – žurnalistai ar politikai – turi teisę formuoti diskursą apie žurnalistiką. Šiame darbe remiamasi Rimanto Tidikio, Sigitos Kraniauskienės ir Natalijos Kasatkinos pateiktomis biografinio metodo

⁵³³ Marcinkevičienė remiasi Berne veikalu originalo kalba: BERNE, Eric. *Games People Play. The Psychology of Human Relationship*. New York: Grove Press, 1964. Disertacijoje naudojama vertimu į lietuvių kalbą: BERNE, Eric. *Žaidimai, kuriuos žaidžia žmonės: žmogiškųjų santykių psichologija*. Vilnius: Vaga, 2008.

⁵³⁴ MARCINKEVIČIENĖ, Rūta. *Žanro ribos ir paribiai. Spaudos patirtys*. Vilnius: Versus aureus, 2008, p. 61–63.

sampratomis⁵³⁵. Svarbu pabrėžti, jog ši sąvoka nurodo ne tik metodą, tačiau žymi tam tikrų duomenų rinkimo ir analizės būdą, kuris nuo kitų skiriasi tuo, jog tiria ir įvertina istorinius gyvenimiškus liudijimus, kuriuos individai pateikia, remdamiesi asmenine patirtimi ir pažiūromis.⁵³⁶ Pasak Tidikio, biografinis metodas plačiąja prasme gali būti suprantamas kaip asmenybės ar socialinės grupės gyvenimo kelio, diagnostikos, korekcijos ir projektavimo tyrimo būdų kompleksas.⁵³⁷ Gali būti išskiriami šie svarbiausi biografinio tyrimo duomenų rinkimo metodai – biografinis pokalbis ir interviu, asmeninių, oficialių dokumentų, vaizdo medžiagos, publikacijų rinkimas ir analizė.

Diskurso analizės imtis sudaroma remiantis daugiapakope tiksline tekstų atranka. Pirmasis žingsnis atrankos struktūroje yra laikotarpio pasirinkimas: jis atitinka bendras disertacijos chronologines ribas. Taigi tyrimo generalinė visuma apima visus tiriamuoju laikotarpiu Lietuvoje leistų periodinių leidinių tekstus. Kadangi legaliai ir periodiškai platintų laikraščių bei žurnalų skaičius nuolatos siekdavo bent kelias dešimtis, todėl tik dalis jų bus įtraukti į atrankos imtį ir peržiūrėti, siekiant atrinkti tyrimui tinkamus tekstus. Tai reiškia, jog kritiškai svarbus ir didžiausią reikšmę turi antrasis atrankos žingsnis – periodinių leidinių atranka. Laikraščiai ir žurnalai tyrimui atrenkami remiantis šiais kriterijais:

- leidinio reikšmė žiniasklaidos sistemoje;
- populiarumas ir tiražas;
- periodiškumas;
- stabili leidyba ir platinimas.

Trečiasis atrankos žingsnis – tekstų atranka. Bendra tekstų aibė: visi tekstai publikuoti 1940 m. birželio 15 d. – 1944 m. liepos mėn. Periodikos tekstų atranka atliekama peržiūrint visus konkretaus leidinio numerius išleistus

⁵³⁵ TIDIKIS, Rimantas. *Socialinių mokslų tyrimų metodologija*. Vilnius: Lietuvos teisės univ. Leidybos centras, 2003, p. 472–474; KRANIAUSKIENĖ, Sigita. Biografinis metodas: dvi teorinės-metodologinės kryptys. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 2000, nr. 3–4, p. 78–90; KASATKINA, Natalija. Biografinio metodo taikymo patirtis. *Filosofija. Sociologija*, 2005, nr. 2. p. 33–39.

⁵³⁶ KRANIAUSKIENĖ, Sigita. Biografinis metodas: dvi teorinės-metodologinės kryptys. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 2000, nr. 3–4, p. 78.

⁵³⁷ TIDIKIS, Rimantas. *Socialinių mokslų tyrimų metodologija*. Vilnius: Lietuvos teisės univ. Leidybos centras, 2003, p. 472.

tiriamu laikotarpiu ir prieinamus Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje arba virtualioje elektroninio paveldo sistemoje „www.epaveldas.lt“.

Pagal kriterinę tikslinę atranką iš bendros tekstų aibės į atrankinę imtį pateko tik tos publikacijos, kurių antraštėse yra bent vienas iš raktinių žodžių (visomis gramatinėmis žodžių formomis): žurnalistika, žurnalistas, spauda, laikraštis, žurnalas. Tekstai analizei taip pat atrenkami, jeigu iš kontekstinių aplinkybių (autorystės, temos) tyrėjui galima numanyti, jog rašoma apie žurnalistiką, masinę komunikaciją arba konkrečias žiniasklaidos priemones. Pavyzdžiui, *Vilniaus Balsas* 1941 m. vasario 13 d. numerio publikacijos „Agitacija ir propaganda“ pavadinimas leidžia daryti prielaidą, jog straipsnyje gali būti rašoma tyrėją dominančiais klausimais. Galiausiai kokybinei dokumentų turinio analizei atrinkti tik tekstai, kuriuose rašoma arba bent jau užsimenama apie vieną iš tyrėją dominančių klausimų-indikatorių.

Pagal formuojamą bendrą tyrimo koncepciją diskurso dalyviai biografiniam tyrimui turi būti atrenkami, atsižvelgiant į diskurso turinio analizės metu gautus duomenis. Sudarius analizuojamos asmenų grupės sąrašą, duomenys apie diskurso dalyvius renkami remiantis įvairiais šaltiniais, atsižvelgiant į šiuos tyrėją dominančius aspektus: pareigos ir darbovietė (po 1940 m. birželio 15 d.), profesinė veikla iki (iki 1940 m. birželio 15 d.), išsilavinimas, partinė priklausomybė (jeigu žinoma), gyvenamoji vieta (iki 1940 m. birželio 15 d.), tautybė, bendras socialinio statuso įvertinimas (iki 1940 m. birželio 15 d.), asmens vaidmuo Lietuvos politinių santvarkų kaitos procese.

Pagal metodologijoje nustatytus kriterijus diskurso analizei nominaliai atrinkta iš viso 19 skirtingo tipo, periodiškumo, apimties, paskirties, pavaldumo ir leidybos trukmės periodinių leidinių: *Lietuvos žinios, XX amžius, Lietuvos Aidas, Laikas, Vilniaus Balsas, Darbo Lietuva, Tarybų Lietuva, Liaudies Balsas, Tiesa, Komjaunimo tiesa, Kultūra, Raštai, Šluota, Į laisvę, Ateitis, Naujoji Lietuva, Ūkininko patarėjas, Panevėžio Apygardos Balsas, Tėviškė, Kūryba.*

Galima išskirti dvi pagrindines jų grupes. Pirmoji apima leidinius funkcionavusius 1940 m. birželio 15 – 1941 m. birželio 22 d. Laikraščius: *Laikas*, *XX amžius*, *Lietuvos žinios*, *Lietuvos Aidas* ir *Vilniaus Balsas*, galima išskirti į atskirą pogrupį. Pirmieji trys po Lietuvos vyriausybės nuvertimo dar kurį laiką sovietų valdžios toleruoti, tačiau vėliau buvo likviduoti. Jų turtas perimtas komunistų partijos arba susijusių organizacijų. *Lietuvos Aidas* iš pradžių pervadintas ir leidžiamas kaip *Darbo Lietuva*, vėliau – kaip *Tarybų Lietuva*. Galima teigti, jog po okupacijos tai iš esmės buvo tas pats leidinys, platintas skirtingais pavadinimais, tačiau redaguotas to paties asmens – Jono Šimkaus. Visgi dėl šio laikraščio politinės reikšmės disertacijoje disponuojama visais leidinio pavadinimais, žyminčiais tris šio leidinio evoliucijos etapus. *Vilniaus Balsas*, kaip jau minėta antrojoje darbo dalyje, išskirtinis tuo požiūriu, jog po santvarkos kaitos išlaikė originalų pavadinimą, tačiau žinoma ne redakcijos sudėtį. Dienraščiai *Tiesa* ir *Komjaunimo Tiesa* – legalizuoti LKP pagrindžio organai. *Tiesa*, dienraštis *Tiesa* iš pradžių buvo platinamas pavadinimu *Liaudies Balsas*, to priežastys antrojoje disertacijos dalyje išsamiai atskleistos, todėl darbe laikomasi pozicijos, jog tai vienas ir tas pats leidinys. *Raštai*, *Šluota* ir *Kultūra* – didelės apimties kultūriniai žurnalai, atitinkamai: naujai leidžiamas literatūros, meno ir kritikos mėnesinis žurnalas; atgaivintas (1934–1936 m. leistas nelegaliai) satyros ir humoro savaitinis žurnalas; (leistas kairiųjų intelektualų nuo 1923 m.) marksizmo-leninizmo, filosofijos, istorijos, sociologijos, meno, literatūros ir kitų mokslų iliustruotas mėnesinis žurnalas.

Antrąją grupę sudaro nacių okupacijos metu leista spauda. Pirmą, svarbu pažymėti, jog vienu metu Lietuvos generalinėje srityje buvo leidžiami tik du dienraščiai lietuvių kalba: Kaune – 1941–1942 m. *Į laisvę*, 1943–1944 m. *Ateitis*; Vilniuje per visą laikotarpį – *Naujoji Lietuva*. Greta šių dienraščių tyrimui pasirinkti trys savaitraščiai, du iš jų leisti provincijos miestais tuo metu vadintuose Šiauliuose ir Panevėžyje. 1941–1942 m. sandūroje jų pavadinimai kito, atitinkamai: *Tėvynė* į *Tėviškė*; *Išlaisvintas Panevėžietis* į *Panevėžietis*, vėliau pavadintas *Panevėžio Apygardos Balsu*, todėl šiame darbe laikoma, jog tai tik du atskiri laikraščiai. Taip pat į tyrimą įtrauktas Kaune leistas *Ūkininko*

patarėjas, tai buvo labai populiarus savaitraštis, išsiskyręs iš visumos tiek savo tiražu, tiek turiniu, kuris suprantama daugiausiai apėmė žemės ūkio tematiką. Veikiausiai dėl to, išnagrinėjus pirmųjų leidybos metų numerius, pagal sudarytą metodologiją tyrimui nebuvo atrinkta nė viena publikacija. Todėl paieškos vėlesniuose savaitraščio *Ūkininko patarėjas* numeriuose nuspręsta nebetęsti. *Kūryba* taip pat įtraukta į tyrimą, tai 1943 m. lapkričio – 1944 m. gegužės mėn. Kaune leistas literatūros ir meno mėnesinis iliustruotas žurnalas, šiuo etapu vienintelis tokio pobūdžio periodinis leidinys.

Konceptualiai bei struktūros aspektu visi šie laikraščiai ir žurnalai tarpusavyje yra iš esmės panašūs. Veikiausiai dėl to, jog daugeliu atveju organizuojant ir kuriant juos prie leidybos prisidėjo specialistai ilgametę patirtį žurnalistikos srityje sukaupę dirbdami Lietuvos Respublikos spaudoje. Nors leidiniai kurti okupacijos aplinkybėmis, tačiau tai pačiai auditorijai ir dažnai netgi tose pat patalpose taip, kaip Nepriklausomybės metais. Keitėsi redakcijų pavadinimai, bet ne skaitytojų lūkesčiai ir pats supratimas apie periodinio leidinio formatą. Nepaisant skirtingų masinės komunikacijos tikslų ir žurnalistikos tekstams pasirinktų temų, to paties tipo leidiniai visu tiriamu laikotarpiu dažniausiai pasižymėjo ne tik panašia struktūra, bet taip pat žanrų įvairove ir apimtimi.

Tiriamas laikotarpis apima Antrojo pasaulio karo metus, kuris daugeliui šalių lėmė ekonominį nepriteklių. Pranešimų apie popieriaus stygių galima rasti dar iki Lietuvos Respublikos okupacijos, po jos tai tapo įprastu reiškiniu. Tad laikraščių puslapių skaičių dažnai nulemdavo redakcijos turimų leidybos medžiagų kiekis. Įprasta, jog dienraščio apimtis siekdavo 6-12 puslapių, stengtasi savaitgalio ar šventinius numerius parengti didesnės apimties. Reikšmingą turinio dalį užėmė informacinių (žinutės, reportažai, korespondencijos) ir tarnybinių informacinių žanrų (skelbimai, potvarkiai) tekstai. Vėlgi, tai nulėmė karo aplinkybės ir politinės santvarkos kaita. Poreikis informuoti apie valdžios sprendimus, karinius veiksmus ir geopolitinę padėtį suprantama tapo prioritetu. Taip pat laikraščiuose buvo įprasta publikuoti redakcinius straipsnius, analitinių (straipsniai, recenzijos) ir meninių žanrų

tekstus, eilėraščius, apysakų ištraukas. Žurnalai iš esmės atitiko jų programose nurodytą paskirtį, tačiau publikuodavo daugiausia literatūrinius kūrinius. Galima teigti, jog spaudoje, išskyrus *Šluotą*, iliustracijų, nuotraukų ir karikatūrų buvo pateikiama nedaug.

Metodologijoje nurodytus tyrimo kriterijus tenkino 513 šių leidinių tekstų⁵³⁸: iš jų publikuoti iki 1941 m. birželio 22 d. – 353; publikuoti nuo 1941 m. birželio 23 d. iki 1944 m. liepos mėn. – 160. Atrinktų publikacijų skaičius pagal leidinius: *Laikas* – 1; *XX amžius* – 3; *Lietuvos žinios* – 4; *Lietuvos Aidas* – 7; *Darbo Lietuva* – 26; *Tarybų Lietuva* – 39; *Vilniaus Balsas* – 82; *Tiesa* (kartu su *Liaudies Balsu*) – 110; *Komjaunimo Tiesa* – 53; *Kultūra* – 2; *Šluota* – 22; *Raštai* – 4; *Į laisvę* – 15; *Ateitis* – 33; *Naujoji Lietuva* – 75; *Ūkininko patarėjas* – 0; *Panevėžio Apygardos Balsas* (kartu su *Išlaisvintas Panevėžietis* ir *Panevėžietis*) – 18; *Tėvynė/Tėviškė* – 18; *Kūryba* – 1.

Tyrimo metu surinkti duomenys pateikiami nuosekliai pagal pagrindinius chronologinius lūžius suformuojant du pagrindinius šios dalies skyrius, kuriuose medžiaga išdėstoma pagal diskurso turinio analizei išskirtus klausimus-indikatorius.

3.2. Žurnalistikos diskursas lietuviškoje spaudoje sovietinės okupacijos metu

Žurnalistikos samprata: funkcijos, tikslai, uždaviniai. Jau pirmosiomis sovietinės okupacijos dienomis požiūris į žurnalistiką ir jos uždavinius reikštas, pirmiausiai atsižvelgus į pasikeitusią politinę padėtį. Deklaruotas lojalumas naujai vyriausybei ir spaudos pareiga prisidėti prie „pertvarkymo darbo“. Lygiagrečiai straipsniuose pradėta nurodyti konkrečias periodinės spaudos redakcijas, kurios „neatitiko laikmečio reikalavimų ir normų“. Pirmuoju atveju dar nenušalinti ryškiausi lauko veikėjai ir organizacijos bandė išlaikyti savo pozicijas, antruoju – naujieji lyderiai jas perstruktūruoti. Tai daryta,

⁵³⁸ Visų publikacijų bibliografinės nuorodos pateikiamos 2 priede.

naudojantis paprasta schema – kolektyviai kritikuojant buvusią valdžią bei jos vykdytą žiniasklaidos politiką. Įtakingi veikėjai ar redakcijos stengėsi atsiriboti ir priskirti „kitus“, dažnai jų neįvardijant, prie Smetonos režimo „darbų“ ir „tarnų“. Konkretūs faktai ir patyrimas šiame procese beveik neturėjo reikšmės, tai buvo instrumentinis principas, besikeičiant galios santykiams, turėjęs nulemti žurnalistikos veikėjų išlikimą ir jų vaidmenis.

Pavyzdžiui, Henrikas Blazas birželio 18 d. savo redaguojamame dienraštyje *Laikas* aprašo buvusios spaudos cenzūros metodus ir visų lauko narių vardu išreiškia, jog: „Nepriklausomoji spauda tiki, kad visi tie reiškiniai šiandien jau yra praeitis. Ji džiaugiasi, kad susilaukė naujų laikų ir naujų sąlygų, kuriose, dirbdama nuoširdžiai, sąžiningai ir iš visų savo jėgų, bus tikrai naudinga ir naujajai vyriausybei jai sunkius uždavinius atliekant ir visai Lietuvos visuomenei.“⁵³⁹ Kitą dieną jau Jono Šimkaus redaguojamas *Lietuvos Aidas* paskelbė spaudos apžvalgą, kurioje nurodyta, jog laikraščiai spausdino redakcinius straipsnius, kuriuose buvo nuoširdžiai sveikinama *Liaudies vyriausybė*, o ypač Respublikos prezidentas Paleckis. Greta to visu griežtumu pasmerkta Smetonos režimo priespauda ir neteisybė, be to, nurodyta, jog: „Spauda suprato tikrąją padėtį ir visu širdingumu stengiasi prisidėti prie to didelio pertvarkymo darbo, kurį dirba Liaudies vyriausybė“.⁵⁴⁰ Birželio 20 d. jau konkretūs leidiniai susilaukia pagyrimo dėl savo liaupsių naujajai valdžiai, sukritikuojamas tik *Vilniaus Balsas* vyr. redaktorius Rapolas Mackonis.⁵⁴¹

Liaudies Balsas, birželio 21 d. numeryje užimdamas panašią poziciją, nurodo, jog iki tol „darbo žmonių žodis galėjo pasireikšti tiktai per nelegalią spaudą, kuri žiauriausiomis priemonėmis buvo persekiojama, o dabar darbo žmonės laisvai gali tarti savo žodį“.⁵⁴² Savo ruožtu, redaktorių jau spėjęs pakeisti *Vilniaus Balsas* birželio 23 d. numeryje smerkia visą Lietuvos periodinę spaudą, daugiausia kaltės verčiant buvusiam politiniam režimui. Straipsnio autorius ypač sukritikuoja *Lietuvos žinias*, taip pat nurodo, jog

⁵³⁹ BLAZAS, H. Burnos užčiaupimo politika pasibaigė. *Laikas*, 1940, birželio 18, nr. 137, p. 2.

⁵⁴⁰ Vakarykštė spauda. *Lietuvos Aidas*, 1940, birželio 19, nr. 287, p. 1.

⁵⁴¹ Vakar dienos spauda. *Lietuvos Aidas*, 1940, birželio 20, nr. 289, p. 2.

⁵⁴² „Liaudies Balsas“ – darbo žmonių laikraštis. *Liaudies Balsas*, 1940, birželio 21, nr. 1, p. 2.

svarbiausias šiandienos žurnalistų uždavinys – „grąžinti liaudyje spauda pasitikėjimą, rašant aiškiai, atvirai, žiūrint liaudžiai stačiai į akis, žodžiu, taip, kaip iš tikrųjų yra. Spauda nuo liaudies neturi nieko slėpti, o turi drąsiai dalintis džiaugsmiais ir rūpesčiais, aiškiai ir teisingai jai nušviečiant visus tiek vidaus, tiek ir užsienio gyvenimo politinius bei socialinius reikalus“. Žinoma, Lietuvos politinė santvarka turėjo būti pakeista slapta, tad šio pasiūlymo nereikėtų priimti rimtai, priešingai negu labai ankstyvių autoriaus užuominų, jog valstybei vertėtų perimti dalies spaudos kontrolę.⁵⁴³ Taigi, jau laikotarpio pradžioje galima fiksuoti naują kalbėjimo motyvą – liaudies interesų gynimo.

Birželio pabaigoje uždarant vis daugiau laikraščių, pradedama publikuoti šį procesą aiškinančias žinutes, kuriose pateikta itin agresyvi likviduojamų leidinių kritika. Birželio 29 d. *Lietuvos Aido* numeryje pateikiamos tokios priežastys: už nelojalumą naujai santvarkai, šovinizmą, reakcinę kryptį, antisovietišką propagandą. Anot autoriaus, pavyzdžiui, laikraštis *Laikas* buvo „Skučo ir Povilaičio planų įrankiu“, *Darbas* – „po priedanga darbininkų reikalų gynimo varė jų skaldymo ir provokavimo darbą“, be to, greta politinių argumentų pateikiami moraliniai, esą buvo atsižvelgta į leidinių „pornografišką, nedorovingą ir tvirkinantį turinį“.⁵⁴⁴

Birželio 30 d. straipsnyje „Galas šovinininei ir pornografini spaudai“ *Lietuvos Aidas* pratęsia šią kalbėjimo liniją. Vidaus reikalų ministro įsakymas vadinamas teisinga priemone prieš visus reakcinius laikraščius, kurie „ištikimai tarnavo smetonoms ir skučams, visaip stengėsi apnuodyt liaudies mases šovinizmu ir norėjo sulaukyti darbo žmonių kovą prieš išnaudotojų priespaudą“. Išvardijami „blogieji“ leidiniai, tačiau ypač užsipultas *Laikas*, esą paverstas Smetonos žvalgybos laikraščiu, vykdė kampaniją prieš Lietuvos liaudį ir Sovietų Sąjungą, nuolat kiršindavo prieš komunistus, skleidė žvalgybos provokacijas ir vykdė antisemitinę agitaciją. Straipsnio autorius savo „išlaisvintos tėvynės“ spaudai iškelia tokius uždavinius: tarnauti darbo liaudžiai, kelti jų sąmoningumą, kovoti dėl broliško visų krašte gyvenančių

⁵⁴³ Grąžinkime liaudies pasitikėjimą spauda. *Vilniaus Balsas*, 1940, birželio 23, nr. 144, p. 3.

⁵⁴⁴ Uždaryti laikraščiai. *Lietuvos Aidas*, 1940, birželio 29, nr. 305, p. 1.

tautybių susigyvenimo, demaskuoti liaudies priešus, kelti darbo masių iniciatyvą, prisidėti prie laisvosios Lietuvos kūrimo darbo.⁵⁴⁵ Taigi, galima pastebėti aiškiai stiprėjančią prokomunistinės krypties retoriką.

Liepos 1 d. *Tiesos* numeryje V. Rudminas (Genriko Zimano slapyvardis) dar kartą išvardija visus šiuos politinius argumentus ir papildomai nurodo, jog iki Smetonos valdymo metais redaktoriais visada buvo paskiriami diktatoriui ištikimi žmonės: „Tik visai negausingi laikraščiai ir laikraštininkai neprisijungė prie šios reakcijos siautėjimo“. Deklaruojamas esminis požiūris, jog „laisvosios, atgimusios Lietuvos spauda negali būti smetoniškai skučiška“. Kitaip sakant, visi redaktoriai turi būti pakeisti. Šiame straipsnyje išreikštas *Tiesos* vadovaujamas, dominuojantis vaidmuo ypač ryškus, kuomet autorius kalba apie žmonės, kurie bando prisitaikyti: „<...> šitie žmonės klysta, jeigu jie mano, jog mes turim tokią silpną atmintį, kad užmirštume visus jų darbelius. Mes esame tolimi nuo bet kokio noro kerštauti. Mes esame pasiryžę plačiai atverti savo duris kiekvienam doram žmogui, kad ir kokie būtų buvę jo įsitikinimai praeity, jeigu tik jis nuoširdžiai nori dirbti. Bet mes taip pat nesame tokie naivūs, kad duotumės mulkinami ir vedžiojami už nosies profesinių veidmainių; kad pavestume kalbėti masėms pataikūnams be principo ir sąžinės; kad leistume veikti darbo žmogaus sąmonę skučių bendrininkams.“⁵⁴⁶

Straipsnyje nedviprasmiškai nurodžius, jog prosovietiniai žurnalistai įgijo dominuojančią padėtį, autorius taip pat aprašo konkrečias „kaltes“ jau uždarytų leidinių: *Kurjer Vileski, Nove Slovo, Dos Vort, Darbas, Sekmadienis, Laikas*. Komunikaciniu požiūriu visa tai atrodo kaip sąmoningas ir kontroliuojamas galios persiskirstymo žiniasklaidos sistemoje procesas. Tačiau besimezgantis aršus, politine ideologija paremtas konfliktas tam tikrais atvejais privertė išstumiamus iš profesinės srities veikėjus ryžtis itin rizikingiems atsakomiesiems žingsniams, siekiant stabilizuoti savo karjeros padėtį ar bent apsisaugoti nuo represijų. Pavyzdžiui, kitą dieną po Rudmino straipsnio pasirodymo Henrikas Blazas, buvęs jau uždaryto ir vis dar kritikuojamo *Laiko*

⁵⁴⁵ Galas šovinistinei ir pornografinėi spaudai. *Lietuvos Aidas*, 1940, birželio 30, nr. 306, p. 1.

⁵⁴⁶ RUDMINAS, V. Šalin smetoninkų lizdus iš spaudos. *Tiesa*, 1940, liepos 1, nr. 10, p. 2.

redaktorius, raštu kreipėsi į LKP CK dėl *Tiesoje* pateiktų kaltinimų. Žurnalistas, jo žodžiais, norėjo pasiaiškinti „faktais ir argumentais“, išreiškė savo senas simpatijas komunistų partijai ir netgi pareikalavo tardymo, kuris baigtųsi bausme arba reabilitacija.⁵⁴⁷ Blazo laiškas buvo kupinas pasipiktinimo, parašytas skrupulingai, netgi agresyvia retorika, detalus ir papildomai persiūstas SSRS diplomatinei atstovybei Kaune. Viena vertus, visai įmanoma, jog redaktorius iš tiesų tikėjo tapęs nesusipratimo auka, kita vertus, tai galėjo būti drąši Blazo improvizacija represijų grėsmės akivaizdoje. Abiem atvejais tai atskleidžia diskurso įtaką žurnalistikos veikėjų atžvilgiu, kitaip sakant, jie viešus teiginius, nepaisant dalies argumentų absurdiškumo, priimdavo visiškai rimtai, tai tapdavo žurnalistų socialinės realybės dalimi.

Nors liepos 2 d. *Lietuvos Aidas* nurodo, jog *Liaudies vyriausybė* jau lyg ir atliko būtiniausią periodinės spaudos apvalymą nuo „reakcingo ir pornografiško šlamšto“⁵⁴⁸, tačiau tariama nuoskauda ir kritika tautininkų režimo žiniasklaidos politikai reiškiamą gerokai vėlesniuose straipsniuose, pavyzdžiui, Jeronimo Cicėno paskelbtame *Vilniaus Balse* liepos 21 d. Autorius išreiškė viltį, jog Lietuvai įsijungus į SSRS „žurnalistas nebus kažkoks keisto darbo žmogus, žurnalistui bus grąžinta jo profesijai prideramas vardas ir pareigos: naujo kuriamo gyvenimo pavaizdavimas“⁵⁴⁹. V. Šaulys *Komjaunimo Tiesoje* rugpjūčio 10 d. vėlgi labai kategoriškai pareiškė, jog viskas iki birželio 15 d. buvo sukurta „smetoniškos klikos agentų, kurie ir tarnavo tik darbo žmonių mulkinimui“, o šiuo metu viso krašto spauda perėjus į „tikrų liaudies sūnų, darbininkų reikalų gynėjų“ rankas, laikraščiai, anksčiau tarnavę „kapitalistų ir darbo žmonių išnaudotojų reikalams“, turėjo būti sustabdyti⁵⁵⁰. Tai buvo nauji kaltinimų spaudai bruožai ir ši slinktis nuo konkretesnių: „tarnystės Smetonos režimui“ ir „pornografijos“, žymi naujo proceso pradžią.

Prabėgus maždaug mėnesiui po okupacijos Lietuvoje žurnalistikos

⁵⁴⁷ LYA, f. 1771, ap. 1, b. 247, p.79–80.

⁵⁴⁸ Sulaikyti šlamšto ir pornografijos skleidimą. *Lietuvos Aidas*, 1940, liepos 2, nr. 310, p. 1.

⁵⁴⁹ CICĖNAS, J. Ir žurnalistas pareigos ir darbo žmogus. *Vilniaus Balsas*, 1940, liepos 21, nr. 170, p. 6.

⁵⁵⁰ ŠAULYS, Vinc. Ką aš norėčiau rasti „Komjaunimo Tiesoj“. *Komjaunimo Tiesa*, 1940, rugpjūčio 10, nr. 17 p. 8.

diskurse pasirodė naujoji sovietinės spaudos (bolševikinės, tarybinės, socialistinės) samprata, kurios identitetas pirmiausiai formuotas per antagonistinį santykį. Atlikus „išlaisvinimą nuo smetoninių suvaržymų“, šią ideologinę priešybę turėjo simbolizuoti kapitalistinė/buržuazinė spauda. Vincas Oškinis *Lietuvos žinių* liepos 13 d. numeryje plačiai išdėstė šio reikalo esmę. Pasak autoriaus, sovietų spauda ir buržuazinė – visiškai nesugretinami dalykai. Vis dėlto taikydamas būtent lyginamąjį aspektą, Oškinis nurodo: „Buržuazinė spauda pirmiausiai yra turtingųjų priemonė sistemingai, nuosekliai, kasdien apgaudinėti, tvirkinti, mulkinti eksploatuojamas darbo žmonių mases, sensacine kriminalistika, pornografija žudyt darbo žmogaus politinę ir profesinę sąmonę. <...> Tuo tarpu sovietų spaudos tikslas tarnauti darbo klasei ir jos valstybei. Tai ne tik socialistinio kūrybinio darbo veidrodis, bet sykiu ir praktiškojo darbo mokytojas, kolektyvus propagandistas, agitatorius-kolektyvus organizatorius. Būdama Komunistų partijos rankose, savo kūrybiniu darbu pasireiškia visose gyvenimo srityse.“⁵⁵¹

Pamatinė šios straipsnio tezė apima žiniasklaidos nuosavybės formos klausimą ir iškelia kolektyvios/valstybinės pranašumus prieš privačią, nurodant, jog tai iš esmės lemia, kieno interesai – verslo ar visuomenės, bus ginami. Vėlesniu laikotarpiu šie antagonistinio pobūdžio ideologiniai-politiniai motyvai masiškai naudojami⁵⁵², suvokiant tai kaip sovietinės spaudos sampratos pamatines tezes.

Įdomu, jog kurį laiką viešasis interesas suprantamas ne per tariamą palankumą darbininkų ar darbo žmonių klasei, tačiau mintis reiškiamą dar retkarčiais laikantis tautos koncepcijos. Pavyzdžiui, uždaromo dienraščio *XX amžius* paskutiniame numeryje jau pažymima: „<...> nėra reikalo turėti bet kokių atskirų grupių spaudos organus, nes visa tauta, kaip parodė Liaudies Seimo rinkimai, susijungė bendroje Tarybų valdžios platformoje“.⁵⁵³ Rapolas

⁵⁵¹ OŠKINIS, V. Sovietų spauda. *Lietuvos žinios*, 1940, liepos 13, nr. 157, p. 6.

⁵⁵² Naujas spaudos kelias. *Darbo Lietuva*, 1940, rugsėjo 7, nr. 95, p. 1; RUDAMINAS, V. Bolševikiška savikritika. *Tiesa*, 1940, rugsėjo 22, nr. 87, p. 3–4; Spauda – galingiausias partijos ginklas. *Tiesa*, 1940, spalio 26, nr. 116, p. 1; P. Š. Neredakcinis aktyvas – vertingiausias tarybinio laikraščio talkininkas. *Tiesa*, 1940, lapkričio 16, nr. 133, p. 7.

⁵⁵³ Malonūs skaitytojai. *XX amžius*, 1940, rugpjūčio 1, nr. 174, p. 10.

Mackonis slapyvardžiu *Žurnalistas Vilniaus Balse* rugsėjo 12 d. rašo, jog: „Pertvarkant spaudą visų pirma buvo kreipiamas dėmesys į tai, kad ji kuo greičiau nustotų tarnavusi pavienių asmenų ar grupių interesams, o įsikinkytų į darbą už visos tautos reikalus, už jos gerovę“.⁵⁵⁴ Tai galima vertinti tiesiog kaip kalbėjimo riklą, etninio nacionalizmo pėdsaką.

Šiame kontekste kur kas labiau už daugelį „marksistiškai nusivokiąs“, kaip tvirtino Jonas Šimkus, iš tiesų pasirodė Eltos direktorius Leiba Šausas. *Tarybų Lietuvos* lapkričio 7 d. straipsnyje spaudos pertvarkos tema autorius išdėsto marksistine filosofija paremtą jos kritiką: „Kapitalistinėje Lietuvoje spauda buvo buržuazijos įrankis liaudies masėms dezorganizuoti ir demoralizuoti. Buržuazinių partijų organai ir įvairūs geltoni laikraštukai turėjo vieną bendrą tikslą: sudrumsti liaudies sąmonę, suardyti liaudies pasitikėjimą savo jėgomis, sulaikyti darbo mases nuo kovos su kapitalistais, šmeižti ir juodinti revoliucinį judėjimą ir viso pasaulio žmonių viltį – socializmo šalį.“⁵⁵⁵ Klasių kovos ir žiniasklaidos kaip ideologijos, „klaidingos sąmonės“ formavimo priemonės motyvai taip pat išryškunami *Tiesos* lapkričio 20 d. numeryje, kuriame teigiama: „Buržuazinėje Lietuvoje spauda buvo valdančiųjų klasių įrankis ir jos svarbiausias tikslas buvo masių mulkinimas, kad jas būtų galima lengviau valdyti ir išnaudoti. Socialistinėje Lietuvoje spauda yra ir turi būti masių ginklas kovoje už socialistinę statybą mūsų krašte, už galutinę socializmo pergalę.“⁵⁵⁶

Tendencija žiniasklaidos sistemos pokyčius vaizduoti kaip tariamos klasinės kovos Lietuvoje pasekmę paplinta ir išlieka visuotinė tiek vėlesniais mėnesiais, tiek iki sovietmečio pabaigos.⁵⁵⁷ Tai tapo pamatiniu teiginiu (nors visiškai pramanytu), kuris pagal Gintauto Mažeikio subjekcijos koncepciją yra

⁵⁵⁴ ŽURNALISTAS. Naujo gyvenimo avangardas. *Vilniaus Balsas*, 1940, rugsėjo 12, nr. 217, p. 4.

⁵⁵⁵ ŠAUSAS, L. Spauda socializmo tarnyboje. *Tarybų Lietuva*, 1940, lapkričio 7, nr. 33, p. 10.

⁵⁵⁶ Spaudos platinimas – reikšmingiausia priešrinkiminės kampanijos priemonė. *Tiesa*, 1940, lapkričio 20, nr. 137, p. 1.

⁵⁵⁷ DEGLAS. Nelegalioji komjaunimo spauda kalėjime. *Komjaunimo Tiesa*, 1940, gruodžio 4, nr. 99, p. 3; VINOKUROVAS. Į pagalbą agitatoriams ir visuomeniniams spaudos platintojams. Bolševikų spaudos vaidmuo ir reikšmė socialistinėje statyboje. *Tarybų Lietuva*, 1940, gruodžio 7, nr. 58, p. 2; Spaudos diena. *Vilniaus Balsas*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 1; ŠILTAKIS, P. Pelnyta atestacija. *Tiesa*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 5; VENCLOVA, A. Mūsų spauda turi būti stipresnė ir operatyviškesnė. *Tarybų Lietuva*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 4.

būtiną predispozicijų kūrimo proceso metu ir vėliau gali būti naudojamas kaip svarbiausia vėlesnių samprotavimų prielaida. Tokia argumentavimo strategija ypač ryški tarpukario eksžurnalistų, tapusių sovietiniais politikais, rašiniuose.⁵⁵⁸

Pavyko rasti vos vieną straipsnį, kuriame, kritikuojant buržuazinių/kapitalistinių valstybių spaudą, autorius pasiremia konkrečių šalių žiniasklaidos analizės pavyzdžiais.⁵⁵⁹ Ir priešingai – galima rasti gausybę publikacijų, skirtų SSRS žiniasklaidos istorijai, sistemos nagrinėjimui bei „pranašumo“ atskleidimui.⁵⁶⁰ Tokie straipsniai turėjo perteikti sovietinės žurnalistikos sampratos esmę ir dominuojantiems lauko dalyviams suteikti politiniu požiūriu patikimų įtikinėjimo jos pranašumu argumentų. Pavyzdžiui, *Vilniaus Balso* 1941, gegužės 5 d. numeryje paskelbtas šiais aspektais labai koncentruotas straipsnis, kuriame pristatomi įtakingiausių SSRS politikų ir ideologų samprotavimai apie žurnalistiką: V. Lenino – „Apie mūsų laikraščių pobūdį“; J. Stalino – Spauda, kaip kolektyvinis organizatorius ir „Apie bolševikišką savikritiką spaudoje“; M. Kalinino – „Rašykite teisingai ir įdomiai“; V. Molotovo – „Savikritikos obalsiai ir spauda“, „Svarbieji tarybinės ir partinės spaudos uždaviniai“, „Apie kaimo korespondentus“; S. Kirovo – „Apie fabričių korespondentus“; A. Mikojanos – „Laikraštyje neturi būti paviršutiniškumo“.⁵⁶¹

Po valstybės aneksijos Lietuvos žiniasklaida sovietiniu pavyzdžiu turėjo

⁵⁵⁸ VENCLOVA, A. Tarybinės spaudos paskirtis – aukšta ir garbinga. *Vilniaus balsas*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 4; SIMĖNAS, A. Aktyviai platinkime spaudą. *Tiesa*, 1941, birželio 8, nr. 139, p. 4; PALECKIS, J. Nei vienos šeimos be tarybinės spaudos. *Tiesa*, 1941, birželio 17, nr. 148, p. 2; PALECKIS, J. Nė vienos šeimos be tarybinės spaudos! *Tarybų Lietuva*, 1941, birželio 17, nr. 140, p. 3; PALECKIS, J. Nė vienos šeimos be tarybinės spaudos! *Vilniaus Balsas*, 1941, birželio 19, nr. 141, p. 2.

⁵⁵⁹ ZVARIČAS, I. Karas ir buržuazinė spauda. *Tiesa*, 1940, rugsėjo 28, nr. 92, p. 8.

⁵⁶⁰ ERNIS, J. Spauda Sovietų Sąjungoje. *Vilniaus Balsas*, 1940, rugpjūčio 7, nr. 185, p. 3; Draugai darbininkai ir darbininkės! *Komjaunimo Tiesa*, 1940, rugpjūčio 22, nr. 22, p. 6; „Pravda“ apie sritinių laikraščių uždavinius ir vadovybę. *Darbo Lietuva*, 1940, rugsėjo 25, nr. 125, p. 2; VLKJS Centr. Kom. organas - „Komsomolskaja Pravda“. *Komjaunimo Tiesa*, 1940, gruodžio 4, nr. 99, p. 3; VINOKUROVAS. Medžiaga agitatoriams ir visuomeniniams spaudos platintojams padėti. Spaudos platinimas yra garbingas ir atsakingas politinis darbas. *Tarybų Lietuva*, 1940, gruodžio 12, nr. 63, p. 3; ŽURNALISTAS. Iš darbo žmonių spaudos istorijos. *Vilniaus Balsas*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 2–3; TSRS spauda. *Tiesa*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 4; TSRS spauda. *Tarybų Lietuva*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 4; TSRS spauda. *Vilniaus Balsas*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 8; VENCLOVA, A. Mūsų spauda turi būti stipresnė ir operatyviškesnė. *Tarybų Lietuva*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 4.

⁵⁶¹ Spauda kolektyvinis organizatorius. *Vilniaus Balsas*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 3.

būti pajungta totaliai visuomenės indoktrinacijai. Įdomu, jog dažnai net nemėginta to slėpti, priešingai viešai deklaruota, jog pagrindinis žurnalistikos tikslas redukuojamas iki socialinės inžinerijos funkcijos. Pavyzdžiui, *Komjaunimo Tiesoje* rugpjūčio 22 d. rašyta: „Lietuva žengia į socializmą. Tačiau socialistinę visuomenę reikia dar pastatyti. Reikia įdiegti socialistinę pažiūrą į darbą. Lietuvos darbo masės turi persiimti marksistiniu leninistiniu mokslu. <...> Akivaizdoje tokio milžiniško kūrybos ir persiauklėjimo darbo, spaudos uždaviniai ir atsakingumas daugeriopai išaugo. Spauda turi būti ne tik kolektyvinis agitatorius, bet ir kolektyvinis organizatorius. Juo daugiau mūsų komunistinė spauda bus masių skaitoma, juo greičiau, juo lengviau ir su mažesnėmis aukomis pasieksime laimingo visų gyvenimo.“⁵⁶²

Darbo Lietuvoje rugpjūčio 23 d. rašyta: „<...> mūsų bolševikinės spaudos uždaviniai: plačiose darbo žmonių masėse auklėti tikrąją socialistinę darbo discipliną ir be pasigailėjimo kovoti su tinginiais, valiūkautojais ir jų globotojais. <...> Tuos, kurie nenori taikytis prie įstatymų, reikia be pasigailėjimo kelti aikštėn. Tokia yra dirbančiųjų spaudoje partinių ir nepartinių bolševikų prievolė.“⁵⁶³ Rugsėjo 7 d. – „Socialistinės spaudos svarbiausias tikslas yra darbo masių agitacija už socializmo tikslus ir tų masių organizavimas socialistinės kūrybos ir statybos žygiams. Kadangi tie tikslai nepasiekiami be kovos, socialistinė spauda veda aktingą kovą su visais antisocialistiniais reiškiniais ir padeda partijai ir vyriausybei sėkmingiau siekti tų tikslų, kurių trokšta liaudis. <...> Didelė socialistinė spaudos pareiga – išvystyti naudingą savikritiką ir nurodyti visus blogumus ir kliūtis, kurias pasitaiko socialistinės kūrybos kelyje.“⁵⁶⁴

Leiba Šauso *Tarybų Lietuvos* straipsnyje lapkričio 7 d. rašyta: „Lietuvai tapus socialistine respublika broliškoje tarybinių respublikų šeimoje mūsų tarybinė spauda stoji kovon dėl socialistinės statybos. <...> Spauda tapo vienu iš svarbiausių veiksnių perauklėjant mūsų liaudį tarybinio patriotizmo ir

⁵⁶² Draugai darbininkai ir darbininkės! *Komjaunimo Tiesa*, 1940, rugpjūčio 22, nr. 22, p. 6.

⁵⁶³ Svarbiausias spaudos uždavinys. *Darbo Lietuva*, 1940, rugpjūčio 23, nr. 68, p. 4.

⁵⁶⁴ Naujas spaudos kelias. *Darbo Lietuva*, 1940, rugsėjo 7, nr. 95, p. 1.

proletarinio internacijonalizmo dvasia.⁵⁶⁵

Komunistų partijos monopolis masinės komunikacijos srityje buvo paaškinamas remiantis itin nuoseklia logika, kurios pamatinis teiginys, leidęs išvesti tolimesnius loginius samprotavimus, apibendrintai skambėjo maždaug taip: Lietuvos darbo liaudis sukilo ir perėmė valdžią, komunistų partija išėjo iš pogrindžio. Kadangi geriausiai atstovavo liaudies interesus, stojo jos vykdomos kovos priešakyje. Greta partijos veikė ir bolševikinė spauda, kuri aiškino liaudžiai didžiųjų įvykių prasmę, mobilizavo liaudies mases galutiniam puolimui prieš kapitalizmą, dėl tarybų valdžios įvedimo Lietuvoje.⁵⁶⁶ Nepaisant pabrėžto svarbaus vaidmens žiniasklaidai priskiriamas komunistų partijos politikos vykdytojos vaidmuo. Spauda visiškai atvirai pristatoma kaip komunistų partijos „pagalbininkė“, agitacijos ginklas, partijos „veidas“. Įdomu, jog formaliai auditorija diskurse vaizduojama kaip aktyvi politinės komunikacijos trikampio (tarp žiniasklaidos ir politikos) dalyvė.

Iš esmės šios ideologinės schemos turinys buvo netikras, kitaip tariant – melas, tačiau suteikė pagrindus, argumentus pagrindžiant partijos dominavimą žiniasklaidoje. Esą partija rūpinasi darbo masėmis, o spauda, veikdama kaip tarpininkas tarp politikų ir visuomenės, gali padėti ginti šios interesus. Tokia samprotavimo logika puikiai atskleista *Tarybų Lietuvos* spalio 22 d. redakciniame straipsnyje⁵⁶⁷: „Dabar laikraštis prieš akis teturi vieną tikslą: liaudies gerovę. Kadangi ta gerove primon galvon rūpinasi partija ir vyriausybė, spauda eina joms talkon. Spauda surenka balsus iš visos respublikos kampelių, daro santraukas, išvadas, signalizuoja partijai ir vyriausybei, kur kokia negerovė įsibrovusi, padeda liaudžiai surasti revoliucinę teisybę, jeigu jai skersai kelio kur nors atsistoję užsilikę smetoniški biurokratai arba naujai per neapdairumą atsisėdę seno raugo padarai.“ Samprotaudamas autorius pasitelkia Stalino citatą: „Spauda yra vienintelė priemonė, kurios pagalba partija kasdien, kas valandą kalbasi su darbininkų klase sava, jai

⁵⁶⁵ ŠAUSAS, L. Spauda socializmo tarnyboje. *Tarybų Lietuva*, 1940, lapkričio 7, nr. 33, p. 10.

⁵⁶⁶ Perfrazuota iš: 100 numerių legalios „Tiesos“. *Tiesa*, 1940, spalio 8, nr. 100, p. 1.

⁵⁶⁷ Pradėkime spaudos platinimo kampaniją. *Tarybų Lietuva*, 1940, spalio 22, nr. 19, p. 1.

reikalinga kalba. Kitų priemonių, kuriomis būtų galima susaistyti dvasinius saitus tarp partijos ir darbininkų klasės, kito tokio lankstaus aparato gamtoje nėra.“ Tačiau perspėjama: „Per spaudą partija ir vyriausybė kalbasi su masėmis. Bet jeigu spauda neįstengia įsiskverbti į mases, tai tada ir ta kalba yra silpna. Per spaudą duodamos direktyvos valstiečiams ir darbininkams jų nepasiekia. Spauldoje iškelti sumanymai nepasiekia plačiausių masių, neįstengia sukelti diskusijos, sumanymų aptarimo. Pagaliau dirbančiųjų masės, nebūdamos glaudžiamame santykiyje su spauda, negali iškelti savo sumanymų ir pastabų, kurios dažnai yra labai reikšmingos ir gali daryti akstiną dideliems statybos ir kūrybos darbams.“

Iš tikrųjų sovietinėje santvarkoje žiniasklaida kaip visuomenės institutas praranda bet kokią autonomiją. Savo ruožtu, individas patiriantis ideologinę (de)subjekciją savarankiškai taip pat galėjo veikti tik tam tikrose ribose, privalėjo permanentiškai sekti žiniasklaidą, laukti instrukcijų, savo gyvenimą orientuoti nuosekliai pagal besikeičiančią doktriną. Nesugebantys veikti tokia tvarka – priimti viešą kritiką ir represijas.

Toks valdžios, visuomenės ir žiniasklaidos santykis taip pat galiausiai atsiskleidžia žurnalistikos diskurse, mat tekstų autoriai, kreipdamiesi į auditoriją, kartais naudojo stebėtinai tiesmuką retoriką. Pavyzdžiui, LSSR Ryšių valdybos pareigūno Konstantino Vinokurovo straipsnyje, paskelbtame net keliuose pagrindiniuose respublikos laikraščiuose: „Milžiniškai tarybinių žmonių daugumai laikraščiai ir žurnalai tapo gyvenimo būtinybe. Jų skaitymas – kasdienis tarybinio žmogaus reikalavimas. Mūsų bolševikiška spauda visuomet sako tiesą, moko mases kurti ir stiprinti socialistinę santvarką, nugalėdama sunkumus, demaskuodama ir naikindama liaudies priešus. <...> Bolševikiška spauda – labai svarbi politinio masių švietimo ir auklėjimo priemonė. Mūsų laikraščiai, žurnalai ir knygos auklėja darbo žmones komunistine dvasia. Mūsų spauda nušviečia geriausius darbo pavyzdžius, praneša apie pirmūnų bandymus, aiškina visus partijos ir vyriausybės nutarimus ir mobilizuoja mases jiems vykdyti. Bolševikiška spauda tuo pačiu metu nuolat kritikuoja mūsų darbo trūkumus ir silpnumus, aiškina plačiosioms

masėms šitų trūkumų priežastis ir nurodo būdus jiems taisyti.⁵⁶⁸

Komjaunimo Tiesa 1941 m. gegužės 5 d. šiuo klausimu eina dar toliau ir nurodo: „<...> bolševikiška spauda formuoja visa, apie ką žmogus galvoja, atskleidžia jam naują akiratį. Bolševikiška spauda pliekia visus, kas sąmoningai ar nesąmoningai trukdo mums statyti savo galingąją tėvynę.“⁵⁶⁹

Tiesos 1941 m. gegužės 8 d. numerio straipsnyje „Darbo žmonių reikalavimai spaudai“ ši kalbėjimo linija pratęsiama, nurodoma, jog pagrindinis spaudos uždavinys – „liaudies priešų ir kenkėjų“ kritika. Žurnalistai primygtinai raginami tuo užsiimti: „Mūsų komisariatuose, trestuose ir įmonėse yra daug susigūžusių priešų, kurie varo griaunamąjį darbą, o spauda nesugeba laiku ir pilnai parodyti niekšingus jų darbus.“⁵⁷⁰ Taip formuojama mintis, jog žurnalistika turi atlikti visuomenės savitvarkos, kontrolės funkciją.

Taip pat formuojamas požiūris, jog žiniasklaida turi veikti kaip integrali platesnės partinių organizacijų propagandos platformos dalis, toks požiūris dažniausiai formuojamas partijos CK ir komjaunimo CK organų puslapiuose. *Tiesos* lapkričio 17 d. straipsnyje „Spauda – galingas priešrinkiminės agitacijos ginklas“ rašoma: „Mūsų spauda turi dabar nuveikti didžiulį propagandos ir agitacijos darbą, visapusiškai išaiškinti masėms rinkimų reikšmę, ir visą priešrinkiminę kampaniją surišti su plačiausių masių mobilizavimu konkreitiems socializmo statybos uždaviniams atlikti.“⁵⁷¹ *Komjaunimo Tiesa* spalio 17 d. visiškai atvirai nurodo savo skaitytojams, jog šį laikraštį komunistų agitatoriams būtina pasitelkti kaip pradžiamokslį propagandiniai veiklai: „Laikraštis duoda pranešėjams seriją temų, priėjimo būdą, medžiagą toms paskaitoms ar pasikalbėjimams. Žinoma propagandistas turi atidžiai sekti laikraštį, užrašinėti faktus, svarbiausias vietas, visiškai pasitikėti jame pateikta

⁵⁶⁸ VINOKUROVAS. Į pagalbą agitatoriams ir visuomeniniams spaudos platintojams. Bolševikų spaudos vaidmuo ir reikšmė socialistinėje statyboje. *Tarybų Lietuva*, 1940, gruodžio 7, nr. 58, p. 2; VINOKUROVAS. Bolševikų spaudos vaidmuo ir reikšmė socialistinėje sargyboje. *Komjaunimo Tiesa*, 1940, gruodžio 8, nr. 102, p. 2, 4; VINOKUROVAS. Bolševikų spaudos vaidmuo ir reikšmė socialistinėje statyboje. *Vilniaus Balsas*, 1940, gruodžio 8, nr. 289, p. 1.

⁵⁶⁹ Kolektyvinis propagandistas, agitatorius ir organizatorius. *Komjaunimo Tiesa*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 1.

⁵⁷⁰ Darbo žmonių reikalavimai spaudai. *Tiesa*, 1941, gegužės 8, nr. 108, p. 1.

⁵⁷¹ Spauda – galingas priešrinkiminės agitacijos ginklas. *Tiesa*, 1940, lapkričio 17, nr. 134, p. 1.

medžiaga.⁵⁷² *Komjaunimo Tiesoje* lapkričio 30 d. pažymima: „Dabar, vykdamas platų agitacijos – propagandos darbą plačiose kaimo ir miesto masėse, labai svarbu tinkamą, dėmesį atkreipti į spaudą. Komjaunuoliai turi ypatingai gerai žiūrėti, kad kiekvienas pilietis apie visus nutarimus būtų pats skaitęs spaudoje arba girdėjęs per radiją plius tai, (jis daug ką gali nesuprasti ir t. t.), kad jam reikia gerai ir suprantamai tuos nutarimus ir įsakus išaiškinti, duoti į kiekvieną klausimą tikslų atsakymą.“⁵⁷³

Konkrečių leidinių iškelti tikslai ir uždaviniai atitiko vyraujančias diskurso tendencijas ir kaitos etapus. Pavyzdžiui, 1940 m. birželio 21 d. *Tiesos* prototipą *Liaudies Balsą* leidėjai pristatė dar labai kukliai, nurodyta, jog tai „<...> plačiųjų liaudies sluoksnių gyv. kelrodis. Jame bus nušviečiami ir keliami miesto ir kaimo darbininkų, darbo valstiečių, inteligentijos, amatininkų ir kitų darbo žmonių opiausieji ekonominiai, politiniai, profesiniai ir kultūriniai reikalai. <...> „Liaudies Balsas“ plačiai nušvies Sovietų Sąjungos, mūsų nepriklausomybės gynėjos gyvenimą ir jos laimėjimus, politinio, ekonominio ir kultūrinio gyvenimo srityse.“⁵⁷⁴

Kadangi sovietinė ideologija ir retorika praktiškai iš karto persmelkė žurnalistikos diskursą, sovietinės spaudos sampratos pagrindiniai teiginiai netruko viešai paplisti, todėl *Tarybų Lietuva* 1940 m. spalio 1 d. pradėdama naują leidinio etapą, galėjo jau pristatyti ideologine prasme nuoseklią ir pagal sovietinius kanonus konceptualiai išbaigtą savo veiklos programą: „Per savo 134-ri numerius „D.L“ stengėsi, pagal savo sugebėjimus, vykdyti tas funkcijas, kurias spauda vykdo Tarybų Sąjungoje. Ji ne tik atsiliepė į visus svarbiausius įvykius, kurie įvyko Lietuvoje, bet taip pat mobilizavo mases socializmui įgyvendinti, stipriai prisidėdama prie didžiojo žemės pertvarkymo darbo, darbo našumo pakėlimo ir kit. Nesant specialios spaudos „D.L“ stengėsi duoti kiek galima daugiau straipsnių Marksizmo-Leninizmo-Stalinizmo mokslo klausimais, nes politinis prusimas buvo ir tebėra viena iš svarbiausių spaudos

⁵⁷² S. J. Laikraštis – komjaunuolio padėjėjas. *Komjaunimo Tiesa*, 1940, spalio 17, nr. 59, p. 2.

⁵⁷³ Spaudos reikšmė priešrinkiminėje kampanijoje. *Komjaunimo Tiesa*, 1940, lapkričio 30, nr. 96, p. 1.

⁵⁷⁴ „Liaudies Balsas“ – darbo žmonių laikraštis. *Liaudies Balsas*, 1940, birželio 21, nr. 1, p. 2.

uždavinių. Šią labai svarbią politinę lektūrą duos ir Tarybų Lietuva. <...> Socialistinės spaudos uždaviniai yra visai skirtingi nuo buržuazinės spaudos uždavinių. Masiniu organizatorium ir masiniu agitatorium – štai kuo turi būti socialistinė spauda. Kad tą savo uždavinį atliktų, ji turi turėti labai glaudų kontaktą, su masėmis, žinoti masių nuotaiką, atspėti masių pageidavimus ir visą laiką būti liaudies tarnyboje. Visus tuos uždavinius stengsis įgyvendinti Tarybų Lietuva talkininkaudama partijai ir vyriausybei. <...> Vienas iš tvirčiausių santvarkos ramsčių yra savikritika, iškelianti visas neigiamybes, kurios kliudo socializmo statybą ir liaudies akyse iškraipo teisingą partijos politiką. Todėl Tarybų Lietuva nevens ir labai griežtos savikritikos, jei tat bus reikalinga.⁵⁷⁵

Žurnalistų profesinė tapatybė: narystės kriterijai, gebėjimai ir savybės. Šiuo klausimu diskurse galima pastebėti vieną ryškia, tačiau keletą dedamųjų telkiančią ir kaitos požiūriu itin reikšmingą kalbėjimo tendenciją. Žurnalistika bent jau formaliai pradėta vaizduoti kaip visuotinis reiškiny, veikla, kuria turėtų užsiimti ne siaura specifinių įgūdžių turinti socialinė grupė, priešingai – kviesta masiškai prisijungti prie organizuojamų leidinių. Pagrindiniai atrankos kriterijai – tinkama klasinė priklausomybė ir gebėjimas rašyti. Toks principas grindžiamas paprastu, iš anksčiau jau analizuotų ideologinių samprotavimų išvestu argumentu: darbininkų spauda galės visapusiškai atsispindėti darbininkų gyvenimą, jeigu tik patys darbininkai aktyviai įsitrauks į spaudos darbą ir patys sau atstovaus.

Ši tendencija ryški nuo pat okupacijos pradžios, kai laikraščių redakcijos pradėjo nuolatos ir su užsidegimu raginti rašyti korespondencijas ir prisidėti prie spaudos darbo.⁵⁷⁶ Atvirai deklaruojama, jog reikalavimai tokiai veiklai keliami minimalūs, pavyzdžiui, *Liaudies Balsas* birželio 21 d. ragino:

⁵⁷⁵ Tarybų Lietuva. *Tarybų Lietuva*, 1940, spalio 1, nr. 1, p. 1.

⁵⁷⁶ „Liaudies Balsas“ – darbo žmonių laikraštis. *Liaudies Balsas*, 1940, birželio 21, nr. 1, p. 2; Rašykite „Liaudies Balsui“. *Liaudies Balsas*, 1940, birželio 21, nr. 1, p. 4; Laukiame Jūsų balso. *Lietuvos Aidas*, 1940, birželio 28, nr. 303, p. 1; Rašyti tik tiesą. *Lietuvos Aidas*, 1940, liepos 1, nr. 307, p. 1; KYNAS, K. Kariai, kviečiame jus bendradarbiauti spaudoje. *Vilniaus Balsas*, 1940, liepos 13, nr. 162, p. 7; Naujas laikraštis. *Darbo Lietuva*, 1940, liepos 16, nr. 1, p. 1; Provincijos korespondentams. *Darbo Lietuva*, 1940, liepos 16, nr. 1, p. 12; E. M. Į darbą draugai! *Komjaunimo Tiesa*, 1940, liepos 17, nr. 6, p. 2; Jaunuoliai! *Komjaunimo Tiesa*, 1940, liepos 19, nr. 7, p. 4.

„Nesivaržykite, jei nemokate gerai rašyti! Rašykite, kaip mokate, o redakcija pataisys, jei bus reikalo.“⁵⁷⁷ *Darbo Lietuva*, liepos 16 d – „Redakcija dės visas pastangas, kad Darbo Lietuva būtų tikras darbo žmonių laikraštis, ir kad jis būtų įdomus visiems Lietuvos skaitytojams. Jame plačiai atvertos durys visiems, kas turi kokių sumanymų ir pasisakymų. Į jį atviros durys ypač darbininkams ir valstiečiams iš provincijos, kurie norėtų Darbo Lietuvai patalkininkauti kaip korespondentai. Taigi visi plunksną valdantieji gali drąsiai rašyti Darbo Lietuvai. Kiekviena eilutė bus peržiūrėta, įvertinta ir jei tiks – atspausdinta.“⁵⁷⁸

Rugsėjo 25 d. laikraščio redaktorius Šimkus vėl ragina: „Rašyti reikia nedaug, be ypatingų filosofijų, taip, kaip gerame sieniniame laikraštyje. <...> Redakcija vieno tenori, kad parašytos pastabos būtų *teisingos* (kursyvu paryškinta originale – aut. past.). Už rašinius redakcija kiekvienam sumoka pagal nustatytą tarifą.“⁵⁷⁹ *Komjaunimo Tiesa* liepos 30 d. taip pat su ryškia ideologine potekste pažymi: „Čia negali būti kalbų apie gabumus rašyti – tik smetoniškoj valstybėj buvo kalba apie „išrinktuosius“. <...> Redakcija kviečia VISUS JAUNUOLIUS (didžiosiomis raidėmis rašyta originale – aut. past.), kuriems nušvito Socializmo, naujo gyvenimo saulė į bendradarbius!“⁵⁸⁰

Po keleto mėnesių kalbėjimo šiuo klausimu retorika tampa mažiau žaisminga ir veikiau įsakmi, pavyzdžiui, *Vilniaus Balsas* rugsėjo 22 d. rašo: „Talkon privalo stoti kiekvienas, kas tik nuvaldo plunksną, kam rūpi gera darbo liaudies ateitis <...>.“⁵⁸¹ *Vilniaus Balsas* lapkričio 15 d. – „Spaudos gi tikslas – kuo pilniausiai atvaizduoti to įtempto gyvenimo pulsavimą. Vien tik vadinamieji spaudos žmonės to tikslo be platesnio tinklo korespondentų negalėtų atsiekti, todėl kiekvienas laikraštis stengiasi turėti iš visų gyvenimo sričių kuo daugiausia korespondentų. Čia turi būti suprasta, kad spauda yra bendras visų reikalas, todėl joje turi visi dalyvauti, rašinėdami visokias

⁵⁷⁷ Rašykit „Liaudies Balsui“. *Liaudies Balsas*, 1940, birželio 21, nr. 1, p. 4.

⁵⁷⁸ Naujas laikraštis. *Darbo Lietuva*, 1940, liepos 16, nr. 1, p. 1.

⁵⁷⁹ ŠIMKUS, Jonas. Kadru reikalai. *Darbo Lietuva*, 1940, rugsėjo 25, nr. 125, p. 5.

⁵⁸⁰ REDAKCIJA. Kaip organizuoti korbrigadas (Korespondentų brigadas). *Komjaunimo Tiesa*, 1940, liepos 30, nr. 12, p. 2.

⁵⁸¹ Visi į spaudos darbo talką. *Vilniaus Balsas*, 1940, rugsėjo 22, nr. 226, p. 1.

žinias.⁵⁸²

Tarybų Lietuva lapkričio 13 d. – „Jau ne vieną kartą laikraščiai kreipėsi į plačiuosius skaitytojų sluoksnius prašydami, kad skaitytojai ir apskritai visi mokantieji rašyti bendradarbiatų su spauda, rašytų jai. Iš dalies galima pasidžiaugti to kreipimosi rezultatais, nes skaitytojai gana gyvai reaguoja ir laikraščiai gauna nemažą žinių kiekį iš visų mūsų respublikos kampų. Bet vis dėlto to neužtenka. Todėl redakcijos vis dar tebededa pastangas sutelkti dar didesnę pastovesnių bendradarbių kadrą. <...> Visai teisingai, kad liaudyje yra gabių ir daug žmonių ir redakcija juos labai prašo bendradarbiauti. <...> Deja, iki šiol mes neprisišaukėm gabiųjų. Gabieji kažkodėl mus vis dar pamiršta.“⁵⁸³

Šiuo klausimu buvo įtikinėjamos ir atskiros profesinės grupės, pavyzdžiui, *Darbo Lietuvos* rugsėjo 26 d. numeryje – mokytojai: „Būtų gėda patiems mokytojams, jeigu pedagoginiai žurnalai, kaip iki šiol, ir toliau būtų negyvi, trūktų medžiagos. <...> Mokytojo kaip spaudos darbininko plunksnos laukia ir visa eilė kitų laikraščių. Jų bendradarbiavimo laukia socialistinės jaunuomenės organizacijų spauda, valstiečių reikalams skiriami laikraščiai, pagaliau dienraščiai ir žurnalai.“⁵⁸⁴

Panašu, jog visuomenėje visgi atsirado norinčių, tačiau mažai gebančių užsiimti žurnalistika, todėl galima pastebėti, jog laikraščiuose pradėdama bent užsiminti apie reikalingus gabumus arba būtinybę įgyti profesinių žinių. Pavyzdžiui, *Tarybų Lietuvoje* lapkričio 13 d. rašyta: „Bet ir pradėdantis savo nemokėjime turi parodyti bent kokią žymę, kuri liudytų, kad pradėdas rašyti toje srityje yra gabus. Ne įmantrumuose, o visiškame paprastume tas gabumas tegali pasirodyti. Jei rašantysis bus pastabus ir jei jis mėgs ir brangins spaudos darbą, toks žmogus, neišvengiamai ateis į spaudą ir joje pasiliks. Tokių žmonių mes labai laukiame ir ieškome.“⁵⁸⁵ Kritiškas požiūris į bendradarbius reiškiamas *Vilniaus Balse* 1940 m. lapkričio 27 d. publikuotame J. Ernio

⁵⁸² Imkite plunksnas ir rašykite. *Vilniaus Balsas*, 1940, lapkričio 15, nr. 270, p. 5.

⁵⁸³ Iš laiškų redakcijai. Dėl spaudos bendradarbių kadrų. *Tarybų Lietuva*, 1940, lapkričio 13, nr. 37, p. 7.

⁵⁸⁴ ŽIBINTAS, V. Mokytojas ir spauda. *Darbo Lietuva*, 1940, rugsėjo 26, nr. 127, p. 3–4.

⁵⁸⁵ Iš laiškų redakcijai. Dėl spaudos bendradarbių kadrų. *Tarybų Lietuva*, 1940, lapkričio 13, nr. 37, p. 7.

straipsnyje – „Bendradarbiavimas“ ir bendradarbiavimas.⁵⁸⁶

Tiesa 1941 m. balandžio 16 d. taip pat pažymi: „<...> darbas tarybiniame laikrašty reikalauja tam tikro būtino išsilavinimo ir įgudimo.“⁵⁸⁷ Gegužės 7 d. šis leidinys pranešė apie VKP(b) CK nutarimu suorganizuotus masinius darbininkų, kaimų korespondentų ir sieninių laikraščių redaktorių mokymus, kuriuos visoje SSRS esą lankė daugiau kaip 150.000 žmonių.⁵⁸⁸ Gegužės 16 d. *Tiesos* numeryje paskelbtas straipsnis, kurio tariamas autorius Kauno kelio ruožo geležinkelininkų sieninio laikraščio *Tarybiniais Bėgiais* redaktorius A. Ivaška. Straipsnyje rašoma apie masiškų spaudos bendradarbių kursų būtinybę, formuojama nuomonė, jog darbininkų ir valstiečių korespondentai, gavę teorinių žinių apie žurnalistiką, gali tapti „visai rimtais žurnalistais“. Autorius straipsnį užbaigia tokiu kreipimusi: „Taigi mes, darbininkai, pasiryžusieji dirbti tarybinės spaudos darbą, kreipiamės į Jūs, draugai tarybiniai žurnalistai, kad mums padėtumėt.“⁵⁸⁹

Laikraščių bandymas gauti žurnalistinės medžiagos iš plačiosios visuomenės buvo itin komplikotas. Šiuo klausimu Lietuvoje tuo metu dar originalią priemonę pasitelkė *Vilniaus Balso* redakcija, paskelbusi korespondentų soclenktynes, kurios apėmė ne tik korespondencijų rašymo varžybas, bet taip pat – laikraščio platinimo. Vykdam šią kampaniją, dienraštyje nuolatos publikuoti Antano Pangonio straipsniai, kuriuose pateikiami patarimai pradedantiems žurnalistams.⁵⁹⁰ Jų autorius netgi pasiūlė šiuos neprofesionalius (čia reikėtų suprasti visomis reikšmėmis)

⁵⁸⁶ ERNIS, J. „Bendradarbiavimas“ ir bendradarbiavimas. *Vilniaus Balsas*, 1940, lapkričio 27, nr. 280, p. 4.

⁵⁸⁷ Tinkamai pasiruošti bolševikiškos spaudos dienai. *Tiesa*, 1941, balandžio 16, nr. 89, p. 5.

⁵⁸⁸ Žemutinės spaudos ir sieninių laikraščių aktyvo apmokymas. *Tiesa*, 1941, gegužės 7, nr. 107, p. 3.

⁵⁸⁹ IVAŠKA, A. Reikia užakinių kursų darbininkų ir valstiečių korespondentams rengti. *Tiesa*, 1941, gegužės 16, nr. 116, p. 4.

⁵⁹⁰ PANGONIS, A. Skelbiame korespondentų soclenktynes. *Vilniaus Balsas*, 1940, lapkričio 28, nr. 281, p. 4; PANGONIS, A. Korespondentai – laikraščio ausys ir akys. *Vilniaus Balsas*, 1940, gruodžio 1, nr. 284, p. 4; Korespondentų soclenktynių baigmėje. *Vilniaus Balsas*, 1940, gruodžio 21, nr. 300, p. 4; PANGONIS, A. Žinios turi būti aktualios. *Vilniaus Balsas*, 1940, gruodžio 22, nr. 301, p. 4; PANGONIS, A. Kaip parašyti korespondenciją. *Vilniaus Balsas*, 1940, gruodžio 29, nr. 306, p. 5; PANGONIS, A. Korespondentai aktyvistai ir paprasti korespondentai. *Vilniaus Balsas*, 1941, sausio 14, nr. 11, p. 4; PANGONIS, A. Skelbiame antrąsias korespondentų soclenktynes. *Vilniaus Balsas*, 1941, sausio 26, nr. 21, p. 4; PANGONIS, A. Iš kur ir kokių mums reikia korespondentų. *Vilniaus Balsas*, 1941, balandžio 9, nr. 83, p. 4.

korrespondentus oficialiai įtraukti į dienraščio veiklą, išduoti darbo pažymėjimus, aktyviausius priimti į žurnalistų profesinę sąjungą.⁵⁹¹

Pačios redakcijos savo rezultatus šiuo klausimu vertino neigiamai, nors laikraščių puslapiuose pateikiama statistika lyg ir neatrodo labai nuvilianti. Pavyzdžiui, baigiantis pirmiesiems sovietinės spaudos darbo metams, *Tarybų Lietuva* tokio neredakcinio aktyvo turėjo 120 žmonių. Šiuos skaičius reikėtų vertinti, atsižvelgiant į tai, jog redakcijoje dirbo vos 3-4 nuolatiniai darbuotojai ir 6 redakciniai bendradarbiai. Pasak Šimkaus, neredakcinio aktyvo medžiaga sudarydavo 65-75 % *Tarybų Lietuvos* pasiūlomų temų apimties ir 45-50% – turinio.⁵⁹² *Tiesa* turėjo 150 sistemingai bendradarbiaujančių korespondentų, tačiau pažymėta, jog laikraštis sėkmingai augina kadrus ir jame esą jau dirba 30 žmonių, karjerą žurnalistikoje pradėjusių sovietmečiu.⁵⁹³

Šiame kontekste visiškai išskirtinis pavyzdys – Mackonio publikacija „Žurnalistika yra menas“, paskelbta Žurnalisto slapyvardžiu *Vilniaus Balse* 1940 m. rugpjūčio 20 d.⁵⁹⁴ Pasak autoriaus, žurnalistas turi parodyti tai, „ko eilinis žmogus patsai niekuomet nepastebėtų“, o tekstus turi ruošti meniškai. Mackonis nurodo, jog „<...> dauguma žurnalistų savo profesiją traktuoja ne kaipo eilinį amatą, bet kaipo meną, kaipo pašaukimą, kurį vykdo visu atsidėjimu ir sąžiningumu“. Nepaisant straipsnyje naudojamų samprotavimo apie sovietinę spaudą klišių, šio autoriaus požiūris ryškiai kertasi su diskurse įsivyravusiais teiginiais apie žurnalistams keliamus kriterijus.

1941 m. gegužės 5 d. apibūdindama bendrą žurnalistikos kadrų politiką *Vilniaus Balso* redakcija pažymėjo: „Ne profesionalas žurnalistas, o darbininkas, spartuolis ir stachovietis, darbo valstietis ir kolektyvininkas, profsąjunginis aktyvistas ir darbo inteligentas užėmė pirmaujančią vietą laikraščiuose.“⁵⁹⁵ Be abejonės, tai tebuvo ideologinis teiginys, palaikęs iliuziją, jog kiekvienas laikraštis, naudodamasis plačiu aktyvių darbininkų ir valstiečių

⁵⁹¹ PANGONIS, A. Korespondentai aktyvistai ir paprasti korespondentai. *Vilniaus Balsas*, 1941, sausio 14, nr. 11, p. 4.

⁵⁹² ŠIMKUS, J. Mūsų kelias ir mūsų darbo trūkumai. *Tarybų Lietuva*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 4.

⁵⁹³ Už bolševikišką spaudą. *Tiesa*, 1941, gegužės 5, nr. 106, p. 1.

⁵⁹⁴ ŽURNALISTAS. Žurnalistika yra menas. *Vilniaus Balsas*, 1940, rugpjūčio 20, nr. 196, p. 5.

⁵⁹⁵ Spaudos diena. *Vilniaus Balsas*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 1.

korrespondentų tinklu, atstovauja jų interesams, tačiau diskurso analizė atskleidė, jog redakcijos iš tikrųjų šį siekinį bandė įgyvendinti ir diegė atitinkamą žurnalistų profesinės tapatybės viziją.

Žurnalistų etika: profesinės nuostatos, normos ir vertybės. Šiuo klausimu diskursas iš esmės nevyko, retai pasitaikiusių tekstų turinys atitiko tarpukario Lietuvos žurnalistikos teoretikų (pavyzdžiui, disertacijos teorinėje dalyje aptartų Keliuočio, Blazo darbų) normatyvinius teiginius. Autoriai pabrėždavo, jog didžiausios žurnalistikos vertybės: tiesa, objektyvumas, teisingumas, kūrybos laisvė. *Lietuvos Aido* liepos 1 d. numeryje netgi nurodyta, jog korespondentai, kurie naudosis spauda sąskaitų suvedinėjimui ir šmeižtui, redakcijos bus laikomi „liaudies priešais ir kenkėjais“⁵⁹⁶. Analogiškos pozicijos laikosi *Darbo Lietuva* liepos 16 d. numeryje: „Korespondentai visuomet privalo atminti, kad jie atsakingi už kiekvieną parašytą žodį. Užtat redakcijai siunčiamos korespondencijos turi būti aiškiai rašomos, visi keliamieji faktai kruopščiai patikrinti, negali būti jokių šmeižtų. Darbo Lietuva drąsiai skelbs tiesą, užtat jai reikalingas tik 100% teisingos žinios. Neteisingų žinių autoriai nebus slepiami ir tokie korespondentai tuojau bus šalinami.“⁵⁹⁷ Kaip tik dėl šios priežasties *Vilniaus Balse* ir *Tiesoje* taip pat raginta publikacijas pasirašyti savo pavarde, o ne slapyvardžiais.⁵⁹⁸

B. Špitalnikas *Tiesoje* iš dalies atskleidžia šių principų praktinę reikšmę: „<...> laikraščio autoritetas kris tada, kai jame bus talpinamos nepatikrintos, melagingos žinios. Bus visai kas kita, jeigu redkolegija patalpins teisingą paneigimą, atitaisys padarytą klaidą. Šitaip sieninio laikraščio autoritetas padidės.“⁵⁹⁹ Tačiau galima pastebėti, jog etikos aspektu dažniausiai kalbama apie bendradarbiaujančių korespondentų veiklą, be to, sovietinėje spaudoje buvo įprasta, visiškai nesirūpinant leidinio autoritetu, pateikti melagingą, tendencingą ir iškraipytą informaciją. Tiesiog procesas turėjo būti

⁵⁹⁶ Rašyti tik tiesą. *Lietuvos Aidas*, 1940, liepos 1, nr. 307, p. 1.

⁵⁹⁷ Provincijos korespondentams. *Darbo Lietuva*, 1940, liepos 16, nr. 1, p. 12.

⁵⁹⁸ KYNAS, K. Nesidangstykite kaukėmis. *Vilniaus Balsas*, 1940, liepos 17, nr. 166, p. 4; „Tiesai“ rašantiems žinoti. *Tiesa*, 1940, rugpjūčio 9, nr. 48, p. 6.

⁵⁹⁹ ŠPITALNIKAS, B. Sieninio laikraščio redakcijos kolegijos darbas. *Tiesa*, 1940, spalio 27, nr. 117, p. 6.

kontroliuojamas žiniasklaidos redakcijų ir/ar jos priežiūros institucijų.

Žurnalistų veiklos, veiksmų, požiūrių, savybių kritika ir negatyvus vertinimas. Remiantis surinktais duomenimis, galima teigti, jog Lietuvoje sparčiai diegiant visuomenei absoliučiai naują žiniasklaidos modelį, žurnalistikos samprata buvo reformuluojama sinchroniškai pagal šį procesą. Naujosios kūrybos taisyklės ir gairės iš pradžių apibrėžtos pačioje spaudoje, žurnalistai palaipsniui jas turėjo pritaikyti praktiškai. Akivaizdu, jog pokyčiai vyko ne itin sklandžiai ir dažnu atveju susidūrė su visišku sistemos nesupratimu ir apatija tiek iš lauko dalyvių, tiek iš visuomenės, ypač skaitytojų. Net centriniai laikraščiai netapo populiarūs, tai atvirai pripažinta jų puslapiuose. Defektai būdavo šalinami, pasitelkus nuolatinį, viešą žurnalistų veiklos vertinimą. Be to, reikia prisiminti, jog sovietinėje santvarkoje kritika ir savikritika tapo įvairios socialinės veiklos (netgi politikos) norma ir būtinybė. Visapusiškam spaudos veiklos aptarimui buvo netgi numatyta speciali diena – gegužės 5-oji.

Žiniasklaidos kritika apimdavo daugelį jos veiklos klausimų ir elementų: sienlaikraščių turinį, temas, veiklos kokybę; spaudos ir neredakcinio aktyvo, spaudos ir politinių organizacijų ryšius; konkrečių leidinių turinį; socialinio gyvenimo kritikos stygių (tai viena pagrindinių sovietinės žurnalistikos funkcijų). Analizuojant šį diskurso aspektą, labai pravarti LKP(b) CK pirmojo sekretoriaus Antano Sniečkaus apibendrinančioji kalba, pateikta 1941 m. vasarį penktajame LKP(b) suvažiavime. Šis pareigūnas, išryškindamas pagrindinius spaudos trūkumus, nurodė, jog: „laikraščiuose dar nėra to kovingumo, kuris yra pagrindinis bolševikiškos spaudos bruožas. Laikraščių ryšys su masėmis dar silpnas. Nėra darbininkų ir valstiečių korespondentų aktyvo. Laikraščiai neparodo reikiamos iniciatyvos statant naujus klausimus prieš mūsų partinius ir tarybinius darbuotojus, jie mažai užsiima pramonės ir žemės ūkio problemomis. Laikraščiai nekovoja su biurokratizmu valdžios aparate. Labai silpnai pastatytas partijos gyvenimo nušvietimas. Maža dar laikraščiuose kritikos ir savikritikos, dar nepatenkinamas yra marksizmo – leninizmo propagandos ir politinės agitacijos lygis. Reikia taip pat pažymėti, kad partijos CK iki šiol

nepakankamai konkrečiai vadovavo spaudai. Partinės organizacijos dažnai silpnai reagavo į spaudos signalus, mažai jai padėdavo.⁶⁰⁰

Sniečkaus teiginiai visiškai atitiko bendrą žurnalistikos diskursą. LKP(b) CK vadovas nepasisakė tik sienlaikraščių klausimu, kurių kritikos banga buvo užtvindžiusi spaudą per visą tiriamąjį laikotarpį. Šiam klausimui būdavo skiriamos dešimtys sienlaikraščių apžvalgų ir teorinių straipsnių, organizuojami mokymai, susitikimai ir parodos. Gali būti, jog šią problemą pirmasis sekretorius nutylėjo, nes sieninės spaudos koncepciją žurnalistikoje turėjo įdiegti būtent partinės organizacijos, kurioms Sniečkus pats vadovavo.

Dėsninga, jog žlungant jų pastangoms, *Tiesoje* dėl nekokybiškos sieninės spaudos kaltę pradėta versti masinio tiražo periodikos redakcijoms. Pavyzdžiui, 1941 m. balandžio 16 d. rašyta: „Bet visame krašte yra daugybė laikraščių, kuriems iki šiol buvo teikiama per maža pagalbos vadovavimo, kontrolės – tai **sieniniai laikraštukai** (čia ir toliau paryškinta originale – aut. past.). Tie laikraštukai neturėjo iki šiol reikiamo dėmesio ir tai paveikė sieninių laikraščių redaktorius ta prasme, kad jie pradėjo manyti dirbą nereikalingą darbą, na, ir laikraščių kokybė kai kur ėmė smukti. <...> Didžiausią kaltės dalį čia turi prisiimti mūsų centrinių laikraščių kolektyvai, kurie nesidomėjo sieniniais laikraštukais ir nėjo į pagalbą.“⁶⁰¹

Itin kritiškas buvo Alekso Maginsko straipsnis *Tiesoje* 1941 m. gegužės 7 d.: „Mes nežinom nei vienos vietinės partinės organizacijos, kuri **rimtai** stengtųsi tobulinti sieninį laikraštį. Nei profsąjungos, nei komjaunimas taip pat specialaus dėmesio tam reikalui neparodė. Tas pats priekaištas tinka ir mūsų centrinių laikraščių redakcijoms. Tiesa, laikraščiuose buvo išspausdintas vienas kitas rašinys apie sieninius laikraščius, bet tai buvo bendro pobūdžio samprotavimai ir nurodymai. O šito neužtenka. Centrinių ir rajoninių laikraščių redakcijų pareiga ateiti su **praktiškąja, techniškąja** pagalba sieninių laikraščių kolektyvams.“⁶⁰²

⁶⁰⁰ Drg. A. Sniečkaus ataskaitinis pranešimas V-ame LKP(b) suvažiavime apie LKP(b) CK darbą. *Tiesa*, 1941, vasario 12, nr. 35, p. 6.

⁶⁰¹ Tinkamai pasiruošti bolševikiškos spaudos dienai. *Tiesa*, 1941, balandžio 16, nr. 89, p. 5.

⁶⁰² MAGINSKAS, A. Rimčiausio dėmesio sieniniam laikraščiui. *Tiesa*, 1941, gegužės 7, nr. 107, p. 3.

Tačiau akivaizdu, jog partinės organizacijos taip pat neišvengė kritikos dėl sovietinės spaudos kokybės, tai nebuvo pavieniai atvejai. *Komjaunimo Tiesa*⁶⁰³ ir *Tiesa*⁶⁰⁴ priekaištavo, jog pareigūnai ir eiliniai nariai nebendradarbiauja, tinkamai nesupranta spaudos reikšmės, „negerai dalyvauja“ bei neišnaudoja partijos organų. Ryškiausias pavyzdys – 1941 m. kovo 11 d. *Tiesos* redakcinis straipsnis, kuriame rašyta: „Nėra jokio abejojimo, kad ištisa eilė partinių organizacijų galėtų nepalyginamai sustiprinti savo darbą, jei jos tinkamai išnaudotų SPAUDĄ (didžiosiomis raidėmis rašyta originale – aut. past.). Mes dar turime tačiau nemaža partinių organizacijų, kurios ne tik neplatina spaudos, bet net nemato, kad sakysime, vietinės jų tarybinės įstaigos, kaip vykdomieji komitetai ir jų skyriai, neskaito spaudos, ypač partinės. Atsiranda net tokių draugų partinių, kurie patys laikraščių neskaito arba skaito juos nesistemiškai. Savaiame suprantama, kad tokie draugai, kurie žiūri į spaudą taip nebolševikiškai, niekuomet nesugebės pastatyti ne tik agitacinio darbo, bet ir iš viso jokio darbo.“⁶⁰⁵

Žurnalistų atžvilgiu kritika apėmė įvairius klausimus, reikšta daugelyje leidinių. Tokiuose straipsniuose, visada naudojamosi ideologinėmis schemomis, autoriai į adresatą dažniausiai kreipdavosi ne į kaip sau lygų kolegą ar partnerį, dažniausiai rašydavo korektiškai, tačiau pamokančiai, „tėviškai“, tekstuose ryškus polinkis valdyti, įtvirtinti dominuojančią padėtį. Pavyzdžiui, Eltos direktorius Šausas rašo: „Mūsų spauda dar silpnai susijusi su masėmis. Ji dar neturi įmonių ir kaimo korespondentų tinklo, jai dar nepavyko sutelkti aplink save platesnio aktyvo iš inteligentijos tarpo. <...> Skaitant mūsų laikraščiuose įvairius pranešimus, reportažus ir pan., dažnai gali susidaryti įspūdis, kad darbai visur vykdomi sklandžiai ir pavyzdingai, kad jokių trūkumų niekur nematyti. Bolševikiškos savikritikos ir darbo trūkumų iškėlimo srityje mūsų

⁶⁰³ S. J. Komjaunimo apskrities komitetai ir CK organas „Komjaunimo Tiesa“. *Komjaunimo Tiesa*, 1940, rugsėjo 29, nr. 44, p. 3; S. J. Laikraštis – komjaunuolio padėjėjas. *Komjaunimo Tiesa*, 1940, spalio 17, nr. 59, p. 2.

⁶⁰⁴ „Tiesa“ kalėjime. *Tiesa*, 1940, spalio 8, nr. 100, p. 4; Spauda – galingiausias partijos ginklas. *Tiesa*, 1940, spalio 26, nr. 116, p. 1; KUROJEDOV, V. Už kovingą puolančią politinę agitaciją. *Tiesa*, 1941, vasario 21, nr. 43, p. 5.

⁶⁰⁵ Už naują pakilimą agitacijos ir propagandos darbe. *Tiesa*, 1941, kovo 11, nr. 58, p. 1.

spauda dar turės daug nudirbti, kol ji pasieks broliškų respublikų spaudos lygį.⁶⁰⁶

Vilniaus Balso anoniminiuose straipsniuose itin neigiamai atsiliepta apie korespondentų darbą. Kaip antai, 1940 m. gruodžio 7 d.: „Vienas pagrindinių trūkumų, tai mūsų korespondentų nesugebėjimas susigraibyti aktualioje dienos tematikoje, pagauti naujojo gyvenimo pulsą. Taip sakysime labai dažnai korespondencijos virsta arba tam tikrų pareigūnų panegirikais arba sausomis susirinkimų protokolų ištraukomis. Vadinasi, trūksta joms pagrindinio bruožo, savitumo: gaivališkos jėgos, darbo klasės norų, siekių išraiškos, socialistinio darbo pajėgumo atspindžio, be jo jos lieka šaltos, negyvos.“⁶⁰⁷ 1941 m. vasario 8 d. padėtis nebuvo pasikeitusi, rašyta: „<...> žymi dalis mūsų korespondentų savo pranešimuose tenkinasi daugiausia neesminėmis kronikos žinutėmis, visiškai neatkreipdami dėmesio į pačius svarbiausius gyvenamojo laikotarpio reikalus.“⁶⁰⁸ 1941 m. vasario 12 d. kartojama – „Draugai, reikia pasakyti, kad rašote vis dar blogai. Svarbiausieji blogumai yra šie: pranešimų vėlavimas, nepaprastas žinių išplėtimas be tikslo ir reikalo, nesuvokimas, kas yra svarbiausia, ir to nepabrėžimas, informacijų netikslumas (dažnai jos nugirstos iš kelintų lūpų ir iškraipytos, neaiškiai rašomos, be jokio atsidėjimo).“⁶⁰⁹ Kaip matyti, masinės žurnalistikos eksperimentas bent jau *Vilniaus Balsui* klojosi sunkiai ir tai nebuvo slepiama.

Laikraščiuose retai publikuoti bendrai visą SSRS spaudą kritikuojantys straipsniai, vieną tokių – *Pravda* redakcinį, 1940 m. lapkričio 15 d. perspausdino *Tarybų Lietuva*.⁶¹⁰ Taip pat negausu publikacijų, kuriose aptariama konkrečių leidinių veikla. Išskirtinio dėmesio susilaukė tik naujojo literatūros žurnalo *Raštai* pasirodymas, mat literatūra taip pat buvo svarbi sovietinės propagandos priemonė. Įsteigus šiai sričiai skirtą periodinį leidinį,

⁶⁰⁶ ŠAUSAS, L. Spauda socializmo tarnyboje. *Tarybų Lietuva*, 1940, lapkričio 7, nr. 33, p. 10.

⁶⁰⁷ Būkime aktyvūs spaudos darbininkai. *Vilniaus Balsas*, 1940, gruodžio 7, nr. 288, p. 5.

⁶⁰⁸ A-A. Pasikalbėjimai su korespondentais. Visą dėmesį skirti pasirengimams pavasario sėjai. *Vilniaus Balsas*, 1941, vasario 8, nr. 32, p. 5.

⁶⁰⁹ M. J. Pasikalbėjimai su korespondentais. Vis dar blogai. *Vilniaus Balsas*, 1941, vasario 12, nr. 35, p. 4.

⁶¹⁰ Į naujus partinės propagandos laimėjimus. *Tarybų Lietuva*, 1940, lapkričio 15, nr. 39, p. 2.

sovietinė valdžia tikėjosi, jog žurnalo redakcija, pasiremdama vyraujančia ideologija, imsis reguliuoti literatūros diskursą, kritikuoti Lietuvos rašytojų paveldą ir apibrėžti naujus kūrybos tikslus ir uždavinius.

Tačiau pasirodžius pirmiesiems dviem *Raštų* numeriams, *Tiesa* agresyviai sukritikavo redakciją, mat leidinys neatliko numatytų funkcijų. 1941 m. sausio 30 d. numeryje publikuotas Alekso Maginsko straipsnis, kuriame autorius rašo: „Medžiaga, kaip matyt, įvairi ir įdomi. Vis dėlto „Raštuose“ yra vienas stambus trūkumas. Kaip ir 1 taip 2 nr. nieko nėra bent kiek bent kiek konkrečiau pasisakyta nei dėl mūsų rašytojų dienos uždavinių, nei dėl iškylančių rašytojų tarpe klausimų bei problemų. Apie tokį labai svarbų klausimą kaip **literatūrinis palikimas** (paryškinta originale – aut. past.), atrodo, vengiama pasisakyti, lūkuriuojama, dairomasi viens į kitą. Tai negerai. Joks rimtesnis literatūrinis kūrybinis sąjūdis neįmanomas be aiškaus ir vieningo nusistatymo į literatūrinio palikimo klausimą. <...> Čia reikalingas kritiškas, marksistiškai leninistinis įvertinimas, reikalingas gyvas pačių rašytojų pasisakymas. Tai turėtų būt vienas pagrindinių „Raštų“ uždavinių.“⁶¹¹

Identiškas požiūris Maginsko teiginiams reiškiamas jau tariamo skaitytojo, Alfonso Miltakio, laiške, kurį publikavo *Vilniaus Balsas* 1941 m. vasario 5 d. *Raštai* kritikuoti dėl esą per rafinuoto leidinio apipavidalinimo, aukštos kainos. Autorius taip pat pažymi: „<...> nematyti mūsų rašytojų bendro, nuoširdaus ir atviro pasisakymo dėl naujo socialistinio kūrybos darbo išvystymo, naujo darbo plano nustatymo. Taipogi per mažai skiriama vietos kritikai, o ypač savikritikai. Be to, būtų pageidaujama, kad „Raštuose“ būtų skyrius, pašvęstas auklėjimui naujų spaudos kadru, ateinančių iš suodinių fabriku, iš samanotų kaimo trobelių.“⁶¹²

Raštų padėtį ėmėsi gelbėti leidinio redaktoriaus Petro Cvirkos bičiulis Jonas Šimkus, kuris savo redaguojamame dienraštyje kovo 6 d. publikavo žurnalo recenziją. Autorius pagyrė redakcijos sudėtį, švelniai sukritikavo

⁶¹¹ MAGINSKAS, A. „Raštai“ (Mūsų rašytojų žurnalas“). *Tiesa*, 1941, sausio 30, nr. 24, p. 2.

⁶¹² MILTAKIS, Alfonsas. Skaitytojų balsai. Dėl literatūros žurnalo „Raštai“. *Vilniaus Balsas*, 1941, vasario 5, nr. 29, p. 7.

pirmąjį leidinio numerį, tačiau vėlesnius – išgyrė ir vertino pozityviai. Kadangi *Raštai* nebuvo populiarus leidinys, savo kritiką Šimkus pasirinko nukreipti į spaudos auditoriją: „Smetoninį įprotį reikia kiek galima greičiau pašalinti ir nesidomėjimo literatūra ledą ryžtingai pralaužti. Pirmąjį barą turi išvaryti mokytojai, mokyklų bibliotekų vedėjai, toliau partinės, tarybinės ir profesinės organizacijos ir pavieniai asmenys – darbo liaudies priešakiniai žmonės. „Raštai“ visiškai verti, kad jie būtų skaitomi. Pagaliau, tik juos skaitant galima pastebėti pasitaikančias klaidas ir jas ištaisyti.“⁶¹³

Nepaisant to, po poros mėnesių *Vilniaus Balse* pasirodė dar vienas anoniminis straipsnis, kuriame žurnalas *Raštai* aršiai kritikuotas dėl tų pačių trūkumų, negatyvus vertinimas pateiktas vėl iš tariamo skaitytojo perspektyvos: „Skaitydamas „Raštus“ beveik visada pasigendi rimtų, platesnių kritikos straipsnių, marksizmo – leninizmo šviesoje aptariančių lietuvių literatūros palikimą, aktualiuosius gyvenamojo momento reikalavimus rašytojui, platesnio ir nuodugnesnio išeinančių knygų įvertinimo. <...> Dar vienas svarbus klausimas „Raštams“ turėtų rūpėti – tai visa serija straipsnių, liečiančių ir nagrinėjančių naujų iš pradedančių autorių ugdymo ir auklėjimo klausimus.“⁶¹⁴

Vaisingiausiai žurnalistų kritika bei savikritika pagal sovietinę tradiciją Lietuvoje buvo reikšta spaudos dieną – gegužės 5-ąją, kuri turėjo simbolinę reikšmę, nes būtent šią dieną 1912 m. pirmą kartą pasirodė laikraštis *Pravda*. Tai buvo unikalus, grynai sovietinis fenomenas, todėl *Tiesa* (kaip pridera pagal lauko hierarchiją) turėjo supažindinti Lietuvos visuomenę ir ypač žurnalistus su šio reiškinio protokolu. LKP(b) CK organas balandžio 16 d. publikavo pirmąjį straipsnį „Tinkamai pasiruošti bolševikiškos spaudos dienai“. Pirmiausiai nurodyta, jog tai nėra iškilmių, o atsiskaitymo diena. Pabrėžta, jog greta žurnalistų „partinės ir nepartinės organizacijos turės pasakyti, kas jų padaryta ir kas turės būti padaryta mūsų spaudai patobulinti ir stipriau surišti ją su darbo masėmis.“ Išryškintas ir pagrindinis žiniasklaidos savikritikos objektas/tema – sieninė spauda. Įdomu, jog dėl prastos darbo kokybės

⁶¹³ ŠIMKUS. J. Raštai. *Tarybų Lietuva*, 1941, kovo 6, nr. 54, p. 5.

⁶¹⁴ EM. Naujas „Raštų“ numeris. *Vilniaus Balsas*, 1941, gegužės 14, nr. 111, p. 2.

straipsnyje nėra kritikuojami jų redaktoriai, pareikšta: „Didžiausią kaltės dalį čia turi prisiimti mūsų centrinių laikraščių kolektyvai, kurie nesidomėjo sieniniais laikraštukais ir nėjo į pagalbą.“ Užbaigiant nurodoma, jog savikritika turi būti vieša ir jai reikia ruoštis iš anksto.⁶¹⁵ Balandžio 22 d. *Tiesoje* šiai temai jau skiriamas redakcinis straipsnis, kuriame pakartotos tos pačios instrukcijos kaipgi reikės savo veiklą kritikuoti, tačiau šįkart pridėta nurodymų ir auditorijai. Autorius rašo: „Darbo žmonės turi taip pat spaudos dieną duoti savo pageidavimus spaudai. Po darbo dienos įmonėse ir įstaigose turi būti rengiami susirinkimai, kuriuose darbo žmonės turi išsiaiškinti bolševikiškos spaudos uždavinius iš viso, bet ypač kritikuoti vietinius laikraščius ir duoti jiems praktinius pasiūlymus.“⁶¹⁶ Taip pat pasirūpinta panašų straipsnį publikuoti *Komjaunimo Tiesoje*.⁶¹⁷

Reikia pripažinti, jog atėjus gegužės 5-ajai centriniai dienraščiai laikėsi instrukcijų ir šiuo klausimu pateisino lūkesčius su kaupu, nes publikavo didesnės nei įprasta apimties leidinius, kurių didžioji dalis turinio skirta žurnalistikos aptarimui. Redakcijos pirmiausia kritikavo savo darbą, apžvelgė spaudos padėtį, publikuoti didžiųjų SSRS dienraščių straipsniai, tariamų skaitytojų atsiliepimai⁶¹⁸, vienas kitas politikų pasisakymas⁶¹⁹. Pagrindiniai teiginiai, žinoma, atitiko bendras diskurso ideologines schemas, netikėtumų nepasitaikė. Tendencinga, jog redakciniuose straipsniuose *Tiesa*⁶²⁰ savo darbą kritikavo kur kas nuosaikiau nei, pavyzdžiui, *Tarybų Lietuva*⁶²¹ ar *Vilniaus Balsas*⁶²².

Šiuo požiūriu tyrimui itin svarbios gegužės 8 d. *Tiesoje* pasirodžiusi

⁶¹⁵ Tinkamai pasiruošti bolševikiškos spaudos dienai. *Tiesa*, 1941, balandžio 16, nr. 89, p. 5.

⁶¹⁶ Spaudos dienai besiantinant. *Tiesa*, 1941, balandžio 22, nr. 95, p. 1.

⁶¹⁷ Bolševikiškos spaudos diena. *Komjaunimo Tiesa*, 1941, balandžio 26, nr. 98, p. 1.

⁶¹⁸ Skaitytojai pasisako apie savo laikraštį. *Tarybų Lietuva*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 6; JAŠUNSKIS, S. Tarybinė spauda – darbo žmonių ginklas. *Vilniaus Balsas*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 4; MAKNYŠ, Vyt. Laukiame naujos spaudos... . *Vilniaus Balsas*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 4; Darbininkai apie „Tiesą“. *Tiesa*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 4.

⁶¹⁹ VENCLOVA, A. Mūsų spauda turi būti stipresnė ir operatyviškesnė. *Tarybų Lietuva*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 4; TAURINSKAS, J. Dažniau lankykite mus. *Tiesa*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 4.

⁶²⁰ Už bolševikišką spaudą. *Tiesa*, 1941, gegužės 5, nr. 106, p. 1.

⁶²¹ Bolševikinės spaudos diena. *Tarybų Lietuva*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 1; ŠIMKUS, J. Mūsų kelias ir mūsų darbo trūkumai. *Tarybų Lietuva*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 4.

⁶²² Tarybinis „Vilniaus Balso“ kelias. *Vilniaus Balsas*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 5.

publikacija, kurioje aprašytas Kauno miesto darbo žmonių, partijos, Tarybų, komjaunimo ir profsajungų darbuotojų iškilmingas susirinkimas⁶²³, taip pat publikuota jo rezoliucija spaudos klausimu⁶²⁴. Kaip matyti, šiame renginyje susibūrė visos politiškai svarbiausios sovietinės visuomenės grupės, tačiau galima tik spėti, kokio masto tai buvo simuliacija: ar toks susirinkimas apskritai vyko, kas jame dalyvavo, ar rezoliucija tikrai viešai priimta, kas parašė tekstą. Be abejonės, reikėtų atsiriboti nuo kontekstinių detalių ir visa tai vertinti kaip spektaklio dalį, o rezoliuciją – kaip ideologiškai išgryninta viziją, darbo gaires, kuriomis turėjo vadovautis žurnalistai. Dėl šios priežasties disertacijoje pateikiama gana plati ištrauka iš šio teksto, kuris išreikštas papunkčiui išdėstytais reikalavimais.

„Siekiant, kad mūsų respublikinė spauda iš tikrųjų taptų aštriausiu partijos ginklu, kad ji būtų kovinga, organizuojanti mases naujiems socialistiniams laimėjimams, reikalinga:

1. Sustiprinti spaudos ryšius su masėmis, išplėsti darbininkų ir valstiečių korespondentų tinklą; centrinių laikraščių redakcijoms daugiau bendradarbiauti su sieninių laikraščių redakcijomis; kuo plačiausius darbo žmonių sluoksnius traukti į bendradarbiavimą spaudoje.
2. Centrinių, apskričių ir sieninių laikraščių puslapiuose labiau išplėsti kritiką ir savikritiką, padedant visuomenės ir ūkio darbuotojams taisyti savo klaidas, draugiškai juos pamokant ir nurodant, kaip dirbti.
3. Per centrinius, apskričių ir sieninius laikraščius kelti aikštėn neklaužadų, apsileidėlių ir sąmoningų liaudies priešų darbus; kritikuoti pagrįstai, įtikinimai ir aštriai, kad spaudos kritika naikintų liaudies priešus ir įvairius kitus kenkėjus darbo žmonių reikalams.
4. Spauda svarbius ir sunkius savo uždavinius turi atlikti lengva ir patrauklia forma.
5. <...> Susirinkimo dalyviai įpareigoja aktingai prisidėti prie sieninių

⁶²³ Darbo žmonių reikalavimai spaudai. *Tiesa*, 1941, gegužės 8, nr. 108, p. 1.

⁶²⁴ Kauno darbo žmonių susirinkimo spaudos dienai paminėti rezoliucija. *Tiesa*, 1941, gegužės 8, nr. 108, p. 1.

laikraščių darbo, kad juose tikrai atsispindėtų gyvenimas tos įmonės ir įstaigos, kurioje jie leidžiami.

6. <...> Spaudos platinimo darbe turi dalyvauti partijos, komjaunimo ir profesinės organizacijos, o visų pirma jų aktyvas.

7. Partijos, komjaunimo ir profesinių sąjungų pareiga kovoti prieš tuos, kurie spaudos neskaito, neįvertina ir nereaguoja į jos signalus.

8. Visą spaudą labiau mobilizuoti VKP(b) XVIII Konferencijos ir LKP(b) nutarimų vykdymui.

9. Susirinkimas kviečia visus darbo žmones aktyviai remti savo spaudą, skaitant, bendradarbiaujant ir platinant ją.⁶²⁵

Tai ryškus pavyzdys sovietinio vienpusio (rezoliucija), anoniminio (darbininkų vardu), ritualinio kalbėjimo (tariamam susirinkime išsakytos ideologinės klišės). Apibendrinus tuometinį žurnalistikos diskursą ir praktiką, pateikiama sklandi sovietinės žurnalistikos vizija.

Įdomu, jog greta rezoliucijos, pateiktame redakciniame straipsnyje, plačiau aptariama liaudies priešų kritikos tema. Nurodoma: „Mūsų komisariatuose, trestuose ir įmonėse yra daug susigūžusių priešų, kurie varo griaunamąjį darbą, o spauda nesugeba laiku ir pilnai parodyti niekšingus jų darbus“. Dėl pasyvumo agresyviai užsipuolama tiek visuomenė, tiek LKP(b) – „Dar yra partinių organizacijų, profesinių sąjungų, komjaunimo ir kitų organizacijų mažai įvykdžiusių šiuos pastaruosius darbo žmonių pageidavimus: minėtos organizacijos pačios nepakankamai domisi spauda, neplatina jos, nepakankamai aiškina spaudos reikšmę plačiosioms masėms ir nekovoja prieš tuos, kurie spaudos neskaito, neįvertina ir nereaguoja į jos signalus.“⁶²⁶

Tos pat dienos dienraščio *Tarybų Lietuva* redakciniame straipsnyje taip pat nuo savikritikos pereinama prie kitų komunikacijos trikampio dalyvių puolimo – auditorijos (masių) ir politinių organizacijų. Spaudos veiklos trūkumus, pasak autorių, lėmė „smulkiai buržuazinės psichologinės liekanos net darbininkų ir darbo valstiečių tarpe, nebekalbant apie inteligentiją;

⁶²⁵ Ten pat, p. 1.

⁶²⁶ Darbo žmonių reikalavimai spaudai. *Tiesa*, 1941, gegužės 8, nr. 108, p. 1.

netvarkingas platinimo aparatas; net partijos nariai žiūrėjo pro pirštus; tarybinio ir profsajunginio aparato vadovai retai padėdavo spaudai“.⁶²⁷ Vertinant šiuose pavyzdžiuose naudojamą itin agresyvią retoriką ir žinant vėlesnius sovietinio režimo veiksmus, galima daryti prielaidą, jog tai buvo aiškus signalas apie artėjančias represijas, be kurių visuomenė visgi nebūtų internalizavusi naujos viešpataujančios ideologijos ir tuo pačiu žurnalistikos sampratos.

Itin groteskiškai šiame kontekste atrodo *Tarybų Lietuvos* redakcijos kvietimas skaitytojams pasisakyti dėl dienraščio turinio.⁶²⁸ Anketa, sudaryta iš trijų klausimų: kas mūsų laikraštyje gerai ir kas blogai vykdoma, kokie stambiausi mūsų laikraščio trūkumai, kokie Jūsų pageidavimai, pastabos. Apklausos tekstas publikuotas birželio 17 d., jau įpusėjus suėmimams ir masinei Lietuvos gyventojų tremčiai į SSRS gilumą.

Apibendrinant sovietinio laikotarpio diskurso bruožus, galima išskirti kelis esminius dalykus. Pirmiausiai akivaizdu, jog žurnalistikos diskursas radikaliai politizuotas, plėtotas griežtai remiantis ideologinėmis schemomis. Sovietinė retorika iš pradžių naudotasi kritikuojant Lietuvos Respublikos periodinės spaudos redakcijas ir valdžios žiniasklaidos politiką. Palaiptu būdu pagal SSRS modelį pertvarkant žiniasklaidos sistemą, sinchroniškai šiam procesui imta diegti konceptualiai naują sovietinės žurnalistikos sampratą. Per kelis pirmuosius okupacijos mėnesius sovietinė ideologija tapo iš esmės svarbiausiu kalbėjimo apie žiniasklaidą principu. Žurnalistikai būdingi normatyviniai teiginiai praktiškai išnyko iš šios profesinės srities diskurso. Žurnalistams diegta aiški nuostata, jog jie turi rūpintis komunistų partijos interesais, užsiimti politine propaganda ir visuomenės priežiūra, kritika. Tai turėjo tapti pagrindinėmis žiniasklaidos funkcijomis. Redakcijos skatintos įtraukti visuomenę į masinį bendradarbiavimą spaudoje, todėl žurnalistika pradėta vaizduoti kaip visuotinis reiškiny, veikla, kuria turėtų užsiimti ne vien

⁶²⁷ Spauda turi prasiskinti platesnį kelią. *Tarybų Lietuva*, 1941, gegužės 8, nr. 106, p. 1.

⁶²⁸ Redakcija kviečia skaitytojus pasisakyti dėl „Tarybų Lietuvos“ turinio. *Tarybų Lietuva*, 1941, birželio 17, nr. 140, p. 3.

tik siaura, specifinių įgūdžių turinti profesinė grupė. Žiniasklaida buvo aktyviai kritikuota per visą laikotarpį, mat vangiai vykdė jai primestas funkcijas. Be to, žurnalistikoje siekta įdiegti komunistų partijos ideologinėmis schemomis grįstos savikritikos mechanizmą.

3.3. Žurnalistikos diskursas lietuviškoje spaudoje nacistinės okupacijos metu

Žurnalistikos samprata: funkcijos, tikslai, uždaviniai. Nacių okupacija Lietuvoje truko tris kartus ilgiau nei pirmoji sovietinė, tačiau spaudoje tekstų žurnalistikos tema šiuo laikotarpiu galima rasti gerokai mažiau negu sovietmečiu. Tai galima paaiškinti karo aplinkybėmis – tuo metu buvo leidžiama nedaug mažos apimties laikraščių, kurių puslapius dažnai papildydavo valdžios pranešimai. Kita vertus, pats žurnalistikos diskursas kompleksiškesnis ir sudėtingesnis. Tuo metu žiniasklaidos priemonės organizuoti ir valdyti siekė tiek lietuvių kultūrinis bei politinis elitas, tiek okupacinės valdžios įstaigos. Gindamos savo interesus, abi grupės siekė daryti įtaką žurnalistikos sampratai, o tai iš esmės nulėmė pagrindinius diskurso teiginius spaudoje.

Laikotarpio pradžioje lietuviškos spaudos veiklos vizija pirmiausiai grindžiama per antagonistinį santykį – šįkart su sovietinės žiniasklaidos. Liepos 9 d. *Naujosios Lietuvos* straipsnyje rašyta: „Vieną svarbiausių ginklų palenkti savo interesams bolševikai laikė spaudą, kurios tuščiažodžiavimas tiesiog bolševikišku „genialumu“ pralenkdavo visas žmoniškumo ribas. Nerasime nė vienos pasaulyje valstybės, be Sovietų, kur su tokiu „nuoširdumu“ laikraščiuose būtų mulkinami ir niekinami skaitytojai. Kiekvienas sovietų spausdintas žodis buvo persisunkęs klasta ir melu. Visai teisingai buvo sakoma, kad jei sovietų laikraščiuose rašoma vienaip, tai iš tikrųjų yra buvę visai atvirkščiai. <...> Visai su kitokia nuotaika, sunaikinus bolševizmo parazitą, Vilniaus įgulos kariai sutiko pirmąjį sostinės laikraštį „Naująją Lietuvą“. Šis laikraštis buvo sutiktas su tikru lietuvišku nuoširdumu ir

pagarba. Juk tai pirmas po metų vergijos teisingas spausdintas žodis.⁶²⁹

Panašiai argumentuoja Steponas Šetkus, tačiau autorius straipsnyje gerokai plačiau naudojasi lietuviškojo nacionalizmo retorika: „Gaunamieji bolševikiški laikraščiai nepraskleisti būdavo metami todėl, kad nė žodžio nebuvo rašoma apie tai, kas būtų lietuviui malonu. Vyravo išpūstas melas ir kvaila propaganda. <...> Šiandieną lietuviški laikraščiai yra mūsų tikras sielos veidrodis. <...> Šie laikraščiai gyvai kalba ne žydo, bolševiko ar kokio išgamos kliedėjimais, bet didį skausmą perkentusių lietuvių lūpomis. Juose kiekvienas lietuvis randa savo iškentėtą sielvartą, randa tuos ugingus tiesos žodžius, kurie prakeikia negailestingus dvidešimtojo amžiaus dvikojus bestijas ir jų tarnus. <...> Visiems nutiškusiems lašeliams nuo tos galingos lietuviškos srovės, kurios dvasią viešai atstovauja lietuviški laikraščiai, galima tik maloniai pasiūlyti, nuoširdžiai įsijungti į tą gaivalingą tėkmę ir bendromis jėgomis prikelti iš kraujo ir griuvėsių mylimą tėvynę.“⁶³⁰

Tokia sovietinės spaudos kritika iš lietuviškojo nacionalizmo perspektyvos reiškia daugelyje laikraščių⁶³¹, tačiau straipsnių su šiuo kalbėjimo motyvu nebuvo ypatingai gausu. Svarbu pažymėti, jog taip pat negatyviai vaizduojama demokratinių, kapitalistinių valstybių, konkrečiais atvejais – JAV ir Didžiosios Britanijos spauda.⁶³² Paminę jų kritikos tezę būtų galima suformuluoti taip: šiose valstybėse spaudos laisvės niekuomet nebuvo, priešingai – tai tik priedanga, maskuojanti žiniasklaidos priklausomybę nuo

⁶²⁹ Spauda vakar ir šiandien. *Naujoji Lietuva*, 1941, liepos 9, nr. 10, p. 2.

⁶³⁰ ŠETKUS, Stp. Lietuviai ir dabartinė mūsų spauda. *Naujoji Lietuva*, 1941, rugpjūčio 9, nr. 37, p. 3.

⁶³¹ JAK., V. Bolševikiška spauda. *Naujoji Lietuva*, 1941, gruodžio 5, nr. 136, p. 2; Sporto žurnalistai Sovietų Sąjungoj. *Į laisvę*, 1942, sausio 5, nr. 3, p. 2; GARDINAS, Kęstutis. Jei išgirstų kas iš redaktorių ... *Naujoji Lietuva*, 1942, birželio 28, nr. 151, p. 6; BIRUTAITIS, Vytautas. Naujus metus pradėdant. *Panevėžio apygardos balsas*, 1943, sausio 16, nr. 1–2, p. 1; Bolševikų padarytieji lietuvių žurnalistų šeimai nuostoliai. *Ateitis*, 1943, rugpjūčio 16, nr. 188, p. 2.

⁶³² Reicho spaudos šefo 10 m. veiklos sukaktis. *Į laisvę*, 1941, rugpjūčio 1, nr. 34, p. 1; Vokiečių spaudos politika. *Naujoji Lietuva*, 1942, vasario 5, nr. 30, p. 4; Reicho spaudos šefo Dr. Dietricho kalba žurnalistų kongrese. Žurnalistų kongresas baigė darbus, vieningai priimdamas rezoliuciją. *Į laisvę*, 1942, balandžio 13, nr. 85, p. 6; Žurnalistas fronte kaip drąsus karys siekia savo tikslų. Kalbos, pasakytos žurnalistų kongrese Venecijoje. *Naujoji Lietuva*, 1942, balandžio 14, nr. 87, p. 3–4; Ar yra Amerikoje spaudos laisvė? *Naujoji Lietuva*, 1942, liepos 15, nr. 165, p. 2; Anglų laikraščių koncernai ir jų savininkai. *Naujoji Lietuva*, 1942, liepos 26, nr. 175, p. 2; Churchillis terorizuoja anglų spaudą. *Naujoji Lietuva*, 1942, rugsėjo 24, nr. 226, p. 1; Spaudos laisvė. *Naujoji Lietuva*, 1942, gruodžio 2, nr. 285, p. 2; Žurnalistika. *Naujoji Lietuva*, 1943, balandžio 2, nr. 79, p. 2; Reichsleiterio Reicho ministerio Rosenbergo kalba žurnalistų kongrese Vienoje. *Ateitis*, 1943, birželio 23, nr. 142, p. 2.

verslo. Žurnalistika itin suvaržyta laikraščių savininkų, esą šioje srityje klesti korupcija. Čia taip pat ryškūs antisemitinis, konspiracijos teorijų elementai, pabrėžiant, jog žydai yra daugelio žiniasklaidos concernų savininkai. Dėl verslo įtakos žurnalistikai esą reikalinga apsauga, kurią gali suteikti valstybė. Kaip teigiamas pavyzdys pateikiama Vokietija, kur žurnalistai apsaugoti ir nedaro žalos nacionaliniams interesams. Reikia pabrėžti, jog tokie antikapitalistiniai teiginiai yra artimi sovietinio laikotarpio diskursui. Redakciniuose straipsniuose jie nebuvo naudojami. Daugeliu atveju šis motyvas reiškiamas tekstuose, kurie sukurti remiantis vokiečių spaudos ar naujienų agentūros medžiaga. Įdomu, jog šiose publikacijose antagonistinis santykis su sovietine spauda reiškiamas retai – nebent rašiniuose apie Rytų Krašto spaudą, pavyzdžiui, 1942 m. liepos 6 d. *Į laisvę* numeryje⁶³³.

Taigi, vokiečių autoriams būdingesnė antivakarietiška nacionalistinė retorika, lietuvių – sumišusi su antisovietiniais kalbėjimo teiginiais. Reikia dar kartą pabrėžti, jog prasidėjus Vokietijos-SSRS karui, *Laikinajai vyriausybei* atstovaujant lietuvių tautai, visuomenėje itin ryškiai reikėsi nacionalinės valstybės restauracijos nuotaikos ir lūkesčiai. Tai taip pat atsispindėjo laikraščių pavadinimuose: *Į laisvę*, *Naujoji Lietuva*, *Išlaisvintas Panevėžietis*, *Tėvynė* ir kt. Dėl to visiškai dėsninga, jog žiniasklaida pirmiausiai sieta su lietuvių tautos ir jos nacionalinės valstybės interesų atstovavimu. Galima netgi teigti, kad buvo formuojama savotiška tautinės spaudos/žurnalistikos koncepcija.

Toks požiūris ypač ryškus *Naujosios Lietuvos* redakciniuose straipsniuose, pavyzdžiui, 1941 m. spalio 23 d. rašyta: „<...> juntame, kad per praėjusius kelis mėnesius kartu su visa tauta išėjome didelį kelią į visai kitokią ateitį, į naują gyvenimą, kuris nebus panašus į netolimą praeitį, <...>. Didžiuojamės tuo, kad išvadavus Lietuvą nuo bolševikiškai-žydiško jungo, tuojau ėmėmės spaudos darbo Vilniuje, tarnaudami savajai tautai ir nušviesdami teisingai naująją padėtį mūsų krašte. <...> Nuo to laiko neatsitraukėme nuo pasiimtų pareigų, kurias einame ar bent stengiamės eiti kuo

⁶³³ Rytų Krašto spauda. *Į laisvę*, 1942, liepos 6, nr. 154, p. 3.

sąžiningiau, turėdami prieš akis **savo tautos gerovę ir ateitį bei vaduodamiesi naujojo gyvenimo dvasia, vokiečių armijos į Lietuvą atneštąja** (čia ir toliau paryškinta originale – aut. past.) <...> Savoji spauda visiems mums turi rūpėti, kaip rūpi visuomenė ir todėl, kas ir kaip galėdami, turėtumėm prisidėti ne tiek žodžiu, kiek darbu, kiek konkrečia parama, už kurią ypatingai esame visuomet dėkingi. <...> Bet **laikraštis, ypač šiuo istoriniu metu, yra visos tautos reikalas ir rūpestis, todėl ir turėtų kas kuo galėdamas jam patalkininkauti, padėti.**⁶³⁴

Prabėgus pirmiesiems veiklos metams laikraštyje toliau reiškiamos tokios pat nuostatos: „Nuo pirmojo „Naujosios Lietuvos“ numerio iki šios dienos dirbome vadovaudamiesi tautos meile ir jos gerove, pripažindami tuos, mus gaivinančius ir mums būtinus politinius kelius, būtent: drauge žygiuoti su Vokietija. <...> Dirbdami šį darbą kvietėme talkon visus tautiečius šventai tikėdami, kad jei ką galime laimėti, tai tik bendromis jėgomis, tik neišleisdami iš akių gyvenamojo momento reikalavimo, kad lietuvis lietuviui turi būti artimas. Maža to – turi būti brolis, visa šio kilnaus žodžio prasme. <...> Į mūsų pakartotinius kvietimus dirbti bendromis jėgomis, nemaža tautiečių kuo galėdami prisidėjo ir gal todėl jautėmės ir jaučiamės organiškai surišti su visos tautos likimu, bendrai su visais liūdėdami ir bendrai džiaugdamiesi.“⁶³⁵ Mackonis 1942 m. liepos 26 d. straipsnyje „Rašytojų ir žurnalistų garbės dalykas“ netgi pažymi: „Laikraščiai nėra paskirę žmonių nei nuosavybė, nei jų asmeninių reikalų įmonė, bet visos tautos reikalas, kuris kiekvienam turi rūpėti, ir kiekvieno pareiga laikraščiui padėti.“⁶³⁶

Nacių okupacijos metu Lietuvos politinių veikėjų galimybės veikti šalies politiniame lauke buvo galiausiai apribotos iki vykdytojų vaidmens. Stokodami priemonių legaliai burti platesnes organizacijas, nekontroliuojami viešai komunikuoti susirinkimuose, mitinguose ar kitomis formomis, lietuvių veikėjai spauda naudojosi kaip pagrindiniu tautos politinio telkimo būdu. Tai

⁶³⁴ Kuklus mūsų jubiliejus. *Naujoji Lietuva*, 1941, spalio 23, nr. 100, p. 1.

⁶³⁵ Bendromis jėgomis. *Naujoji Lietuva*, 1942, birželio 28, nr. 151, p. 1.

⁶³⁶ MACKONIS, Rapolas. Rašytojų ir žurnalistų garbės dalykas. *Naujoji Lietuva*, 1942, liepos 26, nr. 175, p. 1.

neišvengiamai atsispindėjo žurnalistikos diskurse. Priešingai nei sovietmečiu, kuomet žiniasklaida buvo vaizduojama kaip tariamai nepriklausoma, bet politiškai pasyvi tarpininkė tarp darbininkų klasės politinių lyderių – komunistų partijos, ir masių, šiuo metu žurnalistikai tiesiogiai priskirtos politinės funkcijos, o auditorijai atsakomybė rūpintis tautine žiniasklaida. Toks kalbėjimo bruožas būdingas visai lietuviškai laikraštijai.

Tam tikra prasme politinė lietuvių tautos padėtis priminė XIX a. pabaigos situaciją, kuomet Rusijos imperijoje jos lyderiai suverenumo pradėjo siekti naudodamiesi lygiai tokiu pat politinės komunikacijos principu. Tai retkarčiais būdavo primenama skaitytojams, pavyzdžiui, Antano Valkiniškio *Tėviškėje* rašyta: „<...> plunksna rašytas, spausdintas žodis, laikraštis, knyga Lietuvai iškovojo laisvę. Nes plunksna pažadino ir iššamonino tautą kovoti už tuos idealus, už kuriuos kentėjo ir dirbo dešimtys tūkstančių pavergtųjų tautiečių, už kuriuos vėliau tūkstančiai su ginklu rankoje nepriklausomybės kovoje mirė <...>.“⁶³⁷ S. Narijausko – „<...> tačiau pačią svarbiausią ir nenuginčijamą tiesą čia negalima nepažymėti. Lietuviškosios laikraštijos pionieriai, visuomet vedini patriotinės dvasios, sunkiausių ir kiečiausių Lietuvos bandymų metais išauklėjo naująją lietuvių kartą, tą kartą, kuri buvo ideališkiausia ir ryžtingiausia tautinių reikalų gynėja, ir kuriai dėl to pavyko išverti ir laimėti sunkiausią laisvės kovą.“⁶³⁸

Apskritai šioje koncepcijoje žiniasklaidos veikla itin sureikšminama. Auditorijos, skaitytojo, tautiečio vaidmuo formuojamas kaip veikiau pasyvus. Pavyzdžiui, *Ateities* straipsnyje „Mūsų skaitytojams“ – „Laikraštis nurodo kryptį ir kelią, kuriuo dera eiti tautai. Jis, informuodamas, supažindamas, primindamas ir tautinės dvasios pasireiškimą aikštėn keldamas, turėtų būti kiekvieno tautiečio svečias. Net ne svečias, o mielas ir laukiamas draugas.“⁶³⁹ Kitoje *Ateities* publikacijoje nurodoma: „Periodinė spauda tautos gyvenime yra nepaprastai didelės reikšmės kultūrinis veiksnys. Ji visuomenę informuoja apie

⁶³⁷ VALKINIŠKIS, Ant. Prieš 60 metų „Aušros“ keltos idėjos. *Tėviškė*, 1943, kovo 19, nr. 12, p. 3.

⁶³⁸ NARIJAUSKAS, St. Lietuviškosios laikraštijos tautinis indėlis. *Tėviškė*, 1943, gruodžio 24, nr. 48, p. 3.

⁶³⁹ Mūsų skaitytojams. *Ateitis*, 1943, gegužės 3, nr. 100, p. 3.

svarbiausius savo tautos ir viso pasaulio įvykius, formuoja visuomenės viešąją nuomonę, tautą šviečia, auklėja, daro ją kultūringesnę. Suprantamas dalykas, kad spauda nelygu spaudai. Viena spauda visuomenei daro teigiamos įtakos, kita gi – neigiamos.⁶⁴⁰

Žurnalistai vaizduojami kaip tautos elitas, lyderiai, tačiau pirmiausiai besilaikantys ir linkę aukotis dėl jos interesų. Pavyzdžiui, *Panevėžio apygardos balsas* straipsnyje „Spauda ir jos uždaviniai“ rašoma: „Tad ir dabar spaudos darbuotojai turi tarnauti tik teisybės reikalui. Jie negali užmerkti akių prieš tikrovę. Jų linija negali skirtis nuo tautos linijos. Jie turi įsisąmoninti tuos didelius uždavinius, kuriuos jiems uždeda ši diena ir mūsų tautos ateities reikalavimai. Reikia daryti atranką garbingų ir išdidžių spaudos darbuotojų, kurių nepalaužtų jokie vėjai. <...> Mes stovime šitame poste ir atliekame šias pareigas. Bet jei tauta pareikalaus iš mūsų aukos, kaip išdidžiai mes ejom per gyvenimą, taip drąsiai ir išdidžiai eisime į mirtį. Jei bus lemta, žūsime kovoje, bet galvos nepalenksime. Bolševizmui per mūsų tautą kelio nebus, gali būti tik per mūsų lavonus.“⁶⁴¹

Kitame šio laikraščio straipsnyje deklaruojama: „Mūsų pažiūra yra tokia: SPAUDA TURI BUDĖTI TAUTOS INTERESŲ SARGYBOJE (čia ir toliau didžiosiomis raidėmis rašyta originale – aut. past.). Jei spauda sės melą, nutylės skriaudas ir neteisingumą arba stengsis per daug sutirštinti ydas, skleis paniką ir nuodys tautą pesimizmu – ji tarnaus priešams, bet ne mums. SPAUDA YRA VIEŠOSIOS OPINIJOS FORMUOTOJA. Ir todėl jos etinis ir kultūrinis lygmuo turi būti kiek įmanoma aukštesnis. Kiekvienas spaudos darbuotojas, pradėdamas šią nepaprastai reikšmingą visuomenės tarnybą, turi atminti, kad jis turi didžiausią tribūną – jo balsą girdi tūkstančiai <...> .“⁶⁴²

Greta tautinės žurnalistikos koncepcijos buvo sekama dar viena ideologine kryptimi – „Naujosios Europos“. Spauda pavaizduota kaip dalis šio pseudo projekto, kurį kariaudami tariamai kūrė naciai ir jų propaganda.

⁶⁴⁰ „Naujajai Lietuvai“ dveji metai. *Ateitis*, 1943, liepos 3, nr. 151, p. 8.

⁶⁴¹ Spauda ir jos uždaviniai. *Panevėžio apygardos balsas*, 1943, liepos 31, nr. 29, p. 1.

⁶⁴² 100. *Panevėžio apygardos balsas*, 1943, lapkričio 27, nr. 44. p. 1.

Lietuvos spaudos straipsniuose⁶⁴³ žurnalistai buvo angažuojami „siekti bendro tikslo“, o iš tikrųjų – tiesiog paklusti. Publikacijos būdavo papildomos tiek Lietuvos generalinio komisariato atstovų, tiek aukšto rango Reicho pareigūnų, pavyzdžiui, Goebbelso, kalbų ištraukomis. Šie tekstai gana abstraktūs, prastai išversti ir neturėjo tęstinumo, tačiau okupacinis režimas taip pateikė bent jau pamatinę ideologinę teiginį apie Lietuvos visuomenę ir tuo pačiu spaudą nuo bolševizmo išvadavusius vokiečius, kurių interesai besitęsiančio karo kontekste žurnalistams esą turėjo ypatingos svarbos.

Likusieji diskurso dalyviai iš dalies laikėsi šio pasakojimo rėmų. Jubiliejiniame 100-tajame *I laisvę* numeryje rašyta: „Ši pusketvirto mėnesio kontaktą ir bendradarbiavimą su Propaganda Staffel geriausiai galima apibūdinti kaip abipusę gerą valią: iš vienos pusės per tą laiką buvo pažintos ir respektuotos mūsų tautinės aspiracijos, iš antros pusės mes įsijautėme į tą bendrą liniją, kuri užbrėžta vienos valios ir veda į vieną tikslą – galutinę pergalę.“⁶⁴⁴ 1942 m. sausio 11 d. *Tėviškėje* – „Tenka reikšti padėką atitinkamoms įstaigoms, kad jos, suprasdamos padėtį, leidžia laikraštį, kuris gausiai paplitęs lietuvių tarpe ugdo ir stiprina dvasią, kad visi vieningai prisidėtų prie viso pasaulio raudonojo siaubo sunaikinimo. Niekas kitas taip negali paveikti ir taip greitai perduoti visas žinias apie sėkmingus laimėjimus kovose prieš komunizmą mūsų tolimuose kaimų užkampiuose, kaip spausdintas žodis. Niekas kitas negali taip tiksliai pranešti valdžios reikalavimų ir parėdymų, kad visi prisidėtų, kuo kas galėdamas, prie greitesnio bolševizmo sunaikinimo.“⁶⁴⁵

Lietuvių ir vokiečių santykiai žurnalistikos srityje nebuvo lygiaverčiai, lietuviškų leidinių redakcijos bent jau formaliai pripažino okupantų viršenybę

⁶⁴³ Spaudos priėmimas pas Generalinį Komisarą. Obergbietsfuehrerio Nabersberg kalba apie šio meto žurnalistų pareigas. *I laisvę*, 1942, vasario 2, nr. 27, p. 6; Spaudos priėmimas pas Generalinį Komisarą. *Naujoji Lietuva*, 1942, vasario 4, nr. 29, p. 2; Spaudos atstovų priėmimas Vilniuje. *Naujoji Lietuva*, 1942, kovo 22, nr. 69, p. 5; Posėdžiauja tautinių žurnalistų sąjungų unijos prezidiumas. *I laisvę*, 1942, spalio 2, nr. 230, p. 3; Vyriausieji redaktoriai pas Reicho ministerį dr. Goebbelsą. *Naujoji Lietuva*, 1942, rugsėjo 26, nr. 228, p. 2; KLAU, Werner. Kas mums svarbu? *Naujoji Lietuva*, 1943, birželio 29, nr. 150, p. 1; Vienos tarptautinio žurnalistų kongreso rezultatai. *Ateitis*, 1943, birželio 26, nr. 145, p. 1; M. I. Žurnalistų kongresas Vienoje. *Ateitis*, 1943, liepos 1, nr. 149, p. 6.

⁶⁴⁴ 100 numerių. *I laisvę*, 1941, spalio 17, nr. 100, p. 6.

⁶⁴⁵ J. Ar. Laiškas „Tėviškei“. *Tėviškė*, 1942, sausio 11, nr. 2, p. 5.

ir tai atsispindėjo diskurse. Kita vertus, tyrimo metu pavyko rasti vos keletą tokių straipsnių⁶⁴⁶ Lietuvos visuomenei ignoruojant okupacinės valdžios reikalavimus, 1943 m. pavasarį režimas pradėjo bausti kultūrinį ir politinį lietuvių elitą, uždarė universitetą ir įkalino dešimtis žymių visuomenės veikėjų, tarp jų – žurnalistų. Šiame kontekste itin išraiškingai atrodo *Naujosios Lietuvos* 1943 m. liepos 15 d. numerio redakcinis straipsnis „Spaudos uždaviniai šiandieną“. Tai yra išskirtinis pavyzdys, todėl disertacijoje pateikiama plati šio straipsnio citata.

Anoniminėje publikacijoje rašyta: „Dėl tam tikrų lietuvių tautos nesusipratimų su drauginga mums vokiečių tauta, santykiai buvo pašliję ir tik pirmųjų mūsų tautos patriotų pastangomis pavyko pataisyti mūsų tautos prestižą. Tam tikra dalis kaltės dėl tų nesusipratimų buvo atitekusi, galbūt, lietuviškajai spaudai, kuri nespėjo lietuvių tautos paveikti bent lygiai tiek, kiek paveikdavo į mažiausius tautinės sąmonės plyšius įsiskverbianti prieš propaganda. Kai santykiai su mūsų tauta iš bolševikinio jungo išvadavusiais vokiečiais vėl ėmė taisyti, lietuviams žurnalistams buvo pavesti nauji uždaviniai, teisingiau – tie uždaviniai buvo sulyginti su visų prieš bolševizmą kovojančių Europos tautų žurnalistų uždaviniais. Dabarties žurnalistui, jų tarpe ir lietuvių žurnalistui, buvo skirta didelė garbė, sulyginant jį su fronte kovojančiu kariu. Tačiau daug su ta išskirtina garbe, buvo skirta ir išskirtinų pareigų. Žurnalistui, daugiau, negu kada nors, atiteko pareiga būti tautinės ir politinės pasaulėžiūros formuotoju. Žurnalistas tapo iš dalies atsakingas už tai, jeigu tauta nebūtų galutinai įsisąmoninusi dėl savų uždavinių. Ši atsakomybė ir žurnalistui uždėtos pareigos padarė tai, kad spaudos darbininko teisės, garbė ir jo darbo vertinimas keleriopai didesnio prestižo įsigijo tautos gyvenimą vadovaujančių asmenų ir visuomenės akyse, bet, podraug, susilaukta ir žymiai didesnių puolimų, priekaištų ir neapykantos iš „nepatenkintųjų“ tarpo. <...>

⁶⁴⁶ Spaudos priėmimas pas Generalinį Komisarą. *Naujoji Lietuva*, 1942, vasario 4, nr. 29, p. 2; BIRUTAITIS, Vytautas. Naujus metus pradėdant. *Panevėžio apygardos balsas*, 1943, sausio 16, nr. 1–2, p. 1; MIGLINAS, Simas. Žurnalistų darbas. *Tėviškė*, 1943, balandžio 16, nr. 16, p. 2; TIŠKUS, Bronius. Spaudos darbas. *Naujoji Lietuva*, 1943, birželio 29, nr. 150, p. 3, 6; Vokiečių spauda apie „Naująją Lietuvą“. *Naujoji Lietuva*, 1943, liepos 7, nr. 156, p. 1.

Pasiryžę būti net nepopuliarūs tam tikroje visuomenės dalyje, mes, dabartinės lietuviškosios spaudos darbininkai vis dėlto per daug esame tikri dėl savo paskirties ir pareigos teisingumo. Pakankamai mus atlygina toji garbė būti sulyginamiems su fronte esančiais ir su bolševizmu kovojančiais kariais. Tai yra geriausias atpildas už visas nuoskaudas, mūsų patiriamas iš kai kurių mūsų tautiečių tarpo.⁶⁴⁷

Šio straipsnio dėstymo logika ir prastas rašinio stilius leidžia manyti, jog tekstas sukurtas vokiečių pareigūnų, vėliau pažodžiui išverstas į lietuvių kalbą ir publikuotas lietuviškame laikraštyje. Straipsnyje žurnalistika vienareikšmiškai prilyginta propagandos priemonei, tokia buvo okupacinio režimo formuota šios profesinės veiklos samprata. Tekste atkleidžiama, kad šiuo laikotarpiu stiprėjo okupacinės valdžios spaudimas Lietuvos žiniasklaidos atžvilgiu, jog ši aktyviau propaguočių nacių politiką. Taip pat išaiškėjo, jog lietuvių žurnalistai, kurie ėmėsi tokios veiklos, susilaukdavo stipraus pasipriešinimo iš visuomenės.

Žurnalistų profesinė tapatybė: narystės kriterijai, gebėjimai ir savybės. Karo ir politinės santvarkos kaitos šalyje aplinkybės turėjo svarios reikšmės, analizuojamu laikotarpiu apibrėžiant tiek žurnalistikos uždavinius, tiek lygiagrečiai narystės kriterijus. Dėl įvykių gausos ir jų svarbos spaudoje nuolatos būdavo akcentuojama žurnalistikos vykdoma visuomenės informavimo funkcija⁶⁴⁸, tuo pačiu visuomenė aktyviai kviesta prisidėti prie spaudos turinio kūrybos. Todėl iš pradžių periodikos straipsniuose kelti žemesni veikėjų atrankos kriterijai, labiau pabrėžtos žurnalistikai reikalingos asmens būdo savybės, o ne specialūs įgūdžiai.⁶⁴⁹

⁶⁴⁷ Spaudos uždaviniai šiandieną. *Naujoji Lietuva*, 1943, liepos 15, nr. 163, p. 1.

⁶⁴⁸ Korespondentams iš viso krašto. *Į laisvę*, 1941, liepos 23, nr. 26, p. 3; MAŽVYDAS, L. Skelbimai. *Į laisvę*, 1942, gruodžio 29, nr. 303, p. 2; Pirmas žodis. *Ateitis*, 1943, sausio 4, nr. 1, p. 1; Provincijos korespondentai. *Ateitis*, 1943, kovo 16, nr. 62, p. 3; REINYS, M. Dienraščio kelyje. *Naujoji Lietuva*, 1943, birželio 29, nr. 150, p. 2; Dienraštis – patikimiausia informacijos priemonė. „Naujosios Lietuvos“ trijų metų sukakties proga. *Naujoji Lietuva*, 1944, liepos 1, nr. 154, p. 3; DAUNORAS, Br. Po vienerių metų. *Ateitis*, 1944, sausio 3, nr. 1, p. 1.

⁶⁴⁹ ***. *Išlaisvintas Panevėžietis*, 1941, liepos 4, nr. 1, p. 1; Mūsų korespondentai. *Išlaisvintas Panevėžietis*, 1941, liepos 4, nr. 1, p. 4; Mūsų korespondentai. *Išlaisvintas Panevėžietis*, 1941, liepos 12, nr. 2, p. 6; Žodis skaitytojams. *Naujoji Lietuva*, 1941, rugpjūčio 11, nr. 38, p. 3; Laikraščio bendradarbiams. *Panevėžio apygardos balsas*, 1941, gruodžio 24, nr. 4, p. 8.

Panašu, jog pirmaisiais veiklos mėnesiais redakcijoms pavyko sutelkti gausų korespondentų ir bendradarbių būrį – apie tai pranešta spaudoje. Todėl viešai kreipiantis į neredakcinius darbuotojus, imta kalbėti apie aukštesnius kriterijus žurnalistams, kaip antai, pasitelkiant tokias formuluotes: talentingas korespondentas, gabūs bendradarbiai, plunksnos talentai.⁶⁵⁰ P. Varūno straipsnyje 1942 m. birželio 7 d. *Panevėžio apygardos balse* nedviprasmiškai nurodyta: „Žinoma, drauge su tuo, provincijos savaitraščių pareiga stebėti ir saugoti, kad į garbingos žurnalistų profesijos eiles nesiveržtų įvairiausio plauko praėjūnai. Žurnalistų sąjungos šiuo metu nėra, tad juo labiau redakcijos ir kiti žurnalistai turi jausti pareigos ginti savo profesijos garbę prieš tuos tariamuosius žurnalistus.“⁶⁵¹

Vėlesniame *Ateities* straipsnyje „Kelias į laikraštį“ nurodoma, jog tokio pobūdžio darbui reikalingas talentas, teorinės ir praktikos žinios, gebėjimas parinkti įdomias ir aktualias visuomenei temas, rašyti taisyklinga kalba ir stiliumi, savikritiškai vertinti savo darbą.⁶⁵² *Naujosios Lietuvos* redaktorius Bronius Tiškus akcentuoja tokius žurnalistų bruožus: atsidavimas, išsilavinimas, budrumas, kovingumas, drąsa, ryžtas.⁶⁵³ Šiame dienraštyje taip pat buvo pateikta užuomina, jog žurnalistas privalo gebėti save cenzūruoti: „Ir gerų, žinomų žurnalistų parašyta. Tik kaip juos sutalpinsi, kada redakcijai yra aiškūs reikalavimai, pageidavimai, kurių išvengti šiandieną negalima, nes jie natūralūs ... (daugtaškis panaudotas originale – aut. past).“⁶⁵⁴

Tiriamam laikotarpiui įpusėjus, kaip tik tuo metu, kai kilo konfliktas tarp visuomenės ir okupacinės valdžios, lietuviškuose dienraščiuose jau imta skųstis patyrusių, gabesnių korespondentų ir bendradarbių stoka. *Ateitis* pateikia pasiūlymą, jog šią spragą užpildytų provincijos inteligentai: mokytojai, agronomai, kultūrtechnikai, girininkai, valsčiaus sekretoriai.⁶⁵⁵ *Naujoji Lietuva*

⁶⁵⁰ Visiems laikraščio bendradarbiams – žurnalistams korespondentams. *Panevėžio apygardos balsas*, 1942, sausio 24, nr. 4, p. 6; Mieliems Bendradarbiams. *Panevėžio apygardos balsas*, 1942, birželio 21, nr. 24, p. 7; Žodis bendradarbiams. *Naujoji Lietuva*, 1942, spalio 27, nr. 254, p. 3.

⁶⁵¹ VARŪNAS, P. Šiandieninė mūsų spauda. *Panevėžio apygardos balsas*, 1942, birželio 7, nr. 22 p. 3.

⁶⁵² S. L-s. Kelias į laikraštį. *Ateitis*, 1943, balandžio 20, nr. 80, p. 3.

⁶⁵³ TIŠKUS, Bronius. Spaudos darbas. *Naujoji Lietuva*, 1943, birželio 29, nr. 150, p. 3, 6.

⁶⁵⁴ Straipsnis nėra toks paprastas. *Naujoji Lietuva*, 1943, birželio 29, nr. 150, p. 4.

⁶⁵⁵ Provincijos korespondentai. *Ateitis*, 1943, kovo 16, nr. 62, p. 3.

susidūrė su tokiomis pat problemomis, netgi viešai kvietė bendradarbiauti konkrečius veikėjus, siūlė organizuoti žurnalistikos kursus.⁶⁵⁶ Todėl dėl norinčiųjų dirbti stygiaus pradėtas formuoti požiūris, jog žurnalistika potencialiai gali būti plataus spektro specialistų veiklos sritis.

Vokietijos-SSRS karo frontui artinantis link Lietuvos veikiausiai spaudos kontrolė darėsi pasyvesnė, o tuo pačiu ir žurnalistų savicenzūra. 1944 m. balandžio-birželio mėn. *Naujojoje Lietuvoje* buvo išspausdinta visa serija straipsnių, kuriuose buvo plačiai ir atvirai nagrinėjamos įvairios žurnalistikos teorijos temos⁶⁵⁷. Iki tol tokių straipsnių buvo itin reta. Teiginiai jau menkai ideologizuoti ir primena tarpukario Lietuvos žurnalistikos teoretikų tekstus. Remiantis šiais teksta, galima pilnai atskleisti tuometinių žurnalistų požiūrį į žurnalistikos profesionalui keltus kriterijus.

Iš šių straipsnių susidaro įspūdis, jog žurnalistika buvo suprantama kaip visuomeniškai reikšminga veikla, ne tik kaip amatas, bet – mokslas, netgi menas. Dėl to užsiimti tokia veikla turi aukštos intelektualinės bei moralinės kultūros asmenys. Be to, agituota už profesionalią, kvalifikuotą žurnalistiką, konkurencingą, nuolatos atsinaujinančią profesinę aplinką. Nurodoma, jog žurnalistikai būtinas pašaukimas ir įgimtas talentas, ugdomas praktiniu darbu. Pabrėžta, jog žurnalistui būtinas išsilavinimas, įvairiapusiškos žinios, puikus skirtingų socialinių sričių pažinimas. Itin vertintos tam tikros būdo savybės: nuoseklūs principai, atsakomybės jausmas, kūrybingumas, drąsa, sąžiningumas.

Žurnalistų etika: profesinės nuostatos, normos ir vertybės. Šiuo klausimu diskursas vyko pasyviai ir aprėpė bendriausius žurnalistikos praktikos ir teorijos teiginius. Įvairaus žanro ir temų tekstuose dažniausiai būdavo kreipiamasi į laikraščių korespondentus ir bendradarbius.⁶⁵⁸ Redakcijos

⁶⁵⁶ Žvilgsnis į turinį ir formą. *Naujoji Lietuva*, 1943, birželio 29, nr. 150, p. 6; Dėl žurnalistinio atžalyno. *Naujoji Lietuva*, 1943, rugpjūčio 25, nr. 198, p. 2–3.

⁶⁵⁷ Pretenzijos žurnalistų adresu. *Naujoji Lietuva*, 1944, balandžio 7, nr. 83, p. 2; TOLVAIŠA, Andrius. Žurnalistinio sąžiningumo reikalas. *Naujoji Lietuva*, 1944, gegužės 14, nr. 114, p. 4; Ar galima išmokti žurnalistą amato? *Naujoji Lietuva*, 1944, gegužės 17, nr. 116, p. 2; ALSEIKA, V. Kodėl tyli žurnalistas? Susirūpinkime žurnalistinių pajėgų telkimu. *Naujoji Lietuva*, 1944, gegužės 28, nr. 126–127, p. 6; B. R. Žurnalistų prieauglio ruošimas. *Naujoji Lietuva*, 1944, birželio 7, nr. 134 p. 2; B. R. Žurnalistų idealizmas ir materializmas. *Naujoji Lietuva*, 1944, birželio 25, nr. 149, p. 3.

⁶⁵⁸ „Naujosios Lietuvos“ bendradarbiams. *Naujoji Lietuva*, 1941, liepos 21, nr. 20, p. 3; VIDMANTAS, Stasys. Rašyčiau į laikraštį *Panevėžio apygardos balsas*, 1941, gruodžio 24, nr. 4, p. 3–4; M. R.

reikalavo, jog šie savo tekstus pasirašytų ir prisiimtų atsakomybę už pateikiamą medžiagą. Formuotas požiūris, jog žurnalistas privalęs siekti visuomenės ar tautos gerovės, o ne asmeninių interesų. Auditorijai reikia pateikti aktualią, teisingą, nešališką, patikrintą, pagrįstą įvairiais šaltiniais informaciją. Svarbiausi veiklos principai: objektyvumas, nuoseklumas, atidumas, tikslumas, sąžiningumas. Būtina rašyti drąsiai, atsakingai, taktiškai, patraukliai. Kiekvienam privalu nesisavinti svetimų rašinių, elgtis garbingai, vengti asmeniškumą, subjektyvumą, atitaisyti klaidingą informaciją, siekti tiesos, kovoti dėl teisybės ir jai atstovauti, nepaisyti kylančių nemalonumų, priekaištų, nesusipratimų, neapykantos ir keršto.

Nors ir retai, tačiau dalyje straipsnių ypač išaukštinamas karo korespondento vaidmuo.⁶⁵⁹ Pavyzdžiui, *Naujosios Lietuvos* straipsnyje „Mūsų kolega – karo korespondentas“ rašoma: „Pavojingas amatas, bet nepaprastai garbingas. Juk tie vyrai fiksuoja visa, kas vyksta šiandiena tragiškiausio ir kilniausio žmonijos gyvenime. <...> Karo korespondentai – aukščiausioji žurnalizmo mokykla. Tai aukščiausias žurnalizmo profesijos panaudojimo laipsnis: rizikuojama gyvybė, sveikata, - viskas, bet atliekama savo pareiga iki galo – skaitytojas turi žinoti viską, kas vyksta net pačiame baisiausiame pragare. <...> Šiais žmonėmis visos Europos žurnalistai gali didžiuotis; jie iškelė žurnalisto profesijos garbę iki aukščiausiojo laipsnio.“⁶⁶⁰

Žurnalistų veiklos, veiksmų, požiūrių, savybių kritika ir negatyvus vertinimas. Šiuo klausimu taip pat kalbėta retai, pagrindinis kritikos objektas – profesionalių, patyrusių žurnalistų apatija spaudai. Pavyzdžiui, Mackonis

Laukiame žinių. *Naujoji Lietuva*, 1942, spalio 16, nr. 245, p. 1; LABŪNAITIS, Vytautas K. „Naujoji Lietuva“ žengia kartu su mūsų gyvenimu. *Naujoji Lietuva*, 1943, vasario 10, nr. 35, p. 2; Provincijos korespondentai. *Ateitis*, 1943, kovo 16, nr. 62, p. 3; Žurnalistika. *Naujoji Lietuva*, 1943, balandžio 2, nr. 79, p. 2; Kaip ir ką rašyti? *Panevėžio apygardos balsas*, 1943, gegužės 22, nr. 22, p. 3; RASTENIS, Vincas. Laikraštinkas ir visuomenė. *Tėviškė*, 1943, gruodžio 24, nr. 48, p. 2, 4; KARDELIS, J. Prof. A. Rimka – žurnalistas, publicistas. *Naujoji Lietuva*, 1944, kovo 7, nr. 56, p. 4; Spauda ir visuomenė. *Ateitis*, 1943, liepos 28, nr. 172, p. 1; TOLVAIŠA, Andrius. Žurnalistinio sąžiningumo reikalu. *Naujoji Lietuva*, 1944, gegužės 14, nr. 114, p. 4; Ar galima išmokti žurnalisto amato? *Naujoji Lietuva*, 1944, gegužės 17, nr. 116, p. 2; B. R. Žurnalisto idealizmas ir materializmas. *Naujoji Lietuva*, 1944, birželio 25, nr. 149 p. 3.

⁶⁵⁹ Karo gaisras nušlavė Minską. *Naujoji Lietuva*, 1941, liepos 16, nr. 16, p. 4; Nauji karo korespondentai. *I laisvę*, 1942, gruodžio 17, nr. 295, p. 2; Gothe buvo karo korespondentu. *Ateitis*, 1943, vasario 20, nr. 42, p. 4.

⁶⁶⁰ VR., P. Mūsų kolega – karo korespondentas. *Naujoji Lietuva*, 1943, balandžio 7, nr. 83, p. 4.

Naujosios Lietuvos straipsnyje rašo: „<...> pas dažną juntama kažkokia apatija, nenoras padirbėti, dairymasis, rūpinimasis kasdieniais reikalais reikalėliais. <...> Esu tikras, kad tai, ką čia parašiau, aprobuotų visų Lietuvos laikraščių kolegos redaktoriai, kurie taip pat junta nesuprantamą plunksnos darbininkų atšalimą nuo spaudos darbo. To neturėtų būti, nes dar sykį kartoju, mūsų spaudos pagyvinimas, jos iš anemiškumo išjudinimas yra rašytojų ir žurnalistų garbės dalykas.“⁶⁶¹ Panašus požiūris reiškiamas dar keliose publikacijose.⁶⁶² Pavyko rasti pavienių pastabų paskiriems leidiniams dėl plagiato⁶⁶³, nepagarbios kritikos⁶⁶⁴, netaisyklingos kalbos⁶⁶⁵.

Laikraščių redakcijos viena kitos darbą negatyviai vertino retai, dažniau pasitaikė teigiamų pastabų. Vienintelis leidinys susilaukęs išskirtinio dėmesio ir kritikos buvo kultūros žurnalas *Kūryba*. Prieš pasirodant leidiniui, spaudoje autoriai raginti prisijungti prie kūrybos, itin pozityviai pateikiama žurnalo leidybos idėja, aiškinami tikslas ir uždaviniai.⁶⁶⁶ Tačiau pasirodžius *Kūrybos* pirmajam numeriui spaudoje pasipylė aštri kritika, netgi pašaipūs straipsniai. Svarbu pažymėti, jog žurnalo komentarai pagrįsti objektyviais žurnalistikos kriterijais. Kritikuojamas leidinio turinys, pasirinktos temos, struktūra, apipavidalinimas.⁶⁶⁷ Po to, kai 1944 m. sausio 21 d. vietoje Stasio Leskaičio *Kūrybos* vyr. redaktoriumi buvo paskirtas Keliuotis⁶⁶⁸, greta poros kritiškų straipsnių⁶⁶⁹ atsirado keletas pozityvių⁶⁷⁰. Juose palankiai vertinama naujojo

⁶⁶¹ MACKONIS, Rapolas. Rašytojų ir žurnalistų garbės dalykas. *Naujoji Lietuva*, 1942, liepos 26, nr. 175, p. 1.

⁶⁶² GEDAINIS, A. Literatūros žurnalas ar vaikų darželis? *Ateitis*, 1943, spalio 16, nr. 241, p. 4; DAUNORAS, Br. Po vienerių metų. *Ateitis*, 1944, sausio 3, nr. 1, p. 1; ALIŠAUSKAS, Pr. Spauda visų reikalas. *Ateitis*, 1944, sausio 25, nr. 20, p. 4; ALSEIKA, V. Kodėl tyli žurnalistas? Susirūpinkime žurnalistinių pajėgų telkimu. *Naujoji Lietuva*, 1944, gegužės 28, nr. 126–127, p. 6.

⁶⁶³ Šitaip negalima elgtis. *Tėviškė*, 1942, gegužės 12, nr. 24, p. 3.

⁶⁶⁴ Kritika ir kultūra. *Tėviškė*, 1943, liepos 14, nr. 27, p. 2.

⁶⁶⁵ LAURINAITIS, J. M. Iš laikraštinių kalbos kartotekos. *Į laisvę*, 1942, rugsėjo 26, nr. 225, p. 4.

⁶⁶⁶ LESKAITIS, Stasys. Lietuviškas kultūros žurnalas. *Ateitis*, 1943, rugsėjo 18, nr. 217, p. 8; LESKAITIS, S. Į *Kūryba*. *Kūryba*, 1943, lapkritis, nr. 1, p. 3; Nekantriai laukiamas žurnalas. *Naujoji Lietuva*, 1943, rugsėjo 24, nr. 224, p. 2; AR-AS, K. Nuo „Vaivorykštės“ ligi „Kūrybos“. *Ateitis*, 1943, spalio 2, nr. 229, p. 4–5; J. R. „Kūryba“ ir jaunieji. *Naujoji Lietuva*, 1943, spalio 10, nr. 238, p. 2.

⁶⁶⁷ ANDRIUŠIS, Pulgis. Štai ir ji – „Kūryba!“. *Ateitis*, 1943, gruodžio 8, nr. 283, p. 3; Pirmoji „Kūryba“. *Naujoji Lietuva*, 1943, gruodžio 19, nr. 297, p. 3; A. M. Aplink literatūros žurnalą. *Ateitis*, 1944, sausio 7, nr. 5, p. 4; M-NIS, M. Apie almanachą „Varpai“ ir žurnalą „Kūryba“. *Tėviškė*, 1944, sausio 12, nr. 2, p. 3.

⁶⁶⁸ Naujas „Kūrybos“ redaktorius. *Ateitis*, 1944, vasario 1, nr. 26, p. 6.

⁶⁶⁹ RAILA, Bronius. Kur yra „Kūryba“? *Ateitis*, 1944, vasario 16, nr. 39, p. 6; V. R. Keli žodžiai

redaktoriaus asmenybė. Viename iš straipsnių pažymėta: „Šio meto kultūrinio gyvenimo formuotojai turi budriai akimi sekti, kad neiškiltų dirbtinos žvaigždės, kaip praeity yra buvę, kurias paskui teko policinėmis priemonėmis atstumti nuo spaudos.“⁶⁷¹ Iš šio diskurso epizodo aiškėja, jog nacių okupacijos laikotarpiui neišvengiamai baigiantis Lietuvoje žurnalistika palengva įgavo kūrybinio žaismo požymių, pradėjo funkcionuoti pagal vidinius dėsnius ir taisykles, o ne primestus politikos veikėjų.

Apibendrinant galima teigti, jog šiuo laikotarpiu žurnalistikos diskursas politizuotas, vystytas remiantis ideologinėmis schemomis. Lietuviška spauda pavaizduota kaip dalis „Naujosios Europos“ pseudo projekto, kurį kariaudami tariamai kūrė naciai ir jų propagandos aparatas. Šiuo laikotarpiu žiniasklaidos priemonės organizuoti ir valdyti pageidavęs lietuvių kultūrinis bei politinis elitas taip pat siekė daryti įtaką žiniasklaidos sampratai, kurios funkcijos aiškiai susietos su lietuvių tautos bei jos nacionalinės valstybės interesų propagavimu. Galima teigti, jog suformuota savotiška tautinės spaudos/žurnalistikos koncepcija, nusvėrusi provokiškus žurnalistikos diskurso teiginius. Tuo metu socialinis spaudimas laikytis tautinės žurnalistikos koncepcijos buvo reikšmingesnis veiksnys už represijų baimę ar kurio nors pobūdžio iš režimo gaunamą naudą. Be to, šiuo laikotarpiu, ypač jam besibaigiant, žurnalistikai būdingi normatyviniai teiginiai buvo pakankamai plačiai naudojami šios profesinės srities diskurse.

3.4. Empirinio tyrimo ataskaita

Pagal iškeltus klausimus-indikatorius analizuojant pasirinktus periodinės spaudos tekstus, surinkta pakankamai duomenų, todėl buvo atskleistos žurnalistikos diskurso turinio tendencijos tiek sovietmečiu, tiek

žurnalui „Kūryba“. *Tėviškė*, 1944, balandžio 21, nr. 17, p. 3.

⁶⁷⁰ ARĖNAS, K. „Kūryba“ vėl ieško skaitytojo. *Ateitis*, 1944, vasario 26, nr. 48, p. 4; ARĖNAS, K. Vėl nauja „Kūryba“. *Ateitis*, 1944, balandžio 22, nr. 94, p. 3; „Kūryba“ – vienintelis kultūros žurnalas. *Panevėžio apygardos balsas*, 1944, gegužės 13, nr. 19, p. 2.

⁶⁷¹ „Kūryba“ – vienintelis kultūros žurnalas. *Panevėžio apygardos balsas*, 1944, gegužės 13, nr. 19, p. 2.

nacių okupacijos laikotarpiu. Tačiau nepavyko aiškiai išskirti svarbiausių veikėjų, kurie turėjo teisę (galbūt ir prievolę) plėtoti žurnalistikos diskursą.

Sovietmečiu komunistinėmis žiniasklaidos priemonėmis platinami tekstai turėjo veikti tarsi direktyvos žurnalistams. Komunikuota retai turint konkretų adresatą, informacija būdavo skiriama visiems lauko nariams. Diskursui būdingas anoniminis kalbėjimas, mat straipsniai dažniausiai publikuoti neįvardijant jų autorystės, kartais nurodytoji – kelia abejonių, be to, dažnu atveju buvo pasirašyta slapyvardžiais ar inicialais. Dialogo forma pokalbiui tarp lauko dalyvių būdinga tik tiriamojo komunikacinio įvykio pradžiai. Sparčiai reformuojant žiniasklaidos ir jos priežiūros sistemas, šalinant žurnalistikos lauko autoritetus, kalbėjimas žurnalistikos tema tampa beveidis ir bevardis. Stipriai tikėtina, jog didžioji tekstų dalis buvo sukurta spaudos redakcijų, tačiau medžiaga visuomet atitiko valstybėje dominuojančios ideologijos schemas ir gali būti, jog kurta remiantis konkrečiomis politinių veikėjų instrukcijomis. Dalis straipsnių galėjo būti paruošta tiesiogiai partinių organizacijų arba Eltos.

Diskursui būdingi vienkartiniai kalbėtojai. Spauldoje buvo publikuojama dažniausiai vos po vieną konkretaus asmens straipsnį. Jų autoriais „tapdavo“ tariamas fabriko darbininkas, neetatinis korespondentas ar įtakingas literatūros veikėjas. Tokia normatyvinių tekstų gamyba ir jų iliustravimas pavyzdžiais buvo grįsta atsitiktinumu, falsifikacija arba tiesiog pertekliniu lojalumo demonstravimu. Vertinant nominaliai, pagal publikacijų žurnalistikos tema kiekį galima teigti, jog dažniausiai kalbėtojai reiškėsi: *Tiesoje, Vilniaus Balse, Tarybų Lietuvoje, Komjaunimo Tiesoje*. Kita vertus, jeigu dominuojantis *Tiesos* vaidmuo lauke nekelia abejonių, likusius laikraščius suskirstyti hierarchiniu požiūriu būtų sunku, tai buvo lygiaverčiai diskurso dalyviai.

Kaip ir sovietmečiu, nacistinės okupacijos etapo diskursui būdingas lygiai toks pat anoniminis, daugiausia vienpusis kalbėjimas, taip pat ir vienkartiniai dalyviai. Tarp laikraščių išsiskyrė *Naujoji Lietuva, Ateitis, Panevėžio Apygardos Balsas* (kartu su *Išlaisvintas Panevėžietis* ir *Panevėžietis*) *Tėvynė/Tėviškė, Į laisvę*. Hierarchiniu požiūriu tai buvo lygiaverčiai diskurso

dalyviai.

Diskurso turinio analizės metu gauti duomenys neleidžia sudaryti reprezentatyvios diskurso dalyvių imties biografiniam jų tyrimui. Dėl to šio diskurso elemento analizės nuspręsta atsisakyti, nors pagal suformuotą tyrimo koncepciją tokia galimybė numatyta ir ją rekomenduojama atlikti.

IŠVADOS

SSRS ir nacistinės Vokietijos okupuotoje Lietuvoje žiniasklaidos organizacijos veikė itin represinėje aplinkoje, todėl tuo metu nepriklausoma žurnalistika legalios žiniasklaidos sistemoje egzistuoti negalėjo. Viena vertus, lyginamojo aspekto taikymas leido nustatyti, jog dalis žiniasklaidos kontrolės priemonių sovietinės ir nacistinės okupacijos laikotarpiais Lietuvoje visiškai sutapo. Kita vertus, empirinis tyrimas atskleidė dvi iš dalies skirtingas situacijas bei okupacinių režimų strategijas. Surinkti duomenys leidžia tvirtinti, jog totalitarinė žiniasklaidos politika Lietuvoje įgyvendinta tik sovietmečiu.

Svarbu pabrėžti, jog sovietinės ir nacistinės Lietuvos okupacijos laikotarpiais žiniasklaidos sistemos, kurias okupaciniai režimai ėmėsi pajungti savo propagandai, pasižymėjo reikšmingais skirtumais. Sovietinė valdžia 1940 m. Lietuvoje susidūrė su išplėta periodine spauda, kurią sudarė redakcijos, turėjusios aiškius, tačiau neformalius ryšius su įvairiomis politinėmis, religinėmis, švietimo grupėmis. Dalis žiniasklaidos priemonių buvo politiškai nepriklausomos, veikė pagal rinkos dėsnius. Savo ruožtu, nacistinis okupacinis režimas kūrė santykius su karo aplinkybių metu daugiausiai vietinių politinių aktyvistų suformuota periodine spauda. Viena vertus, 1941 m. Lietuvos žiniasklaidos veiklos atkūrimas vyko stichiškai, kita vertus, buvo sukurta funkcionali sistema, turėjusi visus tuo metu reikalingus elementus.

Sovietinės okupacijos laikotarpiu politinis režimas, panaudojęs dviejų etapų strategiją, sugebėjo sukurti absoliučiai monopolinę žiniasklaidos kontrolės ir organizavimo sistemą. Pereinamuoju etapu prosovietinė valdžia nedelsdama perėmė strategiškai svarbiausių žiniasklaidos sistemos elementų kontrolę: oficialius dienraščius, naujienų agentūrą, radijo stotį ir cenzūros įstaigą. Tai leido efektyviai kontroliuoti žiniasklaidos sukuriamą turinį, sudarė prielaidas nuosekliai bei operatyviai skleisti politinę propagandą. Sistemingais veiksmais įgavęs priemones leidusias daryti įtaką visuomenės nuomonei, okupacinis režimas ėmėsi palaipsniui, tačiau sparčiai likviduoti tarpukariu nusistovėjusį periodinės spaudos tinklą. Kurį laiką dalies leidinių veikla

toleruota, kadangi SSRS žiniasklaidos modelį atitinkančios priemonės buvo dar tik organizacinėje stadijoje.

Antruoju sovietizavimo etapu įdiegtas griežtai centralizuoto žiniasklaidos valdymo principas, sistema unifikuota ir įgavo aiškią hierarchinę struktūrą, lygiagrečiai atkartojančią naująją politinės sistemos organizacinę sąrangą. Žiniasklaidos priemonių nuosavybė galėjo priklausyti tik politinėms organizacijoms, periodiniai leidiniai – funkcionuoti kaip legalių valstybinių arba komunistinių organizacijų komunikacijos organai. Iš pagrindų pertvarkius periodinės spaudos tinklą, masiškai iš pareigų atleisti ir represuoti patyrę žurnalistai. LSSR žiniasklaida papildyta naujais sovietinį žurnalistikos modelį atitinkančiais segmentais, komunistų partijos paruoštais žurnalistais ir integruota į didesnę visos Sovietų Sąjungos žiniasklaidos sistemą. Laisvos rinkos mechanizmas panaikintas, žiniasklaida finansuota iš valstybės biudžeto, savarankiškos komercinės veiklos vykdyti negalėjo. Visa tai leido valdančiajam režimui įdiegti mechaninį žiniasklaidos veikimo principą ir daryti įtaką visoms redakcijoms, apriboti bet kokią iniciatyvą iš sistemos vertikalės apačios.

Nacistinės okupacijos laikotarpiu žiniasklaidos sistema ir jos valdymo principai iš esmės skyrėsi nuo sovietinio modelio. Civilinė administracija Lietuvoje propagandos sumetimais pageidavo visoms tautinėms grupėms, išskyrus žydus, suteikti galimybę periodinę spaudą skaityti gimtąja kalba, todėl spaudos užsienio kalba leidybos iniciatyva daugiausiai priklausė okupacinei valdžiai. Kita vertus, režimas nesiėmė nei tiesiogiai ir centralizuotai administruoti visų periodinės spaudos redakcijų, nei griauti 1941 m. susikūrusią žiniasklaidos sistemą, tiesiog griežtai reguliavo tolimesnę periodinių leidinių tinklo plėtrą. Įtvirtinus civilinį Lietuvos generalinės srities valdymo modelį žiniasklaidos administravimas atskirtas nuo nacionalinių politinių organizacijų. Dalis oficialių lietuviškų laikraščių redakcijų išlaikė ekonominį savarankiškumą, dalies leidinių nuosavybė perėjo į okupacinės valdžios institucijų priklausomybę. Periodinės spaudos leidybos, administravimo ypatumai, autonomijos lygis ir privilegijos būdavo derybų

objektas ir veikė kaip okupacinės valdžios svertai, suteikę galimybę, reikalui esant, paveikti tiek vietinius žurnalistus, tiek apskritai visą inteligentiją.

Abu okupaciniai režimai Lietuvoje įkūrė centrines propagandos ir žiniasklaidos kontrolės institucijas. Sovietinės okupacijos laikotarpiu atitinkamai – LKP(b) CK Propagandos ir agitacijos skyrių bei LSSR Glavlitą, nacistinės okupacijos laikotarpiu – Lietuvos generalinio komisariato Propagandos skyrių bei apygardos komisariatų spaudos tarnybas. Tačiau šių organizacijų veiklos pobūdis, disponuojami resursai ir kontrolės formos taikytos žiniasklaidos atžvilgiu vėlgi turėjo gana reikšmingų skirtumų.

LSSR Glavlitas buvo organizuojamas ir veikė pagal kitų sovietinių respublikų pavyzdį. Ši valdyba vykdė tiek išankstinės, tiek paskesnės žiniasklaidos turinio cenzūros funkcijas, tačiau nesikišo į pačios sistemos valdymą, žurnalistų edukaciją, pasitarimus ar viešą kritiką. Viena vertus, Glavlitą galima vertinti kaip itin svarbią valstybės instituciją – organizacijai skirta daug lėšų, vadovavo atsiųsti iš SSRS patyrę komunistai, cenzoriai būdavo paskirstomi individualiai kiekvienai žiniasklaidos organizacijai. Kita vertus, valdyba iš esmės prižiūrėjo tik valstybės arba komunistų partijos organizacijų leidžiamą periodinę spaudą, kurioje buvo privalomai talpinama valstybinės naujienų agentūros medžiaga, politiniai įvykiai komentuojami, orientuojantis pagal centrinių SSRS ir LSSR laikraščių straipsnius. Glavlitas ideologinių klaidų aptikdavo santykinai nedaug, todėl valdybos vaidmuo žiniasklaidos organizacijų atžvilgiu buvo simbolinis, žurnalistus skatinantis savicenzūruoti savo kūrinis. Tai rodo, kaip efektyviai LSSR žiniasklaida buvo pajungta politinės propagandos sklaidai.

Nacistinės okupacijos metu nuolatinę Lietuvos žiniasklaidos priemonių priežiūrą vykdė žemiausios Ostlando civilinės administracijos grandies – apygardos komisariatų – spaudos tarnybos, už kurių veiklą buvo atsakingi spaudos sekretoriai. Šios tarnybos operatyviai vykdė išankstinę cenzūrą – laikraščių redakcijos pristatydavo į vokiečių kalbą išverstą medžiagą. Tačiau paskesnės cenzūros patikra būdavo vykdoma fragmentiškai, jau išplatinus numerį. Spaudos tarnybos taip pat palaikė nuolatinį ryšį su redakcijomis,

spaudos sekretoriai darė tiesioginį spaudimą žurnalistams, teikė detalius nurodymus ir politines instrukcijas, parinkdavo redakcijų personalo narius, skirstydavo privilegijas. Okupacinė administracija veikė karo sąlygomis, todėl turėjo kurti sąlyginį pasitikėjimą grįžtus santykius su žurnalistais ir daryti jiems nuolaidas. Visa tai vėlgi redakcijoms suteikė didesnę autonomiją nei sovietmečiu.

Abiem laikotarpiais Lietuvoje veikusi naujienų agentūra buvo išnaudojama tarsi įrankis, leidęs sistemingai skleisti politinę propagandą per visas nacionalinės žiniasklaidos priemones. Tačiau plėtodami šią funkciją komunistų ir nacių okupaciniai režimai taikė kiek skirtingą strategiją. Sovietmečiu valdžia perėmė nacionalinės naujienų agentūros Elta kontrolę, reformavo organizaciją ir pavertė SSRS agentūros TASS padaliniu. Keičiant Lietuvos politinę santvarką Elta funkcionavo tarsi komunikacijos centras tarp griauamos valstybės nacionalinių institucijų ir žiniasklaidos organizacijų. Naudojantis agentūra buvo teikiamos veiklos instrukcijos ir spausdinti privalomi tekstai. Eltos medžiaga, be kita ko, apimdavo pagrindinių SSRS laikraščių straipsnius bei TASS pranešimus, todėl Lietuvos žiniasklaidos organizacijoms funkcionavo kaip nuolatos atnaujinamas ideologinis orientyras. Naudojantis Elta sudarytos prielaidos galutinai apriboti redakcijų autonomiją – teisę savarankiškai skleisti naujienas ir gauti informaciją iš tiesioginių šaltinių. Valdžios požiūriu agentūros sukuriamas turinys buvo politiškai patikimas ir saugus, nereikalaujantis papildomos patikros. Dėl propagandinių funkcijų ši agentūra įgavo didelę politinę reikšmę, tapo politinės kovos objektu, pačios Eltos savarankiškumas buvo stipriai suvaržytas. Savo ruožtu, nacistinės okupacijos laikotarpiu civilinė administracija nusprendė Eltą likviduoti. Vietoje šios agentūros Kaune buvo įsteigtas Vokietijos informacijos biuro DNB padalinys, kurį kūrė ir valdė užsienio pareigūnai. Tačiau DNB ir sovietmečiu Eltos vykdytos funkcijos Lietuvoje visiškai sutapo. Didesnę šios agentūros sukuriamos medžiagos dalį žiniasklaidai skelbti tapo iš esmės privaloma, todėl Lietuvoje DNB taip pat buvo svarbia propagandos ir cenzūros aparato dalimi, politinei valdžiai sėkmingai užtikrinusia naujienų pateikimo monopolį.

Visu tiriamuoju laikotarpiu Lietuvos žiniasklaidoje reikštas žurnalistikos profesinis diskursas politizuotas, tačiau tik sovietmečiu plėtotas privalomai remiantis okupacinio režimo propaguota ideologija ir iš esmės atitiko valdžios interesus. Šiuo laikotarpiu marksizmo-leninizmo retorika buvo vienareikšmiškai persmelkusi žurnalistikos diskursą ir tapo iš esmės svarbiausiu kalbėjimo šia tema principu. Politiniais motyvais ir samprotavimais nuosekliai remtasi, apibrėžiant žurnalistikos sampratą, kūrybos tikslus ir uždavinius, pateisinant žiniasklaidos sistemos pertvarkas ir politinius suvaržymus.

Nacių okupacijos metu žurnalistikos diskurse tarpusavyje sąveikavo ir konkuravo lietuviškasis nacionalizmas ir nacių propaguota „Naujosios Europos“ ideologinė kryptis. Šiuo laikotarpiu žiniasklaidos priemonės organizuoti ir valdyti pageidavęs lietuvių kultūrinis bei politinis elitas taip pat siekė daryti įtaką žurnalistikos sampratai, kurios funkcijos buvo aiškiai susietos su lietuvių tautos bei jos nacionalinės valstybės interesų propagavimu. Galima teigti, jog tuo metu formuota savotiška tautinės spaudos/žurnalistikos koncepcija.

Sovietmečiu plėtoti bent kiek žurnalistikai įprastą profesinį diskursą nebuvo jokių galimybių. Prieškariu Lietuvos akademiniuose ir edukaciniuose tekstuose apibrėžti žurnalistikos normatyviniai teiginiai sovietinėje spaudoje praktiškai nebuvo naudojami. Žurnalistams diegta aiški nuostata, jog jie turi rūpintis komunistų partijos interesais, platinti politinę propagandą, užsiimti visuomenės priežiūra ir kritika. Redakcijos privalėjo skatinti skaitytojus masiškai bendradarbiauti spaudoje, todėl žurnalistika pradėta vaizduoti kaip visuotinas reiškiny, veikla, kuria turėtų užsiimti ne vien tik siaura, specifinių įgūdžių turinti profesinė grupė. Komunistinės žiniasklaidos platinami straipsniai veikė tarsi direktyvos žurnalistams, o vieša jų profesinės veiklos kritika ir savikritika tapo žiniasklaidos norma ir būtinybe. Be to, spaudoje plėtojamą diskursą papildydavo politinių organizacijų rengti žurnalistų susirinkimai, pasitarimai, paskaitos bei kitos būrimo ir organizavimo, o tuo metu muštro formos. Taip siekta operatyviai instrukuoti, kritikuoti ir koreguoti

žurnalistų darbą.

Nacistinės okupacijos metais žurnalistikos diskursas kiek silpniau politizuotas, ne toks direktyvus ir tiesmukas nei sovietmečiu. Žurnalistika tik retkarčiais primityviai susieta su politinės propagandos funkcija, diskurse išlaikyti šiai profesinei sričiai būdingi normatyviniai teiginiai. Nors nacių okupacijos metais valdžios institucijos taip pat organizavo specialius žurnalistų telkimo renginius, jų pobūdis reikšmingai skyrėsi nuo komunistų partijos metodų: rengti iškilmingi spaudos priėmimai, žurnalistų susitikimai su aukštais okupacinės valdžios pareigūnais, grupinė išvyka į užsienį. Be to, karui besibaigiant ir menkstant spaudos kontrolei, dalis žurnalistų siekė regeneruoti savo profesinę sritį. Paskutiniaisiais okupacijos mėnesiais lietuviškuose laikraščiuose išspausdinta visa serija straipsnių, kuriuose plačiai ir atvirai nagrinėtos įvairios žurnalistikos teorijos temos. Tekstai menkai ideologizuoti ir priminė tarpukario Lietuvos žurnalistikos teoretikų darbus.

Žiniasklaidos politikos skirtumus nulėmė bendros SSRS ir nacistinės Vokietijos okupacinės strategijos Lietuvoje skirtis. Sovietmečiu sužlugdžius Lietuvos Respublikos politinę sistemą, valstybėje iš pagrindų formuota nauja santvarka, kurtas SSRS ideologija grįstas simbolinis pasaulis. Diegiant visuomenėje sovietinę ideologiją, žiniasklaida naudota nuversto režimo, tautinės ideologijos bei jos subjektų kritikai, lygiagrečiai – masinei visuomenės indoktrinacijai. Nacistinės okupacijos laikotarpiu valdžios pobūdis bei propagandinė strategija esmingai skyrėsi nuo totalitarinio režimo bruožų LSSR. Tuo metu civilinė Lietuvos generalinės srities administracija siekė vykdyti tik trumpalaikes propagandos kampanijas, susijusias su ekonominiais režimo interesais. Dėl šios priežasties žiniasklaidos kontrolės politika, lyginant su sovietiniu modeliu, buvo nuosaikesnė.

Bibliografinių nuorodų sąrašas

Archyviniai fondai

1. LCVA, f. 377. Vidaus reikalų ministerija
2. LCVA, f. R-1267. Laikraščio „Panevėžio apygardos balsas“ redakcija
3. LCVA, f. R-1399. Saugumo policijos ir SD vadas Lietuvoje (vok. *Der Kommandeur der Sicherheitspolizei und des SD Litauen*)
4. LCVA, f. R-1444. Kauno karo komendantūra (vok. *Litauische Kommandantur*)
5. LCVA, f. R-550. Lietuvos telegramų agentūra prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos
6. LCVA, f. R-614. Vilniaus miesto apygardos komisaras
7. LCVA, f. R-615. Generalinis komisaras Kaune (vok. *Der Generalkommissar in Kauen*)
8. LCVA, f. R-634. Vokiečių informacijos biuras Kaune (vok. *Das deutsche Nachrichtenbüro in Kauen*)
9. LCVA, f. R-639. Laikraščio „Naujoji Lietuva“ redakcija
10. LCVA, f. R-758. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas
11. LYA, f. 1771. Lietuvos komunistų partijos (LKP) Centro komitetas
12. LYA, f. K-1, ap. 58, b. 20317-3, t. 3. Rapolo Mackonio baudžiamoji byla

Periodinės spaudos publikacijos

1. „Ateities“ pašalpa. *Ateitis*, 1943, vasario 23, nr. 44, p. 6.
2. „Ateities“ redakcijos atstovybė Vilniuje. *Naujoji Lietuva*, 1943, vasario 13, nr. 38, p. 4.
3. „Balso“ specialūs korespondentai Berlyne, Rygoje, Taline ir Rytų fronte. *Panevėžio apygardos balsas*, 1943, vasario 13, nr. 6, p. 3.
4. „Eltos“ direktorius K. Korsakas į Maskvą. *Darbo Lietuva*, 1940, liepos

- 26, nr. 19, p. 4.
5. „Eltos“ direktorius kritikas K. Korsakas ir poetė Salomėja Neris. *Darbo Lietuva*, 1940, liepos 29, nr. 24, p. 10.
 6. „Eltos“ įspėjimas. *Vilniaus Balsas*, 1940, rugpjūčio 2, nr. 181, p. 2.
 7. „Naujosios Lietuvos“ redaktorius. *Naujoji Lietuva*, 1941, rugpjūčio 20, nr. 45, p. 3.
 8. „Tiesa“ persikels į Vilnių. *Vilniaus Balsas*, 1940, spalio 10, nr. 241, p. 6.
 9. 12 tūkstančių egzempliorių. *Tėvynė*, 1941, liepos 13, nr. 2, p. 1.
 10. 195 kino teatrai visame Rytų Krašte. *Naujoji Lietuva*, 1943, gruodžio 30, nr. 305, p. 4.
 11. Agitpropas plečia savo veiklą. *Tiesa*, 1940, liepos 9, nr. 18, p. 4.
 12. Atmainos spaudoje. *Vilniaus Balsas*, 1940, birželio 19, nr. 140, p. 3.
 13. Atvyks Kežinaitis. *Vilniaus Balsas*, 1940, birželio 20, nr. 141, p. 6.
 14. BLAZAS, H. Ryga vis dar stengiasi dominuoti. *Į laisvę*, 1942, liepos 30, nr. 175, p. 3.
 15. Dail. St. Žukas leidžia satyros žurnalą. *Laikas*, 1940, birželio 26, nr. 144, p. 4.
 16. Deklaracija apie valstybės santvarką. *Vyriausybės žinios*, 1940, liepos 22, nr. 719, p. 519–520.
 17. Dėl Rytų Germanizavimo. *Tėviškė*, 1942, rugsėjo 18, nr. 38, p. 4.
 18. DNB atstovybė Kaune. *Tėvynė*, 1941, lapkričio 7, nr. 24, p. 2.
 19. DNB Vilniuje. *Naujoji Lietuva*, 1943, vasario 14, nr. 39, p. 2
 20. Draugijos turės gauti naujus leidimus. *Lietuvos Aidas*. 1940, birželio 29, nr. 305, p. 1.
 21. Drg. J. Vaišnoro baigiamasis žodis. *Vilniaus Balsas*, 1941, balandžio 17, nr. 90, p. 3.
 22. Elta prijungiama prie Ministerių Tarybos. *Tiesa*, 1940, rugpjūčio 25, nr. 62, p. 8.
 23. Elta, Radijofonas ir Spaudos Priežiūra min. Krėvės žinioje. *XX amžius*, 1940, birželio 21, nr. 139, p. 2.
 24. Eltos dir. K. Korsako kalba per radiją. *XX amžius*, 1940, liepos 5, nr. 150,

- p. 5.
25. Eltos direktorium paskirtas drg. Šausas. *Tiesa*, 1940, spalio 14, nr. 105, p. 8.
26. Eltos direktorium paskirtas Korsakas-Radžvilas. *XX amžius*, 1940, birželio 20, nr. 138, p. 1.
27. Galima užsiprenumeruoti „Ateitį“. *Naujoji Lietuva*, 1943, gruodžio 18, nr. 296, p. 4.
28. Germanizuoti. *Naujoji Lietuva*, 1942, rugsėjo 10, nr. 214, p. 2.
29. Gustainis gavo atostogų. *Laikas*, 1940, birželio 20, nr. 139, p. 4.
30. Gyvas žurnalistų pasitarimas. *Į laisvę*, 1941, liepos 9, nr. 14, p. 3.
31. Idiše Šteme ir Haintike nais naujas redaktorius. *Lietuvos Aidas*, 1940, liepos 5, nr. 315, p. 4.
32. Informacija. *Tiesa*, 1940, spalio 8, nr. 100, p. 4.
33. Iš „Glavlito“ veiklos knygas naikinant. *Naujoji Lietuva*, 1941, liepos 26 nr. 29, p. 5.
34. Iš Lietuvių aktyvistų veiklos. *Naujoji Lietuva*, 1941, liepos 1, nr. 3, p. 3.
35. Išaina „Šluota“. *Lietuvos žinios*, 1940, liepos 11, nr. 155, p. 11.
36. Išeis „Naujoji Romuva“. *Naujoji Lietuva*, 1941, liepos 26, nr. 25, p. 5.
37. Išėjo „Liaudies balsas“. *Lietuvos Aidas*, 1940, birželio 19, nr. 286, p. 4.
38. Iškalbingi skaitmenys ir faktai. *Tarybų Lietuva*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 3.
39. J. Jurginis U.R.M. Politinio Departamento Direktorius. *Tiesa*, 1940, liepos 23, nr. 32, p. 11.
40. K. Škirpai atimta Lietuvos pilietybė. *Darbo Lietuva*, 1940, liepos 26, nr. 19, p. 4.
41. Kas nauja Valstybės Radiofone. *Tiesa*, 1940, liepos 6, nr. 15, p. 4.
42. Kaune pasirodo daugiau provincijos laikraščių. *Ūkininko Patarėjas*, 1941, spalio 31, nr. 19, p. 10.
43. Kostas Korsakas-Radžvilas paskirtas „Eltos“ direktoriumi, V. Radiofono ir spaudos priežiūros vadovu. *Lietuvos Aidas*, 1940, birželio 20, nr. 289, p. 3.
44. KRĖVĖ-MICKEVIČIUS, V. Bolševikų invazija ir Liaudies Vyriausybė.

- Naujoji Lietuva*, 1942, rugsėjo 1, nr. 206, p. 1–4.
45. Lankėsi karo korespondentai. *Naujoji Lietuva*, 1944, sausio 22, nr. 18, p. 4.
 46. Lankėsi latvių žurnalistai. *Naujoji Lietuva*, 1943, gruodžio 10, nr. 289, p. 4.
 47. Latvijoje sudaroma literatūros vyriausioji valdyba. *Tiesa*, 1940, rugpjūčio 12, nr. 50, p. 6.
 48. Latvių žurnalistai Vilniuje. *Naujoji Lietuva*, 1942, rugpjūčio 20, nr. 196, p. 4.
 49. Lietuvoje 85.486 radijo klausytojai. *Darbo Lietuva*, 1941, liepos 19, nr. 6, p. 4.
 50. Lietuvoje spausdinama 324.000 laikraščių egzempliorių. *Tėviškė*, 1942, liepos 10, nr. 28, p. 2.
 51. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Konstitucija. *Vyriausybės žinios*, 1940, rugsėjo 10, nr. 730, p. 657–664.
 52. Lietuvos žurnalistai steigia profesinę sąjungą. *Lietuvos žinios*, 1940, liepos 23, nr. 165, p. 10.
 53. LKP(b). *Tiesa*, 1940, spalio 1, nr. 94, p. 1.
 54. LTSR finansų liaudies komisaro drg. Vaišnoro pranešimas apie LTSR valstybinį biudžetą 1941 metams. *Tiesa*, 1941, balandžio 12, nr. 86, p. 1–4.
 55. Ministerio pirmininko pavedimas. *Lietuvos Aidas*, 1940, birželio 20, nr. 288, p. 4.
 56. Minske leidžiamas „Minsker Zeitung“. *Naujoji Lietuva*, 1942, balandžio 18, nr. 91, p. 4.
 57. Mūsų šalies esminiai pagrindai tebėra nepakitę. *XX amžius*, 1940, birželio 22, p. 1.
 58. Mūsų skaitytojams. *Ateitis*, 1943, sausio 14, nr. 10, p. 6.
 59. Mūsų skaitytojams. *Naujoji Lietuva*, 1941, rugsėjo 14, nr. 67, p. 7.
 60. Mūsų skaitytojams. *Naujoji Lietuva*, 1941, rugsėjo 9, nr. 62, p. 3.
 61. Nauja „XX amžiaus“ redakcijos vadovybė. *XX amžius*, 1940, liepos 8, nr. 152, p. 7.

62. Naujas „Lietuvių archyvo“ vyr. redaktorius. *Naujoji Lietuva*, 1944, sausio 14, nr. 11, p. 4.
63. Naujas „Vilner Kurjer“ redaktorius. *Lietuvos Aidas*, 1940, liepos 10, nr. 326, p. 2.
64. Naujas „Vilniaus Balso“ vyr. redaktorius. *Vilniaus Balsas*, 1940, birželio 22, nr. 143, p. 6.
65. Naujas „Žydų Balso“ redaktorius. *Vilniaus Balsas*, 1940, liepos 6, nr. 155, p. 6.
66. Naujas dienraštis Kaune. *Lietuvos Aidas*, 1940, birželio 21, nr. 290, p. 4.
67. Naujas DNB vedėjas Kaune. *Naujoji Lietuva*, 1942, sausio 4, nr. 3, p. 7.
68. Naujas Eltos direktorius. *Lietuvos Aidas*, 1940, birželio 20, nr. 288, p. 4.
69. Naujas laikraštis. *Darbo Lietuva*, 1940, liepos 16, p. 1.
70. Naujas literatūros bei meno žurnalas. *Komjaunimo Tiesa*, 1941, birželio 18, nr. 141, p. 1.
71. Naujas LKP(b) Centro Komitetas. *Vilniaus Balsas*, 1941, vasario 11, nr. 34, p. 1.
72. Naujas mūsų laikraščio redaktorius. *Naujoji Lietuva*, 1941, liepos 16, nr. 16, p. 3.
73. Naujas savaitraštis Reiche dirbantiems lietuviams. *Naujoji Lietuva*, 1943, gegužės 28, nr. 125, p. 2.
74. Nauji karo korespondentai. *Į laisvę*, 1942, gruodžio 17, nr. 295, p. 2.
75. Nauji leidimai periodiniams leidiniams. *Lietuvos Aidas*, 1940, birželio 29, nr. 305, p. 1.
76. Nepaprasto meto įstatymas. *Tiesa*, 1940, liepos 13, nr. 22, p. 17.
77. Nepaprastojo meto įstatymas. *Darbo Lietuva*, 1940, liepos 19, nr. 7, p. 9.
78. Nepaprastojo meto įstatymas. *Vyriausybės žinios*, 1940, liepos 17, nr. 717, p. 475–478.
79. Norima perimti lietuvišką spaudą. *Tėviškė*, 1942, gegužės 12, nr. 24, p. 2.
80. Pagaliau esame laisvi. *Naujoji Lietuva*, 1941, liepos 9, nr. 10, p. 4.
81. Pakeitimai Vilniaus spaudoje. *Lietuvos Aidas*, 1940, birželio 23, nr. 294, p. 6.

82. Pardavinėjamas vokiečių laikraštis. *Naujoji Lietuva*, 1941, rugsėjo 12, nr. 65, p. 3.
83. Pasikeitimai „P A Balso“ redakcijoje. *Panevėžio apygardos balsas*, 1943, kovo 26, nr. 11–12, p. 1.
84. Pasikeitimai „Tėviškės“ redakcijoje. *Tėviškė*, 1942, spalio 9, nr. 41, p. 5.
85. Pasirodė rusų dienraštis. *Vilniaus Balsas*, 1940, birželio 18, nr. 139, p. 6.
86. Pasitraukė iš pareigų „P. A. Balso“ Redaktorius. *Panevėžio apygardos balsas*, 1943, gruodžio 4, nr. 45, p. 4.
87. Pasitraukė vyr. redaktorius. *Naujoji Lietuva*, 1942, liepos 24, nr. 173, p. 4.
88. Paskirtas „Darbo“ redaktorius. *Lietuvos Aidas*, 1940, birželio 27, nr. 301, p. 4.
89. Paskutinis įspėjimas. *I laisvę*, 1942, sausio 26, nr. 21, p. 6.
90. Periodika. Nauji leidiniai. *Bibliografijos žinios*, 1941, gruodžio 31, nr. 6–8(88–90), p. 113.
91. Periodika. Nauji leidiniai. *Bibliografijos žinios*, 1941, spalio 15, nr. 3–5(85–87), p. 76–77.
92. Periodika. Nauji leidiniai. *Bibliografijos žinios*, 1942, nr. 3–4(93–94), p. 93.
93. Periodika. Nauji leidiniai. *Bibliografijos žinios*, 1943, nr. 1(99), p. 31.
94. Periodika. Nauji leidiniai. *Bibliografijos žinios*, 1943, nr. 6(104), p. 293.
95. Persitvarko Lietuvos Žurnalistų Sąjunga. *Darbo Lietuva*, 1940, liepos 23, nr. 13, p. 6.
96. Pilna DNB Atstovybė Kaune. *Ūkininko Patarėjas*, 1941, lapkričio 7, nr. 20, p. 8.
97. Pionierių laikraštis. *Vilniaus Balsas*, 1940, rugpjūčio 16, nr. 193, p. 4.
98. Pradės eiti dienraštis „Tiesa“. *Lietuvos Aidas*, 1940, birželio 27, nr. 301, p. 4.
99. R. M. Iš tikro istorinis momentas. *Vilniaus Balsas*, 1940, birželio 18, nr. 139, p. 1.
100. REDAKCIJA. Germanizuoti? *Naujoji Lietuva*, 1942, spalio 8, nr. 238, p.

- 1.
101. Rytų krašte eina 125 laikraščiai. *Į laisvę*, 1942, kovo 19, nr. 66, p. 1.
102. Sieninis „Eltos“ laikraštis. *Vilniaus Balsas*, 1941, sausio 17, nr. 14, p. 6.
103. Skaitytojai! *Išlaisvintas Panevėžietis*, 1941, liepos 12, nr. 2, p. 4.
104. Skaitytojų žiniai. *Panevėžio apygardos balsas*, 1942, lapkričio 28, nr. 46–47, p. 12.
105. Spaudos apžvalga radifone. *Naujoji Lietuva*, 1941, rugsėjo 3, nr. 57, p. 3.
106. Spaudos ir draugijų skyriaus vedėju P. Kežinaitis. *Lietuvos Aidas*, 1940, birželio 19, nr. 287, p. 8.
107. Spaudos įstatymas. *Vyriausybės žinios*, 1935, lapkričio 16, nr. 510, p. 1–6.
108. Spaudos skyr. viršininkas P. Kežinaitis. *Laikas*, 1940, birželio 20, nr. 139, p. 4.
109. St. M. Revoliucijai įvykus. *Vilniaus Balsas*, 1940, birželio 21, nr. 142, p. 1.
110. St. M. Visi darbo žmonės lygūs. *Vilniaus Balsas*, 1940, birželio 22, nr. 143, p. 1.
111. Steigiama agitpropagandinė brigada. *Lietuvos Aidas*, 1940, liepos 4, nr. 313, p. 4.
112. Steigiama Kultūros darbo ir Tautinio Auklėjimo Valdyba. *Naujoji Lietuva*, 1941, liepos 15 nr. 15, p. 1.
113. Sutvarkytas komunistinių laikraščių inventorių. *Į laisvę*, 1941, liepos 29, nr. 31, p. 3.
114. Tautininkų s-gos turtas – Lietuvos komunistų partijai. *Lietuvos žinios*, 1940, liepos 22, nr. 164, p. 7.
115. Užaryti laikraščiai. *Liaudies Balsas*, 1940, birželio 29, nr. 9, p. 4.
116. Uždaryta lenkų reakcijos dienraštis. *Vilniaus Balsas*, 1940, rugpjūčio 13, nr. 190, p. 6.
117. Uždaryta LTS. *Lietuvos Aidas*, 1940, birželio 20, nr. 288, p. 1.
118. Uždarytas reakcinis dienraštis „Dzien Polski“. *Darbo Lietuva*, 1940,

- rugpjūčio 12, nr. 49, p. 10.
119. Uždarytas savaitraštis „Kultuvas“ ir „Naujoji Romuva“. *Vilniaus Balsas*, 1940, rugpjūčio 10, nr. 188, p. 6.
120. Uždaryti „Nove Slowo“ ir „Kurjer Wilenski“. *Vilniaus Balsas*, 1940, birželio 22, nr. 143, p. 6.
121. Uždaryti du dienraščiai rusų kalba. *Lietuvos Aidas*, 1940, liepos 5, nr. 316, p. 10.
122. Uždaryti laikraščiai. *Lietuvos Aidas*, 1940, birželio 29, nr. 305, p. 1.
123. Uždaryti laikraščiai. *XX amžius*, 1940, liepos 1, nr. 146, p. 3.
124. Vakar dienos spauda. *Lietuvos Aidas*, 1940, birželio 20, nr. 289, p. 2.
125. Vakarykštė spauda. *Lietuvos Aidas*, 1940, birželio 19, nr. 287, p. 1.
126. Vidaus Reikalų Ministerijos etatų pakeitimas. *Vyriausybės žinios*, 1939, gegužės 10, nr. 644, p. 302.
127. Vieneri filmo darbo metai Lietuvos generalinėje srityje. *Į laisvę*, 1942, rugpjūčio 19, nr. 192, p. 3.
128. Vietoj „Novaja Žizn“ eina „Krasnoje znamia“. *Vilniaus Balsas*, 1941, vasario 18, nr. 40, p. 6.
129. Vietoje „Panevėžiečio“ „Panevėžio apygardos balsas“. *Panevėžio apygardos balsas*, 1941, lapkričio 29, nr. 1, p. 6.
130. Vieton „Lietuvos aido“ – „Darbo Lietuva“. *Lietuvos Aidas*, 1940, liepos 15, p. 1.
131. Vilniuje lankėsi Kežinaitis. *Vilniaus Balsas*, 1940, birželio 22, nr. 143, p. 6.
132. Visas „Tėviškės“ pelnas Savitarpio Pagalbai. *Tėviškė*, 1942, liepos 24, nr. 30, p. 5.
133. Visokiems gandams reikia užkirsti kelią. Eltos dir. Korsako atsišaukimas į visuomenę. *Laikas*, 1940, birželio 27, nr. 145, p. 1.
134. Visuomenei informuoti įstaigos Ministro Pirmininko žinioje. *Lietuvos Aidas*, 1940, birželio 21, nr. 290, p. 4.
135. Visuomeninio Darbo Vadybos įstatymo panaikinimo įstatymas. *Vyriausybės žinios*, 1939, gegužės 10, nr. 644, p. 301.

136. Žurn. A. Bundza – karo korespondentas. *Į laisvę*, 1942, liepos 6, nr. 154, p. 2.
137. Žurnalistų dėmesiui. *Į laisvę*, 1941, liepos 18, nr. 22, p. 3.
138. Žurnalistų profesinė sąjunga. *Tiesa*, 1940, liepos 23, nr. 32, p. 11.
139. Žurnalistų registracija. *Vilniaus Balsas*, 1940, spalio 18, nr. 248, p. 6.
140. Žurnalistų s-ga perorganizuojama į profesinę sąjungą. *Lietuvos žinios*, 1940, liepos 23, nr. 165, p. 7.
141. Žurnalo „Kūryba“ atstovybė Vilniuje. *Naujoji Lietuva*, 1943, rugsėjo 22, nr. 222, p. 4.
142. Žuvo karys žurnalistas Ltn. J. Šliarpas. *Naujoji Lietuva*, 1944, vasario 5, nr. 30, p. 4.
143. Žydų laikraščiai ir laikraštinkai Lietuvoje. Kartūs ir komiški prisiminimai. *Ateitis*, 1943, gegužės 20, nr. 115, p. 3.

Literatūros sąrašas

1. ALANTAS, Vyt. *Lietuvos žurnalistų sąjungos metraštis III*. Kaunas, 1940, 102 p.
2. ALTHUSSER, Louis. *Ideology and Ideological State Apparatuses (Notes towards an Investigation)*. Iš: ŽIŽEK, Slavoj. *Mapping ideology*. London; New York: Verso, 1994, p. 100–140.
3. ANUŠAUSKAS, Arvydas; et al. *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2007, 719 p.
4. ANUŠAUSKAS, Arvydas. *Lietuvos slaptosios tarnybos 1918–1940. Antrasis pataisytas ir papildytas leidimas*. Vilnius, 1998, 400 p.
5. ANUŠAUSKAS, Arvydas. Teroras ir karo nusikaltimai. Iš: TRUSKA, Liudas; ANUŠAUSKAS, Arvydas; PETRAVIČIŪTĖ, Inga. *Sovietinis saugumas Lietuvoje 1940-1953 metais: MVD-MGB organizacinė struktūra, personalas ir veikla*. Vilnius: LGGRTC, 1999, p. 137–184.
6. ARENDT, Hannah. *Totalitarizmo ištakos*. Vilnius: Tyto alba, 2001, 487

p.

7. BAGUŠAUSKAS, Juozapas Romualdas; STREIKUS, Arūnas. *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje, 1940–1990: dokumentų rinkinys*. Vilnius: LGGRTC, 2005, 485 p.
8. BARANAUSKAS, B.; RUKŠĖNAS, K. *Nacionalistų talka hitlerininkams*. Vilnius: Mintis, 1970, 185 p.
9. BELLEZZA, Simone A. The Discourse over the Nationality Question in Nazi-occupied Ukraine: The Generalbezirk Dnjepropetrowsk, 1941–1943. *Journal of Contemporary History*, 2008, nr. 43, p. 573–596.
10. BENDERSKY, Joseph W. *A concise history of Nazi Germany*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers, 2014, 241 p.
11. BENDIKAITĖ, Eglė; KASPARAVIČIUS, Algimantas; KAUBRYS, Saulius; et al. *Lietuvos istorija. Nepriklausomybė (1918-1940 m.), T. 10, d. 2*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015, 637 p.
12. BENSON, Rodney; NEVEU, Erik. *Bourdieu and the journalistic field*. Cambridge: Polity, 2010, 267 p.
13. BENSON, Rodney; NEVEU, Erik. Introduction: Field Theory as a Work in Progress. Iš: BENSON, Rodney; NEVEU, Erik. *Bourdieu and the journalistic field*. Cambridge: Polity, 2010, p. 1–28.
14. BERNE, Eric. *Žaidimai, kuriuos žaidžia žmonės: žmogiškųjų santykių psichologija*. Vilnius: Vaga, 2008, 204 p.
15. BINKIS, Kazys. *Didžioji spauda: laikraščių kilmė ir plėtotė*. Kaunas: [s.n.], 1933, 36 p.
16. BOURDIEU, Pierre; EAGLETON, Terry. Doxa and Common Life: An Interview. Iš: ŽIŽEK, Slavoj. *Mapping ideology*. London; New York: Verso, 1994, p. 265–277.
17. BOURDIEU, Pierre; WACQUANT, Loïc J. D. Refleksyviosios sociologijos paskirtis. Iš: BOURDIEU, Pierre; WACQUANT, Loïc J. D. *Įvadas į refleksyviąją sociologiją*. Vilnius: Baltos lankos, 2003, p. 88–269.
18. BOURDIEU, Pierre. *On television*. New York: The New Press, 1998, 104 p.

19. BOURDIEU, Pierre. Refleksyvosios sociologijos praktika. Iš: BOURDIEU, Pierre; WACQUANT, Loïc J. D. *Įvadas į refleksyviąją sociologiją*. Vilnius: Baltos lankos, 2003, p. 270–319.
20. BOURDIEU, Pierre. The Political Field, the Social Science Field, and the Journalistic Field. Iš: BENSON, Rodney; NEVEU, Erik. *Bourdieu and the journalistic field*. Cambridge: Polity, 2010, p. 29–47.
21. BRANDENBERGER, David. *National bolshevism: Stalinist mass culture and the formation of modern Russian national identity, 1931-1956*. Cambridge; London: Harvard University Press, 2002, 378 p.
22. BRANDENBERGER, David. *Propaganda state in crisis: Soviet ideology, indoctrination, and terror under Stalin, 1927-1941*. New Haven; London: Yale University Press, 2011, 357 p.
23. BRANDIŠAUSKAS, Valentinas. *Siekiai atkurti Lietuvos valstybingumą: (1940 06–1941 09)*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1996, 206 p.
24. BRAZAITIS, Juozas. *Vienų vieni*. Vilnius: Vilties spaustuvė, 1990, 577 p.
25. BRESLAVSKIENĖ, Laimutė; et al. *Lietuvos okupacija ir aneksija, 1939-1940: dokumentų rinkinys*. Vilnius: Mintis, 1993, 407 p.
26. BUBNYS, Arūnas. *Lietuvių antinacinė rezistencija 1941-1944 m.* Vilnius: Veja, 1991, 167 p.
27. BUBNYS, Arūnas. Provokiškoji Lietuvos valstybės atkūrimo vizija (1940–1944). Iš: ŽALYS, Vytautas; et al. *Lietuvos diplomatija XX amžiuje*. Vilnius: Vaga, 1999, p. 132–146.
28. BUBNYS, Arūnas. *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998, 606 p.
29. BUCKOWSKI, Krzysztof. *Litvomanai ir polonizuotojai: mitai, abipusės nuostatos ir stereotipai lenkų ir lietuvių santykiuose pirmoje XX amžiaus pusėje*. Vilnius: „Baltų lankų“ leidyba, 2012, 603 p.
30. BULAVAS, Juozas. *Vokiškųjų fašistų okupacinis Lietuvos valdymas (1940–1944 m.)*. Vilnius: Pergalė, 1969, 296 p.
31. BULOTA, Jonas. Periodinės spaudos raida Lietuvoje. Iš: UŽTUPAS, V.

- Žurnalistų žinynas*. Kaunas: Vilius, 1992, p. 23–68.
32. BURNEIKIENĖ, Genovaitė; et al. *Žurnalistikos enciklopedija*. Vilnius: Pradai, 1997, 607 p.
33. BŪTĖNAS, Julius. *Lietuvos žurnalistai: atsiminimai ir paieškos*. Vilnius: Žurnalistika, 1991, 204 p.
34. CALHOUN, Craig. For the social history of the present: Bourdieu as historical sociologist. Iš: GORSKI, Philip S. *Bourdieu and historical analysis*. London: Duke University Press, 2013, p. 36–66.
35. CHRISTIANS, Clifford G.; et al. *Normative theories of the media: journalism in democratic societies*. Chicago: University of Illinois Press, 2009, 275 p.
36. CONQUEST, Robert. *Reflections on a ravaged century*. London: J. Murray, 2000, 317 p.
37. DAVIES, Sarah. *Popular opinion in Stalin's Russia: terror, propaganda, and dissent, 1934-1941*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010, 236 p.
38. DEBORD, Guy. *Spektaklio visuomenė*. Kaunas: Kitos knygos, 2006, 189 p.
39. Dėl rajoninių laikraščių (Iš VKP(b) CK 1940 m. liepos 13 d. nutarimo). Iš: *Apie partinę ir tarybinę spaudą: dokumentų rinkinys*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1956, p. 478–481.
40. DIECKMANN, Ch. Savivaldos politikos galimybės vokiečių okupuotoje Lietuvoje 1941–1944 m. Iš: ANUŠAUSKAS, Arvydas; LAURINAVIČIUS, Česlovas. *Lietuva Antrajame pasauliniame kare: straipsnių rinkinys*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2007, p. 125–134.
41. DIJK, Teun Adrianus van. *Discourse and power*. New York: Palgrave Macmillan, 2008, 308 p.
42. DIJK, Teun Adrianus van. Multidisciplinary CDA: a plea for diversity. Iš: WODAK, Ruth; MEYER, Michael. *Methods of critical discourse analysis*. London: Sage, 2004, p. 95–120.
43. DIJK, Teun Adrianus van. *News analysis: case studies of international*

- and national news in the press*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Assoc, 1988, 325 p.
44. DOBROSZYCKI, Lucjan. The Polish-language press in German-occupied Poland, 1939–1945. *The Polish Review*, 1971, t. 16, nr. 1, p. 7–30.
45. DRUNGA, Karolis. 1941 metų sukilimą prisimena jo dalyviai. *Kultūros barai*. 1996, nr. 6, p. 58–61.
46. DUNDZILA, Antanas Dundzila. *Kazimieras Palčiauskas 1941-1944 Kaune*. Chicago: Vydūno fondas, 1994, 96 p.
47. EBON, Martin. *The Soviet propaganda machine*. New York: McGraw-Hill Book Co, 1987, 471 p.
48. ELLUL, Jacques. The Characteristics of Propaganda. Iš: JOWETT, Garth S.; O'Donnell, Victoria. *Readings in propaganda and persuasion: new and classic essays*. Thousand Oaks: SAGE, 2006, p. 1–50.
49. ERMAKOFF, Ivan. Rational choice may take over. Iš: GORSKI, Philip S. *Bourdieu and historical analysis*. London: Duke University Press, 2013, p. 89–107.
50. FAIRCLOUGH, Norman. Critical discourse analysis as a method in social scientific research. Iš: WODAK, Ruth; MEYER, Michael. *Methods of critical discourse analysis*. London: Sage, 2004, p. 121–138.
51. FISKE, John. *Įvadas į komunikacijos studijas*. Vilnius: Baltos lankos, 1998, 239 p.
52. FOWLER, Roger. *Language in the news: discourse and ideology in the press*. London; New York: Routledge, 1994, 254 p.
53. GAIŽUTYTĖ-FILIPAVIČIENĖ, Žilvinė. *Pierre'as Bourdieu ir socialiniai meno žaidimai*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2005, 350 p.
54. GARLIAUSKAS, Algimantas. *Inteligentija 1940-1941 metais*. Vilnius: Academia, 1991, 177 p.
55. GERULAITYTĖ, J. Iš Žurnalistų Sąjungos istorijos. Iš: ALANTAS, Vyt. *Lietuvos žurnalistų sąjungos metraštis III*. Kaunas, 1940, p. 83–84.
56. GERULAITYTĖ, J. Iš Žurnalistų Sąjungos veiklos. Iš: ALANTAS, Vyt.

- Lietuvos žurnalistų sąjungos metraštis III*. Kaunas, 1940, p. 84–87.
57. GIRNIUS, K. K. Pasipriešinimas, prisitaikymas, kolaboravimas. *Naujasis židinys-Aidai*, 1996, nr. 5, p. 268–279.
58. GORSKI, Philip S. Bourdieusian theory and historical analysis: maps, mechanisms, and methods. Iš: GORSKI, Philip S. *Bourdieu and historical analysis*. London: Duke University Press, 2013, p. 327–366.
59. GRAŽIŪNAS, Albinas. *Lietuva dviejų okupacijų replėse*. Vilnius: Tėvynės sargas, 1996, 399 p.
60. GUDAITIS, Leonas. Žurnalistikos mokslas ir mokymas Lietuvoje 1922–1943 metai. Iš: KELIUOTIS, Juozas. *Žurnalistikos paskaitos*. Kaunas: Vytauto Didžiojo univ. L-kla, 2000, p. 7–51.
61. GUDAUSKAS, Andrius. Juozo Keliuočio žurnalistikos teorija iš Henri Bergono filosofijos perspektyvos. *Knygotyra*, 2013, t. 61, p. 84–100.
62. HALLIN, Daniel C. The media and war. Iš: *International Media Research*. 2005 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://english.360elib.com/datu/H/EM013838.pdf>> [žiūrėta 2014 m. rugpjūčio 8 d.].
63. HØYER, Sverre; et al. *Towards a civic society: the Baltic media's long road to freedom: perspectives on history, ethnicity and journalism*. Tartu: Baltic Association for Media Research: Nota Baltica, 1993, 366 p.
64. HUMPHREY, Mathew. (De)Contesting Ideology: The Struggle over the Meaning of the Struggle over Meaning. Iš: TALSHIR, Gayil; et al. *Taking ideology seriously: 21st century reconfigurations*. London; New York: Routledge, 2006, p. 119–140.
65. IVINSKIS, Zenonas. Šešios savaitės. *I laisvę*, 1955, nr. 6(43), p. 31–40.
66. JÄGER, Siegfried. Discourse and knowledge: theoretical and methodological aspects of a critical discourse and dispositive analysis. Iš: WODAK, Ruth; MEYER, Michael. *Methods of critical discourse analysis*. London: Sage, 2004, p. 32–62.
67. JAKAITIENĖ, Julija; et al. *Taurios širdies žmogus: atsiminimai apie Justą Paleckį*. Vilnius: Vaga, 1987, 512 p.

68. JANKAUSKAS, Algimantas; et al. *Politikos mokslų enciklopedinis žodynas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2007, 194 p.
69. JANSEN, Sue Curry. *Censorship: the knot that binds power and knowledge*. New York; Oxford: Oxford Univ. Press, 1991, 282 p.
70. JEGELEVIČIUS, Sigitas. Okupacija ir kolaboravimas Lietuvoje Antrojo pasaulinio karo metais. *Genocidas ir rezistencija*, 2003, 1(13), p. 53–62.
71. JOWETT, Garth S.; O'DONNELL, Victoria. *Propaganda and persuasion, 4th ed.* Thousand Oaks: SAGE Publications, 2007, 422 p.
72. JOWETT, Garth S.; O'DONNELL, Victoria. *Readings in propaganda and persuasion: new and classic essays*. Thousand Oaks: SAGE, 2006, 287 p.
73. JURAITĖ, Kristina; TELEŠIENĖ, Audronė. Ekologinės rizikos diskursas žiniasklaidoje: tyrimo teorinės bei metodologinės prielaidos. *Filosofija. Sociologija*. 2009, t. 20, nr. 4, p. 227–236.
74. KARDELIS, J. Pagrindiniai žurnalistų profesijos klausimai. Iš: ALANTAS, Vyt. *Lietuvos žurnalistų sąjungos metraštis III*. Kaunas, 1940, p. 47–49.
75. KASATKINA, Natalija. Biografinio metodo taikymo patirtis. *Filosofija. Sociologija*, 2005, nr. 2, p. 33–39.
76. Kazys As. Į laisvę nueitas kelias. *Į laisvę*, 1961, nr. 25(62), p. 16–19.
77. KELIUOTIS, Juozas. *Dangus nusidažo raudonai*. Chicago: Į laisvę fondas lietuviškai kultūrai ugdyti, 1986, 359 p.
78. KELIUOTIS, Juozas. *Šių dienų spaudos problemos*. Kaunas: Naujoji Romuva, 1936, 133 p.
79. KELIUOTIS, Juozas. *Žurnalistikos paskaitos*. Kaunas: Vytauto Didžiojo univ. L-kla, 2000, 209 p.
80. KEMEŽYS, V.; PALECKIS, J. *Antrasis Lietuvos žurnalistų sąjungos metraštis*. Kaunas, 1937, 80 p.
81. KEMEŽYS, V.; PALECKIS, J. *Pirmasis Lietuvos žurnalistų sąjungos metraštis*. Kaunas, 1934, 82 p.
82. KLUMBYS, Valdemaras. Generalinė repeticija: kultūrinė antinacinė rezistencija Lietuvoje. *Lietuvos istorijos studijos*, 2003, t. 12, p. 47–65.

83. KLUMBYS, Valdemaras. *Lietuvos kultūrinio elito elgsenos modeliai sovietmečiu: daktaro disertacija*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2009, 185 p.
84. KORSAKIENĖ, Halina. *Namas, kuriame gyvenome: atsiminimai*. Vilnius: Vaga, 1991, 300 p.
85. KOSAKOVSKAJA, Jekaterina. Knygų leidybą Lietuvoje nacių okupacijos metais (1941–1944). *Knygotyra*, 2011, nr. 57, p. 100–123.
86. KRANIAUSKIENĖ, Sigita. Biografinis metodas: dvi teorinės-metodologinės kryptys. *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 2000, nr. 3–4, p. 78–90.
87. KRĖVĖ, Vincas. *Bolševikų invazija ir liaudies vyriausybė: atsiminimai*. Vilnius: Mintis, 1992, 133 p.
88. KRIS, Ernst. German censorship institutions for the Czech press. *Social Research*, t. 8, nr. 2, p. 238–246.
89. KUBILIUS, Vytautas. *Neparklupdyta mūza: lietuvių literatūra vokiečiųmečiu*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, 237 p.
90. KVIKLYS, Bronius. *Lietuvių kova su naciais, 1941-1944 m.* Memmingenas: Mintis, 1946, 48 p.
91. LAUK, Epp; PALLAS, Anu. Early development of Estonian journalism as a profession (from late 19th century to 1940). *Acta Historica Tallinnensia*, 2008, nr. 13, 48–67.
92. LEBEDEVA, Natalija. VKP(B) CK Politbiuras ir 1939–1941 m. prijungtų prie SSRS teritorijų sovietizavimas. *Genocidas ir rezistencija*, 2000, nr. 1(7), p. 89–100.
93. LEVICKAS, J. Ko nori ir ko reikalingas Lietuvos žurnalistas. Iš: ALANTAS, Vyt. *Lietuvos žurnalistų sąjungos metraštis III*. Kaunas, 1940, p. 50–54.
94. LIEKIS, Algimantas. *Lietuvos laikinoji vyriausybė (1941 06 22-08 05): monografija*. Vilnius: Lietuvos mokslas, 2000, 430 p.
95. *Lietuviškieji slapyvardžiai. T. 2*. Vilnius: Lietuvos nacionalinė M. Mažvydo biblioteka, 2004, 1156 p.
96. *Lietuvos laikinoji vyriausybė: posėdžių protokolai, 1941 m. birželio 24 d.–rugpjūčio 4 d.* Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo

centras, 2001, 183 p.

97. *Lietuvos TSR spaudos statistika 1940–1955, Lietuvos TSR knygų rūmai.* Vilnius: Periodika, 116 p.

98. LIPSKIS, Stasys. *Amžiaus audrų paviliotas: knyga apie Justą Paleckį.* Vilnius: Žuvėdra, 2010, 284 p.

99. MACIJAUSKIENĖ, Marija. *Atsiminimai apie Antaną Venclovą.* Vilnius: Vaga, 1988, 421 p.

100. MAČIULIS, Dangiras. Apie dvi propagandines kampanijas XX. a. tarpukario Lietuvoje. Iš: GRIGALIŪNAS, Modestas. *Propagandos virsmai ir nekintamumas: tarpdisciplininis požiūris.* Šiauliai: ŠU leidykla, 2009, p. 119–138.

101. MAČIULIS, Dangiras. *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927-1940 metais.* Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005, 300 p.

102. MAČIULIS, Dangiras. Vytauto Didžiojo metų (1930) kampanijos prasmė. *Lituanistica*, 2001, nr. 2(46), p. 54–73.

103. MACKONIS, Rapolas. *Amžiaus liudininko užrašai: atsiminimai.* Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2001, 483 p.

104. MAKAUSKAS, Stasys. Atkūrus tarybų valdžią. Kai kurie 1940–1941 metų spaudos bruožai. *Žurnalistika*, 1982, Kn. 9, p. 19–28.

105. MAKAUSKAS, Stasys. *Партийная и советская печать Литвы в борьбе за строительство основ социализма в республике в 1940-1941 годах: Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук.* Vilnius, 1969, 332 p.

106. MARCINKEVIČIENĖ, Rūta. *Žanro ribos ir paribiai. Spaudos patirtys.* Vilnius: Versus aureus, 2008, 303 p.

107. MASLAUSKIENĖ, Nijolė; PETRAVIČIŪTĖ, Inga. *Okupantai ir kolaborantai: pirmoji sovietinė okupacija (1940–1941).* Vilnius: Margi raštai, 2007, 607 p.

108. MATEKŪNAITĖ. Aleksandra. Tarp kūjo ir priekalo. R. Mackonio dienoraščių publikacija. *Knygnešys*, 1990, nr. 10(334), p. 39–41.

109. MATEKŪNAITĖ. Aleksandra. Tarp kūjo ir priekalo. R. Mackonio

- dienoraščių publikacija. *Knygnešys*, 1990, nr. 11(335), p. 38–39.
110. MATEKŪNAITĖ, Aleksandra. Tarp kūjo ir priekalo. R. Mackonio dienoraščių publikacija. *Knygnešys*, 1990, nr. 12(336), p. 36–37.
111. MATUSEVIČIUS, Juozas. Nepriklausomos spaudos naikinimas ir sovietinės informacijos priemonių kūrimas 1940–1941 m. *Laisvės kovų archyvas*, 2002, t. 34, p. 204–230.
112. MAŽEIKIS, Gintautas. Apvalantis siaubas kaip preliminari įtikinėjimo priemonė. *Inter-studia humanitatis*, 2009, nr. 8, p. 7–25.
113. MAŽEIKIS, Gintautas. Didysis propagandos subjektas: pokomunistinių autobiografių pėdsakais. *Literatūra*, 2008, nr. 50(1), p. 30–48.
114. MAŽEIKIS, Gintautas. *Įsitikinimai: sąmoningumo metamorfozės*. Kaunas: Kitos knygos, 2013, 438 p.
115. MAŽEIKIS, Gintautas. *Po pono ir tarno: lyderystės ir meistrystės dialektika*. Kaunas: Kitos knygos, 2012, 389 p.
116. MAŽEIKIS, Gintautas. *Propaganda ir simbolinis mąstymas: monografija*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2010, 479 p.
117. MAŽEIKIS, Gintautas. Socialinis dalyvavimas ir subjekto interpeliacijos teorijos apribojimai. *Inter-studia humanitatis*, 2007, nr. 4, p. 6–22.
118. MAŽEIKIS, Gintautas. Sovietinis propagandinis formalizmas ir ritualai: kritinės hermeneutikos metodas jų interpretacijai. *Politikos mokslų almanachas*, 2014, nr. 15, p. 7–44.
119. MAŽEIKIS, Gintautas. Susvetinimas ir sąmoningumo formų sukeitimas kaip propagandinio subjekto konstravimo prielaidos. *Politologija*, 2001, nr. 4(24), p. 82–111.
120. McQUAIL, Denis. *McQuail's mass communication theory*. London: SAGE Publications, 2005, 616 p.
121. MERTELSMANN, Olaf. Introduction. Iš: MERTELSMANN, Olaf. *The sovietization of the Baltic States, 1940-1956*. Tartu: Kleio, 2003, p. 9–18.
122. MEŠKAUSKAITĖ, Liudvika. *Žiniasklaidos teisė: visuomenės informavimo teisė: teoriniai ir praktiniai aspektai*. Vilnius: Teisinės

informacijos centras, 2004, 319 p.

123. MEYER, Michael. Between theory, method, and politics: positioning of the approaches to CDA. Iš: WODAK, Ruth; MEYER, Michael. *Methods of critical discourse analysis*. London: Sage, 2004, p. 14–31.

124. NEVINSKAITĖ, Laima. *Šiuolaikinės medijos ir masinės komunikacijos teorijos*. Vilnius: Petro ofsetas, 2011, 119 p.

125. NOSSEK, Hillel; RINNAWI, Khalil. Censorship and Freedom of the Press Under Changing Political Regimes: Palestinian Media from Israeli Occupation to the Palestinian Authority. *Gazette*, 2003, t. 65(2), p. 183–202.

126. O'SHAUGHNESSY, Nicholas Jackson. *Politics and propaganda: weapons of mass seduction*. Manchester: Manchester University Press, 2010, 264 p.

127. PALECKIS, J. Iš Lietuvos žurnalistų Sąjungos istorijos. Iš: KEMEŽYS, V.; PALECKIS, J. *Pirmasis Lietuvos žurnalistų sąjungos metraštis*. Kaunas, 1934, p. 19–23.

128. PALECKIS, Justas. *Pergalės saliuotas: karo metų užrašai*. Vilnius: Mintis, 1985, 227 p.

129. PÊCHEUX, Michael. The Mechanism of Ideological (Mis)recognition. Iš: ŽIŽEK, Slavoj. *Mapping ideology*. London; New York: Verso, 1994, p. 141–151.

130. PETREIKIS, Tomas. Spaudos gyvenimo stebėseną ir kontrolę Antano Smetonos autoritarinio režimo metais. *Knygotyra*, 2013, t. 61, p. 325–344.

131. PRAPUOLENIS, Leonas. Tautos istorinio laimėjimo sukaktis. *Į laisvę*: 1961, nr. 25(62), p. 6–12.

132. PUKINSKAITĖ, Jurga. Glavlitai Lietuvoje 1953–1964 m. *Genocidas ir rezistencija*, 2004, nr. 2(16), p. 124–144.

133. PURICKIS, J. *Žurnalistų profesija: laikraštinių pasiruošimas pas mus ir svetur*. Kaunas: [s.n.], 1933. 24 p.

134. PUTINAITĖ, Nerija. Kas „sava“ ir kas „svetima“? Sovietinio lietuviškumo restitucijos bruožai. *Naujasis židinys-Aidai*, 2007, nr. 10, p. 463–473.

135. PUTINAITĖ, Nerija. *Nenutrūkusi styga: prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje*. Vilnius: Aidai, 2007, 306 p.
136. RAGUOTIS, Bronius. Lietuvių žurnalistų organizacijos. Iš: UŽTUPAS, V. *Žurnalisto žinynas*. Kaunas: Vilius, 1992, p. 15–18.
137. RAGUOTIS, Bronius. Žurnalistų rengimas Lietuvoje. Iš: UŽTUPAS, V. *Žurnalisto žinynas*. Kaunas: Vilius, 1992, p. 19–22.
138. REHMANN, Jan. *Theories of ideology: the powers of alienation and subjection*. Leiden: Brill, 2013, 350 p.
139. REMEIKIS, Thomas. *Lithuania under German occupation, 1941–1945: despatches from US Legation in Stockholm*. Vilnius: Vilnius University Press, 2005, 731 p.
140. RIAUBIENĖ, Airida. Valstybinės cenzūros mechanizmas tarpukario Lietuvoje. *Knygotyra*, 2005, nr. 44, p. 103–113.
141. ROMERIS, Mykolas. *Lietuvos sovietizacija 1940 metais: istorinė Lietuvos sovietizacijos apžvalga ir konstitucinis jos įvertinimas*. Vilnius: Baltijos kopija, 2011, 82 p.
142. RUTHERFORD, Jeff. *Combat and genocide on the Eastern Front: the German infantry's war, 1941-1944*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014, 423 p.
143. ŠADŽIUS, Henrikas. Istorinių tyrimų būklė politinių sistemų transformacijos laikotarpiu. Iš: ŠADŽIUS, Henrikas. *Lietuvių tauta antinacinės koalicijos kovų verpetuose*. Vilnius: Margi raštai, 2003, p. 13–40.
144. ŠADŽIUS, Henrikas. *Lietuvių tauta antinacinės koalicijos kovų verpetuose*. Vilnius: Margi raštai, 2003, 302 p.
145. SAPIRO, Gisèle. Structural history and crisis analysis: the literary field in France during the Second World War. Iš: GORSKI, Philip S. *Bourdieu and historical analysis*. London: Duke University Press, 2013, p. 266–285.
146. SCHUDSON, Michael. Autonomy from What? Iš: BENSON, Rodney; NEVEU, Erik. *Bourdieu and the journalistic field*. Cambridge: Polity, 2010, p. 214–233.
147. SENN, Alfred Erich. *Lietuva 1940: revoliucija iš viršaus*. Vilnius:

- Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2009, 406 p.
148. ŠIMKUS, Jonas. *Apie žmones, įvykius ir save: dienoraščiai, laiškai, atsiminimai*. Vilnius: Vaga, 1971, 538 p.
149. SINKEVIČIUS, Klemensas. *Uždrausti autoriai ir leidiniai: pirmieji sovietinės okupacijos metai 1940.06.15-1941.06.21*. Vilnius: Lietuvos Nacionalinė M. Mažvydo biblioteka, 1994, 171 p.
150. SKORUPSKAS, Andrius. Sovietinės ideologinės cenzūros raida Lietuvoje (1964–1989 m.). *Genocidas ir rezistencija*, 2005, nr. 1(17), p. 100–126.
151. ŠNIUKAS, Domas. Lietuvos žurnalistų sąjunga tragiškąją 1940 m. vasarą. *Žurnalistika*, 2012, p. 99–106.
152. SNYDER, Timothy. *Kruvinos žemės: Europa tarp Hitlerio ir Stalino*. Vilnius: Tyto alba, 2011, 566 p.
153. STREIKUS, Arūnas. Ideologinė cenzūra Lietuvoje 1948–1955 m.: sistemos derinimas. *Genocidas ir rezistencija*, 2009, nr. 2(26), p. 73–90.
154. STREIKUS, Arūnas. Ideologinė cenzūra Lietuvoje 1956–1989 m. *Genocidas ir rezistencija*, 2004 m., nr. 1(15), p. 43–67.
155. STREIKUS, Arūnas. Sovietų režimo pastangos pakeisti Lietuvos gyventojų tautinį identitetą. *Genocidas ir rezistencija*, 2007, nr. 1(21), p. 7–30.
156. SWARTZ, David. Meta-principles for sociological research in a Bourdieusian perspective. Iš: GORSKI, Philip S. *Bourdieu and historical analysis*. London: Duke University Press, 2013, p. 19–35.
157. TAMOŠAITIS, Iz. Dabartis ir žurnalistas. Iš: KEMEŽYS, V.; PALECKIS, J. *Antrasis Lietuvos žurnalistų sąjungos metraštis*. Kaunas, 1937, p. 5–9.
158. TAMOŠAITIS, Iz. Vertybių sargyboje. Iš: KEMEŽYS, V.; PALECKIS, J. *Pirmasis Lietuvos žurnalistų sąjungos metraštis*. Kaunas, 1934, p. 3–6.
159. TAMOŠAITIS, Mindaugas. *Didysis apakimas: lietuvių rašytojų kairėjimas 4-ajame XX a. dešimtmetyje*. Vilnius: Gimtasis žodis, 2010, 223 p.
160. TAYLOR, Philip M. *Munitions of the mind: a history of propaganda from the ancient world to the present era*. Manchester; New York: Manchester

University Press, 2009, 344 p.

161. TELEŠIENĖ, Audronė. Kritiškosios diskurso analizės metodologinių principų taikymas sociologiniuose tyrimuose. *Filosofija. Sociologija*, 2005, nr. 2, p. 1–6.

162. TEREŠKINAS, Artūras. Postmoderniosios teorijos. Pierre Bourdieu. Iš: LEONAVIČIUS, Vylius; NORKUS, Zenonas; TEREŠKINAS, Artūras. *Sociologijos teorijos*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2005, p. 373–383.

163. TIDIKIS, Rimantas. *Socialinių mokslų tyrimų metodologija*. Vilnius: Lietuvos teisės univ. Leidybos centras, 2003, 626 p.

164. TREINYS, Mečislovas. *Gyvenimas – meteoro skrydis: žurnalisto ir rezistento Antano Valiukėno, jo kartos ir idėjų likimo apybraiža*. Kaunas: Neolitas, 2003, 503 p.

165. TRUSKA, Liudas Truska; KANCEVIČIUS, Vytautas Kancevičius. *Lietuva Stalino ir Hitlerio sandėrio verpetuose: 1939-1940 m. rugpjūčio 3 d. politinių įvykių kronika*. Vilnius: Mintis, 1990, 255 p.

166. TRUSKA, Liudas; ANUŠAUSKAS, Arvydas; PETRAVIČIŪTĖ, Inga. *Sovietinis saugumas Lietuvoje 1940-1953 metais: MVD-MGB organizacinė struktūra, personalas ir veikla*. Vilnius: LGGRTC, 1999, 415 p.

167. TRUSKA, Liudas. *Antanas Smetona ir jo laikai*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1996, 411 p.

168. TRUSKA, Liudas. Glavlito veikla Lietuvoje 1940–1947 metais. Iš: MERKYS, Vytautas. *Lietuvos istorijos metraštis 1996*. Vilnius: Pradai, 1997, p. 216–241.

169. TRUSKA, Liudas. Kas patraukė į Rusijos glėbį? (Geopolitinė Lietuvos orientacija 1918–1940 metais). *Darbai ir dienos*, 2002, t. 30, p. 39–47.

170. TRUSKA, Liudas. *Lietuva 1938-1953 metais*. Kaunas: Šviesa, 1995, 212 p.

171. TRUSKA, Liudas. Politiniai lietuvių orientyrai Antrojo pasaulinio karo metais. Iš: ŠADŽIUS, Henrikas. *Lietuvių tauta antinacinės koalicijos kovų verpetuose*. Vilnius: Margi raštai, 2003, p. 59–77.

172. TRUSKA, Liudas. *Tautinis atgimimas ir istorija*. Vilnius: Edukologija, 2012, 559 p.
173. URBONAS, Vytas. *Lietuvos žurnalistikos istorija: periodinė spauda*. Klaipėda: Klaipėdos univ. L-kla, 2001, 323 p.
174. URBONAS, Vytas. *Lietuvos žurnalistikos istorija: periodinė spauda*. Klaipėda: Klaipėdos univ. L-kla, 2002, 324 p.
175. URNIEŽIŪTĖ, E.; et al. *Lietuvos TSR spauda. T. 1. 1940–1955. Kn. 2. Periodiniai leidiniai, disertacijų autoreferatai, gaidos, vaizduojamojo meno spaudiniai, žemėlapiai*. Vilnius: Mintis, 1964, 414 p.
176. VAIŠNYS, Andrius. Nusidavimai mūsų periodikos raidoje: draudimų diegimas, draudimų vengimas, draudimų tradicijos kūrimas. *Žurnalistikos tyrimai*, 2008, nr. 1, p. 64–80.
177. VAIŠNYS, Andrius. *Spauda ir valstybė 1918–1940: analizė istoriniu, teisiniu ir politiniu aspektu*. Vilnius: Biznio mašinų kompanija, 1998, 238 p.
178. VAITKEVIČIUS, Bronius. *Antinacinis pasipriešinimo judėjimas Lietuvoje 1941–1944 metais*. Vilnius: UAB „Parama“, 2001, 157 p.
179. VALANTIEJUS, Algimantas. *Kritinis sociologijos diskursas: tarp pozityvizmo ir postmodernizmo*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2004, 976 p.
180. VALEŠKA, Adolfas. 1941 metų sukilimą prisimena jo dalyviai. *Kultūros barai*, 1996, nr. 7, p. 64–68.
181. VAREIKIS, Vygantas. Kontroversiniai Antrojo pasaulinio karo vertinimai. Iš: POCYTĖ, Silva; et al. *Antrojo pasaulinio karo pabaiga Rytų Prūsijoje: faktai ir istorinės išvalgos*. Klaipėda, 2009, p. 11–34.
182. VENCLAUSKAS, Linas. Lietuvos įvaizdžiai antinacinėje lietuvių spaudoje. *Genocidas ir rezistencija*, 2004, 1(15), p. 68–85.
183. *Visasąjunginės komunistų partijos (bolševikų) istorija: trumpas kursas*. Maskva: Svetimomis kalbomis literatūros leidykla, 1940, 344 p.
184. WACQUANT, Loïc J. D. Socialinės prakseologijos link: Bourdieu sociologijos struktūra ir logika. Iš: BOURDIEU, Pierre; WACQUANT, Loïc J. D. *Įvadas į refleksyviąją sociologiją*. Vilnius: Baltos lankos, 2003, p. 18–87.

185. WALTON, Douglas. *Media argumentation: dialectic, persuasion and rhetoric*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007, 386 p.
186. WELCH, David. Restructuring the Means of Communication in Nazi Germany. Iš: JOWETT, Garth S.; O'Donnell, Victoria. *Readings in propaganda and persuasion: new and classic essays*. Thousand Oaks: SAGE, 2006, p. 121–148.
187. WELCH, David. *The Third Reich: Politics and Propaganda. 2nd Edition*. London: Routledge, 2002, 264 p.
188. WODAK, Ruth. The discourse-historical approach. Iš: WODAK, Ruth; MEYER, Michael. *Methods of critical discourse analysis*. London: Sage, 2004, p. 63–94.
189. WODAK, Ruth. What CDA is about – a summary of its history, important concepts and its developments. Iš: WODAK, Ruth; MEYER, Michael. *Methods of critical discourse analysis*. London: Sage, 2004, p. 1–13.
190. ŽALDOKAS, Alfonsas Žaldokas; et al. *Lietuvių tautos sukilimas 1941 m. birželio 22-28 d.* Vilnius: LGGRTC, 2011, 655 p.
191. ZELLIS, Kaspars; OLECHNOVIČ, Dmitrij. Karikatūra laikraštyje „Tevija“ 1941–1945 m.: kai kurie šaltinių mokslo kritikos klausimai. *Genocidas ir rezistencija*, 2005, nr. 2(18), p. 50–63.
192. ŽEMAITYTĖ-VEILENTIENĖ, Audronė. Parlamentarizmo ir cenzūros problema 1920–1926 metais. *Žurnalistikos tyrimai*, 2008, nr. 1, p. 128–141.
193. ZIZAS, Rimantas. Tarpnacionalinė situacija Vokietijos okupuotoje Lietuvoje 1941–1944 metais. Iš: LAURINAVIČIUS, Česlovas. *Epochas jungiantis nacionalizmas: tautos (de)konstravimas tarpukario, sovietmečio ir posovietmečio Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013, p. 57–130.
194. ŽIŽEK, Slavoj; et al. *Mapping ideology*. London; New York: Verso, 1994, 341 p.
195. ŽIŽEK, Slavoj. The Spectre of Ideology. Iš: ŽIŽEK, Slavoj; et al. *Mapping ideology*. London; New York: Verso, 1994, p. 1–33.
196. ŽIŽEK, Slavoj. *Viskas, ką norėjote sužinoti apie Žižeką, bet nedrįsote*

paklausti Lacano: darbų rinktinė. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005, 383 p.

197. ŽUKAUSKAITĖ, Audronė. *Anapus signifikanto principo: dekonstrukcija, psichoanalizė, ideologijos kritika*. Vilnius: Aidai, 2001, 178 p.

198. ŽUKAUSKAITĖ, Audronė. Ideologinė fantazija kaip socialumo pamatas. *Filosofija, sociologija*, 2000, nr. 3, p. 11–17.

199. ŽUKAUSKAITĖ, Audronė. Slavojaus Žižeko tikrovės filosofija. Iš: ŽIŽEK, Slavoj. *Viskas, ką norėjote sužinoti apie Žižeką, bet nedrįsote paklausti Lacano: darbų rinktinė*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005, p. 7–23.

200. ŽYMANČAS, Stasys. 1941 metų sukilimą prisimena jo dalyviai. *Kultūros barai*, 1996, nr. 8–9, p. 69–72.

PRIEDAI

1 priedas. Lietuvos SSR laikraščių suvestinė (1941 m. pirma pusė)

Priedas parengtas remiantis dokumentu „Laikraščiai Lietuvos SSRS“, *LYA*, f. 1771, ap. 2, b. 384, p. 7; patikslinta pagal: URNIEŽIŪTĖ, E.; et al. *Lietuvos TSR spauda. T. 1. 1940–1955. Kn. 2. Periodiniai leidiniai, disertacijų autoreferatai, gaidos, vaizduojamojo meno spaudiniai, žemėlapiai*. Vilnius: Mintis, 1964, p. 1–33; BURNEIKIENĖ, Genovaitė; et al. *Žurnalistikos enciklopedija*. Vilnius: Pradai, 1997, p. 420.

Nr.	Leidinio pavadinimas	Kalba	Tiražas	Pavaldumas	Periodiškumas
1	Tiesa	lietuvių	19 000	LKP(b) CK	dienraštis
2	Truženik	rusų	18 000	LKP(b) CK	dienraštis
3	Darbininkų žodis	lietuvių	9 000	Profsaj. organ. Centro biuras	dvisavaitinis
4	Tarybų Lietuva	lietuvių	46 000	LSSR AT	dienraštis
5	Vilniaus Balsas	lietuvių	5 370	LKP(b) Vilniaus MK	dienraštis
6	Prawda Wilenska	lenkų	21 000	LKP(b) Vilniaus MK	dienraštis
7	Krasnoje znamia	rusų	6 820	LKP(b) Vilniaus MK	dienraštis
8	Novaja Žizn	rusų	2 000	LKP(b) Švenčionių AK	dvisavaitinis
9	Raudonasis Sportas	lietuvių	4 500	Fiz. kultūros ir sporto k-tas prie	savaitraštis

				LSSR LKT	
10	Panevežio tiesa	lietuvių	5 500	LKP(b) Panevėžio AK	savaitraštis
11	Tarybų Žemaitija	lietuvių	4 500	LKP(b) Telšių AK	savaitraštis
12	Raudonoji vėliava	lietuvių	4 000	LKP(b) Šiaulių AK	savaitraštis
13	Naujasis kelias	lietuvių	3 000	LKP(b) Marijampolės AK	savaitraštis
14	Raudonarmietis	lietuvių	~ 6500	Raudonoji Armija	triskart per sav.
15	Komjaunimo Tiesa	lietuvių	6 000	LLKJS CK	dienraštis
16	Valstiečių laikraštis	lietuvių	86 860	LKP(b) CK	dvisavaitinis
17	Der Emes	žydų	17 000	LKP(b) CK	dienraštis
		Iš viso:	265 050		

2 priedas. Diskurso analizei panaudotų straipsnių bibliografinės nuorodos

1. „Folksblatas“ gavo garbingą „Tiesos“ („Emes“) vardą. *Tarybų Lietuva*, 1940, gruodžio 8, nr. 59, p. 2.
2. „Į laisvę“. *Ateitis*, 1943, sausio 6, nr. 3, p. 4.
3. „Kariui“ sueina 25-keri metai. *Naujoji Lietuva*, 1944, gegužės 17, nr. 116, p. 2.
4. „Kūryba“ – vienintelis kultūros žurnalas. *Panevėžio apygardos balsas*, 1944, gegužės 13, nr. 19, p. 2.
5. „Liaudies Balsas“ – darbo žmonių laikraštis. *Liaudies Balsas*, 1940, birželio 21, p. 2.

6. „Lietuviai“ Reiche dirbančių lietuvių savaitraštis. *Naujoji Lietuva*, 1943, birželio 13, nr. 139, p. 4.
7. „Lietuviai“. *Naujoji Lietuva*, 1943, birželio 24, nr. 146, p. 2.
8. „Naujajai Lietuvai“ dveji metai. *Ateitis*, 1943, liepos 3, nr. 151, p. 8.
9. „Naujosios Lietuvos“ bendradarbiams. *Naujoji Lietuva*, 1941, liepos 21, nr. 20, p. 3.
10. „Pravda“ apie sritinių laikraščių uždavinius ir vadovybę. *Darbo Lietuva*, 1940, rugsėjo 25, nr. 125, p. 2.
11. „Raudonasis akademikas“. *Vilniaus Balsas*, 1940, rugsėjo 24, nr. 227, p. 7.
12. „Tėviškė“ pradėjo trečiuosius metus. *Ateitis*, 1944, vasario 12, nr. 36, p. 3.
13. „Tėviškės“ redaktorius išvyksta į Vokietiją. *Tėviškė*, 1942, lapkričio 13, nr. 46, p. 4.
14. „Tiesa“ kalėjime. *Tiesa*, 1940, spalio 8, nr. 100, p. 4.
15. „Tiesai“ rašantiems žinoti. *Tiesa*, 1940, rugpjūčio 9, nr. 48, p. 6.
16. „Vilniaus Balso“ korespondentams provincijoje. *Vilniaus Balsas*, 1940, rugsėjo 24, nr. 227, p. 1.
17. (LTSR Valstybinės Leidyklos leidžiamų žurnalų reklamos). *Tarybų Lietuva*, 1941, sausio 5, nr. 4, p. 7.
18. ***. *Išlaisvintas Panevėžietis*, 1941, liepos 4, nr. 1, p. 1.
19. 100 numerių „Komjaunimo tiesos“. *Komjaunimo Tiesa*, 1940, gruodžio 4, nr. 99, p. 1.
20. 100 numerių legalios „Tiesos“. *Tiesa*, 1940, spalio 8, nr. 100, p. 1.
21. 100 numerių. *Į laisvę*, 1941, spalio 17, nr. 100, p. 6.
22. 100. *Panevėžio apygardos balsas*, 1943, lapkričio 27, nr. 44, p. 1.
23. 25 metai vokiečių žurnalistikos mokslui. *Į laisvę*, 1941, gruodžio 13, nr. 148, p. 3.
24. A-A. Pasikalbėjimai su korespondentais. Visą dėmesį skirti pasirengimams pavasario sėjai. *Vilniaus Balsas*, 1941, vasario 8, nr. 32, p. 5.
25. A. M. Aplink literatūros žurnalą. *Ateitis*, 1944, sausio 7, nr. 5, p. 4.

26. A. R. Geras sieninis laikraštėlis. *Tiesa*, 1941, balandžio 26, nr. 99, p. 3.
27. ABRAMAVIČIUS, Vladas. Vilniaus miesto XVIII šimtmečio laikraščiai. *Naujoji Lietuva*, 1942, liepos 5, nr. 157, p. 5.
28. Agitacija ir propaganda. *Vilniaus Balsas*, 1941, vasario 13, nr. 36, p. 1.
29. Aktyviste, ką turi šiandien pasakoti jaunimui. *Komjaunimo Tiesa*, 1940, gruodžio 4, nr. 99, p. 2.
30. AL-VIS. Pabiros. Spauda ir skaitytojai. *Vilniaus Balsas*, 1941, vasario 6, nr. 30, p. 5.
31. ALIŠAUSKAS, Pr. Spauda visų reikalas. *Ateitis*, 1944, sausio 25, nr. 20, p. 4.
32. ALSEIKA, V. Kodėl tyli žurnalistas? Susirūpinkime žurnalistinių pajėgų telkimu. *Naujoji Lietuva*, 1944, gegužės 28, nr. 126–127, p. 6.
33. ANDRIUŠIS, Pulgis. Štai ir ji – „Kūryba!“. *Ateitis*, 1943, gruodžio 8, nr. 283, p. 3.
34. Anglų laikraščių koncernai ir jų savininkai. *Naujoji Lietuva*, 1942, liepos 26, nr. 175, p. 2.
35. Antrieji „Ostlando“ metai. *Naujoji Lietuva*, 1943, rugpjūčio 31, nr. 203, p. 2.
36. Apie korespondentus. *Vilniaus Balsas*, 1941, sausio 31, nr. 25, p. 4.
37. Apsileidimo agentūra. *Šluota*, 1940, gruodžio 15, nr. 21, p. 336.
38. Apsnūdęs sieninis laikraštis. *Komjaunimo Tiesa*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 2.
39. Ar galima išmokti žurnalisto amato? *Naujoji Lietuva*, 1944, gegužės 17, nr. 116, p. 2.
40. Ar yra Amerikoje spaudos laisvė? *Naujoji Lietuva*, 1942, liepos 15, nr. 165, p. 2.
41. AR-AS, K. Nuo „Vaivorykštės“ ligi „Kūrybos“. *Ateitis*, 1943, spalio 2, nr. 229, p. 4–5.
42. ARĖNAS, K. „Kūryba“ vėl ieško skaitytojo. *Ateitis*, 1944, vasario 26, nr. 48, p. 4.
43. ARĖNAS, K. Vėl nauja „Kūryba“. *Ateitis*, 1944, balandžio 22, nr. 94, p.

- 3.
44. B. R. Spauda kaip verslo šaka. *Naujoji Lietuva*, 1944, liepos 1, nr. 154 p. 3.
45. B. R. Žurnalistų idealizmas ir materializmas. *Naujoji Lietuva*, 1944, birželio 25, nr. 149 p. 3.
46. B. R. Žurnalistų prieauglio ruošimas. *Naujoji Lietuva*, 1944, birželio 7, nr. 134 p. 2.
47. BALIŪNAS, Gediminas. Skrajojantis laikraštis. *Komjaunimo Tiesa*, 1941, birželio 20 nr. 143, p. 2.
48. BANAITIS, J. Ko pasiekė Tarybų Lietuvos radijas. *Tarybų Lietuva*, 1941, gegužės 22, nr. 118, p. 3.
49. BARANAUSKAS, J. Kovoje prieš drausmės laužytojus. *Tiesa*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 3.
50. BARTKIENĖ, L. Kaimo vaikai ir sieninis laikraštis. *Tiesa*, 1941, vasario 2, nr. 27, p. 4.
51. BAUŽA, A. Daugiau rašykite apie vykdomuosius komitetus. *Tiesa*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 4.
52. BENDORAITĖ, V.; SIMOKAITYTĖ, V. Norime gauti „Tiesą“ laiku. *Tiesa*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 4.
53. Bendravimas su spauda. *Tarybų Lietuva*, 1940, spalio 30, nr. 26, p. 1.
54. Bendromis jėgomis. *Naujoji Lietuva*, 1942, birželio 28, nr. 151, p. 1.
55. BERŽARYKŠTIS, M. Sienlaikraščiai. *Šluota*, 1941, gegužės 11, nr. 19, p. 709.
56. BIELIAUSKAS, A. Darbininkai pamėgo laikraštį. *Vilniaus Balsas*, 1941, birželio 21, nr. 143, p. 4.
57. BIRUTAITIS, Vytautas. Naujus metus pradėdant. *Panevėžio apygardos balsas*, 1943, sausio 16, nr. 1–2, p. 1.
58. BIRUTAITIS, Vytautas. Žurnalistų ir spaudos kelias. *Panevėžio apygardos balsas*, 1942, lapkričio 28, nr. 46–47, p. 2.
59. BISTRICKAS, S. Už kovingą sieninį laikraštį. *Tiesa*, 1941, balandžio 24, nr. 97, p. 4.

60. BLAZAS, H. Burnos užčiaupimo politika pasibaigė. *Laikas*, 1940, birželio 18, nr. 137, p. 2.
61. BOJERYTĖ, E. 100-jam numeriui. *Komjaunimo Tiesa*, 1940, gruodžio 5, nr. 100, p. 7.
62. Bolševikinės spaudos diena. *Tarybų Lietuva*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 1.
63. Bolševikiniai sieniniai laikraščiai. *Ateitis*, 1944, birželio 17, nr. 140, p. 3.
64. Bolševikiškos spaudos diena Vilniuje. *Vilniaus Balsas*, 1941, gegužės 7, nr. 105, p. 4.
65. Bolševikiškos spaudos diena. *Komjaunimo Tiesa*, 1941, balandžio 26, nr. 98, p. 1.
66. Bolševikų padarytieji lietuvių žurnalistų šeimai nuostoliai. *Ateitis*, 1943, rugpjūčio 16, nr. 188, p. 2.
67. BREIDBORDAS, G. Koviniai sieniniai laikraščiai. *Tiesa*, 1941, birželio 17, nr. 148, p. 3.
68. BUDŽONAS, M. Dėl LLPS sieninio laikraščio. *Vilniaus Balsas*, 1941, kovo 15, nr. 62, p. 2–3.
69. Būkime aktyvūs spaudos darbininkai. *Vilniaus Balsas*, 1940, gruodžio 7, nr. 288, p. 5.
70. Č. K. Sieninius laikraščius – į tinkamą aukštį. *Komjaunimo Tiesa*, 1941, balandžio 4, nr. 79, p. 3.
71. Churchillis terorizuoja anglų spaudą. *Naujoji Lietuva*, 1942, rugsėjo 24, nr. 226, p. 1.
72. ČIBIRAS, Jonas. Smetoninė spaudos cenzūra. *Raštai*, 1940, gruodis, nr. 2, p. 263–269.
73. CICĖNAS, J. Ir žurnalistas pareigos ir darbo žmogus. *Vilniaus Balsas*, 1940, liepos 21, nr. 170, p. 6.
74. CICĖNAS, J. Laikraštis – gyvenamųjų dienų veidrodis. *Vilniaus Balsas*, 1940, gruodžio 12, nr. 292, p. 2.
75. CKAKIMZIANOV, S. Partijos rajoninis komitetas ir rajoninis laikraštis.

- Tiesa*, 1940, spalio 9, nr. 101, p. 4.
76. CVIRKA, P. Kultūrinis bendradarbiavimas su SSSR. *Lietuvos Aidas*, 1940, birželio 25, nr. 298 p. 3.
77. Dar kartą dėl spaudos. *Tarybų Lietuva*, 1941, sausio 25, nr. 20, p. 2.
78. Darbininkai apie „Tiesą“. *Tiesa*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 4.
79. Darbo žmonių reikalavimai spaudai. *Tiesa*, 1941, gegužės 8, nr. 108, p. 1.
80. DAUGA, J. Kaimo sieninių laikraščių reikalai. *Vilniaus Balsas*, 1941, vasario 5, nr. 29, p. 4.
81. DAUNORAS, Br. 100. *Ateitis*, 1943, gegužės 3, nr. 100, p. 3.
82. DAUNORAS, Br. Mūsų skaitytojams. *Ateitis*, 1943, lapkričio 13, nr. 264, p. 1.
83. DAUNORAS, Br. Po vienerių metų. *Ateitis*, 1944, sausio 3, nr. 1, p. 1.
84. Dažnai pasitaikęs keistuolis. *Šluota*, 1941, birželio 23, nr. 25, p. 799.
85. DEGLAS. Nelegalioji komjaunimo spauda kalėjime. *Komjaunimo Tiesa*, 1940, gruodžio 4, nr. 99, p. 3.
86. Dėl Ministro Pirmininko pareiškimo. *Vilniaus Balsas*, 1940, birželio 19, nr. 140, p. 1.
87. Dėl žurnalistinio atžalyno. *Naujoji Lietuva*, 1943, rugpjūčio 25, nr. 198, p. 2–3.
88. Deputatės drg. M. Meškauskienės kalba. *Tiesa*, 1941, balandžio 18, nr. 91, p. 3.
89. Deputatės drg. M. Meškauskienės kalba. *Vilniaus Balsas*, 1941, balandžio 17, nr. 90, p. 3.
90. Didelė sieninių laikraščių atsakomybė. *Vilniaus Balsas*, 1941, sausio 17, nr. 14, p. 1.
91. Didesnio susidomėjimo kultūrinių gyvenimu. *Tarybų Lietuva*, 1941, sausio 29, nr. 23, p. 1.
92. Didžiausias laikraštis pasaulyje. *Naujoji Lietuva*, 1942, gruodžio 10, nr. 292, p. 2.
93. Dienraštis – patikimiausia informacijos priemonė. „Naujosios

- Lietuvos“ trijų metų sukakties proga. *Naujoji Lietuva*, 1944, liepos 1, nr. 154, p. 3.
94. Diskusijos dėl drg. J. Vaišnoro pranešimo apie LTSR 1941 m. valstybinį biudžetą. Deputato P. Cvirkos kalba. *Tiesa*, 1941, balandžio 13, nr. 87, p. 3–4.
95. DOVYDAITIS, St. Spaudos diena Šiauliuose. *Tiesa*, 1941, gegužės 7, nr. 107, p. 8.
96. Draugai darbininkai ir darbininkės! *Komjaunimo Tiesa*, 1940, rugpjūčio 22, nr. 22, p. 6.
97. Draugai korespondentai! *Komjaunimo Tiesa*, 1940, lapkričio 17, nr. 85, p. 8.
98. Draugai skaitytojai! *Komjaunimo Tiesa*, 1940, liepos 20, nr. 8, p. 3.
99. Drg. A. Sniečkaus ataskaitinis pranešimas V-ame LKP(b) suvažiavime apie LKP(b) CK darbą. *Tiesa*, 1941, vasario 12, nr. 35, p.1; 4–6.
100. Drg. A. Sniečkaus ataskaitinis pranešimas V-ame LKP(b) suvažiavime apie LKP(b) CK darbą. *Komjaunimo Tiesa*, 1941, vasario 12, nr. 35, p. 1–7.
101. Drg. A. Sniečkaus ataskaitinis pranešimas V-ame LKP(b) suvažiavime apie LKP(b) CK darbą. *Vilniaus Balsas*, 1941, vasario 13, nr. 36, p. 2–5.
102. Dveji metai. *Naujoji Lietuva*, 1943, birželio 27, nr. 149, p. 2.
103. E. M. Į darbą draugai! *Komjaunimo Tiesa*, 1940, liepos 17, nr. 6, p. 2.
104. ELŽYS, A. Švenčionėliai turi pataisyti savo darbą. *Komjaunimo Tiesa*, 1940, spalio 1, nr. 45, p. 2.
105. EM. Naujas „Raštų“ numeris. *Vilniaus Balsas*, 1941, gegužės 14, nr. 111, p. 2.
106. ERNIS, J. „Bendradarbiavimas“ ir bendradarbiavimas. *Vilniaus Balsas*, 1940, lapkričio 27, nr. 280, p. 4.
107. ERNIS, J. Be laikraščio, kaip be rankų. *Vilniaus Balsas*, 1940, gruodžio 15, nr. 295, p. 3.
108. ERNIS, J. Spauda Sovietų Sąjungoje. *Vilniaus Balsas*, 1940, rugpjūčio 7, nr. 185, p. 3.
109. ERŠKĖTIS. E. Mūsų radijo laimėjimai ir trūkumai. *Tarybų Lietuva*, 1941, gegužės 22, nr. 118, p. 2.

110. Filma ir žurnalizmas. *Naujoji Lietuva*, 1942, rugpjūčio 16, nr. 193, p. 5–6.
111. GAB. Spauda turi būti partijos veidrodis. *Tiesa*, 1940, rugpjūčio 9, nr. 48, p. 3.
112. GABRYTĖ. Spauda – galinga talkininkė. *Tiesa*, 1941, gegužės 10, nr. 110, p. 2.
113. Galas šovinistinei ir pornografinėi spaudai. *Lietuvos Aidas*, 1940, birželio 30, nr. 306, p. 1.
114. Galingas savikritikos ginklas. *Tiesa*, 1941, gegužės 27, nr. 127, p. 1.
115. GARDINAS, Kęstutis. Jei išgirstų kas iš redaktorių *Naujoji Lietuva*, 1942, birželio 28, nr. 151, p. 6.
116. GEDAINIS, A. Literatūros žurnalas ar vaikų darželis? *Ateitis*, 1943, spalio 16, nr. 241, p. 4.
117. Gerbiamų prenumeratorių dėmesiui. *Naujoji Lietuva*, 1944, kovo 10, nr. 59, p. 4.
118. GIRA, Liudas. Visi į spaudos platinimo kampaniją. *Vilniaus Balsas*, 1941, birželio 19, nr. 141, p. 4.
119. GORELIKAS, B. Bolševikiškos spaudos diena. *Tarybų Lietuva*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 2.
120. GORELIKAS, B. Bolševikiškos spaudos diena. *Tiesa*, 1941, gegužės 5, nr. 106, p. 2.
121. Gothe buvo karo korespondentu. *Ateitis*, 1943, vasario 20, nr. 42, p. 4.
122. GOŽELIS, B. Bolševikiškos spaudos diena. *Komjaunimo Tiesa*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 2.
123. Gražinkime liaudies pasitikėjimą spauda. *Vilniaus Balsas*, 1940, birželio 23, nr. 144, p. 3.
124. Grįžo mūsų dienraščio redaktoriai. *Naujoji Lietuva*, 1942, gruodžio 18, nr. 299, p. 4.
125. GURAS, I. Apie laiką ir saiką... . *Tiesa*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 5.
126. GURAS, J. Koks turi būti sieninis laikraštėlis. Iš sieninių laikraštėlių redaktorių pasitarimo. *Tiesa*, 1940, rugsėjo 22, nr. 87, p. 8.

127. Į najus metus įžengiant. *Komjaunimo Tiesa*, 1940, gruodžio 29, nr. 121, p. 1.
128. Į naujus partinės propagandos laimėjimus. *Tarybų Lietuva*, 1940, lapkričio 15, nr. 39, p. 2.
129. Į pagalbą pradinės spaudos darbininkams. Apie „Raboče – krestjanskij korespondent“ žurnalą. *Tiesa*, 1940, gruodžio 12, nr. 157, p. 8.
130. Imkite plunksnas ir rašykite. *Vilniaus Balsas*, 1940, lapkričio 15, nr. 270, p. 5.
131. Įmonių laikraščiai. *Tiesa*, 1940, rugpjūčio 9, nr. 48, p. 4.
132. IOVČUKAS, M. Trumpas VKP(b) istorijos kuras – pasaulinės reikšmės kūrinys. *Tiesa*, 1940, spalio 4, nr. 97, p. 4.
133. Ir aš buvau sienlaikraščio redaktorius. *Šluota*, 1941, vasario 9, nr. 6, p. 454.
134. Iš laiškų redakcijai. Dėl spaudos bendradarbių kadru. *Tarybų Lietuva*, 1940, lapkričio 13, nr. 37, p. 7.
135. Iš sieninių laikraščių. *Darbo Lietuva*, 1940, rugpjūčio 23, nr. 68, p. 5.
136. Iš sieninių laikraščių. *Darbo Lietuva*, 1940, rugpjūčio 24, nr. 70, p. 5.
137. Iš sieninių laikraščių. *Darbo Lietuva*, 1940, rugpjūčio 28, nr. 77, p. 5.
138. Iš sieninių laikraščių. *Darbo Lietuva*, 1940, rugpjūčio 28, nr. 78, p. 3.
139. Iš sieninių laikraščių. *Darbo Lietuva*, 1940, rugsėjo 15, nr. 109, p. 7.
140. Iš sieninių laikraščių. *Darbo Lietuva*, 1940, rugsėjo 5, nr. 92, p. 2.
141. Iš sieninių laikraščių. *Darbo Lietuva*, 1940, rugsėjo 7, nr. 95, p. 7.
142. Išėjo naujas dienraštis „Ateitis“. *Panevėžio apygardos balsas*, 1943, sausio 16, nr. 1–2, p. 5.
143. Išradimas sienlaikraščių kolegijoms. *Šluota*, 1941, birželio 1, nr. 22, p. 752.
144. IVAŠKA, A. Reikia užakinių kursų darbininkų ir valstiečių korespondentams rengti. *Tiesa*, 1941, gegužės 16, nr. 116, p. 4.
145. Įvyksta redaktorių konferencija. *Tėviškė*, 1943, gruodžio 17, nr. 47, p. 4.
146. J. Ar. Laiškas „Tėviškei“. *Tėviškė*, 1942, sausio 11, nr. 2, p. 5.
147. J. G. „Džūkų Tiesa“. *Tiesa*, 1940, spalio 9, nr. 101, p. 4.

148. J. G. Legalios „Tiesos“ šimtojo numerio minėjimas. *Tiesa*, 1940, spalio 15, nr. 106, p. 6.
149. J. G. Sieninis laikraštėlis galinga priemonė soc. lenktynėms sėkmingai įvykdyti. *Tiesa*, 1940, spalio 6, nr. 99, p. 4.
150. J. R. „Kūryba“ ir jaunieji. *Naujoji Lietuva*, 1943, spalio 10, nr. 238, p. 2.
151. J. Š. Diena redakcijoj. *Naujoji Lietuva*, 1943, birželio 29, nr. 150, p. 3.
152. J. Š. Toks elgesys su sieniniais laikraščiais neleistinas. *Tarybų Lietuva*, 1940, gruodžio 20, nr. 70, p. 8.
153. J. Žg. Literatūros premijos. *Į laisvę*, 1942, gegužės 23, nr. 120, p. 5.
154. JAK., V. Bolševikiška spauda. *Naujoji Lietuva*, 1941, gruodžio 5, nr. 136, p. 2.
155. JAKAITIS, S. Įdomi sienlaikraščių paroda. *Komjaunimo Tiesa*, 1941, gegužės 9, nr. 107, p. 3.
156. JANKOVAS, J. „Tiesa“ padėjo. *Tiesa*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 3.
157. JANUŠAS, Ad. Lietuvos korpo raudonarmietiška spauda. *Tiesa*, 1941, sausio 19, nr. 16, p. 5.
158. JAŠUNSKIS, S. Tarybinė spauda – darbo žmonių ginklas. *Vilniaus Balsas*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 4.
159. Jaunuoliai, platinkite ir stiprinkite savo spaudą! *Komjaunimo Tiesa*, 1940, rugpjūčio 20, nr. 21, p. 6.
160. Jaunuoliai! *Komjaunimo Tiesa*, 1940, liepos 19, nr. 7, p. 4.
161. K. Cv. Periodinė Lietuvos sporto spauda. *Ateitis*, 1943, spalio 17, nr. 267, p. 6.
162. Kai dienraštis sulaukia trijų metų. *Naujoji Lietuva*, 1944, liepos 1, nr. 154 p. 3.
163. Kaimo informavimo sunkumai. *Šluota*, 1941, birželio 1, nr. 22, p. 761.
164. Kaip ir ką rašyti? *Panevėžio apygardos balsas*, 1943, gegužės 22, nr. 22, p. 3.
165. KALVELIS, A. Kauno mokyklos ir jų sienlaikraščiai. *Komjaunimo Tiesa*, 1941, balandžio 13, nr. 87, p. 3.
166. KANČAUSKAS, L. Visas aktyvas – į spaudos platinimą. *Tiesa*, 1941,

- birželio 22, nr. 153, p. 5.
167. Kapitalistinių laikraščių technika. *Šluota*, 1941, gegužės 4, nr. 18, p. 686–687.
168. KAPOČIUS. Antroji Kauno fabrikų spaudos darbininkų konferencija. *Tiesa*, 1940, rugpjūčio 10, nr. 49, p. 6.
169. KAPOČIUS. Sieninių laikraščių redaktorių susirinkimas. *Tiesa*, 1940, rugpjūčio 28, nr. 65, p. 6.
170. KARDELIS, J. Prof. A. Rimka – žurnalistas, publicistas. *Naujoji Lietuva*, 1944, kovo 7, nr. 56, p. 4.
171. Kareivinėse gyvenimas įgauna naujas formas ir turinį. *Darbo Lietuva*, 1940, rugpjūčio 10, nr. 47, p. 3.
172. Karo gaisras nušlavė Minską. *Naujoji Lietuva*, 1941, liepos 16, nr. 16, p. 4.
173. Kartais ydas iškelia, o kartais ir pridengia. *Šluota*, 1941, gegužės 4, nr. 18, p. 688.
174. Kas nauja Valstybės radifone. *Lietuvos žinios*, 1940, liepos 6, nr. 151, p. 7.
175. KATEIVA, A. Ruoškimės Gegužės Pirmajai. *Komjaunimo Tiesa*, 1941, balandžio 13, nr. 87, p. 3.
176. Kauno darbo žmonių susirinkimo spaudos dienai paminėti rezoliucija. *Tiesa*, 1941, gegužės 8, nr. 108, p. 1.
177. KAVALIAUSKAS, C. Sveikiname mūsų brangiąją „Komjaunimo Tiesą“! *Komjaunimo Tiesa*, 1940, gruodžio 4, nr. 99, p. 2.
178. KAZIŪNAS, St. Spaudos platinimo lenktynės. *Tiesa*, 1941, birželio 20, nr. 151, p. 5.
179. KAZLAUSKAS, Vaclovas. Komitetas ir partinė organizacija turi padėti. *Tiesa*, 1941, gegužės 7, nr. 107, p. 3.
180. KEDYS, J. P. „Naujosios Lietuvos“ keliu. *Naujoji Lietuva*, 1944, liepos 1, nr. 154 p. 3.
181. Keli žurnalistai padėties neišgelbės. *Naujoji Lietuva*, 1944, birželio 1, nr. 129 p. 2.

182. Kiek bolševikai išgabeno lietuvių žurnalistų. *Naujoji Lietuva*, 1942, birželio 14, nr. 139, p. 2.
183. Kiek kurių laikraščių Šiauliuose skaitoma. *Tėviškė*, 1942, kovo 13, nr. 11, p. 5.
184. KIREILIS, Jurgis. Daugiau tvarkos! *Komjaunimo Tiesa*, 1941, balandžio 6, nr. 81, p. 5.
185. KLAU, Werner. Kas mums svarbu? *Naujoji Lietuva*, 1943, birželio 29, nr. 150, p. 1.
186. KLIČIUS, J. Spauda kalėjimuose. *Tiesa*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 5.
187. Knut Hmsuno kalba tarptautiniame žurnalistų suvažiavime Vienoje. *Ateitis*, 1943, birželio 30, nr. 148, p. 1.
188. Ko aš pageidauju iš „Komjaunimo Tiesos“. *Komjaunimo Tiesa*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 3.
189. Ko aš tikiuosi iš tarybų valdžios? *Darbo Lietuva*, 1940, liepos 25, nr. 18, p. 2.
190. Kolektyvinis propagandistas, agitatorius ir organizatorius. *Komjaunimo Tiesa*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 1.
191. Komjaunuoliai, platinkime savo spaudą! *Komjaunimo Tiesa*, 1940, spalio 23, nr. 64, p. 1.
192. Korespondentams iš viso krašto. *Į laisvę*, 1941, liepos 23, nr. 26, p. 3.
193. KORESPONDENTAS. Kaip platinama spauda Trakų apskrityje. *Komjaunimo Tiesa*, 1940, gruodžio 17, nr. 110, p. 4.
194. Korespondentų soclenktynių baigmėje. *Vilniaus Balsas*, 1940, gruodžio 21, nr. 300, p. 4.
195. KORSAKAS, K. Valstybinės Leidyklos žurnalai. *Tarybų Lietuva*, 1940, gruodžio 19, nr. 69, p. 5.
196. KORSAKAS, K. Valstybinės leidyklos žurnalai. *Tiesa*, 1940, gruodžio 19, nr. 163, p. 5.
197. KORSAKAS, K. Valstybinės leidyklos žurnalai. *Vilniaus Balsas*, 1940, gruodžio 20, nr. 299, p. 2.
198. Kovoti prieš savikritikos stelbimą. *Vilniaus Balsas*, 1941, vasario 11, nr.

34, p. 1.

199. KRAMPYS, J. Truputis apie sienlaikraščio redakcijos organizavimą ir darbą. *Komjaunimo Tiesa*, 1941, balandžio 13, nr. 87, p. 3.

200. Kritika ir kultūra. *Tėviškė*, 1943, liepos 14, nr. 27, p. 2.

201. KUDŽMA, Jonas. Karių laikraščeliuose pasižvalgius. *Vilniaus Balsas*, 1940, rugpjūčio 17, nr. 194, p. 3.

202. Kuklus mūsų jubiliejus. *Naujoji Lietuva*, 1941, spalio 23, nr. 100, p. 1.

203. Kultūros naujienos. Pionierius, nr. 4. *Darbo Lietuva*, 1940, rugsėjo 11, nr. 101, p. 9.

204. KUNČINAS, Jonas. Apie ką partijos skyrius maža rašė. *Tiesa*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 4.

205. KURASKAS, Alg. Laisvieji moksleiviai, sveikinam 100-tąjį „Komjaunimo Tiesos“ numerį“. *Komjaunimo Tiesa*, 1940, gruodžio 4, nr. 99, p. 2.

206. KUROJEDOV, V. Už kovingą puolančią politinę agitaciją. *Tiesa*, 1941, vasario 21, nr. 43, p. 5.

207. KYNAS, K. Kariai, kviečiame jus bendradarbiauti spaudoje. *Vilniaus Balsas*, 1940, liepos 13, nr. 162, p. 7.

208. KYNAS, K. Nesidangstykite kaukėmis. *Vilniaus Balsas*, 1940, liepos 17, nr. 166, p. 4.

209. KYNAS, K. Profesinės spaudos reikalai. *Vilniaus Balsas*, 1940, spalio 24, nr. 253, p. 2.

210. L. V. Telšių amatų mokyklos sienlaikraščiai. *Komjaunimo Tiesa*, 1941, balandžio 5, nr. 80, p. 2.

211. LABŪNAITIS, Vytautas K. „Naujoji Lietuva“ žengia kartu su mūsų gyvenimu. *Naujoji Lietuva*, 1943, vasario 10, nr. 35, p. 2.

212. LADZIUS, Vl. Darbininkų laikraščiai. *Komjaunimo Tiesa*, 1940, rugpjūčio 22, nr. 22, p. 5.

213. Laikraščio bendradarbiams. *Panevėžio apygardos balsas*, 1941, gruodžio 24, nr. 4, p. 8.

214. Laikraštis, visuomenė ir žurnalistas. *Naujoji Lietuva*, 1943, birželio 29,

- nr. 150, p. 4–5.
215. Laukiame Jūsų balso. *Lietuvos Aidas*, 1940, birželio 28, nr. 303, p. 1.
216. LAUKŠA, L. Daugiau nebebūsime atsilikę. *Tiesa*, 1941, birželio 17, nr. 148, p. 2.
217. LAURINAITIS, J. M. Iš laikraštinės kalbos kartotekos. *Į laisvę*, 1942, rugsėjo 26, nr. 225, p. 4.
218. LEONAITIS, V. Bolševikiškos spaudos reikšmė ir uždaviniai. *Tarybų Lietuva*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 2.
219. LEONAS-PUŠINIS, B. Spauda – galingas ginklas. *Tiesa*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 3.
220. LEONAVIČIUS, Jonas. Nuo kronikų ligi 120 laikraščių. *Ateitis*, 1943, rugpjūčio 3, nr. 177, p. 3.
221. LESKAITIS, S. Į Kūryba. *Kūryba*, 1943, lapkritis, nr. 1, p. 3.
222. LESKAITIS, Stasys. Lietuviškas kultūros žurnalas. *Ateitis*, 1943, rugsėjo 18, nr. 217, p. 8.
223. LESKAITIS, Stasys. *Panevėžio apygardos balsas*, 1943, rugsėjo 25, nr. 36–37, p. 1.
224. Lietuviškoji provincijos spauda. *Naujoji Lietuva*, 1943, gegužės 29, nr. 126, p. 2.
225. Lietuvos Komunistų Partijos (bolševikų) V suvažiavimo rezoliucija pagal LKP(b) Centro Komiteto ataskaitinį pranešimą. *Komjaunimo Tiesa*, 1941, vasario 16, nr. 39, p. 1–2, 6.
226. Lietuvos Komunistų Partijos (bolševikų) V suvažiavimo REZOLIUCIJA. Pagal Lietuvos KP(b) Centro Komiteto ataskaitinį pranešimą. *Tiesa*, 1941, vasario 16, nr. 39, p. 1–3.
227. Lietuvos liaudies kariai turi būti pirmieji savo naujos spaudos pionieriai. *Tiesa*, 1940, liepos 10, nr. 19, p. 8.
228. M-NIS, M. Apie almanachą „Varpai“ ir žurnalą „Kūryba“. *Tėviškė*, 1944, sausio 12, nr. 2, p. 3.
229. M. I. Žurnalistų kongresas Vienoje. *Ateitis*, 1943, liepos 1, nr. 149, p. 6.
230. M. J. Pasikalbėjimai su korespondentais. Vis dar blogai. *Vilniaus Balsas*,

- 1941, vasario 12, nr. 35, p. 4.
231. M. R. Laukiame žinių. *Naujoji Lietuva*, 1942, spalio 16, nr. 245, p. 1.
232. MACKONIS, Rapolas. Ar skaitėte korespondencija iš Žaslių? *Naujoji Lietuva*, 1942, rugpjūčio 2, nr. 181, p. 1.
233. MACKONIS, Rapolas. Rašytojų ir žurnalistų garbės dalykas. *Naujoji Lietuva*, 1942, liepos 26, nr. 175, p. 1.
234. MAGAS, A. Pėdsakai, kurių nereikia daryti. *Tiesa*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 3.
235. MAGINSKAS, A. „Raštai“ (Mūsų rašytojų žurnalas“). *Tiesa*, 1941, sausio 30, nr. 24, p. 2.
236. MAGINSKAS, A. Mūsų tvarkinga laiškininkė. *Tiesa*, 1941, birželio 17, nr. 148, p. 2.
237. MAGINSKAS, A. Rimčiausio dėmesio sieniniam laikraščiui. *Tiesa*, 1941, gegužės 7, nr. 107, p. 3.
238. MAKNYŠ, Vyt. Laukiame naujos spaudos... . *Vilniaus Balsas*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 4.
239. Malonūs skaitytojai. *XX amžius*, 1940, rugpjūčio 1, nr. 174, p. 10.
240. MANKUNSKIS, Š. Planingas spaudos platinimas. *Tiesa*, 1941, birželio 22, nr. 153, p. 5.
241. MARCINKEVIČIUS, Jonas. Žurnalistas. *Raštai*, 1940, gruodis, nr. 2, p. 143–144.
242. MAŽVYDAS, L. Skelbimai. *Į laisvę*, 1942, gruodžio 29, nr. 303, p. 2.
243. Medinis laikraštis. *Šluota*, 1941, sausio 5, nr. 1, p. 379.
244. MEŠYS, J. Sieninis laikraštėlis priešrinkiminėje kampanijoje. *Tiesa*, 1940, lapkričio 17, nr. 134, p. 5.
245. Mieliems Bendradarbiams. *Panevėžio apygardos balsas*, 1942, birželio 21, nr. 24, p. 7.
246. MIGLINAS, Simas. „Tėvynės“ bičiuliams. *Tėvynė*, 1941, gruodžio 20, nr. 30–31, p. 1.
247. MIGLINAS, Simas. Parapinis patriotizmas. *Tėviškė*, 1943, rugpjūčio 6, nr. 30, p. 2.

248. MIGLINAS, Simas. Šimtinė. *Tėviškė*, 1943, gruodžio 24, nr. 48, p. 2.
249. MIGLINAS, Simas. Žurnalisto darbas. *Tėviškė*, 1943, balandžio 16, nr. 16, p. 2.
250. MILTAKIS, Alfonsas. Skaitytojų balsai. Dėl literatūros žurnalo „Raštai“. *Vilniaus Balsas*, 1941, vasario 5, nr. 29, p. 7.
251. MOKYTOJAS. Komjaunuoliai, atkreipkite daugiau dėmesio į mokyklų sienlaikraščius. *Komjaunimo Tiesa*, 1941, vasario 11, nr. 34, p. 2.
252. MOZŪRIŪNAS, Vl. Šapirografas palėpėje. *Komjaunimo Tiesa*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 3.
253. Mūsų korespondentai. *Išlaisvintas Panevėžietis*, 1941, liepos 12, nr. 2, p. 6.
254. Mūsų korespondentai. *Išlaisvintas Panevėžietis*, 1941, liepos 4, nr. 1, p. 4.
255. Mūsų skaitytojams. *Ateitis*, 1943, gegužės 3, nr. 100, p. 3.
256. Mūsų uždaviniai. *Raštai*, 1940, lapkritis, nr. 1, p. 3–4.
257. N., Marija. Laukiame sienlaikraščio. *Šluota*, 1941, kovo 30, nr. 13, p. 608.
258. NARDIS, J. Daugiau skaitykime spaudą. *Tiesa*, 1941, gegužės 5, nr. 106, p. 2.
259. NARIJAUSKAS, St. Lietuviškosios laikraštijos tautinis indėlis. *Tėviškė*, 1943, gruodžio 24, nr. 48, p. 3.
260. Naują barą pradėdant. *XX amžius*, 1940, liepos 8, nr. 152, p. 3.
261. Naujas „Kūrybos“ redaktorius. *Ateitis*, 1944, vasario 1, nr. 26, p. 6.
262. Naujas Kauno dienraštis. *Tėviškė*, 1943, sausio 16, nr. 3, p. 2.
263. Naujas laikraštis. *Darbo Lietuva*, 1940, liepos 16, nr. 1, p. 1.
264. Naujas spaudos kelias. *Darbo Lietuva*, 1940, rugsėjo 7, nr. 95, p. 1.
265. Naujos temos korespondentams. *Vilniaus Balsas*, 1940, lapkričio 22, nr. 276, p. 5.
266. Nė vieno jaunuolio be laikraščio! *Komjaunimo Tiesa*, 1941, birželio 19, nr. 142, p. 2.
267. Nė vienos šeimos be tarybinės spaudos! *Tarybų Lietuva*, 1941, birželio

- 17, nr. 140, p. 3.
268. Neapdairumas ar kas daugiau? *Vilniaus Balsas*, 1940, rugpjūčio 18, nr. 195, p. 2.
269. Nei vieno tarybinio piliečio be laikraščio. *Tiesa*, 1941, birželio 9, nr. 140, p. 1.
270. Nekantriai laukiamas žurnalas. *Naujoji Lietuva*, 1943, rugsėjo 24, nr. 224, p. 2.
271. Nepamirškite spaudos! *Tarybų Lietuva*, 1940, gruodžio 26, nr. 77, p. 1.
272. Nesusipratimo romantika. *Šluota*, 1941, sausio 19, nr. 3, p. 407.
273. NORKUS, P. „Tarybų Lietuvos“ redakcijoje. *Tarybų Lietuva*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 8.
274. Norvegų rašytojas kaip karinis korespondentas Rytų fronte. *Naujoji Lietuva*, 1942, lapkričio 6, nr. 263, p. 2.
275. Nurodymai sieninių laikraščių leidimo ir redagavimo klausimais. *Darbo Lietuva*, 1940, rugpjūčio 28, nr. 77, p. 5.
276. Nuveskim spaudą iki plačiausių darbo masių. *Tarybų Lietuva*, 1941, birželio 17, nr. 140, p. 1.
277. OŠKINIS, V. Sovietų spauda. *Lietuvos žinios*, 1940, liepos 13, nr. 157, p. 6.
278. P. Š. Neredakcinis aktyvas – vertingiausias tarybinio laikraščio talkininkas. *Tiesa*, 1940, lapkričio 16, nr. 133, p. 7.
279. Pajuskim gyvenimo pulsą! *Komjaunimo Tiesa*, 1940, rugpjūčio 8, nr. 16, p. 6.
280. PALECKIS, J. Nė vienos šeimos be tarybinės spaudos! *Vilniaus Balsas*, 1941, birželio 19, nr. 141, p. 2.
281. PALECKIS, J. Nei vienos šeimos be tarybinės spaudos. *Tiesa*, 1941, birželio 17, nr. 148, p. 2.
282. PALECKIS, Justas. Sovietų spauda. *Kultūra*, 1940, birželis–rugsjūtis, nr. 6–8, p. 433–441.
283. PANGONIS, A. Dėl informacijų spaudai. *Vilniaus Balsas*, 1941, sausio 19, nr. 16, p. 5.

284. PANGONIS, A. Iš kur ir kokių mums reikia korespondentų. *Vilniaus Balsas*, 1941, balandžio 9, nr. 83, p. 4.
285. PANGONIS, A. Kaip parašyti korespondenciją. *Vilniaus Balsas*, 1940, gruodžio 29, nr. 306, p. 5.
286. PANGONIS, A. Korespondentai – gyvenimo organizatoriai. *Vilniaus Balsas*, 1940, gruodžio 8, nr. 289, p. 5.
287. PANGONIS, A. Korespondentai aktyvistai ir paprasti korespondentai. *Vilniaus Balsas*, 1941, sausio 14, nr. 11, p. 4.
288. PANGONIS, A. Skelbiame antrąsias korespondentų soclenktynes. *Vilniaus Balsas*, 1941, sausio 26, nr. 21, p. 4.
289. PANGONIS, A. Skelbiame korespondentų soclenktynes. *Vilniaus Balsas*, 1940, lapkričio 28, nr. 281, p. 4.
290. PANGONIS, A. Spauda turi augti ne dienomis, bet valandomis. *Vilniaus Balsas*, 1941, sausio 9, nr. 7, p. 3.
291. PANGONIS, A. Žinios turi būti aktualios. *Vilniaus Balsas*, 1940, gruodžio 22, nr. 301, p. 4.
292. Pasibaigė sieninių laikraščių paroda. *Tiesa*, 1941, gegužės 16, nr. 116, p. 8.
293. Pasisakymai apie provincijos spaudą. *Panevėžio apygardos balsas*, 1942, birželio 14, nr. 23, p. 4.
294. Paskaita apie spaudą. *Naujoji Lietuva*, 1942, gegužės 9, nr. 108, p. 4.
295. Patarimai sieninių laikraščių redaktoriams. *Darbo Lietuva*, 1940, rugsėjo 24, nr. 123, p. 7.
296. Pats save pažino. *Šluota*, 1940, rugpjūčio 25, nr. 6, p. 92.
297. Pažymėtina „Aktyvisto“ pažanga. *Vilniaus Balsas*, 1941, vasario 12, nr. 35, p. 3.
298. PETRAUSKAS, Vyt. Meno ir kritikos mėnesinis žurnalas. *Komjaunimo Tiesa*, 1940, gruodžio 15, nr. 109, p. 6.
299. Pirmas žodis. *Ateitis*, 1943, sausio 4, nr. 1, p. 1.
300. Pirmoji „Kūryba“. *Naujoji Lietuva*, 1943, gruodžio 19, nr. 297, p. 3.
301. Platinti laikraščius – kiekvienos organizacijos ir piliečio pareiga. *Tiesa*,

- 1941, birželio 17, nr. 148, p. 1.
302. Politinis naujų tarybinių piliečių auklėjimas. Lietuvos TSR piliečiams įsidėmėtinas „Pravdos“ vedamasis. *Darbo Lietuva*, 1940, rugsėjo 21, nr. 119, p. 2.
303. Pono Generalinio Komisarų priėmimas lietuvių žurnalistams. *Naujoji Lietuva*, 1943, vasario 3, nr. 29, p. 2.
304. Posėdžiauja tautinių žurnalistų sąjungų unijos prezidiumas. *Į laisvę*, 1942, spalio 2, nr. 230, p. 3.
305. Pr. A. Kaip dirba užsienio žurnalistai Berlyne (Mūsų Berlyno korespondento). *Į laisvę*, 1941, gruodžio 23, nr. 156, p. 3.
306. Pradėkime spaudos platinimo kampaniją. *Tarybų Lietuva*, 1940, spalio 22, nr. 19, p. 1.
307. Pranešimas užsisakiusiems „Į laisvę“ 1943 metams. *Ateitis*, 1943, sausio 4, nr. 1, p. 6.
308. Pretenzijos žurnalistų adresu. *Naujoji Lietuva*, 1944, balandžio 7, nr. 83, p. 2.
309. Provincijos korespondentai. *Ateitis*, 1943, kovo 16, nr. 62, p. 3.
310. Provincijos korespondentams. *Darbo Lietuva*, 1940, liepos 16, nr. 1, p. 12.
311. PTS. Bolševistinės spaudos diena. *Kultūra*, 1941, balandis, nr. 4, p. 332–333.
312. Pusantram milijonui. *Tėviškė*, 1943, sausio 4, nr. 1, p. 2.
313. RAČELIS, A. Daugiau rašykite apie moterį. *Tiesa*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 4.
314. RAČELIS, Ad. Be aktyvo. *Tiesa*, 1941, balandžio 29, nr. 102, p. 4.
315. RADIONOVAS, P. Spaudos platinimas. *Tiesa*, 1941, birželio 18, nr. 149, p. 8.
316. RAILA, Bronius. Kur yra „Kūryba“? *Ateitis*, 1944, vasario 16, nr. 39, p. 6.
317. RASTENIS, Vincas. Laikraštinių ir visuomenė. *Tėviškė*, 1943, gruodžio 24, nr. 48, p. 2, 4.

318. Rašykime trumpai. *Naujoji Lietuva*, 1943, birželio 9, nr. 135, p. 2.
319. Rašykit „Liaudies Balsui“. *Liaudies Balsas*, 1940, birželio 21, p. 4.
320. Rašykite apie jūsų darbą! *Komjaunimo Tiesa*, 1940, rugsėjo 14, nr. 32, p. 8.
321. Rašyti tik tiesą. *Lietuvos Aidas*, 1940, liepos 1, nr. 307, p. 1.
322. RAŽANAUSKAS, A. Aktyviai platinkim bolševikišką spaudą. *Tiesa*, 1941, sausio 15, nr. 12, p. 2.
323. Redakcija kviečia skaitytojus pasisakyti dėl „Tarybų Lietuvos“ turinio. *Tarybų Lietuva*, 1941, birželio 17, nr. 140, p. 3.
324. REDAKCIJA. Kaip organizuoti korbrigadas (Korespondentų brigadas). *Komjaunimo Tiesa*, 1940, liepos 30, nr. 12, p. 2.
325. Reicho spaudos šefo 10 m. veiklos sukaktis. *Į laisvę*, 1941, rugpjūčio 1, nr. 34, p. 1.
326. Reicho spaudos šefo Dr. Dietricho kalba žurnalistų kongrese. Žurnalistų kongresas baigė darbus, vieningai priimdamas rezoliuciją. *Į laisvę*, 1942, balandžio 13, nr. 85, p. 6.
327. Reichsleiterio Reicho ministerio Rosenbergo kalba žurnalistų kongrese Vienoje. *Ateitis*, 1943, birželio 23, nr. 142, p. 2.
328. Reikalingi karo korespondentai. *Ateitis*, 1943, liepos 6, nr. 153, p. 6.
329. Reikia kalbėti suprantama kalba. *Tarybų Lietuva*, 1941, kovo 20, nr. 66, p. 1.
330. REINYS, M. Dienraščio kelyje. *Naujoji Lietuva*, 1943, birželio 29, nr. 150, p. 2.
331. RIMKUS, M. Kai kurių Vilniaus kolektyvų sienlaikraščių pažiūrėjus. *Vilniaus Balsas*, 1941, gegužės 8, nr. 106, p. 4.
332. RIMKUS, M. Tinkamai pasiruoškite sieninių laikraščių redkolektyvų rinkimams. *Vilniaus Balsas*, 1941, gegužės 7, nr. 105, p. 4.
333. ROBERTOKAS, J. Dirbkime planingai („Audimo“ sienlaikraštis). *Komjaunimo Tiesa*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 2.
334. RUDAMINAS, V. Bolševikiška savikritika. *Tiesa*, 1940, rugsėjo 22, nr. 87, p. 3–4.

335. RUDMINAS, V. Šalin smetoninkų lizdus iš spaudos. *Tiesa*, 1940, liepos 1, nr. 10, p. 2.
336. RŪKAS, A. Humoristų laikrastinė veikla ir laiškai redakcijoms. *Lietuvos žinios*, 1940, birželio 19, nr. 137, p. 8.
337. Ryšiai su skaitytojais. *Naujoji Lietuva*, 1942, lapkričio 8, nr. 265, p. 2.
338. Ryšininkų darbo chemija. *Šluota*, 1941, birželio 1, nr. 22, p. 757.
339. Rytų Krašto spauda. *Į laisvę*, 1942, liepos 6, nr. 154, p. 3.
340. S. J. Agitatorius ir spauda. *Komjaunimo Tiesa*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 2.
341. S. J. Komjaunimo apskrities komitetai ir CK organas „Komjaunimo Tiesa“. *Komjaunimo Tiesa*, 1940, rugsėjo 29, nr. 44, p. 3.
342. S. J. Laikraštis – komjaunuolio padėjėjas. *Komjaunimo Tiesa*, 1940, spalio 17, nr. 59, p. 2.
343. S. L-s. Kelias į laikraštį. *Ateitis*, 1943, balandžio 20, nr. 80, p. 3.
344. ŠALTENS, Juozas. Nuo 1 iki 615. *Naujoji Lietuva*, 1943, birželio 29, nr. 150, p. 4.
345. ŠARMAITIS, R. V. Kapsukas kaip revoliucionierius ir spaudos darbuotojas. *Raštai*, 1941, vasaris, nr. 2, p. 243–247.
346. SASNAUSKAS, Vyt. Moksleiviams reikia laikraščio. *Vilniaus Balsas*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 4.
347. ŠAULYS, Vinc. Ką aš norėčiau rasti „Komjaunimo Tiesoj“. *Komjaunimo Tiesa*, 1940, rugpjūčio 10, nr. 17 p. 8.
348. ŠAUSAS, L. Spauda socializmo tarnyboje. *Tarybų Lietuva*, 1940, lapkričio 7, nr. 33, p. 10.
349. Savikritikos priešininkas. *Šluota*, 1941, birželio 1, nr. 22, p. 748.
350. SEGALIS, M. Kaip redaguojamas sieninis laikraštis „Socialistinė Statyba“. *Tarybų Lietuva*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 5.
351. ŠEIVA, Mikas. Anų laikų spauda. *Šluota*, 1941, birželio 23, nr. 25, p. 800.
352. ŠETKUS, Stp. Lietuviai ir dabartinė mūsų spauda. *Naujoji Lietuva*, 1941, rugpjūčio 9, nr. 37, p. 3.

353. SICILA, Aleksas. Korespondento kelias ne rožėmis klotas. *Vilniaus Balsas*, 1941, sausio 14, nr. 11, p. 4.
354. Sieniniai laikraščiai – į rinkiminę kampaniją. *Tiesa*, 1940, gruodžio 22, nr. 166, p. 1.
355. Sieniniai laikraščiai – į soc. lenktynes. *Tiesa*, 1941, gegužės 14, nr. 114, p. 8.
356. Sieniniai laikraščiai. *Darbo Lietuva*, 1940, rugpjūčio 24, nr. 71, p. 2.
357. Sieniniai laikraščiai. *Darbo Lietuva*, 1940, rugpjūčio 26, nr. 74, p. 7.
358. Sieniniai laikraščiai. *Darbo Lietuva*, 1940, rugsėjo 4, nr. 90, p. 5.
359. Sieniniai laikraščiai. *Tiesa*, 1940, rugpjūčio 16, nr. 54, p. 5.
360. Sieniniai laikraščiai. *Tiesa*, 1940, rugpjūčio 25, nr. 62, p. 6.
361. Sieniniai laikraščiai. *Tiesa*, 1940, rugsėjo 9, nr. 75, p. 4.
362. Sieniniai laikraščiai. *Vilniaus Balsas*, 1941, gegužės 13, nr. 110, p. 1.
363. Sieninis laikraštis, kuris gerai atlieka savo uždavinį. *Tiesa*, 1940, rugsėjo 7, nr. 74, p. 3.
364. Sieninis laikraštis. *Darbo Lietuva*, 1940, liepos 27, nr. 22, p. 1.
365. Sieninis laikraštis. *Šluota*, 1940, rugpjūčio 2, nr. 3, p. 46.
366. Sieninių laikraščių lenktynės. *Tiesa*, 1941, gegužės 14, nr. 114, p. 8.
367. Sieninių laikraščių lenktyniavimas. *Tiesa*, 1941, gegužės 15, nr. 115, p. 8.
368. Sieninių laikraščių paroda. *Tiesa*, 1941, balandžio 26, nr. 99, p. 8.
369. Sieninių laikraščių parodoje. *Šluota*, 1941, gegužės 11, nr. 19, p. 710.
370. Sieninių laikraščių puslapiuose. *Vilniaus Balsas*, 1940, spalio 11, nr. 242, p. 8.
371. Sieninių laikraščių puslapiuose. *Vilniaus Balsas*, 1940, spalio 16, nr. 246, p. 4.
372. Sieninių laikraščių puslapiuose. *Vilniaus Balsas*, 1940, spalio 20, nr. 250, p. 3.
373. Sieninių laikraščių puslapiuose. *Vilniaus Balsas*, 1940, spalio 28, nr. 256, p. 3.
374. Sieninių laikraščių puslapiuose. *Vilniaus Balsas*, 1940, spalio 31, nr. 259,

- p. 6.
375. Sieninių laikraščių puslapiuose. *Vilniaus Balsas*, 1940, spalio 6, nr. 238, p. 6.
376. Sieninių laikraščių trūkumai. *Tiesa*, 1940, rugsėjo 10, nr. 76, p. 3.
377. Sieniniuose laikraščiuose atsispindi kareivinių gyvenimas. *Darbo Lietuva*, 1940, rugpjūčio 14, nr. 53, p. 3.
378. Sieniniuose laikraščiuose dairantis. *Vilniaus Balsas*, 1941, sausio 19, nr. 16, p. 6.
379. Sienlaikraščių soclenklynės. *Tarybų Lietuva*, 1941, gegužės 14, nr. 111, p. 8.
380. ŠILTAKIS, P. Pelnyta atestacija. *Tiesa*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 5.
381. SIMĖNAS, A. Aktyviai platinkime spaudą. *Tiesa*, 1941, birželio 8, nr. 139, p. 4.
382. ŠIMKUS, J. Mūsų kelias ir mūsų darbo trūkumai. *Tarybų Lietuva*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 4.
383. ŠIMKUS, J. Padidėjo bolševikinės spaudos šeima. *Tarybų Lietuva*, 1941, balandžio 22, nr. 94, p. 2.
384. ŠIMKUS, J. Sieninių laikraščių trūkumai. *Tarybų Lietuva*, 1941, vasario 14, nr. 37, p. 4.
385. ŠIMKUS, Jonas. Kadrių reikalai. *Darbo Lietuva*, 1940, rugsėjo 25, nr. 125, p. 5.
386. ŠIMKUS, Jonas. Rimto dėmesio spaudos platinimo reikalai. *Darbo Lietuva*, 1940, rugpjūčio 27, nr. 76, p. 6.
387. ŠIMKUS, J. Raštai. *Tarybų Lietuva*, 1941, kovo 6, nr. 54, p. 5.
388. SIMONAVIČIUS, V. Bolševikiškos spaudos dienos minėjimai, Kretingoje. *Tiesa*, 1941, gegužės 9, nr. 109, p. 8.
389. Šitaip negalima elgtis. *Tėviškė*, 1942, gegužės 12, nr. 24, p. 3.
390. SITNIKOV, A. Sieninių laikraščių redkolegijų uždaviniai. *Vilniaus Balsas*, 1941, birželio 17, nr. 139, p. 3.
391. Skaitykime ir platinkime komjaunimo spaudą. *Komjaunimo Tiesa*, 1940, spalio 1, nr. 45, p. 1.

392. Skaitytojai pasisako apie savo laikraštį. *Tarybų Lietuva*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 6.
393. Skaitytojų žiniai. *Naujoji Lietuva*, 1941, liepos 4, nr. 6, p. 3.
394. Skelbimas. *Šluota*, 1940, liepos 27, nr. 2, p. 31.
395. ŠM. R.. LKP(b) komitetų agitpropo skyrių vedėjų pasitarimas. *Tiesa*, 1941, vasario 22, nr. 44, p. 7.
396. Sojuzpečatį talkininkas. *Šluota*, 1941, vasario 2, nr. 5, p. 438.
397. Spauda – galingas priešrinkiminės agitacijos ginklas. *Tiesa*, 1940, lapkričio 17, nr. 134, p. 1.
398. Spauda – galingiausias partijos ginklas. *Tiesa*, 1940, spalio 26, nr. 116, p. 1.
399. Spauda ir jos uždaviniai. *Panevėžio apygardos balsas*, 1943, liepos 31, nr. 29, p. 1.
400. Spauda ir visuomenė. *Ateitis*, 1943, liepos 28, nr. 172, p. 1.
401. Spauda kolektyvinis organizatorius. *Vilniaus Balsas*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 3.
402. Spauda turi dar labiau suaktyvėti. *Vilniaus Balsas*, 1940, rugpjūčio 27, nr. 203, p. 4.
403. Spauda turi prasiskinti platesnį kelią. *Tarybų Lietuva*, 1941, gegužės 8, nr. 106, p. 1.
404. Spauda vakar ir šiandien. *Naujoji Lietuva*, 1941, liepos 9, nr. 10, p. 2.
405. Spauda. *XX amžius*, 1940, birželio 20, nr. 138, p. 4.
406. Spaudos – gandų priešas. *Šluota*, 1940, gruodžio 15, nr. 21, p. 326.
407. Spaudos apžvalga. Liaudies kariai – savo naujos spaudos pionieriai. *Lietuvos žinios*, 1940, liepos 11, nr. 155, p. 9.
408. Spaudos atstovų priėmimas Vilniuje. *Naujoji Lietuva*, 1942, kovo 22, nr. 69, p. 5.
409. Spaudos balsai apie „Naująją Lietuvą“. *Naujoji Lietuva*, 1943, liepos 25, nr. 172, p. 4.
410. Spaudos diena Kaune. *Tiesa*, 1941, gegužės 7, nr. 107, p. 8.
411. Spaudos diena. *Vilniaus Balsas*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 1.

412. Spaudos dienai besiantinant. *Tiesa*, 1941, balandžio 22, nr. 95, p. 1.
413. Spaudos kombinatoriai. *Šluota*, 1940, spalio 27, nr. 15, p. 234.
414. Spaudos laisvė. *Naujoji Lietuva*, 1942, gruodžio 2, nr. 285, p. 2.
415. Spaudos parazitai. *Šluota*, 1940, gruodžio 7, nr. 20, p. 311.
416. Spaudos platinimas – reikšmingiausia priešrinkiminės kampanijos priemonė. *Tiesa*, 1940, lapkričio 20, nr. 137, p. 1.
417. Spaudos priėmimas pas Generalinį Komisarą. *Naujoji Lietuva*, 1942, vasario 4, nr. 29, p. 2.
418. Spaudos priėmimas pas Generalinį Komisarą. Obergebietsfuehrerio Nabersberg kalba apie šio meto žurnalistų pareigas. *I laisvę*, 1942, vasario 2, nr. 27, p. 6.
419. Spaudos reikšmė priešrinkiminėj kampanijoj. *Komjaunimo Tiesa*, 1940, lapkričio 30, nr. 96, p. 1.
420. Spaudos uždaviniai šiandieną. *Naujoji Lietuva*, 1943, liepos 15, nr. 163, p. 1.
421. ŠPITALNIK, B. Sieninio laikraščio vaidmuo ir reikšmė. *Tiesa*, 1940, spalio 8, nr. 100, p. 4.
422. ŠPITALNIK, B. Sieninio laikraščio vaidmuo ir reikšmė. *Tiesa*, 1940, spalio 9, nr. 101, p. 4.
423. ŠPITALNIKAS, B. Sieninio laikraščio redakcijos kolegijos darbas. *Tiesa*, 1940, spalio 26, nr. 116, p. 5.
424. ŠPITALNIKAS, B. Sieninio laikraščio redakcijos kolegijos darbas. *Tiesa*, 1940, spalio 27, nr. 117, p. 6.
425. ŠPITALNIKAS, B. Sieninio laikraščio redakcinė kolegija. *Tiesa*, 1940, spalio 11, nr. 103, p. 6.
426. ŠPITALNIKAS, B. Sieninio laikraščio redakcinė kolegija. *Vilniaus Balsas*, 1940, spalio 12, nr. 243, p. 4.
427. ŠPITALNIKAS. B. Sieniniai laikraščiai turi kovoti už 1941 m. plano įvykdymą. *Tarybų Lietuva*, 1941, kovo 27, nr. 72, p. 5.
428. ŠPITALNIKAS. B. Sieninis laikraštis. *Tarybų Lietuva*, 1941, kovo 23, nr. 69, p. 5.

429. Sporto žurnalistai Sovietų Sąjungoj. *Į laisvę*, 1942, sausio 5, nr. 3, p. 2.
430. Sritinių laikraščių uždaviniai. *Vilniaus Balsas*, 1940, rugsėjo 26, nr. 229, p. 3–4.
431. STATYBININKAS. Kas turi būti sieniniame laikraštyje. *Tarybų Lietuva*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 5.
432. Straipsnis nėra toks paprastas. *Naujoji Lietuva*, 1943, birželio 29, nr. 150, p. 4.
433. STRIUKAS, Jonas. Sieninis laikraštis be aktyvo. *Tiesa*, 1941, gegužės 7, nr. 107, p. 3.'
434. STRIUNAS, Jonas. Iš sieninių laikraščių. *Tiesa*, 1941, gegužės 5, nr. 106, p. 2.
435. Studijuokime Konstituciją. *Vilniaus Balsas*, 1940, rugsėjo 1, nr. 208, p. 8.
436. SUBATAVIČIUS, J. Tarybinė spauda kovoja už geresnį socializmo įgyvendinimą. *Vilniaus Balsas*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 4.
437. Sulaikyti šlamšto ir pornografijos skleidimą. *Lietuvos Aidas*, 1940, liepos 2, nr. 310, p. 1.
438. Svarbiausias spaudos uždavinys. *Darbo Lietuva*, 1940, rugpjūčio 23, nr. 68, p. 4.
439. Sveikinam naują bolševikišką laikraštį. *Tiesa*, 1941, balandžio 13, nr. 87, p. 6.
440. TALKAČIAUSKAS, E. Bolševikiškoji spauda ugdo darbo žmogų. *Vilniaus Balsas*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 4.
441. Tarybinis „Vilniaus Balso“ kelias. *Vilniaus Balsas*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 5.
442. Tarybų Lietuva. *Tarybų Lietuva*, 1940, spalio 1, nr. 1, p. 1.
443. TAURINSKAS, J. Dažniau lankykite mus. *Tiesa*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 4.
444. TEITELBAUMAS, F. Už savikainos sumažinimą. *Tiesa*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 3.
445. Tėvynės bendradarbių dėmesiui. *Tėvynė*, 1941, spalio 6, nr. 16, p. 3.

446. Tiesos sargyboje. *Ateitis*, 1943, gegužės 3, nr. 100, p. 3.
447. Tinkamai pasiruošti bolševikiškos spaudos dienai. *Tiesa*, 1941, balandžio 16, nr. 89, p. 5.
448. TIŠKUS, Bronius. Spaudos darbas. *Naujoji Lietuva*, 1943, birželio 29, nr. 150, p. 3, 6.
449. TOLVAIŠA, Andrius. Žurnalistinio sąžiningumo reikalu. *Naujoji Lietuva*, 1944, gegužės 14, nr. 114, p. 4.
450. TSRS spauda. *Tarybų Lietuva*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 4.
451. TSRS spauda. *Tiesa*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 4.
452. TSRS spauda. *Vilniaus Balsas*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 8.
453. UMBRASAS, A. Daugiau dėmesio sieniniams laikraščiams. *Vilniaus Balsas*, 1941, sausio 26, nr. 21, p. 6.
454. Už bolševikišką spaudą. *Tiesa*, 1941, gegužės 5, nr. 106, p. 1.
455. Už kovingą konkretų sieninį laikraštį. *Tiesa*, 1941, gegužės 7, nr. 107, p. 1.
456. Už naują pakilimą agitacijos ir propagandos darbe. *Tiesa*, 1941, kovo 11, nr. 58, p. 1.
457. V. R. Keli žodžiai žurnalui „Kūryba“. *Tėviškė*, 1944, balandžio 21, nr. 17, p. 3.
458. V. R. Spauda. *Liaudies Balsas*, 1940, birželio 24, nr. 4, p. 3.
459. V. R. Spauda. *Liaudies Balsas*, 1940, birželio 27, nr. 7, p. 3.
460. Vakar dienos spauda. *Lietuvos Aidas*, 1940, birželio 20, nr. 289 p. 2.
461. Vakarykštė spauda. *Lietuvos Aidas*, 1940, birželio 19, nr. 287 p. 1.
462. VALIULIS, St. Sieninis laikraštis kovoje užtvarką. *Tiesa*, 1941, gegužės 7, nr. 107, p. 3.
463. VALKINIŠKIS, Ant. Prieš 60 metų „Aušros“ keltos idėjos. *Tėviškė*, 1943, kovo 19, nr. 12, p. 3.
464. VARĖNIS, Dzūkas. Apie žurnalisto nosį. *Naujoji Lietuva*, 1943, birželio 29, nr. 150, p. 7.
465. VARŪNAS, P. Šiandieninė mūsų spauda. *Panevėžio apygardos balsas*, 1942, birželio 7, nr. 22 p. 3.

466. VĖBRA, S. „Komjaunimo Tiesos“ redakcijoje. *Komjaunimo Tiesa*, 1940, liepos 22, nr. 9, p. 4.
467. VENCLOVA, A. Mūsų spauda turi būti stipresnė ir operatyviškesnė. *Tarybų Lietuva*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 4.
468. VENCLOVA, A. Tarybinės spaudos paskirtis – aukšta ir garbinga. *Vilniaus Balsas*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 4.
469. VIDMANTAS, Stasys. Rašyčiau į laikraštį *Panevėžio apygardos balsas*, 1941, gruodžio 24, nr. 4, p. 3–4.
470. Vienos tarptautinio žurnalistų kongreso rezultatai. *Ateitis*, 1943, birželio 26, nr. 145, p. 1.
471. Vilniaus III vidurinė mokykla. Sieninis laikraštis „Pirmyn“. *Vilniaus Balsas*, 1940, spalio 3, nr. 235, p. 8.
472. Vilniaus kepėjai turi savo sieninį laikraštį. *Vilniaus Balsas*, 1940, spalio 9, nr. 240, p. 6.
473. Vilniaus valst. radiofonas leidžia sieninį laikraštį. *Vilniaus Balsas*, 1940, rugsėjo 28, nr. 231, p. 6.
474. Vilniuje. *Tiesa*, 1941, gegužės 7, nr. 107, p. 8.
475. VINOKUROVAS. Bolševikų spaudos vaidmuo ir reikšmė socialistinėje statyboje. *Vilniaus Balsas*, 1940, gruodžio 8, nr. 289, p. 1.
476. VINOKUROVAS. Bolševikų spaudos vaidmuo ir reikšmė socialistinėje sargyboje. *Komjaunimo Tiesa*, 1940, gruodžio 8, nr. 102, p. 2, 4.
477. VINOKUROVAS. Medžiaga agitatoriams ir visuomeniniams spaudos platintojams padėti. Spaudos platinimas yra garbingas ir atsakingas politinis darbas. *Tarybų Lietuva*, 1940, gruodžio 12, nr. 63, p. 3.
478. Visi 100% užsiprenumeravo laikraščius. *Tiesa*, 1941, birželio 22, nr. 153, p. 5.
479. Visi į spaudos darbo talką. *Vilniaus Balsas*, 1940, rugsėjo 22, nr. 226, p. 1.
480. Visiems laikraščio bendradarbiams – žurnalistams korespondentams. *Panevėžio apygardos balsas*, 1942, sausio 24, nr. 4, p. 6.
481. Visuomenės žiniai. *Naujoji Lietuva*, 1943, vasario 5, nr. 31, p. 4.

482. VLADIMIROVIENĖ, I. Kaip padaromas „Kauno Audinių“ „Tvirtas Siūlas“. *Tarybų Lietuva*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 5.
483. VLADŽIŪNAS, Petras. Teauga ir stiprėja mūsų bolševikiškoji spauda. *Vilniaus Balsas*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 4.
484. VLKJS Centr. Kom. organas - „Komsomolskaja Pravda“. *Komjaunimo Tiesa*, 1940, gruodžio 4, nr. 99, p. 3.
485. Vokiečių spauda apie „Naująją Lietuvą“. *Naujoji Lietuva*, 1943, liepos 7, nr. 156, p. 1.
486. Vokiečių spaudos politika. *Naujoji Lietuva*, 1942, vasario 5, nr. 30, p. 4.
487. VR., P. Mūsų kolega – karo korespondentas. *Naujoji Lietuva*, 1943, balandžio 7, nr. 83, p. 4.
488. Vyr. redaktorių konferencija. *Panevėžio apygardos balsas*, 1943, gruodžio 24, nr. 47, p. 4.
489. Vyriausieji redaktoriai pas Reicho ministerį dr. Goebbelsą. *Naujoji Lietuva*, 1942, rugsėjo 26, nr. 228, p. 2.
490. XII vid. mokyklos pasveikinimas „Komjaunimo Tiesai“. *Komjaunimo Tiesa*, 1940, gruodžio 4, nr. 99, p. 2.
491. Ž-S, J. „Aš studijuojau žurnalistiką ...“. *Į laisvę*, 1941, gruodžio 11, nr. 146, p. 3–4.
492. Z. K. Sienlaikraščiai Vilkaviškyje. *Komjaunimo Tiesa*, 1941, balandžio 9, nr. 83, p. 2.
493. ŽALIS, A. „Cotton“ fabrike komjaunuoliai sveikina „Komjaunimo Tiesą“. *Komjaunimo Tiesa*, 1940, gruodžio 4, nr. 99, p. 2.
494. ŽEKIS, Juozas. Spaudos diena. *Tiesa*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 3.
495. Žemutinės spaudos ir sieninių laikraščių aktyvo apmokymas. *Tiesa*, 1941, gegužės 7, nr. 107, p. 3.
496. ŽIBINTAS, V. Mokytojas ir spauda. *Darbo Lietuva*, 1940, rugsėjo 26, nr. 127, p. 3–4.
497. ŽIGAS, K. „Tiesos“ pagalba mums. *Tiesa*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 3.
498. ZILBERMANAS, J. „Liaudies ekonomistas“. *Komjaunimo Tiesa*, 1941, balandžio 6, nr. 81, p. 5.

499. ŽIURAS, A. Spaudos platinimas – visų reikalas. *Tiesa*, 1941, gegužės 5, nr. 106, p. 2.
500. ŽLABYS, Juozas. A. Vienuolis -- karo korespondentas. *I laisvę*, 1942, balandžio 11, nr. 84, p. 4.
501. Žodį turi sporto reporteris. *Naujoji Lietuva*, 1943, birželio 29, nr. 150, p. 7.
502. Žodis bendradarbiams. *Naujoji Lietuva*, 1942, spalio 27, nr. 254, p. 3.
503. Žodis skaitytojams. *Naujoji Lietuva*, 1941, rugpjūčio 11, nr. 38, p. 3.
504. Žurnalistai fronte kaip drąsus karys siekia savo tikslų. Kalbos, pasakytos žurnalistų kongrese Venecijoje. *Naujoji Lietuva*, 1942, balandžio 14, nr. 87, p. 3–4.
505. ŽURNALISTAS. Iš darbo žmonių spaudos istorijos. *Vilniaus Balsas*, 1941, gegužės 5, nr. 104, p. 2–3.
506. ŽURNALISTAS. Sieninių laikraščių nauda ir reikšmė. *Vilniaus Balsas*, 1941, gegužės 9, nr. 107, p. 2.
507. ŽURNALISTAS. Žurnalistika yra menas. *Vilniaus Balsas*, 1940, rugpjūčio 20, nr. 196, p. 5.
508. Žurnalistika. *Naujoji Lietuva*, 1943, balandžio 2, nr. 79, p. 2.
509. Žurnalistų gyvenime. *Naujoji Lietuva*, 1943, balandžio 4, nr. 81, p. 2.
510. Žurnalistų vienkartinis laikraštis. *Naujoji Lietuva*, 1943, vasario 3, nr. 29, p. 2.
511. Žurnalo „Mokykla ir Gyvenimas“ bendradarbių pasitarimas. *Tarybų Lietuva*, 1941, balandžio 6, nr. 81, p. 7.
512. ZVARCHIČAS, I. Karas ir buržuazinė spauda. *Tiesa*, 1940, rugsėjo 28, nr. 92, p. 8.
513. Žvilgsnis į turinį ir formą. *Naujoji Lietuva*, 1943, birželio 29, nr. 150, p. 6.